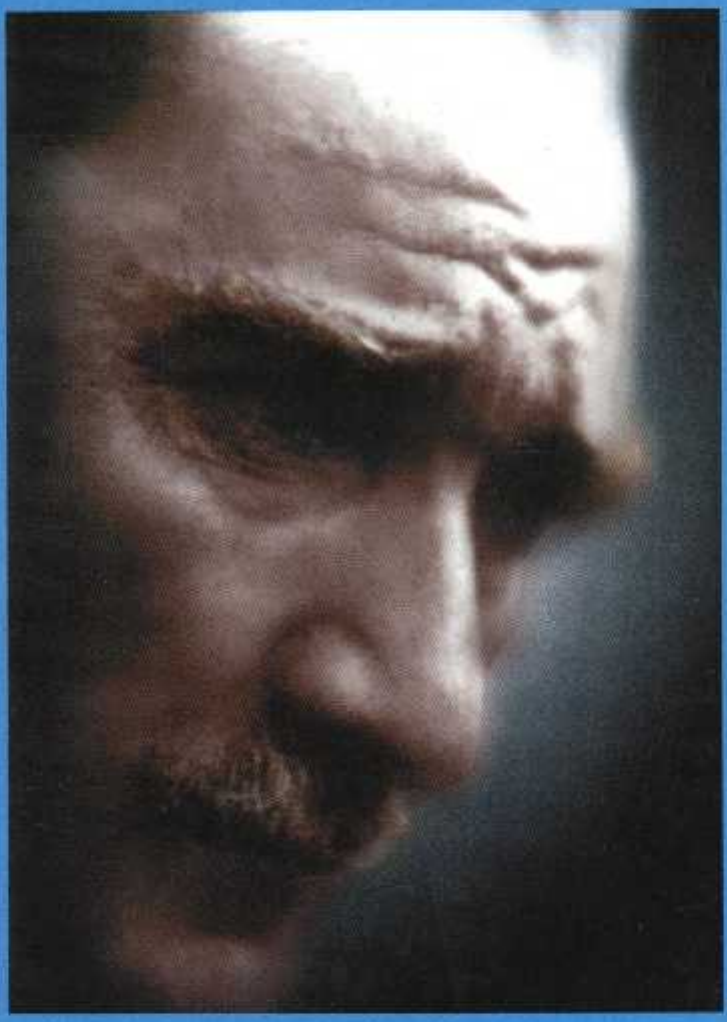
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XX TEMMUZ 2004 SAYI: 59

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XX TEMMUZ 2004 SAYI

Bu Sayının Hakem Kurulu / Editorial Board For This Issue

Prof. Dr. Reşat GENÇ
Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi

Prof. Dr. Fethi Vecdet ERKUN
Emekli Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT
Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN
Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. M. Akif TURAL
Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Cezmi ERASLAN
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
Journal of Atatürk Research Center

CİLT: XX **TEMMUZ 2004** **SAYI: 59**

SAHİBİ / OWNER
Atatürk Araştırma Merkezi Adına
Prof. Dr. Mehmet SARAY

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Prof. Dr. M. Akif TURAL
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN
Doç. Dr. Cezmi ERASLAN

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / LEGAL REPRESENTATIVE
Mustafa ÇÖHCE

REDAKSİYON / REDAKTION
Uzm. Hüseyin TOSUN
Uzm. Mukaddes ARSLAN
Uzm. Neşe ÇETİNOĞLU
Uzm. Nilgün İNCE
Uzm. Ali TUNA
Uzm. Murat Alper PARLAK

HABERLEŞME / İNFORMATION
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
GMK Bulvarı No: 133
06570 Maltepe/ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48
Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr.
web: http://www.atam.gov.tr.
Derginin bu sayısı 1000 (bin) adet basılmıştır.
Basıldığı Yer: Divan Matbaası
ABONE BEDELLERİ/SUBSCRIPTION
Yurtiçi Yıllık (3 Sayı): 12 .00YTL.
Yurtdışı Yıllık (3 Sayı): 9.00$

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı tarafından yayımlanan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk, Atatürkçü Düşünce ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temel değerlerini, tarihî ve güncel gerçekler çerçevesinde araştıran, inceleyen ve ileriye yönelik yeni stratejiler geliştiren bilimsel bir dergidir.

Mart, **Temmuz** ve **Kasım** aylarında (yılda 3 defa), ilke olarak Türkiye Türkçe'si ile yayımlanması amaçlanan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusça yazılara da yer verilir. Her yayın yılı sonunda derginin yıllık dizini, on sayıda da bir olmak üzere de genel dizini çıkarılarak yayımlanır.

Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler; Yayın Kurulu'nca önce amaç-kapsam, sunuş tarzı ve yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun bulunanlar bir sonraki toplantıya kadar Kurul üyelerince; sorunun ortaya konuluşu, araştırmanın varsayımları ve amacı, ilgili literatürün değerlendirilmesi ve benzer araştırmalar ile ilişkilendirilişi, bulguların varsayımları ve sonuçları destekleme düzeyi, anlatım açıklığı ve yazının kurgusu, çalışmanın özgünlük derecesi ve ilgili olduğu alana katkı yapma dereceleri bakımlarından incelenerek tekrar Yayın Kurulu'na getirilir. Burada oybirliği ile karar verilir. Üzerinde tereddüt edilen çalışmalar, bilimsel bakımdan değerlendirilmek üzere, alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Yazarlar, hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar; Hakem raporları gizlidir ve saklanır.

Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın yayımlanmasın geri verilmez. Yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlarına aittir. Yazarlar yeni eserlerini merkezimize gönderdikleri takdirde Dergide tanıtımları yapılır.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'ne yazıları kabul edilen yazarlara ve bunları değerlendiren hakemlere, te'lif ücreti ödenir. Yayımlanan yazıların te'lif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi'ne devredilmiş sayılır.

Levent Şahverdi Arşivi

GENERAL INFORMATION ABOUT JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

The Journal of Atatürk Research Center is an scientific journal inwhich it is developing the new strategies directed to the future and also examining the basic foundations of Turkish Republic and Atatürk's thought and Him within the aspect of current realities.

The Journal of Atatürk Research Center is published (three times a year) as forthly months **March, July** and **November.** It is aimed to publish in Turkey's Turkish and there will be English, German, French and Russian writings not more than 1/3 proportion of it. At the end of every year, the annual index of the journal and also in every ten issue, general index is published.

The works submitted for consideration of the Journal of Atatürk Research Center, are subject to peer review. The editorial board takes into consideration whether submitted article follows the rules of scientific writing. The selected works are decided in following meeting by a unanimous vote examining their contribution, originality degrees, exposition, supporting the thesis, depending on the other sources, the subjects and objectives. The indecision works are sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. The writers should be considered the opinions, corrections and critics of the referees and the editorial board. Their reports are hide and secret.

The submitted writings to the Journal will not be return whether they published or not. Statements of facts or opinions appearing in the Journal are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors of publisher.

The copyright and examining fees of the articles to the writers and referees shall be paid after it's publishing. The copyright of the article that published in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over the Presidency of the Atatürk Research Center.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER
CONTENT

PROF. DR. MEHMET SARAY : Ermenilerin İddiaları ve Tarihî Gerçekler
The Armenians Claims and Historical Truths 325

DOÇ. DR. AHMET EYİCİL : Atatürk Devrinde Türkiye'nin Balkan Politikası
The Balkan Policy of Turkey During Atatürk Period 335

YRD. DOÇ. DR. ÖMER OSMAN UMAR: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri
Turkish-Russian Affairs During the Second World War 369

YRD. DOÇ. DR. MELEK ÇOLAK : Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Türk-Macar Ekonomik İlişkileri
Turkish-Magyar Economic Relations During the Years of Foundation Years For The Turkish Republic 413

Levent Sahverdi Arşivi

YRD. DOÇ. DR. ŞADUMAN HALICI : Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu Sırasında Ali Fethi (Okyar) Bey ile Mahmut Esat (Bozkurt) Beyin Polemikleri
The Polemics of Ali Fethi (Okyar) and Mahmut Esat (Bozkurt) During the Foundation of the Free Republican Party 429

YRD. DOÇ. DR. VEYSİ AKIN : Amerika'da İlk Türk Lobisi: Türk Teavün Cemiyeti (Turkish Welfare Association)
The First Turkish Lobies in the United States: (Turkish Welfare Association) 453

YRD. DOÇ. DR. SELÇUK URAL : 6. Ordunun 13. Kolordu'ya Dönüştürülmesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar
Transforming of the 6th Army into the 13th Army Corps and Emerging Problems 523

YRD. DOÇ. DR. ŞADİYE TUTSAK : İzmir'in İşgalinden Sonra Uşak'ta Kuva-yı Milliye'nin Oluşumu
The Formation of the National Forces in Uşak Afterward the Occupation of İzmir 555

Levent Şahverdi Arşivi

YRD. DOÇ. DR. SELÇUK DUMAN : Mütareke Döneminde Amerikan Mandaterliği Tartışmaları
The Arguments About the American Mandate During the Armistice 569

DR. MUSTAFA ALKAN : Hüseyin Rauf Orbay'ın Hayatı (1880-1964)
The Life of Hüseyin Rauf Orbay (1880-1964) 597

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri
Journal of Atatürk Research Center Editorial Principles 629

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
DERGİSİ

CİLT: XX TEMMUZ 2004 SAYI: 59

ERMENİLERİN İDDİALARI VE TARİHÎ GERÇEKLER

Prof. Dr. Mehmet SARAY*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin, 19.asır boyunca yaptığı ekonomik, sosyal ve idarî reformlarda başarılı olmayışı, tam bir sömürgeci-emperyalizm çağının başladığı o devirde, bu devleti rakiplerinin ana hedefi haline getirmişti. Başta Rusya olmak üzere, İngiltere ve Fransa, kendi emellerini gerçekleştirebilmek için Osmanlı Türkiye'sinde yaşayan gayrimüslimlere, özellikle Ermenilere, istiklâl vaat ederek, onları Osmanlı idaresi aleyhinde kışkırtmaya başladılar. Rus idaresindeki Tiflis'te kurulan Taşnak, İsviçre'de kurulan Hınçak komitelerini eğiten, onları manen ve maddeten destekleyen sömürgeci devletler Osmanlı Devleti aleyhinde ayaklanmalarına ve pek çok masum insanın ölümüne sebep olmuşlardır. Bu gelişmeler Osmanlı Hükûmetini zecri tedbirler almaya sevk etmiştir. Bölgede asayişi sağlamak için Osmanlı Devleti, Orta ve Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeni halkından terör ve isyana destek vermiş olanları bulundukları yerden Suriye ve Lübnan taraflarına iskâna tâbi tutmuştur. Osmanlı Devleti bu kararı yasal prosedür içinde uygulamıştır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Ermeniler, Taşnak Komitesi, Hınçak Komitesi, Tiflis.

* Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı.

Levent Şahverdi Arşivi

THE ARMENIANS CLAIMS AND HISTORICAL TRUTHS

ABSTRACT

The Ottoman authorities were not successful in their renewed attempts to produce the necessary reforms in Ottoman Turkey. As a result of this failure, the Ottoman Turkey. As a result of this failure, the Ottomans were unable to defend themselves against the expanding powers of Europe, such as Russia, Britain and France. These three powers backed, by the Christian missionaries of the United States, encouraged the non-Muslim minorities, in particular the Armenians. To revolt ageinst the Ottoman administration. The Armenians and their supporters set up a propaganda machine in Europe and America and began to claim that the Turks were mistreting the non-Muslims, particularly the Armenians.

Key Words

Ottoman State, Armenians, Taşnak Komitesi, Hınçak Komitesi, Tiflis.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir söylem vardır: Bir insana kırk defa deli derseniz o insan aklından şüphe etmeye başlar. Ermenilerin 90 yıldır Türkiye aleyhinde söyledikleri yalanları bir gerçekmiş gibi kabul gördü. Peki gerçek ne idi? İzin verirseniz bu hususta ilgili kurumların, âtıl tutumlarına isyan ederek bir Türkçe, bir İngilizce kitap yazan ve mensup olduğum İstanbul Üniversitesi'nde uluslar arası bir sempozyum tertip ettiren ve Ermeniler ile ilgili üç doktora tezini yaptıran bir tarihçi ve henüz bir kaç ay önce göreve başladığım Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı olarak önce Mustafa Kemal Atatürk'ün şu tespitlerini dikkatlere sunarak başlamak yerinde olur.

Osmanlı Türkiye'sini aralarında paylaşmaya karar veren[1] Batılı emperyalist devletler, bir taraftan Ermeniler ve Rumlar başta olmak üzere gayrimüslim unsurları Türkiye aleyhinde tahrik ederken diğer taraftan da Türklerin Hıristiyan milletlere kötü davrandığı ve zulm ettiği yalanını yaymışlardır.

XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyılın başlarına kadar devam eden bu Türk aleyhtarı yazılar ve sözler Millî Mücadele yıllarında en yüksek seviyeye çıkmıştır. Her ne kadar Kilise ve bazı aydınlar Türk aleyhtarı bu kampanyanın öncülüğünü yapsalar da, politik alanda bu iddiaları en çirkin bir şekilde yürütenler ise Lloyd George ve Georges Clemenceau olmuştur.[2] Bu gerçek dışı iddiaları yayanlara Atatürk şöyle cevap veriyordu:

"Milletimiz aleyhinde söylenenler bütünüyle iftiradır. Milletimizin zalim olduğu iddiası baştanbaşa yalandır. Hiçbir millet, milletimizden daha çok yabancı unsurların inanç ve âdetlerine riayet etmemiştir. Hatta denilebilir ki, başka dinlere mensup olanların dinine ve milliyetine riayetkâr olan yegâne millet bizim milletimizdir.

Fatih, İstanbul'da bulduğu dinî ve millî teşkilâtı olduğu gibi bıraktı. Rum Patriği, Bulgar Eksarhı ve Ermeni Kategikosu gibi Hıristiyan din reisleri imtiyaza sahip oldu. Kendilerine her türlü serbestlik veril-

1. Geniş bilgi için Bkz.: A.Hurşit Tolon, **I.Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-2004.

2. T. Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, 1996 s. 102.

Levent Şahverdi Arşivi

di. İstanbul'un fethinden beri, Müslüman olmayanların mazhar bulundukları bu geniş imtiyazlar milletimizin dinen ve siyaseten dünyanın en büyük müsaadekâr ve civanmert bir milleti olduğunu ispat eden en büyük delilidir."[3]

Müslüman olmayan bazı azınlıkların yabancı entrikalara kapılarak elde ettikleri ayrıcalıkları kötüye kullanarak, Müslümanlara karşı vahşiyane saldırılarda bulunduklarını ve başlarına dert açtıklarını ifade eden Atatürk, esas Avrupa ülkelerinin başka dinlere ve milliyetlere zulmettiğini hatırlatmıştır. 26 Şubat 1921'de Amerikalı gazeteci Clanence K. Streit'in sorusu üzerine Atatürk, Ermenilerin ve Rumların yaptıkları katliamları şöyle anlatmıştır : **"Düşmanca ittihamda bulunanların sürdürdükleri büyük mübalağalar dışında Ermenilerin tehciri meselesi aslında şuna inhisar etmektedir:**

Rus Ordusu 1915'de bize karşı büyük taarruzunu başlattığı bir sırada o zaman Çarlığın hizmetinde bulunan Taşnak Komitesi, askerî birliklerimizin gerisinde bulunan Ermeni ahalisini isyan ettirmişti. Düşmanın sayı ve malzeme üstünlüğü karşısında çekilmeye mecbur kaldığımız için kendimizi daima iki ateş arasında kalmış gibi görüyorduk. İkmal ve yaralı konvoylarımız acımasız bir şekilde katlediliyor, gerimizdeki köprüler ve yollar tahrip ediliyor ve Türk köylerinde terör hüküm sürdürülüyordu. Bu cinayetleri işleten, saflarına eli silâh tutabilen bütün Ermenileri katan çeteler, silâh, cephane ve iaşe ikmallerini, bazı büyük devletlerin daha sulh zamanından itibaren kendilerine kapitülasyonların bahşettiği dokunulmazlıklardan istifade ve bu maksada matuf olarak büyük stoklar husule getirmeye muvaffak oldukları Ermeni köylerinde yapıyorlardı.

İngilizlerin sulh zamanında ve harp sahasından uzak olarak İrlanda'ya reva gördüğü muameleye hemen hemen kayıtsız bir şekilde bakan dünya efkarı, Ermeni ahalinin tehciri hususunda almaya mecbur kaldığımız karar için bize karşı haklı bir ittihamda bulunamaz.

---

3. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Cilt II, Ankara 1989, s. 8-9.; Türklerin, diğer milletlerin dinine ve kültürüne gösterdiği hoşgörü hakkında bkz., M.Saray.**Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Lâiklik**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002.

Levent Şahverdi Arşivi

Bize karşı yapılmış olan iftiraların aksine, tehcir edilmiş olanlar hayattadır ve bunlardan ekserisi şayet İtilâf Devletleri bizi tekrar harp etmeye zorlamasa idi evlerine dönmüş olurlardı.

Gerek umumî harp sırasında, gerek mütarekeden sonra Ermeniler ve Rumlar tarafından Müslüman ahaliye yapılan mezalim üzerinde durmak uzun bir hikaye olur.

Brest Litovsk Muahedesi'nin akdini müteakip Rusların Şark Vilâyetlerimizi tahliyeye başladıkları sırada Ermeni çetelerinin yapmış oldukları katliam ve tahribat kafi derecede herkesin malumudur.

Yunanlılara gelince: İzmir'in işgali sırasında öyle cinayetler işlemişlerdir ki, Yunanistan'ın müttefiki İtilâf Devletleri tarafından tescil edilmiş bulunan "İtilâf Devletleri Tahkikat Komisyonu" üyeleri bile 1919 sonbaharında bu vilâyeti baştan başa kat ettikten sonra hazırladıkları raporda, Yunan makamları aleyhinde son derece ağır tenkitlerde bulunmuşlardır. Yunanlıların işgal ettiği diğer bölgelerde her yaş ve cinsiyetten on binlerce Türk katledilmiştir."[4]

Atatürk'ün anlattığı bu tarihî gerçekleri inkar edenler olduğu gibi, Türk ve Ermeni halklarının birlikte dostça yaşadıkları devirleri de hiç nazarı itibara almamaktadırlar.

Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihî seyrini özetlemek gerekirse şu şekilde izah etmek mümkündür:

Güney Kafkasya'dan Doğu Anadolu'ya doğru uzanan bölgede yaşayan Ermenilerin, eski çağlarda kurduğu devletler ya Bizanslılar, ya da İranlılar tarafından yıkılmıştır. Ermeniler, devletlerini kaybetmekle kalmamış, eski çağların bu iki imparatorluğunun acımasız baskıları ile muhtelif yerlere dağıtılmış ve sürgünlere gönderilmiştir. Bu siyasî baskıların ardından, Bizans'ın uyguladığı dinî baskılar Ermenilerin dramını ve mutsuzluğunu daha da arttırmıştır.

Türkler, 1071 Malazgirt Savaşı'nda Bizanslıları yenip, bölgeye hakim olunca, Ermenilerle tanışmıştır. Türklerin gösterdiği dinî ve kültürel hoş-

4. Metnin tamamı için Bkz.: **Atatürk'ün Milli Dış Politikası, C. I, (1919-1923)**, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1981, S. 259-276.

Levent Şahverdi Arşivi

görü, ekonomik ve ticarî serbesti Ermeni halkını o kadar memnun etmiştir ki, zamanla Türklerle Ermeniler, et-tırnak misali, birbirinden ayrılmaz dostlar haline gelmişlerdir. Selçuklular döneminde başlayan bu birliktelik, bazı fasılalardan sonra, Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Ermeni halkı her alandaki çalışkanlığı ve başarıları ile Türklerin sevgisini ve güvenini o kadar kazanmışlardır ki, Osmanlı idarecileri, onlara, "millet-i sadıka", yani Türk devletine ve milletine en sadık dost halk unvanını vermişlerdir.

Ermeniler, ister Gregoryan, ister Katolik, ister Protestan olsunlar, dinlerini, dillerini, kültürlerini, örf ve adetlerini serbestçe yaşadıkları gibi, Rumlar ve Yahudilerle birlikte Osmanlı ekonomisinin ve ticaretinin motoru haline gelmişlerdir. Bu çalışkanlıkları ve başarıları dolayısıyla zengin ve mutlu bir hayata kavuşmuşlardır. Bir Ermeni din adamının da belirttiği gibi, hayatlarının en mutlu dönemini Osmanlı idaresinde yaşamışlardır.[5] Ticarî hayatın yanı sıra, sanat, musikî, eğitim ve idarecilik alanlarında da büyük başarılar elde etmişlerdir.

Fakat, Fransız İhtilâli'nden sonra ortaya çıkan milliyetçilik akımları ve büyük devletlerin baskılarıyla Rumların istiklâlini kazanarak bir devlet sahibi olması, Sırpların ve Bulgarların silâhlı mücadele ile aynı yola girmesi, bu arada Ermenileri de silâhlı mücadeleye sevk etmiştir. Doğal olarak bu düşünce, hem Türkiye'de yaşayan ve hem de Avrupa ülkelerine yerleşmiş zengin ve aydın Ermenileri tesir altına aldı. Osmanlı ticaretinde rekabet yaptıkları Rumların devlet sahibi olması, haklı olarak Ermenileri "Ne için bizim de müstakil devletimiz olmasın?" düşüncesine sevk etti. Bu fikirler, Osmanlı Türkiye'sinde açılmış olan yüzlerce misyoner okulunda, Ermeni dili ve kültürünün yanı sıra, hürriyet, vatan ve istiklâl gibi fikirlerinde öğretilmesi ile Ermeni gençleri arasında hızla yayılmaya başladı.

Bu gelişmelerin farkına varan Osmanlı idarecileri, Tanzimat ve Islâhat Fermanları ile, başta Ermeniler olmak üzere bütün Hıristiyan halklara daha geniş haklar verdi. Bununla da yetinmeyen Osmanlı idarecileri, hem Ermenileri daha da memnun etmek, hem de yabancı devletlerin müdahalesine fırsat vermemek için "Ermeni Milleti Nizamnamesi"ni yayımlayarak, Ermenilere kendi kendilerini idare edebilecek bir nevi otonom statü verdi-

5. Y.G.Çark, **Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler (1453-1953)**, İstanbul 1953,Sayfa 44-48.

Levent Şahverdi Arşivi

ler. Bütün bu gelişmelerden, Osmanlı Türkiye'sinde yaşayan Ermenilerin büyük çoğunluğu memnun oluyordu.

Ne var ki, Osmanlı Devleti'nin, 19. asır boyunca yaptığı ekonomik, sosyal ve idarî reformlarda başarılı olamayışı, tam bir sömürgeci-emperyalizm çağının başladığı o devirde, bu devleti rakiplerinin ana hedefi haline getirmişti. Başta Rusya olmak üzere, İngiltere ve Fransa, kendi emellerini gerçekleştirebilmek için Osmanlı Türkiye'sinde yaşayan gayrimüslümlere, özellikle Ermenilere, istiklâl vaad ederek, onları Osmanlı idaresi aleyhinde kışkırtmaya başladılar. Rusya İdaresi'ndeki Tiflis'te kurulan Taşnak, İsviçre'de kurulan Hınçak komitelerini eğiten, onları manen ve maddeten destekleyen sömürgeci devletler, bu iki militan grubun Türkiye'deki Ermenileri örgütleyerek devlet aleyhinde ayaklanmalarına ve pek çok masum insanın ölümüne sebep olmuşlardır.

Bu gelişmeler, hem Osmanlı Devleti'ni ve hem de Türk halkını şoke etmiş ve son derece üzmüştür. Osmanlı yetkilileri Ermeni halkını isyanlara teşvik etmemesi için bu komite yöneticilerini ve Ermeni din adamlarını ikaz etmiş ise de, bir netice alamamışlardır. Asırların içinde kurulan dostlukları, karşılıklı saygı ve güveni bozan bu isyancı Ermenilere Türk halkı haklı olarak gücenmiş ve kırılmıştır. Hele Ermenilerin, I. Dünya Savaşı'nda İngiltere, Rusya ve Fransa ile işbirliği yapmaları, Türk halkını ve yöneticilerini kızdırmıştır. 1914 sonlarında Enver Paşanın Ruslara karşı başlattığı Doğu seferinde 90.000 kişinin hayatını kaybetmesi, bir müddet sonra başlayan Çanakkale muharebelerinin bütün şiddetiyle devam etmesi, Türk askerî ve sivil yöneticilerini büyük sıkıntılar içine sokmuştu. İşte bu sıralarda Doğu Anadolu'daki Ermenilerin hem Ruslarla işbirliği yapmaları ve hem de isyan etmeleri, Osmanlı hükûmetini zecrî tedbirler almaya sevk etmiştir. Bölgede asayişi temin etmek ve Doğu cephesindeki askerî birliklerin geri emniyetini sağlamak için, Osmanlı hükûmeti Orta ve Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeni halkından terör ve isyana destek vermiş olanları bulundukları yerlerden alıp, Suriye ve Lübnan taraflarına mecburi iskâna tâbi tutmuştur. Osmanlı Devleti, harp esnasında her devletin alabileceği ve aldığı bu kararı, yasal prosedürü içinde uygulamıştır.[6] Ama bütün gayretlerine rağmen, ulaşım

6. Herkesin mal ve can güvenliğini sağlayacak yasal tedbirler alınmıştır.Bkz. M.Saray, **Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri**, İstanbul, 2003, sayfa 58.

Levent Şahverdi Arşivi

vasıtalarının yetersizliği, göçmenlerin emniyetini sağlayacak görevlilerin yetersizliği, kış şartları ve hastalıklar yüzünden bu göç ve iskân esnasında pek çok üzücü olayın meydana gelmesini önleyememiştir. Her ne kadar hükûmet, vazifesini yapmayanları cezalandırmış ise de, ortaya çıkan üzücü olayları telafi edememiştir. Bu menfi gelişmeler üzerine hükûmet, önce bazı bölgelerde göçü durdurmuş ve daha önce göç ettirilen Ermeni halkının büyük kısmının da emniyet içinde geri dönmelerini sağlamıştır.

Ne var ki, Türkiye ve Ermeniler üzerinde oynanan oyunlar henüz bitmemişti. Fransızlar ve İngilizler, Mondros Mütarekesi şartlarını hiçe sayarak Maraş'dan Adana'ya kadar uzanan güney vilâyetlerini işgal ettiler. Aralarındaki anlaşma gereği Fransızlar bölgenin kontrolünü devraldılar. Ancak bölgeyi kontrol edemeyeceğini anlayan Fransa, kendi himayesinde Ermenilere, "Kilikya Ermeni Krallığı"nı kuracağını söyleyerek onları son bir maceraya sürüklemiştir. Fransızlara güvenen Ermeni din adamları tehcirden dönen Ermenilerin önemli bir kısmını güney vilâyetlerine göndererek oradaki soydaşları ile birlikte hem kendilerinden ve hem de Türklerden binlerce hayatın kaybolmasına sebep olmuşlardır. Yaptığı teşebbüste başarılı olamayan Fransa, Türkiye ile anlaşarak Ermenileri kaderleriyle baş başa bırakmıştır. Atatürk'ün Türkiye'de kalabileceklerini söylemesine rağmen Ermeniler, "Türk Halkına çok kötülükler yaptık. Burada kalıp onlara merhaba komşu diyecek yüzümüz yok" diyerek Türkiye'den ayrılmışlardır.[7]

Bu arada İngilizler, müttefiklerinin de yardımı ile, bu gelişmelerle ilgili olarak mahkeme oluşturmuşlar ise de, Türklerin, Ermenileri kasıtlı olarak zor durumda bıraktıklarına dair bir delil bulamadıkları için kurdukları mahkemeyi lâğvetmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Lozan Barış Görüşmeleri esnasında İngilizler ve Fransızlar, Ermeniler için yeniden toprak talebinde bulunmuşlar ise de, Türk heyeti başkanı İsmet Paşanın gerekçeli itirazı ile konu gündemden düşmüştür. İngilizler ve Fransızlar, uzun süren Ermeni hamiliğini bırakarak, Türklerin haklılığını kabul etmiş ve Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamışlardır. Böylece, Ermeni konusu bütün tarafların gündeminden çıkmıştır.

7. M.Saray, a.g.e., s. 90-91

Levent Şahverdi Arşivi

Ermenileri, emperyalist emelleri için en çok kullanmış olan Çarlık Rusya'sını devirerek Sovyet rejimini kuran Bolşeviklerin, Ermeni konusunu yepyeni bir boyut ile ele aldığını görüyoruz. İkinci dünya harbi sonunda boğazların müşterek kontrolü ile birlikte Kars ve Ardahan'ı Ermeniler için isteyen ve Türkiye'yi resmen tehdit eden Sovyet yönetimi, Türkiye'nin Nato'ya girmesi üzerine, önce Erivan'da bir Soykırım Anıtı diktirmiş, sonra da Ermeni tehcirinin 50. yıldönümü olan 1965'de Ermenilerin Türkiye aleyhinde teröre başvurmaları için her türlü yardımı yapmıştır. Ermeni terör örgütü ASALA'yı eğiten Sovyetler, bu terör örgütünün pek çok Türk diplomatını öldürmelerine sebep olmuştur.

Ermeniler, yaptıkları terörün dünya kamuoyunca tasvip edilmediğini görünce, bu sefer de Ermeniler'den zorla topladığı para, Fransa ve ABD'deki Ermenilerin oyları ile satın aldıkları bazı milletvekillerini Türkiye aleyhinde bazı ülkelerde soykırım yasaları çıkartmaya başlamışlardır.

İşte bu olayların cereyan etmeye başladığı 1980'lerin başından itibaren Türk Tarih Kurumu ile 1983'te kurulan Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı iyi birer proje hazırlayarak Ermeni konusunu ele alsalar ve belgelerle Ermeni iddialarını çürütselerdi konu asla bugünkü kadar Türkiye'nin aleyhine gelişemeyecekti.

Ermenilerin temsilcileri, kendilerini kışkırtan ülkelerin ve mihrakların da yardımı ile, bu olayı o kadar yanlış yöntemlerle, yanlış yerlere götürerek, Türkiye'yi ve Türk halkını suçlamışlardır ki, bunun Türk Milletince kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü, olaylara objektif bir şekilde bakıldığında, Türk Devleti'nin ve milletinin böyle bir suçlamayı hak etmediği görülecektir. Türk Milleti, gerçeklerin ortaya çıkarılarak bütün medenî dünyanın gözü önüne serilmesini gönülden istemektedir. Zira, hem Türklerin, hem de Ermenilerin pek çok insan kaybettiği o devrin olayları, Ermenilerden daha çok Türk Milletini üzmüştür. Çünkü, hem Türkler daha çok kayıp vermiş, hem de asırlar boyu geliştirilen Türk-Ermeni dostluğu bozulmuştur. Türkler, bütün bu olanlara rağmen, Türk-Ermeni dostluğunu yeniden kurmak ve canlandırmayı arzulamaktadır. Türkiye bu sahada üzerine düşeni yapmakta ve yapmaya da devam etmektedir. Yeter ki Ermeni halkı da samimi olarak Türkiye ile işbirliği yapsınlar, Taşnak ve Hınçak komitelerinin kindar tutumundan ve baskılarından kendilerini kurtarsınlar.

Levent Sahverdi Arşivi

Rahmetli Kâmuran Gürün Beyin başkanlığında bendeniz. Dr. Salahi Sonyel ve bazı meslektaşlarımızın da katıldığı 5-9 Eylül 1990'da Ankara'da yapılan Uluslararası Türk Tarih Kurumu Konferansı'nda, Avrupalı ve Amerikalı tarihçilerin huzurunda, Ermeni tarihçileri ile konu enine boyuna tartışılmıştı. Bu konferansta bendeniz son sözü alarak toplantıya katılan iki Ermeni tarihçiden Prof. Levon Marashian'a meslektaşlarım adına şu teklifte bulunmuştum. **"I. Dünya Harbi'nin propagandaya yönelik malzemesini kullanarak olayları izah şeklinden vazgeçin. Gelin bir ortak heyet oluşturalım. Bu heyet Türk, Rus, İngiliz, Fransız, Amerikan ve Alman arşivlerinde çalışsın, ilgili belgeleri toplasın. Uzmanlar önünde konu yeniden tartışılsın. Türkler ile Ermeniler arasında neler olmuş ise, bunlara hem ilmî ve hem de resmî bir açıklık getirilsin. Böyle bir çalışmadan çıkacak sonucu Türk Milleti saygı ile karşılayacaktır."**[8]

Benim bu konuşmam ile diğer meslektaşlarımın konuşmaları Prof. Marashian tarafından kayda alınarak California'da Ermenice ve İngilizce çıkan "ASPAREZ" dergisinin 29 Eylül 1990 tarihli nüshasında yayımlandı. Avrupalı ve Amerikalı tarihçilerin takdirle karşıladığı bu önerimize Ermenilerden, söz vermelerine rağmen, henüz hiçbir cevap gelmedi.

Türk devletini yönetenler de, Türk tarihçileri de böyle ortak bir çalışmaya hazırdırlar. Yeter ki Amerika'da, Fransa'da, Türkiye'de ve Ermenistan'da yaşayan Ermeni halkı, kin ve intikam hislerini bir kenara bırakarak, aklı selimin ve Ermeni menfaatlerinin emrettiği böyle bir çalışma grubunu oluştursunlar. Konu, ilmî objektiflik içinde ortaya konduktan sonra, gerçekler her iki tarafça kabul edilecektir. Bu oluşum, hem eski Türk-Ermeni dostluğunu ihya etmeye ve hem de her iki halkın da menfaatine olacak yeni gelişmelere ve işbirliğine fırsat verecektir.

8. Benim ve diğer meslektaşlarımın yaptığı bütün konuşmalar Ermenice ve İngilizce çıkan "ASPAREZ" dergisinin 29 Eylül 1990 tarihli sayısının 18-24. sayfalarında yayınlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK DEVRİNDE TÜRKİYE'NİN BALKAN POLİTİKASI

Doç. Dr. Ahmet EYİCİL*

ÖZET

Balkanlarda, Arnavutluk, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan ve Türkiye'nin toprakları bulunmaktadır. Balkan topraklarında Macar, Dalmaçyalı, Slav, Sırp, Romen, Bulgar, Makedon, Karadağlı, Rum ve Türkler yaşamaktadır. Bölge siyasî ve stratejik özelliği nedeniyle Avrupa büyük devletlerinin çıkar çatışmalarına sahne olmuştur. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu devirler dışında Balkanlar coğrafî, tarihî, etnik ve dinî nedenlerle parçalanmış şekilde kalmıştır. Bu özelliğinden istifade edilen Balkanlarda, I.Dünya Savaşı çıktığı esnada çatışmalar ve ayaklanmalar çıkarıldı. Büyük devletlerin peşinde I.Dünya Savaşı'na katılan Balkan devletleri savaş sonrası parçalanmış olarak ortaya çıktı.

Lozan Antlaşması'ndan sonra Yunanistan'la Türkiye arasındaki ilişkiler, nüfus mübadelesi, Ortodoks patriğinin seçimleri nedeniyle düzelmemişti. İki ülke arasındaki gerginlik 1929'a kadar devam etti. 1930 dan sonra Türk-Yunan ilişkileri düzeldi. Öyle ki Venizelos, 12 Ocak 1934'te Nobel Ödülü Komitesi Başkanlığı'na müracaat ederek Atatürk'e barış ödülü verilmesini teklif etti.

Türkiye'nin Balkanlarda statükocu bir siyaset izlemesi nedeniyle Romanya Türkiye'ye yaklaştı. 1933'te Romanya ile Türkiye arasında dostluk antlaşması imzalandı. 1938'te Romanya Kralı II.Carol İstanbul'a gelerek Atatürk'ü ziyaret etti. Balkanlarda barış politikası izleyen Türkiye 1925'te Yugoslavya ile dostluk antlaşması imzaladı. İstanbul'a gelen Yugoslavya kralı Alexandre ile Atatürk, Balkanlarda barış ve işbirliği konusunda görüşme yaptı. Bu ilişkiler karşılıklı olarak gelişti. Başbakan İnönü 1937'de Belgrad'ı ziyaret etti. Ziyaret sırasında yapılan görüşmelerde Balkan birliği üzerinde duruldu.

Balkan Savaşları sırasında Osmanlı Devleti ile Bulgarlar arasındaki ilişkiler bozulmuştu. Fakat I.Dünya Savaşı'nda ikisi de müttefik devletler içinde yer aldı. Savaştan sonra Bulgaristan Türkiye ile barış içinde yaşamak istedi. 1925'te Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması yapıldı. Bulgaristan, Balkan devletleriyle saldırmazlık konusunda anlaşırken kuvvete baş vurmamayı da kabul etti.

Türkiye 1926'da Balkan Devletleri arasında güvenlik sisteminin kurulması yolunda girişimde bulundu. Mussolini, Mart 1934'te İtalya'nın geleceğinin Afrika ve Asya'da olduğunu ifade etti. İtalya'nın bu sömürgeci yaklaşımından Türkiye aşırı derecede rahatsız oldu.

Türkiye'nin girişimleri sonunda 9 Şubat 1934'te Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında Balkan Paktı kuruldu ve bu ülkeler arasında güvenlik hükümlerini içeren pakt taraflarca imzalandı. Bu paktın amacı Balkan ülkelerinin sınırlarını tehdit eden güçlere karşı birlik içinde olmaktı. Bu sırada Balkan Paktı'nın dört üyesi ortaklaşa savunmada anlaştı. Pakta göre taraflar sınırlarını karşılıklı olarak güvence altına almayı kabul etti. Taraflarca imzalanan Balkan Paktı, II.Dünya Savaşı'na kadar Balkanlarda barışın garantisi oldu.

Anahtar Kelimeler

Türkiye, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan, Atatürk, Venizelos, Balkan Paktı, Barış, Ekonomi, Güvenlik.

---

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

THE BALKAN POLICY OF TURKEY DURING ATATÜRK PERIOD

ABSTRACT

This article deals with the nature of Turkey's foreign policy towards the Balkan states under Atatürk administration. Throughout history the Balkan Peninsula had become a place of international rivalry and this as a result produced many conflicts and crises among the Great powers of Europe. This was the case prior to the outbreak of the Great War and this region played a crucial role on the eruption of the First World War. At the end of the war the region was divided into pieces and became an unstable region.

In this complex period Ataturk first tried to develop Turkey's relations with Greece. This was because the two countries have some problems to be solved as a result of Greco-Turkish war in early 1920's. Relations between the two countries were developed at the beginning of 1930 after the exchange of population between Greece and Turkey and the election of Orthodox Patriarch in Turkey. The next country was Romania which wanted to establish closer relations with Turkey. This was because Turkey adopted a policy of maintaining status quo in the Balkan Peninsula. In 1933 the two countries signed a treaty of friendship. Then, Turkey turned to Yugoslavia which had signed a treaty with Anakara in 1925. Their relations further developed when Prime Minister İnönü visited Belgrade in1937 with the intention of creating a Balkan Alliance. The next country which Turkey had a close interest in developing her relations was Bulgaria. Though their relations were broken during the Gret War these relations began to swiftly improved after the war. In 1925 Turkey and Bulgaria signed a non-aggression treaty among themselves.

These all Turkish political and diplomatic attempts aimed at creating a strong barrier against the revisionist powers of Europe. The result was the establishment of the Balkan Alliance in 1934. Though this alliance created a sense of stability in the Balkan region it did not last long as the outbreak of the Second World war destroyed it.

Key Words

Turkey, Greece, Rumania, Yugoslavia, Bulgaria, Atatürk, Venizelos, Balkan Pact, Peace, Economy, Security.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Balkanlar, Avrupa kıtasının güneydoğusunda 1.000.000 kilometre kare yüz ölçümü kaplayan ve 75 milyon nüfusun yaşadığı bir yarımadadır. Balkan bölgesinin güneyi Yunanistan'ı içine alacak şekilde Adriyatik Denizi, Ege Denizi ve Karadeniz ile sınırlıdır. Balkan yarımadasının doğu sınırı Tuna-Sava-Kupo suları ve kuzey sınırı Tuna, Drava nehirleri ile Yugoslavya'nın Fiume Limanıdır.[1] Arnavutluk, Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya Balkan devletleridir. Akdeniz'de sınırları bulunan Yunanistan ve Türkiye de Balkan devleti olarak kabul edilmektedir.[2] Balkan topraklarında Macar, Dalmaçyalı, Sırp, Slav, Romen, Bulgar, Makedon, Karadağlı, Arnavut, Rum ve Türkler yaşamakta ve nüfusu bunların karışımından oluşmaktadır.[3] Nüfusun %15'i Müslüman olup, Müslümanların toplam nüfusu 9 milyon civarındadır. Türkiye'nin Trakya kesiminde yaşayanlarla birlikte bu sayı 15 milyonu geçmektedir. Arnavutluk'un %70'i, Yugoslavya'nın %17'si, Bulgaristan'ın %26'sı Müslüman'dır.[4]

XIX. yüzyılın başından beri Balkanlar Avrupa'nın en problemli bölgesi oldu. Bölge adeta barut fıçısı gibi ateşlemeye uygun hale geldi. Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki uyuşmazlıkların önemli bir kısmı bu bölgede doğdu ve genişledi. I. Dünya Savaşı'nın önemli sebeplerinden biri bu bölgede ortaya çıktı. Bölge, siyasî ve stratejik özelliği nedeniyle Avrupa'nın büyük devletleri arasında çıkar çatışmalarına sahne oldu. Çünkü, Balkan devletleri arasında birlik ve beraberlik yoktu. Bu devletler yabancı güçlere karşı ortak savunma kuramadığı gibi temel konularda da anlaşamadılar. Bunun nedeni bölgenin coğrafi yapısından kaynaklanıyordu.

Balkanlar'daki dağlık arazi, buraya yerleşen milletleri birbirinden ayırdığı gibi bunlar arasındaki ulaşımı da engelledi. Balkan milletleri arasında irtibatın azlığı, birliğin kurulamaması, istilâlara karşı toplu olarak direnme gücünün zayıf kalmasına neden oldu. Ayrıca; milliyetçilik hareketleri de bölgede çatışmaların önemli sebeplerinden biriydi. Eğer, Balkanlar'daki dağlar

1. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (TDVİA)** Balkanlar Maddesi, c. 5, s. 25.
2. Oral Sander, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)**, Ankara, 1969, s. 1.
3. William M. Sloane, **Bir Tarih Laboratuarı Balkanlar**, İstanbul 1987, s. 9-10.
4. **TDVİA,** c. 5, s. 27.

Levent Şahverdi Arşivi

doğal bir set gibi olsaydı, bölgeye karşı yapılan istilâ hareketleri başarılı olamaz ve Avrupa devletleri arasındaki çatışmaların içine hızla yuvarlanmazdı.[5]

Karpat ve Balkan Dağları Avrupa'dan Asya'ya ve Asya'dan Avrupa'ya kolay geçit verirler. Bu nedenle Balkan Yarımadası Doğu ile Batı arasında bir bağ ve köprü olmaktadır. Bunun sonucunda istilâcı milletler kolaylıkla Balkanlara hakim olabildiler. Bundan dolayı Balkan milletleri, tarih boyunca çok çeşitli kültür ve medeniyetlerin etkisinde kalarak birbirlerinden uzaklaştılar.

Balkanlar, birliğini sağlayamamasına ve işgale açık olmasına rağmen önemli bir stratejik bölgedir. Bu özelliğinden dolayı Balkanlar'da, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük devletler arasında ciddi çatışmalar meydana geldi. Çünkü; Balkanlara hakim olan devlet, batıda Avrupa'yı ve doğuda Rusya'yı tehdit etme gücüne sahip olabiliyordu. Nitekim, Balkanlar'da üsler kuran Gotlar, Hunlar, Moğollar, Türkler ve Germenler, Avrupa ve Rusya'yı kolaylıkla işgal edebildiler.[6]

1871'de Alman birliğinin kurulmasıyla batıya doğru genişleyemeyeceğini anlayan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, yönünü Balkanlara çevirdi ve burada bölgeye sızan Rusla'rla çatıştı. 1905'te Japonya'ya mağlup olan Rusya dış politikasında ağırlığını Balkanlara verdi. Burada Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çıkarları ile karşılaştı. Buna rağmen Rusya, Bolşevik İhtilali'nden sonra da dış politikada Balkanlar'a önem verdi. Burası Avrupa ile Rusya arasındaki çatışmalara sahne oldu. Nitekim I. Dünya Savaşı'na giden yolu açan bloklar çatışması Balkanlar'da yoğunlaştı ve savaş burada patlak verdi.[7]

İngiltere, sömürge yolu olan Akdeniz'e, düşman ve güçlü bir devletin hakim olmaması yolunda politika izliyordu. Bu nedenle zayıf ve dost bir Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da hakim olmasına ses çıkarmıyordu. Rusya'nın Avrupa'da genişlemesine engel olan İngiltere, Almanya ve Avusturya'nın Avrupa'da daha kuvvetli hale gelmeleri sonucunda politikasını de-

5. Sander, a.g.e., s. 2.
6. **TDVİA**, c. 5, s. 26-27.; Sander, a.g.e., s. 3.
7. Sander, a.g.e., s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

ğiştirdi. Akdeniz ve Boğazlarda Rusya lehine tavizler vererek Almanya'ya karşı Rusya ile işbirliği yaptı.

Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu devirler müstesna olmak kaydı ile Balkanlar, coğrafî, tarihî, etnik ve dinî nedenlerle parçalanmış şekilde kaldı. Büyük devletlerin çıkar çatışmalarının burada yoğunlaşması parçalanmayı hızlandırdığı gibi Balkan devletleri arasındaki çatışmaları da şiddetlendirdi. Aralarında birlik ve dayanışmayı sağlayamayan Balkan devletleri büyük devletlerin peşinde I. Dünya Savaşı'na girdiler ve savaştan sonra parçalanmış bir şekilde ortaya çıktılar.[8]

I. Dünya Savaşı başladığı sırada Sırbistan Makedonya'sındaki Sırp–Bulgar sınırında oluşturulmuş bulunan çeteler tarafından ayaklanmalar çıkarıldı. Sırbistan dışarıda Avusturya ile uğraşırken içte de Bulgar komitacılarıyla meşgul oldu. Sırbistan'ın durumu çok kötü idi. İşte bu zamanda Kosova ve Manastır'da yaşayan Müslümanların okulları kapatıldı ve mallarına el konuldu. Bu durumdan Müslümanlar büyük zarar gördüler. Sırplar Müslümanların dostluğunu kazanmak yerine düşman kalmayı tercih ederken Bulgarlara karşı da savaştılar. Ayrıca bu esnada Avusturya ve Macaristan lehine Bosna ve Hersek Müslümanlarının kanlarını dökmekten çekinmediler.

Sırp Makedonya'sındaki Müslümanlarının karşılaştığı haksızlıkları Romanya önlemeye çalıştı ise de Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girince bu çalışmalar neticesiz kaldı. Diğer Balkan hükümetleri de Müslümanlara karşı imha siyasetini şiddetle takip ettiler. Sırbistan'da uygulanan bu zulüm o kadar arttı ki Müslümanlar Makedonya'dan göç etmek zorunda kaldılar.[9]

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Balkanlar'da parçalanan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bir kısım toprakları ile bağımsız Sırbistan ve Karadağ toprakları üzerinde Yugoslavya kuruldu. Arnavutluk'un savaştan sonra sınırları çizildi. Savaştan galip çıkanlar arasında yer alan Romanya, Bulgaristan'dan Güney Dobruca'yı, Rusya'dan Basarabya'yı ve Macaristan'dan Transilvanya'nın büyük bir kısmını alarak geniş bir devlet haline

8. Sander, **a.g.e.**, s. 5.
9. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası (AMDP)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, C. I, s. 506.

Levent Sahverdi Arşivi

geldi. Yenilen Bulgaristan, Kasım 1919 Neully Antlaşmasıyla Güney Dobruca'yı Romanya'ya, Batı Trakya'da Gümülcine ve Dedeağaç'ı Yunanistan'a ve Makedonya'da bazı yerleri Yugoslavya'ya terk etti. Böylece, Bulgaristan'ın Ege Denizi ile bağlantısı kesilerek küçük bir devlet haline getirildi. 1919'da Anadolu'yu işgal edemeyen Yunanistan cephelerde yenilerek geri çekildi. Anadolu toprakları üzerinde yeni bir Türk devleti kuruldu.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Balkan devletleri bir çok iç ve dış problemlerle karşı karşıya kaldı. İç problemler; iktidar mücadelesi, ekonomik sıkıntı ve faşist dikta rejimleridir. Dış problemlerin kaynağı Balkanlar'da revizyonist Bulgaristan ile anti-revizyonist diğer devletler arasında meydana gelen çatışmadır. Ayrıca; Balkanlar, Avrupa büyük devletleri arasındaki çıkar çatışmasına da sahne olmaktadır.[10]

Balkanlar'da ekonomik sıkıntılar ve sağ sol çatışmaları dikta rejimlerin kurulmasına yarımcı oldu. 1930'lardaki dünya ekonomik krizi ile sanayileşmiş Batı Avrupa karşısında tutunamadı. Balkanlarla birlikte bütün Doğu Avrupa, İngiliz, Fransız ve Almanya'nın ekonomik nüfuzu altına girdi. Böylece, 1930'lardan sonra Balkanlar'da Parlamenter yönetimler bir kenara itilerek monarşi, askerî yönetim ve ya diktatör yönetimleri kuruldu. Bu diktatörlükler ve onu destekleyen bürokratlar ekonomik gelişmeyi sağlayamadıkları gibi etkin askerî bir yönetimde de başarılı olamadılar. Birbirlerine karşı şoven bir milliyetçilik anlayışı izlediklerinden dış tehlikelere karşı işbirliği de kuramadılar.[11]

I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren antlaşmalar ile Balkan devletleri sınırları içinde kalan azınlıklar ve bir yönetim altında birleştirilen farklı etnik gruplar problem oldular. Yugoslavya'da Sırp-Hırvat çatışması ve Romanya'da Transilvanya'da yaşayan Macarların huzursuzlukları, çözülmesi güç problemlere neden oldu.

Siyasal, ekonomik, etnik ve askerî problemleri içinde bulunan Balkanlar'da, Nazi Almanya'sının genişlemesi karşısında savunma hattı kurula-

10. Sander, a.g.e., s. 5.
11. Sander, a.g.e., s. 6.

Levent Şahverdi Arşivi

madı. Bunun sonucunda; Bulgaristan ile Romanya Mihver Devletlerin gönüllü uyduları ve Yunanistan ile Yugoslavya da talihsiz kurbanları oldu.[12]

Bu tarihlerde İtalya'nın çekiştiği devlet Yugoslavya idi. Bu devlet İtalyan tehdidine karşı Küçük Antant'a güvenebilirdi. Yunanistan, Antant'ın İtalya'ya karşı olmadığını izah etmek için Dışişleri Bakanı Maksimos'u, Mussolini'ye gönderdi. Türkiye, Paktı, İtalya'ya karşı kolektif bir tedbir olarak gördü. Zira; Türkiye, Lozan'dan sonra güvenlik ve barış politikası izledi ve güvenliğini paktlarla sağlamaya çalıştı.

İtalya'nın Akdeniz'deki faaliyetleri ve Mussolini'nin İtalya'nın yayılma alanı olarak Küçük Asya'dan bahsetmesi Türkiye'yi çok endişelendirdi. Bu sebeple Balkan Paktı Türkiye için bir garanti gibi göründü.[13]

Ekonomik Bunalım ve Endişeler

24 Ekim 1929 Perşembe günü New York borsasında hisse senetlerinin %90'a kadar varan değer kaybıyla satılması ekonominin felaket halini almasına neden oldu. Ekonomik felaketi önlemek için yüksek değerde hisse senedi alan bankalar da iflas etti.[14]

Ekonomik bunalımın etkisinde kalan devletler, özel kurumların elinde olan ekonomik ve ticari hayata karışarak düzeltmeye çalıştılar. Devletlerin ekonomik hayatı kurtarmak amacıyla müdahale etmesi, liberal kapitalist düzenin ayrılmaz parçası olan çoğulcu parlamenter sisteme güvenin azalmasına neden oldu. Bu gelişmeler sonunda parlamento sadece denetim organı durumuna düştü ve yürütmenin gücü arttı.[15] Dış pazarda ihtiyaç olmamasına rağmen silâhlanmaya hız verildi. Faşist ve diktatör bir politika takip eden Almanya'da Hitler ve İtalya'da Mussolini adına yollar ve hava alanları yaptırıldı. Liberal ve kapitalist ekonomi izleyen İngiltere bile, devletçi ve himayeci ekonomiye döndü, gümrük vergilerini artırdı. Her ülkede

12. Sander, **a.g.e.**, s. 7.
13. Sander, **a.g.e.**, s. 10.
14. Murat Sarıca, **Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa'da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919-1929)**, İstanbul 1982, s. 265.
15. Sarıca, **a.g.e.**, s. 269.

Levent Sahverdi Arşivi

devletçi ve himayeci ekonomi ile siyasal milliyetçilik güç kazandı.[16] 1929 bunalımı Hitler'in iktidara gelmesinde önemli bir etken oldu. Almanya'da burjuvaziler Hitler'i destekledi. Bunalım sayesinde Hitler yasal yoldan iktidara geldi. Bunalımdan sonra her ülkede devlet ekonomiyi düzenlemeye başladı. Yani ekonomide devletçilik benimsendi. Kendi kendine yeterlilik eğilimleri ve yürütme gücü artmış milliyetçilik güçlendi. Otoriter rejimler saygınlık kazanırken, demokratik rejimler zayıfladı. Statükonun değişmesinden yana olan ülkeler otoriter rejimlere geçtiler. Bunun sonucunda antirevizyonist ülkelerle revizyonist ülkeler arasında çelişki gittikçe arttı. ABD, İngiltere ve Fransa gibi demokratik ülkeler antirevizyonist grubu oluştururken, Almanya, İtalya ve Japonya gibi otoriter ülkeler revizyonist grubu oluşturdular.[17]

Seçim dolayısıyla 26 Mayıs 1931'de ulusa hitap eden beyannamede Atatürk "Yurtta sulh, cihanda sulh" için çalıştığını ifade etti. Amerika Devlet Başkanı Roosevelt'in Cumhuriyetin 10. Yıl dönümü dolayısıyla gönderdiği yazıya verdiği cevapta "Yurtta sulh, cihanda sulhun" Cumhuriyetin en önemli prensiplerinden biri olduğunu söyledi.[18] Atatürk döneminde Türkiye içte ve dışta yürüttüğü siyasetle yüksek derecede saygınlık kazandı.[19]

Hitler 1933'te iktidara gelince Avrupa'da yeni bir Germen tehdidi başladı. 1935'te Türk-İngiliz yaklaşmasından Berlin rahatsız oldu. Çünkü; Hitler doğuya doğru genişlemeyi plânlarken İtalya da, Bulgaristan ve Macaristan gibi revizyonist ülkeleri kolluyordu.

Ankara'yı kaygıya düşüren ilk devlet İtalya oldu. Mussolini 1925'te Faşist diktatörlük kurunca emellerini açıklamaya başladı. İtalya Krallığı ile 1928'de tarafsızlık ve Uyuşma Antlaşması yapılmış ise de Mussolini 1934'te yaptığı bir açıklamada Asya ve Afrika'da genişlemek istediğini belirtti. Türkiye bunu kendisine karşı bir tehdit olarak algıladı ve askerî hazırlığa başladı. Bunun üzerine İtalya Türkiye'ye karşı bir emel taşımadığını

16. Sarıca, a.g.e., s. 270.
17. Sarıca, a.g.e., s. 271.
18. Sina Akşin, *"Atatürk'ün Dış Siyaset Modeli"*, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 275.
19. Akşin, a.g.m, s. 279.

Levent Şahverdi Arşivi

belirtti. Fakat, Mussolini 1935'te Etiyopya'ya saldırdı. 1936'da Hitler ile Roma-Berlin mihveri kurulunca Avrupa'da dengeler değişti ve Akdeniz'de bir güvensizlik havası oluştu.[20]

Türkiye - Yunanistan İlişkileri

Yunanlılar Mudanya Mütarekesi'ni ihlâl ederek Ocak 1923'te Meriç'in sağ tarafında yığınak yapmaya başladılar. Bunun üzerine Müttefik Hükûmetleri, 17 Ocak 1923 tarihinde Yunanistan'a bir nota vererek Mudanya Mütarekesi hükümlerine uymaya mecbur etti.[21] Aslında Yunanistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler Lozan Konferansı sırasında başladı. Bu konferansta Yunanistan'ı temsil eden Venizelos, Türk Heyeti Başkanı İsmet İnönü'ye gelerek iyi geçinmek, hatta dostluk teklifinde bulundu. İnönü de nazik bir şekilde mukabelede bulundu. İşte böylece Türkiye ile Yunanistan arasıda yeni bir devir açıldı.[22]

Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler, Nüfus mübadelesi ve Ortodoks Patriğinin seçimleri nedeniyle düzelmemişti. Yunanistan, İstanbul'daki Rumlar ile Trakya'daki Müslümanları mübadele dışı bırakmak istiyordu. Fakat bunda başarı sağlanamadı.[23] Türkiye ise onları da içine alacak bir mübadeleyi savunarak Rum Ortodoks Patriği Konstantin Araboğlu'nu sınır dışı etti. 1925'te Patrik atanmakla birlikte iki ülke arasındaki gerginlik 1929 yılına kadar devam etti.[24] 1929'da ilişkiler iyice gerginleştiğinden taraflar deniz kuvvetlerini güçlendirmeye başladılar.[25]

30 Aralık 1929 tarihinde Atina elçimiz Yunanistan Cumhurbaşkanı Zaymis'i ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında Zaymis, Gazi Mustafa Kemal'e derin saygılarını sunarak Türk milletinin refah ve huzurunu isteyen temenni-

20. İsmail Soysal, *"İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa Kuvvet Dengeleri ve Barışçı Türkiye"*, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 293-294.; Barlas, a.g.m., s. 279.

21. **AMDP**, c.,1 s. 493.

22. Aras, **a.g.e.**, s. 138.

23. Ahmet Eyicil, **Siyasi Tarih**, Ankara 1991, s. 273.

24. Barlas, *"Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası"* **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Ankara 2000, s. 277.

25. İsmail Soysal,**Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C. I, Ankara, 1989, s. 391.

Levent Sahverdi Arşivi

lerde bulundu. Ayrıca, Venizelos ile Mihalakopalos da Türklerin dostluğu ve refahını temenni eden görüşte olduğunu söyledi. Gazi Mustafa Kemal'in önderliğinde Türk milletinin terakki yolunda ilerlemesinden memnun olduğunu bildirdi.[26]

10 Haziran 1930 Türk-Yunan Ahali Mübadele Antlaşmasının imza töreninde Hariciye vekili Tevfik Rüştü Bey bir konuşma yaptı. Konuşmasında Türk-Yunan münasebetlerinin geleceğine güven ile bakmanın mutluluğunu ifade ederek bunun Doğu Akdeniz ve Balkanlar'da hatta Avrupa'da barışın amili olacağını söyledi. Ahali Mübadele Antlaşması Türk - Yunan ilişkilerinde yeni bir devrin açılışına neden oldu.[27]

Lozan'da imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli sözleşme ile iki ülkede kalan Türk ve Rum ahalisinin mübadele edilmesi kabul edilmişti. Ancak "etaplı" tabir edilen İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri bu değişimden hariç tutuluyordu. Bilâhare "etaplı" tabirinin üzerinde ihtilâfa düşülmesi üzerine iki ülke ilişkilerinde gerginlik olmuştu. 10 Haziran 1930 tarihinde imzalanan bu antlaşma ile "etaplı" sorunu çözüme bağlandı. Buna göre; yerleşme ve doğum yerleri ne olursa olsun İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri hepsi "etaplı" deyiminin kapsamına alındı.[28] Böylece, Türk- Yunan ilişkilerinde iyileşme dönemi başladı. Daha sonra Yunan Başvekili Elefteros K. Venizelos 27 Ekim – 1 Kasım 1930 tarihleri arasında Ankara'yı ziyaret etti. Bu ziyaret esnasında Türk-Yuna dostluğunun temelleri atıldı.[29]

Yunanistan Başbakanı Venizelos ile Dışişleri Bakanı Mihalokopalos 26 Ekim 1930 tarihinde İstanbul'a geldi. Buradan özel bir trenle Ankara'ya hareket eden Venizelos ve Mihalokopalos 27 Ekim'de özel bir törenle karşılandı. 28-31 Ekimde Ankara'da kalan heyet ziyaretini tamamladıktan sonra 1 Kasım 1930 da Türkiye'den ayrıldı.[30]

Ziyaret esnasında Başbakan İsmet İnönü 27 Ekim 1930 günü Ankara Palas'ta verilen ziyafette bir teşekkür konuşması yaptı. Konuşmasında

26. **AMDP**, C. II, s. 168.
27. **AMDP**, C. II, s. 171.
28. Hikmet Öksüz, *"Atatürk Döneminde Balkan Politikası (1923-1938)"*, **Türkler**, c. 16, s. 626.
29. Nureltin Türsan, **Yunan Sorunu**, Ankara 1987, s. 227; **AMDP**, C. II, s. 172.
30. Bakınız : Venezelos ve Mihalekopulos'un ziyaret programı, **AMDP**, C. II, s. 173-176.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk-Yunan yakınlaşmasının Lozan Konferansı'yla başladığını, burada Venizelos'u tanıyarak uzlaşma fırsatını kazandığını, tarafların ortak çıkarlarının ve karşılıklı ihtiyaçlarının dostluklarının devamına neden olduğunu, Türk ve Yunanlıların Balkanlar'da ortak çıkarlarının bulunduğunu, Akdeniz havzasında anlaşmaya ve birlikte çalışmaya mecbur olduklarını anlattı.[31]

Aynı ziyafette söz alan Venizelos, Ankara'ya gelerek dostluk eli uzattıklarını, her iki ülkenin de mazisinde şerefli mücadeleler olduğunu, kalbi bir dostlukla Türklerle birlikte çalışmak için yola çıktıklarını, birleşerek Balkan, hatta Avrupa barışının dayanaklarını kurabileceklerini, Balkan ittihadından ümitli olduğunu söyledi.[32] Atatürk ve Eleftoros Venizelos da iki komşu devletin düşmanca değil dostluk içinde yaşamasının yararlı olacağını belitti.[33]

Venizelos ve Mihalakopulos, Cumhuriyet Bayramı merasimlerine katıldı. İsmet İnönü, Tevfik Rüştü Aras, Venizelos ve Mihalakopulos arasında görüşmeler yapıldı. Görüşmelerde 10 Haziran 1930 tarihli itilâfname dikkate alınarak Türk-Yunan dostluğu ve ortak çalışma esasları taraflarca kabul edildi. Türkiye ve Yunanistan'ın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de ortak iktisadî ve siyasî çıkarları olduğu kararlaştırılarak birlikte çalışma konusunda anlaşmaya varıldı.[34]

Venizelos ve Michalakopulos'un birlikte Ankara'ya yapmış oldukları ziyaret sonunda 1 Kasım 1930'da Resmi Tebliğ yayınlandı. Ziyaret sırasında Dostluk Mesajı, Ticaret ve İkamet Mukavelesi ve Bahri Protokol olmak üzere üç protokol imzalandı. Türk-Yunan dostluğunun temel taşını teşkil eden bu belgeler daha sonra 9 Şubat 1934 tarihinde Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında yapılan Balkan Paktı'nın çekirdeğini oluşturmuştur.[35]

Taraflarca kabul edilen bu antlaşmalar Yunan Meclisi'nin 20 Aralık 1930 tarihli toplantısında müzakere edilerek kabul edildi. Venizelos, ko-

31. **AMDP**, C. II, s.177-178.
32. **AMDP**, C.II, s.179-180.
33. Soysal, **a.g.e.**, s. 391; Eyicil, **a.g.e.**, s.274.
34. Bkz. Resmi Tebliğ, **AMDP**, C.II, s.182.
35. **AMDP**, C.II, s.182.

Levent Sahverdi Arşivi

nuşmasında Ankara'ya giderek el ele verip dostluk temin ettiğini, Türklerin geçmişte Yunanlıların yapmış olduğu tahribatı unuttuğunu, kendilerinin de fedakarlıkta bulunduğunu söyledi.[36]

TBMM'de söz alan Tevfik Rüştü Aras, Yunanistan'la Türkiye arasında yapılan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem antlaşmasının[37] önemini anlatarak, bunun Avrupa diplomasisinde Locarno Antlaşması'ndan beri benzeri olmayan bir eser olduğunu belirtti ve İsmet İnönü ile Venizelos arasında Lozan'da başlayan yakınlaşmanın neticesi olduğunu söyledi.[38]

Savaşlarla geçmişi olan Türk-Yunan ilişkileri dostluğa dönmeye başladı. 30 Ekim 1930'da Ankara'da Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya bir de deniz kuvvetlerinin sınırlandırılmasına ilişkin protokol eklendi[39]. Antlaşmaya göre taraflar birbirlerine karşı yöneltilmiş siyasî ve ekonomik antlaşmalara katılmamayı, taraflardan biri saldırıya uğrarsa diğerinin tarafsız kalması ve uyuşmazlıkların diplomasi yoluyla çözülmesi gibi konularda mutabakat sağlandı. Ekli protokolde ise deniz silâhları için harcamaların önlenmesi ve deniz kuvvetlerinin sınırlandırılması prensipleri açıklandı. Zira tarafların deniz silâhlarında çıkarları açısından doğru bir hareket değildi.[40]

Atatürk, 26 Eylül 1933'te İstanbul'da misafir olarak bulunan Venizelos'u Dolmabahçe Sarayı'nda kabul etti. Yapılan görüşmede Türk-Yunan dostluğunun yanı sıra Balkan Antlaşması üzerinde duruldu. Venizelos, Bulgaristan'ın da Balkan devletlerine katılmasının mümkün olabileceğini söyledi. Atatürk bu konuda Rusya'nın görüşü alınması gerektiğini, ayrıca İtalya'nın da hassasiyetine dikkat edilmesini ifade etti. Konuşma sonunda Romanya ve Yugoslavya'nın sınırlarına tecavüz edilmemesi konusunda ortak görüş birliğine varıldı.[41]

36. **AMDP**, C. II, s. 185-187.
37. Aras, **a.g.e.**, s. 142.
38. **AMDP**, C.II s. 191.
39. **AMDP**, C.II, s. 190.
40. Soysal, **a.g.e.**, s. 393-396; Eyicil, **a.g.e.**, s. 274.
41. **AMDP**, C. II, s. 222-224.

Levent Şahverdi Arşivi

Dostluk ve Hakemlik Antlaşması'ndan sonra Yunanlılar daha ileri giderek Balkanlar'da barış ve güvenliği sağlamak için Türkiye ile yeni bir antlaşmaya ihtiyaç duydular. Nitekim bu amaçla Ankara'yı ziyaret eden Yunanistan Başbakanı Çaldaris ile Dışişleri Bakanı Maximos'un imzaladığı Türkiye ile Yunanistan arasında İçten Antlaşması 14 Eylül 1933'te Ankara'da imzalandı. Buna göre; Türkiye ile Yunanistan sınır dokunulmazlığı güvence altına alındı. Taraflar arasında özel çıkarlarını sağlamak için sürekli danışmanlık ve işbirliği kabul edildi. On yıllık bir süre için yapılan antlaşmayla diplomatik temsilcilere ortak çalışma esasları kararlaştırıldı.[42]

Bu antlaşma, on yıllığına sınırlandırılmış ise de Balkan Antlaşması ile durum daha da pekiştirildi. 27 Nisan 1938'de Atina'da 1930 ve 1933 antlaşmalarına ek bir antlaşma yapıldı.

Böyle bir antlaşma yapmaya Avrupa'daki siyasi gelişmeler neden oldu. Bilhassa Balkanlar'da bir İtalyan saldırısı ihtimali ve Bulgaristan'ın Yunanistan için endişe verici tutumu Türkiye ile Yunanistan'ın dayanışma içine girmesinde etkili oldu.

Bu nedenlerle yapılan 1938 Türk-Yunan Antlaşmasında; taraflardan biri savaşırsa diğerinin tarafsız kalması, taraflardan biri, üçüncü bir veya birkaç devletin saldırısına uğrarsa diğerinin barışçı çözüm için çaba sarf etmesi, yıkıcı ve bölücü faaliyetlere karşı işbirliği ilkesi ve daha önce yapılan antlaşma hükümlerinin korunması kararlaştırıldı.[43]

Tevfik Rüştü Aras'ın dediği gibi Türk-Yunan dostluğunun mimarı Atatürk idi.[44] Bunu idrak etmiş olan Venizelos 12 Ocak 1934 tarihinde Nobel Ödülü Komitesi Başkanlığına müracaat ederek Barışın medyunu Mustafa Kemal Paşayı barış ödülüne aday gösterdi. Venizelos'un bu davranışı gerçekten Atatürk'ün ne kadar barışçı bir politika izlediğini ispatladı.[45]

Türkiye ile Yunanistan arasındaki dostluk 27 Nisan 1938'de yapılan Türk-Elen Cordiale Antlaşması'yla yinelendi. Atina'da yapılan bu antlaş-

42. Soysal, a.g.e., s. 435-436; Öksüz, a.g.m., s. 627.; Aras, a.g.e., s. 144-145.
43. Soysal, a.g.e., s. 589-590.
44. **AMDP**, C. II, s. 191.
45. Bakınız ek 1. **AMDP**, C.: 2, s. 244-245.

Levent Sahverdi Arşivi

ma sırasında Yunan Başbakanı Jean Metaxeas, Türk dostluğundan memnun olduğunu ifade ederek sekiz seneden beri devam eden bu ilişkinin olgunlaştığını söyledi. 1930 paktının 1933 Paktı ile genişletilmiş olduğunu, bunun 1934 Balkan Paktı'nın temel unsurlarından biri olduğunu belirterek Yunanistan, Romanya, Türkiye ve Yugoslavya'nın sulh yolunda ilerleyerek kuvvetli bir blok kurduklarını vurguladı. Ayrıca, Doğu Akdeniz konusunda Yunanistan ve Türkiye bölgede barış havası içinde Elen-Türk birliğini oluşturduğunu ifade etti.[46]

Aynı antlaşma merasiminde söz alan Başbakan Celal Bayar, Balkan Paktı'nın çelik kanatları altında Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Türkiye'nin yer aldığını ifade ederken Türk-Elen Entent Cordiale'yi imzalamakla mutlu olduğunu ve Akdeniz'de birlikte hareket etmenin yararlı olacağını belirtti.[47]

30 Ekim 1930 tarihli Türk-Yunan Dostluk, Bitaraflık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması ile 14 Eylül 1933 tarihli Samimi Antlaşma Misakına Munzam Antlaşma 27 Nisan 1938 tarihinde Atina'da imzalandı. İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı bir zamanda Türkiye ve Yunanistan dayanışmayı kuvvetlendirmek, saldırı halinde birbirlerine karşı tarafsızlığını korumak ve siyasal destek sağlamak amacıyla bu antlaşmayı yaptılar.

Taraflardan biri taarruza uğradığı takdirde diğeri onun silâh, mühimmat, erzak gibi malzemesinin topraklarından geçişine izin verecek, gerektiğinde yardım edecekti. Taraflardan biri düşmanca bir harekete maruz kalırsa diğeri çare bulmak için bütün gücüyle çalışacaktı. Bundan önce yapılan antlaşmalara bağlı kalındığı gibi bu antlaşma hükümleri on sene daha uzamış olacaktı.[48]

Türkiye - Romanya İlişkileri

1. Dünya Savaşı'nda müttefiklerin desteği sonucu kazançlı çıktığından statükocu bir politika izleyen Romanya, Çekoslovakya ve Yugoslavya ile

46. **AMDP**, C. II, s. 377, 378.
47. **AMDP**, C. II, s. 379, 380.
48. **AMDP**, C. II, s. 615-616.

Levent Şahverdi Arşivi

birlikte Macaristan'ın toprak istekleri karşısında Küçük Antantı kurdu. Balkanlar'da Bulgaristan'ın Güney Dobruca ve Rusya'nın Baserabya konusunda talepleri Romanya'yı endişeye düşürdü.[49]

Romanya'daki Türk diplomatı Hüseyin Ragıp Bey, 1926'da Romen Dışişleri Bakanı Duca'ya Balkan Paktı fikrinden bahsetti. Atatürk dönemi Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Balkanların kaderinin Balkan milletleri tarafından tayin edilmesini savunan bir paktın kurulmasının yararlı olacağını belirtti. Bu fikir 1928'de Yunanisan'da iktidara gelen Venizelos tarafından da desteklendi.[50]

Türkiye ve Yunanistan Balkanlar'da statükocu bir siyaset izleyince Romanya Türkiye'ye yaklaştı. İki ülke arasında 1929'da Oturma, Ticaret ve Deniz Ulaşımı Sözleşme'si ve 18 Eylül 1930'da Bükreş'te Mezarlıkların Korunmasına İlişkin Antlaşma İmzalandı.[51]

İyi ilişkiler kurmak amacıyla Türkiye'yi ziyaret eden Romanya Dışişleri Bakanı Titilescu ile 17 Ekim 1933'te Ankara'da Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması imzalandı. Antlaşma ile dostluk ve saldırmazlık ilkeleri yanında uyuşmazlıkların barışçı yollardan çözülmesi esası kabul edildi.[52] On yıllık bir süre ile yapılan bu antlaşmayla 1934 Balkan Paktı'na doğru ciddi bir adım daha atılmış oldu. İki ülke arasında işbirliği sağlandı. Buna bağlı olarak 1935'te Köstence Limanı'ndan geçiş için bir protokol ve 1936'da Dobruca Türklerinin göçlerini düzenleyen bir sözleşme imzalandı.[53]

Romanya ile Türkiye arasındaki münasebet dostane bir şekilde yürütüldü. Bu sebeple Romanya'da bulunan Dobruca Müslümanlarına hükûmetçe iyi muamele yapıldı. Hatta, Dobruca Müslümanlarına Romanya Ayan Meclisi'nde bir üye bulundurma hakkı verildi. Dobruca Müslümanları ile Romenler arasında eskiden beri süregelen iyi ilişkilerin devamı sağlandı. Bu

49. Soysal, a.g.e., s. 437; Öksüz, a.g.m., s. 628.
50. Barlas, a.g.m., s. 278.
51. Öksüz, a.g.m., s. 628.
52. Soysal, a.g.e., s. 438-439.
53. Soysal, a.g.e., s. 437.

Levent Şahverdi Arşivi

arada Romenler, Dobruca Müslümanlarıyla iyi ilişkilerini devam ettirmek suretiyle Türkiye ile dost olduklarını ispat ediyorlardı.[54]

Tevfik Rüştü Aras'ın 1934 tarihinde Bükreş'i ziyareti ve temasları sonucu Türk Romen dostluğu pekişti. Böylece iki ülke arasındaki dostluk 1936 Montreux Konferansı'nda da kendini gösterdi ve Romanya delegeleri Boğazlara yönelik Türk isteklerini destekledi.

1937'de Romanya'nın yeni Dışişleri Bakanı Victor Antonescu Ankara'yı ziyareti sırasında Atatürk "Her gün kudreti daha da artan bir Romanya'yı bütün kalbimizle isteriz. Dostluğumuz o kadar sıkı ve emindir ki , Romanya daha kuvvetli oldukça biz de kendimizi daha kuvvetli hissederiz" dedi. Aynı yılın Mayıs ayında Tevfik Rüştü Aras Bükreş'e iade-i ziyarette bulundu.[55]

Dost ve müttefik Romanya kralı II. Carol, Luceaffenu adlı yatıyla 18-20 Haziran 1938'de İstanbul'a gelerek Atatürk'ü ziyaret etti. Kral II.Carol'ü 18 Haziran'da Başvekil Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, Büyükdere yakınlarında karşılayarak İstanbul'a kadar refakat ettiler. 19 Haziranda Kral II. Carol, Savarona yatında Atatürk ile görüştü. Aynı günün akşamında verilen yemeğe Celal Bayar, Rüştü Aras ve Romanya Başkonsolosu Lucesiyviç davetli olarak katıldı. Kral II.Carol ziyaretini müteakip Romanya'ya döndü. Romanya Saray Nazırlığı'nca 20 Haziran 1938'de bu ziyaret hakkında bir bildiri yayınlandı.[56]

Türkiye - Yugoslavya İlişkileri

Türkiye birçok devletle olduğu gibi 1925'te Yugoslavya ile de bir Dostluk Antlaşması imzaladı. Bu antlaşma nedeniyle Türkiye-Yugoslavya ilişkileri gelişti. Balkan devletleri arasında yakınlaşma ve dayanışma sürecinde Yunanistan ve Romanya'yı izleyen Yugoslavya ile de, 27 Kasım 1933'te Belgrad'da Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile

54. **AMDP**, C. I, 504-506.
55. Öksüz, a.g.m., s. 628.
56. **AMDP**, C. II, s. 376.

Levent Şahverdi Arşivi

uyuşmazlıkların barışçı yoldan çözülmesi ve taraflardan biri saldırıya uğrarsa diğerinin saldıranı kınaması ilkesi kabul edildi.[57]

Mustafa Kemal Atatürk, 4-5 Ekim 1933 tarihleri arasında İstanbul'a gelen Yugoslavya Kralı Alexandre ile Balkanlar'da barış ve işbirliği konusunda 4 Ekim 1933 günü Dolmabahçe Sarayı'nda görüşme yaptı. Kral Alexandre, İstanbul'a gelirken Bulgar Kralı Boris'le de görüştüğünü Atatürk'e söyledi. Atatürk, kısa bir süre önce Ankara'da imzalanan Türk-Yunan Antlaşması'ndan söz etti. Bu arada Kral Alexandre, Yugoslavya ile Türkiye arasında işbirliği yapmak istediğini, bu amaçla iki ülke arasında muallakta kalan emlak meselesinin çözümü için emir verdiğini söyledi. Ayrıca, Yugoslavya ve Türkiye Dışişleri Bakanlarının Cenevre'de karşılıklı saldırmazlık antlaşması yapabileceklerini belirtti.

Atatürk, Balkanlar'da barışın korunmasından memnun olduğunu belirtirken, Yugoslavya ile Türkiye'nin birlikte çalışmalarının yararlı olacağına dikkat çekti. Balkanlar'da barışın devamı için bütün Balkan devletleri arasında ortak çalışma yapılmasının gereği ifade edildi. Alexandre ve Atatürk, Yugoslav ve Türk hükûmetlerinin birlikte çalışmaları konusunda anlaştılar.[58]

Bu sıcak ilişkilerin neticesinde 27 Ekim 1933'te Belgrat'ta Türk-Yugoslav Munakit, Dostluk, Adem-i Tecavüz, Adli, Tesviye, Hakem ve Uzlaşma Antlaşması yapıldı. Antlaşma metni, Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras ve Yugoslav Dışişleri Bakanı Bogolioub Jevtitch tarafından imzalandı. Buna göre; taraflar çözülmemiş konuları hiç bir bahane ile ertelemeyecekler ve barış yoluyla problemler çözülecek. Birbirlerine karşı savaşa teşebbüs etmeyecek. Eğer taraflardan biri taarruza uğrarsa diğeri taarruz edeni suçlu bulacak. İhtilâflar, Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na havale edilecek. Ayrıca, Daimi Uzlaşma Komisyonu kurularak meseleler burada çözülecek. 25 maddeden oluşan bu antlaşmayla, problemlerin Daimi Uzlaşma Komisyonu, Uluslararası Adalet Divanı ve Hakem Mahkemesi huzurunda çözülmesi esasları kabul edildi.[59]

57. Soysal, a.g.e., s. 441-443.
58. **AMDP**, C. II, s. 225-226.
59. **AMDP**, C. II, s. 571-579.

Levent Sahverdi Arşivi

İki ülke arsındaki ilişkiler 1934 antlaşmasıyla olumlu yönde gelişti. Yogoslavya Başbakanı Stoyadinoviç 28 Ekim 1936'da Ankara'yı ziyaret etti. Stoyadinoviç'in ziyaretinden memnun olan Atatürk gazetecilere bir demeç verdi. Bu demecinde "Görüyorsunuz ki ve müşahede etmişsiniz ki, Türk devlet adamları ve Türk milleti Yugoslav milletine karşı en samimi hisler beslemektedir. Türkiye ile Yugoslavya arasında mevcut sağlam münasebetler, bütün Balkan milletleri arasında mevcut olması iktiza eden münasebetlerdendir. Balkanlar bu ideale doğru ne kadar fazla yükselirse, saadet ve terakki o nispette artar"diyerek konu hakkında görüşlerini söyledi.[60]

Stoyadinoviç'in ziyaretine iade olarak 12 Nisan 1937 tarihinde Başbakan İnönü ve Dışişleri Bakanı Aras, Belgrad'ı ziyaret etti. Bu ziyaret esnasında yapılan görüşmelerde daha çok Balkan Birliği'ni ilgilendiren konular üzerinde duruldu.[61]

Türkiye - Bulgaristan İlişkileri

Almanlar Balkan Savaşları'nda Bulgaristan lehine hareket etti. Bu sebeple Alman Mareşali Von Der Goltz, Osmanlı Devleti'nin gizli tuttuğu Balkan savaş plânlarını ve bütün stratejik bilgilerini Bulgaristan Genel Kurmay başkanı General Fiçef'e verdi. Alman subayları bu bilgileri gizlice Bulgaristan'a verirken aynı zamanda Berlin'deki Bulgar askerî ataşesi de günü gününe Almanlar tarafından aydınlatıldı. Yani Türklerin askerî gizli plânları, Golç Paşa gibi Alman subayları tarafından Bulgar yetkililerine verildi.[62]

Balkan Savaşlarından sonra Bulgarlar, buradaki Türklerin din ve kimliklerini zorla değiştirmeye çalıştı.[63] Bundan dolayı Türk-Bulgar ilişkileri bozuldu. Fakat I. Dünya Savaşı sırasında iki taraf da aynı ittifak içinde yer aldı. Savaştan mağlup çıkan Bulgaristan 1919'da Neuilly Barış Antlaşması'nı imzaladı. Zor şartlar altında kalan Bulgaristan, Millî Mücadele'de

60. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, c.3, s. 140-141.
61. Öksüz, a.g.m., s. 630.
62. Atatürk'ün 5 Kasım 1913'te Bulgaristan'dan gönderdiği 3 sayılı rapor, **Atatürk'ün Bütün Eserleri (ABE)**, Kaynak Yayınları, Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan, C. I, s. 151.
63. İlker Alp, **Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi 1878-1989**, Ankara 1990, s. 181.

Levent Şahverdi Arşivi

Türklerin lehine hareket etti. Çünkü Türklerin savaştığı Yunanistan aynı zamanda Bulgaristan'ın da düşmanı idi.

Bulgarlar, Makedonya'ya tamamen sahip olmak istiyorlardı. İkinci Balkan Savaşı'nda (10 Temmuz 1913) Romanyalıların Sofya'ya kadar yürüyerek Bulgaristan'ın verimli topraklarını alması, Bulgar ordusu ve hükümetinin onurlarının yaralanmasına neden oldu. Bundan dolayı Bulgarlar, Sırpların, Yunanlıların ve Romanyalıların Makedonya'dan aldıkları yerleri tekrar ele geçirmeyi ve İkinci Balkan Savaşında kendisini mağlup edenlerden intikam almayı tasarladı. Makedonya'ya ait plânlarını gerçekleştirmek için Türkiye ile ittifak etmeyi ve Romanya'nın tarafsızlığını sağlamayı zaruri görüyordu. Çünkü, Bulgaristan'ın batı ve güneyinde Sırbistan ve Yunanistan, kuzeyinde ise Romanya bulunuyordu.

Romanyalılar Bükreş sözleşmesi hükümlerine bağlı kalmayı kendi çıkarlarına uygun bulurken Bulgarların kendilerine yaklaşmasını samimi bulmuyordu. Bu arada Bulgaristan'nın Makedonya üzerindeki emellerinden haberdar olan Sırbistan ve Yunanistan yalnız kalmak istemediğinden birbirlerine yardım etmeyi hayati bir çıkar olarak görüyorlardı. Bunu çok iyi bilen Bulgaristan, Sırbistan ile dostça geçinmeye çalıştı.

Bulgarlar, Selanik'i Makedonya'nın ayrılmaz bir parçası kabul ederek buraya sahip olma arzusunu gerçekleştirme yolunu takip ettiler. Yunanlılar, Selanik'i başkent Atina kadar önemli gördüklerinden onu muhafaza için bütün kuvvetini kullanmakta kararlıydılar.

Sırbistan genişlemek istiyordu. Bunun için de Adriyatik Denizi'nde veya adalar denizinde bir limana ihtiyacı vardı. Selanik limanı Sırp hududuna 60 km. mesafedeydi. Bu nedenle Selanik Sırbistan'ın geleceği için gerekliydi.[64]

Edirne'yi de tekrar almak isteyen Bulgarlar, bir taraftan Türklerle dostane ilişkiler kurmaya çalışırken diğer yandan da sınırda önemli bir Türk kuvvetinin bulunmasından memnun değildi. Bununla beraber Edirne havalisinde Türk askerî gücünün olması Bulgarları dış politikada Türkiye'ye yaklaştırdı.

64. Atatürk'ün Sofya'dan Genelkurmay Başkanlığı'na Makedonya Hakkında yazdığı 7 Mart 1914 tarihli ve 312 sayılı raporu, **ABE**, C.I, s. 184-186.

Levent Sahverdi Arşivi

Bulgaristan ile Sırbistan arasındaki ilişkilerde bir yumuşama olmadı. Rusya bu iki devleti birbirine yaklaştırmak için nasihat etti. Ancak Rusya'nın bu nasihati, Bulgarlara, Sırbistan'da arazi ve iktisadî menfaat sağlandığı zaman dikkate alınacaktı.[65]

Romenler ve Yunanlılar, Ruslardan çekindikleri için istedikleri gibi hareket edemiyorlardı. Bulgarlar, Rusların aleyhinde olmadıkları gibi, Avusturya'yı da aldatarak taraf görünmek istemiyordu.[66]

Balkan devletleri arasında ilk defa bir yakınlaşma kurmayı Bulgaristan Başbakanı Stambuliski başlattı. Belgrat ve Bükreş'i ziyaret eden Stambuliski Makedonya sorununu çözmek için bir komisyon kurulmasını önerdi. Stambuliski'ye göre Makedonya sorununun çözümü iki Slav devletini birbirine yaklaştırabilirdi. Fakat bu öneriyi Belgrat ve Bükreş soğuk karşıladı. Daha sonra İç Makedonya İhtilal Teşkilatı ve askerler darbe yaparak 1923'te Stambuliski'yi iktidardan düşürdüler ve katlettiler.[67]

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan, revizyonist bir politika izleyen Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Türkiye ile barış içinde yaşamak istedi.[68] Bu nedenle General Markof'un Ankara'ya temsilci olarak gönderilmesi konusunda 17 Haziran 1923'te Mustafa Kemal'in görüşü alındı. Mustafa Kemal, Markof'la görüşme istediğini 19 Haziran 1923 tarihli talimatıyla bildirdi.[69]

Lozan Antlaşmasından sonra Türkiye ile Bulgaristan arasında dostluk ilişkilerini yeniden kurma ve çeşitli sorunları çözme konusu, 18 Ekim 1925 tarihinde Ankara'da yapılan Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması'yla sağlandı. Bu antlaşmayla birlikte bir protokol, bir tutanak ve bir de oturma sözleşmesi imzalandı. Dostluk Antlaşması'yla iki ülke arasında barış ve dostluk prensipleri kabul edilirken diplomasi ilişkilerinin devletler hukuku

65. Atatürk'ün Balkanlar Hakkında 14 Nisan 1914 tarih ve 50 sayılı raporu, **ABE**, C. I, s. 191-193.
66. Atatürk'ün Savunma Bakanlığı'na (Harbiye Nezareti) gönderdiği Balkanlar'daki Durum Hakkındaki 21 Ağustos 1914 tarihli telgrafı, **ABE** , C. I, s. 199.
67. Sander, **a.g.e.**, s. 8.
68. Soysal, **a.g.e.**, s. 373.
69. **AMDP**, C.I, s. 510.

Levent Şahverdi Arşivi

ilkesine uygun şekilde yürütüleceği karalaştırıldı.[70] Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması süresiz olarak yapıldığından o günden beri devam etmekte ve hükümler yürürlüktedir.

Dostluk Antlaşması'na ek protokolde Türkiye, Bulgar azınlığı konusunda, Lozan'da kabul ettiği azınlıkların korunması hükümlerinin de aynen geçerli olmasını yükümlendi. Buna karşılık Bulgaristan da azınlıklar için kabul ettiği hükümlerden ülkelerindeki Müslümanların da yararlanmasını kabul etti. Protokolde iki ülke arasında göç eden vatandaşların, vatandaşlık ile ilgili problemleri çözüme bağlanırken bunların gayrimenkul mallarına ilişkin esaslar da düzenlendi.[71]

Tutanakta gayrimenkul malların hak sahiplerine verilmesine dair esaslar tespit edildi. El konulmuş malların gelirleri de sahiplerine ödenecekti.[72] Türkiye ile Bulgaristan Arasında Yapılan Oturma Sözleşmesine göre; tarafların vatandaşları yürürlükteki yasalara uygun olarak gidip gelebilecekler, oturma ve yerleşme hakkına sahip olacaklardı. Taraflar göçlere engel çıkarmayacaklardı. Taşınabilir malları isterlerse götürebilecekleri gibi, gayri menkullerini de serbestçe günün değerine göre satabileceklerdi. Sınır dışı edilen vatandaşların yol masrafını sınır dışı eden taraf karşılayacaktı.[73]

Dostluk Antlaşmasının 3. Maddesine dayalı olarak Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması Ankara'da 6 Mart 1929 tarihinde imzalandı. 29 maddeden oluşan bu antlaşma ile taraflardan biri saldırıya uğrarsa diğerinin tarafsız kalması, taraflar arasında çıkan anlaşmazlığın bu antlaşmaya göre çözümlenmesi esasları kabul edildi.[74]

Türk-Yunan ilişkilerinin iyileşmesinden sonra Bulgaristan da 5 Ekim 1930'da Atina'da yapılan İlk Balkan Konferansı'na katıldı. Balkan Konferansları 1931'de İstanbul, 1932'de Bükreş ve 1933'te Selanik'te olmak üzere dört defa yapıldı. Konferanslarda karşılıklı görüşme yapılmasına rağ-

70. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C. I, Ankara, 1989, s. 253-254.
71. Bilal N. Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, İstanbul 1986, s. 377; Soysal, **a.g.e.**, s. 256-258.
72. Soysal, **a.g.e.**, s. 157-259.
73. Soysal, **a.g.e.**, s. 260-261.
74. Soysal, **a.g.e.**, s. 375.

Levent Şahverdi Arşivi

men, ekonomik ve siyasî alanlarda, Bulgaristan'ın önemle üzerinde durduğu azınlık haklarının korunması ve Ege Denizi'ne çıkış konusunda ilerleme kaydedilemedi. Arnavutluk ile Bulgaristan delegeleri İtalya'nın baskısı sonucu konferanstan çekildiler. Bu engellere rağmen Eylül 1933'te Türk-Yunan Antlaşması imzalandı. Tarafların Trakya sınırını garanti eden Samimi Antlaşma Misakı'nı, Bulgaristan kendisinin Ege Denizi'ne çıkış isteğine karşı bir engel olarak gördü. Bu arada Makedonya sorunundan dolayı Bulgar-Yugoslav ilişkileri bozuldu. Yugoslavya taviz vermeyince Bulgaristan'ı Pakta alacak kapılar kapandı.

Yapılan bu antlaşmalar Türk-Bulgar dostluğunu olumsuz etkilemedi. 1930'dan sonra hızla gelişen Türk-Yunan dostluğuna ve 1934 Balkan Paktı'na rağmen Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkiler devam etti.[75]

Türkiye Bulgaristan ile iyi komşuluk ilişkilerini devam ettirdi. Balkan Paktı'na katılması için Türkiye Bulgaristan'ı davet etti. O dönemde Sofya sokaklarında siyasî cinayetler işleyerek dehşet salan Makedon Komitesi, Bulgaristan'ın Balkan Paktı'na girmesine engel oldu. Bu komite Birinci Balkan Savaşı'nda Bulgaristan'ı Sırp ve Yunan hükûmetleriyle birlikte Osmanlı Devleti üzerine saldırtmış, Bulgar kanları pahasına Makedonya alınarak parçalanmıştı. Parçalanmış bulunan Makedonya'yı Bulgaristan değil, Sırbistan ve Yunanistan aralarında paylaşmıştı.[76]

Türkiye, İtalya'nın yayılmacı ve emperyalist politikasına karşı Balkan Devletlerinin toplu ve birlikte hareket etmesini sağlamaya çalıştı. Fakat Bulgaristan ve Arnavutluk Balkan Anlaşması'na katılmadılar. Çünkü Bulgaristan, Revizyonist bir politika izleyerek Yunanistan ve Romanya'dan toprak istiyordu. Arnavutluk ise İtalya'nın vesayeti altına girmişti.[77]

Balkan Paktı'na katılan devletler ile Bulgaristan arasında 31 Temmuz 1938'de Selanik'te imzalanan Balkan Antantı İle Bulgaristan Arasında Anlaşma'da Bulgaristan, Balkan devletleri ile iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerini sürdürmek istediğini belirtti. Balkan devletleri ile Bulgaristan arasın-

75. Soysal, a.g.e., s. 375-378.
76. Tevfik Rüştü Aras, **Atatürk'ün Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 136-137.
77. **Çağdaş Tükiye Tarihi**, Cem Yayınevi, c. 4, İstanbul 2000, s. 194.

Levent Şahverdi Arşivi

da saldırmazlık konusunda mutabakat sağlanırken karşılıklı ilişkilerde kuvvete başvurmama hükmü de kabul edildi.[78]

Bulgaristan,1940 sonbaharında Balkanlar'daki toprak taleplerini gerçekleştirmek için Almanya'ya yaklaştı. Nitekim, Almanya'nın baskısıyla Romanya Güney Dobruca'yı Bulgaristan'a verdi. Bu arada Almanların Romanya üzerinden güneye inmelerinden rahatsız olan Türkiye, 1941'de Trakya'ya yığınak yaptı. Bulgaristan, bu önlemlerin kendisine karşı alındığı endişesine düştü. İşte bu durumu açıklığa kavuşturmak için Ankara'da 17 Şubat 1941'de Türk-Bulgar Ortak Demeci yayınlandı. Buna göre; taraflar saldırmazlık, dostluk ve ticari ilişkiler konusunda birbirlerine güvence verdiler.[79]

Balkan Paktı

Türkiye, 1926'da Balkan Devletleri arasında karşılıklı sınırların güvence altına alınması amacıyla toplu bir güvenlik sisteminin kurulması yolunda bir girişimde bulundu ise de bundan bir sonuç alınamadı. Daha sonra Balkan Devletleri arasında bazı pürüzler ortadan kalkınca bir anlaşma havası oluştu. Uluslararası Barış Bürosunun 6-10 Ekim 1929'da Atina'da düzenlediği Evrensel Barış Kongresi'nde Yunanistan'ın eski başbakanlarından Papanastasiu bir Balkan birliği kurulması görüşünü ortaya attı. İlgi ile karşılanan bu görüş üzerine 5 Ekim 1930'da Atina'da Yunanistan, Türkiye, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya ve Arnavutluk'un resmî olmayan temsilcileri arasında ilk Balkan Konferansı toplandı. Konferansta Balkan ülkeleri arasında siyasal, ekonomik, teknik ve kültürel işbirliği konuları ele alındı. Konferansın ikincisi Ekim 1931'de İstanbul'da, üçüncüsü Ekim 1932'de Bükreş'te dördüncüsü de Kasım 1933'te Selanik'te yapıldı. Toplantılar resmî temsilcilerden oluşmadığı için kesin sonuç alınamadı. Bu arada Bulgaristan, ileride Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya'dan toprak talebine yol açabilecek azınlık konuları üzerinde durunca ve İtalya'nın etkisinde kalan Arnavutluk Bulgaristan'ı izleyince Balkan Konferansı'nı sürdürmenin yararlı olamayacağı anlaşıldı.

78. Soysal, a.g.e., s. 463.
79. Soysal, a.g.e., s. 632.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ekim 1930'da Dostluk, Tarafsızlık ve Uzlaştırma Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşma Balkan ülkeleri arasında siyasal dayanışmanın gerçekleşmesinde çok etkili oldu. Atatürk ve Venizelos önderliğinde Türk-Yunan dostluğu hızla gelişti. Bunun sonucu olarak 14 Eylül 1933'te Ankara'da Türkiye ile Yunanistan İçten Antlaşma Paktı imzalandı. İçten Antlaşma Paktı ile ortak sınırlar karşılıklı olarak güvence altına alındı. İki devlet bu görüşü Balkanlar'da genişletmek istiyordu. Nitekim, Türkiye Ekim 1933'te Romanya, Kasım 1933'te Yugoslavya ile Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalayarak bu devletleri Balkan Paktı çizgisine yaklaştırdı.[80]

Türkiye, uzun süre çaba harcadıktan sonra daha çok İtalya'yı göz önüne alarak kendisine yönelebilecek bir dış müdahaleyi karşılamak amacıyla Balkan Devletleri arasında bir işbirliği sağlamayı başardı.[81]

Bulgaristan ve Arnavutluk'un revizyonist tutumu göz önünde bulundurulduğu. Buna rağmen Balkanlar'da statükonun korunmasını amaç edinen Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında 9 Şubat 1934'te Balkan Paktı kuruldu.[82]

Balkan Paktı'na rağmen Mussolini Mart 1934'te bir konuşma yaparak İtalya'nın geleceğinin Afrika ve Asya'da olduğunu ifade etti. Topraklarının büyük bir kısmının Asya'da olması dolayısıyla Türkiye bu tutumdan kaygı duydu.[83]

Balkan Paktı, dört devletin Balkan sınırlarını ortaklaşa savunmasını öngörmektedir. Pakt, Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında güvenlik ve yardımlaşma hükümleri ortaya koyan bir antlaşmadır. 9 Şubat 1934'te Atina'da imzalanan ve üç maddeden oluşan bu pakta göre:

1. Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya'nın tüm Balkan sınırlarının güvenliğini karşılıklı olarak güvence altına alırlar.

80. Soysal, **a.g.e.**, s. 448.
81. **Çağdaş Türkiye Tarihi**, Cem Yayınevi, c. 4, İstanbul 2000, s. 194.
82. Sander, **a.g.e.**, s. 9.
83. Dilek Barlas, a.g.m., s. 279.

Levent Şahverdi Arşivi

2. Pakt'ta imzası bulunan taraflar çıkarlarını bozabilecek gelişmeler karşısında aralarında görüşmeler yaparak sorunları çözerler. Taraflar birbirlerine haber vermeden Balkan ülkelerine karşı siyasal eylemde bulunmazlar ve tarafların izni olmadan siyasal bir yükümlülüğü üstlenmezler.

3. Bu Pakt imza tarihinden itibaren yürürlüğe girer. Her Balkan devleti pakta katılmaya müracaat edebilir. Fakat bu katılım talebi diğer imzası bulunan devletlerin onaylamasından sonra geçerli olacaktır.[84]

Atatürk'ün dediği gibi "Balkan Antlaşması, Balkan Devletlerinin, birbirlerinin varlıklarına özel saygı beslemesini göz önünde tutan bir belgedir.[85] Dört devlet kendi güvenleri için ve Balkanların, karışma ve karıştırma konusu olmaktan çıkması için içten bir kanaatle birbirlerine bağlanmışlardır." Türkiye Balkan devletleriyle dayanışma siyaseti gütmektedir. Atatürk balkan siyasetine özel bir önem verdiği gibi Paktın devamını da bir ideal olarak ifade etmiştir.[86]

Paktın devamında birtakım sıkıntılar bulunmaktadır. Bunları kısaca özetlemek mümkündür:

1. Balkan Paktı kolay çözülebilir zayıf bir gruplaşma idi. Bu pakt küçük devletlerden oluşmuştu. Üye devletler büyük devletlere karşı korunması gereken sınırların olduğu gerçeğini ihmal etmişti. Türkiye bu gerçeği görerek Paktın büyük devletlere karşı sınırlarını koruyabilecek kuvvetli bir örgüt olmasını istemişti.

2. Arnavutluk ile Bulgaristan'ın Pakt dışı bırakılması birliğin isminin tartışılır hale gelmesine neden oldu. 1937'de Yugoslavya ile Bulgaristan aralarında dostluk ve saldırmazlık paktı imzalandı. Bu antlaşma Paktın ana dokusunu zedeledi.

3. İtalya'nın 1935'te Habeşistan'a saldırması ve Güney Doğu Avrupa'nın savunucusu Fransa'nın saldırgana karşı zayıf kalması Paktı etkiledi. Pakt devletleri İtalyan ticaretini sıfıra indirirken bundan yararlanan Alman-

84. Bakınız ek 2, Soysal, **a.g.e.**, s. 454-455.

85. Mehmet Evsile, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri'nin Konular İndeksi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s. 11.

86. Evsile, **a.g.e.**, s. 12.

Levent Şahverdi Arşivi

ya, Güney Doğu Avrupa ekonomisini ele geçirdi. Almanya'nın ilerlemesi karşısında Pakt devletleri dağıldı veya bazıları bu devletle birleşti. Ayrıca, bu dönemde Balkan ülkelerinde kurulan Faşist dikta rejimleri Almanya'nın Balkanlara sızmasını kolaylaştırdı.

4. Balkan Paktı'nda imzası bulunanlar gerçek birliği sağlayamadıklarından savaşa parçalanmış bir şekilde girdiler. Savaştan sonra aralarındaki anlaşmazlık şiddetli bir düşmanlığa dönüştü.

5. Pakt devletleri dış politikalarında farklı görüşlere sahipti. Yunanistan sadece Bulgaristan ile sınır garantisi isterken Arnavutluk ile sınır garantisi istemiyordu. Bununla beraber Yunanistan, İtalya'nın himayesinde olan Arnavutluk'un sınırına tecavüz edemiyordu. Eğer Yunanistan, Arnavutluk'un sınırını ihlal ederse, İtalya ile savaşı göze alıyor demekti. Aslında Yunanistan'ın İtalya ile savaş riskini göze alması mümkün değildi. Ayrıca Yunanistan, İtalyan-Arnavut ortak saldırısına karşı Yugoslavya'yı korumak istemiyordu.

Türkiye ise, Pakt imzalandıktan sonra Lozan ile silahtan arındırılmış Boğazların silahlandırılması üzerinde duruyordu. Bu arada Romanya, Türkiye ve Bulgaristan'ın sınırlarını genişletmek istemesi sonucunda Neuilly Antlaşması'nın bazı hükümlerini değiştirilmesinden korkuyordu. Yugoslavya ile Romanya Balkan Paktı'nın gelişmesi görüşünde birleşiyorlardı. Diğer yandan Romanya, Fransız-Sovyet ittifakını destekliyordu. Yugoslavya ise Belgrat'ta komünist Rus etkisinin devam etmesini kabul etmek istemiyordu.[87]

Bütün bu problemler Belgrat'ta Mayıs 1936'da yapılan üçüncü Balkan Konseyi toplantısında görüşüldü. Toplantıda Yunanistan'ın İtalya hakkındaki rezervi ile Türkiye'nin Boğazları silahlandırması kabul edildi. Yunanistan ile Türkiye bu sorunların çözümünde birbirini sonuna kadar desteklediler. Ayrıca Türkiye ve Yunanistan, Bulgaristan'ın denize çıkış talebine karşı oldu. Türkiye, Yunanistan'ı destekleyerek II. Dünya Savaşı'na kadar Pakt'ın en kuvvetli ve Balkanlar'da barışın en güvenilir garantisi oldu. 1937 yılına gelinceye kadar büyük devletlerle ittifak bağı kurmamış tek

87. Sander, a.g.e., s. 13.

Levent Şahverdi Arşivi

Balkan devleti Türkiye idi. Türkiye, her şeyden önce Sovyetler Birliği ile yakın dostluk politikası izledi. Güvenliğin uzak bir devletin ittifakı ile değil, kuzey komşusu ile yakın ilişkiler kurarak sağlanabileceği gerçeğini takip etti. Nitekim, 10 Nisan 1936 tarihinde Boğazların silahlandırılması konusunda Türkiye'nin ilgili devletlere verdiği nota kabul gördü. Bu kabul Türkiye'nin Avrupa diplomasisinden uzak durmasına bağlı idi. Fakat; 1937'den itibaren İtalya'nın Akdeniz'de artan tehdidine karşı Türkiye, İngiltere'ye yaklaşarak Avrupa ittifakına girdi.[88]

1938 yılına gelindiğinde Avrupa'da Roma-Berlin Ekseni korku ve tedirginlik yaratmaya başladı. 27 Şubat 1938'de Ankara'da toplanan Balkan Konseyi Toplantısı'nda Türkiye, Pakt devletlerinin dayanışmasının güçlendirilmesi gerektiğini savundu.[89]

İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Balkan Dışişleri Bakanları değişti. Ufukta beliren İkinci Dünya Savaşı tehlikesi önünde Balkan Devletleri eski birliklerini koruyamadılar. İtalya'nın Arnavutluk'a müdahalesi karşısında hareketsiz kalan Balkan Antantı fiilen dağılmış oldu.[90]

Almanlar, Balkanlara hakim olup Türk sınırına dayanınca Türkiye endişelendi. Bunun üzerine Türkiye, Balkan Paktı'nı canlandırmaya çalıştı. Şubat 1939 Bükreş Balkan Paktı Konferansı'nda Türk Dışişleri Bakanı, Almanya'nın Balkanlar için oluşturduğu tehlikeye dikkat çekti. Fakat; Balkan devlet adamları ikna edilemedi. II. Dünya Savaşı başladıktan sonra da Balkan Paktı üyelerinin en güçlüsü olan Türkiye, Balkan Devletleri arasında arabuluculuk yapmak istedi. Müttefiklerini ortak tehlike karşısında ortak hareket etmeğe teşvik etti. Ne yazık ki Balkan diplomatları daha da ileri giderek Türkiye'nin Balkan devletlerini İngiliz-Fransız tarafına çekmeye çalıştığı şeklinde endişeye düştüler. Asılsız bu endişeler nedeniyle Türkiye'nin çabaları neticesiz kaldı.[91]

88. Sander, **a.g.e.**, s.14.
89. Öksüz, a.g.m., s. 637.
90. Aras, **a.g.e.**, s.146.
91. Sander, **a.g.e.**, s.16.

Levent Sahverdi Arşivi

EK: 1

Atina 12 Ocak 1934

Nobel Ödülü Komitesi Başkanlığına,
Oslo-Norveç

Bay Başkan,

Yedi asra yakın bir süre zarfında Yakın Doğu ve Orta Avrupa'nın büyük bir kısmı kanlı mücadelelere sahne olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu ve Sultanların mutlakiyetçi idareleri bunun başlıca amili idi.

Hıristiyan milletlerin İmparatorluğa bağlanmaları ve bundan mütevellit Salibin Hilal'e karşı yaptığı kaçınılmaz mücadeleler kurtulma emeli ile bu milletlerce yapılan isyanlar, Osmanlı İmparatorluğu Sultanların idaresinde kaldığı sürece devamlı tehlike kaynağı teşkil eden bir durum husule getiriyordu.

Mustafa Kemal Paşanın muhasımlarına karşı yaptığı millî harekatın galibiyetle sonuçlanmasını müteakip 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması bu istikrarsız duruma son verdi.

Bir milletin hayatında bu kadar kısa süre içinde böylesine köklü bir değişme nadir vuku bulmuştur.

Teokratik bir rejim içinde yaşayan, din ile hukuk kavramlarının birbirine karıştığı çökme yolundaki bir imparatorluğun yerini güç ve hayat dolu modern ve millî bir devlet almıştır.

Büyük devrimci Mustafa Kemal Paşanın başlattığı hızla mutlakiyetçi sultanlar rejimi yıkılmış ve gerçekten lâik bir devlet kurulmuştur. Millet tümü ile Çağdaş uygarlıkların önünde yer almak için şevk ile ilerleme yolunda bir atılım yapmıştır.

Barışı takviye hareketi ,yeni ve seçkin Türk devletine bugünkü görüntüsünü veren tüm iç reform hareketleri ile birlikte yürümüştür.

Türkiye, yabancı unsurlarla meskun vilâyetlerini terk etmek hususunda tereddüt etmemiş ve antlaşmalarda da belirtildiği üzere kendi millî sınırla-

Levent Şahverdi Arşivi

rı ile samimi şekilde iktifa ederek Yakın Doğuda barışın gerçek savunucusu olmuştur.

Kanlı mücadeleler nedeni ile uzun yıllar Türkiye ile düşman durumunda kalan biz Yunanlılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini alan bu ülkede vuku bulan bu köklü değişikliğin etkilerini duyan ilk kimseler olduk.

Anadolu faciasının hemen akabinde kendini yenileyen Türkiye'ye bir anlaşma fırsatı görerek elimizi uzattık. O bu uzanan eli samimiyetle kabul etti.

Ciddi anlaşmazlıklarla ayrılmış olan milletlere samimi bir barış örneği veren bu yakınlaşmadan sadece, iki ülke için olduğu kadar Yakın Doğu barışı için de yararlı sonuçlar doğmuştur.

Barışın medyun olduğu bu kıymetli katkının sahibi kişi,Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşadır. Bu nedenle 1930 yılında Yunan Hükûmet başkanı sıfatı ile ben Türk Yunan Paktı'nın imzası ile Yakın Doğu'da barışa doğru yeni bir devir başlarken Mustafa Kemal Paşayı Yüksek Nobel Barış Ödülü için aday göstermekle şeref kazanırım.

İhtiramatı faikamın kabulünü rica ederim Bay Başkan.

E. K. Veniselos[92]

92. **AMDP**, C.II, s. 244-245.

Levent Şahverdi Arşivi

EK: 2

Balkan Anlaşma Yasası
(Pacte d'Entente Balkanique)

Atina, 9 Şubat 1934
(Metin)

Balkanlar'da barışın güçlendirilmesine katkıda bulunmak isteğinde olan;

Briand – Kellogg Yasası'nın ve Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nun onunla ilgili kararlarının temelindeki anlaşma ve uzlaşma düşüncesine sahip bulunan;

Daha önceki bağıtsal yükümlere saygılı olmağa ve Balkanlar'da bugün kurulu toprak düzeninin sürdürülmesini [maintien de l'ordre territorial] güvence altına almağa [assurer] kesinlikle kararlı olan, Türkiye Cumhurbaşkanı, Yugoslavya Yüce Kralı, Yunanistan Cumhurbaşkanı ve Romanya Yüce Kralı bir Balkan Anlaşma Yasası yapmağı kararlaştırmış ve bu amaçla, yetkili temsilcileri olarak;

Türkiye Cumhurbaşkanı:

Dışişleri Bakanı Sayın Tevfik Rüştü'yü;

Yugoslavya Yüce Kralı:

Dışişleri Bakanı Sayın Bogolioub Jevtich'i;

Yunanistan Cumhurbaşkanı:

Dışişleri Bakanı Sayın Demétre Maximous'u;

Romanya Yüce Kralı:

Dışişleri Bakanı Sayın Nicolas Titulescu'yu atamışlardır.

Bu yetkili Temsilciler, yöntemine uygun olduğu görülen yetki belgelerini veriştikten sonra, aşağıdaki hükümleri kararlaştırmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde 1. Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya, kendilerinin tüm Balkan sınırlarının güvenliğini karşılıklı olarak güvence altına alırlar.

Madde 2. Yüksek taraflar bu antlaşmada gösterilmiş olan çıkarlarını bozabilecek olasılıklar karşısında alınacak önlemler konusunda aralarında görüşmeler yapmağı | se concerter | yükümlenirler.

Onlar, bu Paktı imzalamamış olan herhangi bir başka Balkan ülkesine karşı, birbirine önceden haber vermeksizin, hiçbir siyasal eylemde bulunmamağı ve öteki Bağıtlı Tarafların izni olmaksızın, herhangi bir başka Balkan ülkesine karşı siyasal hiç bir yüküm üstlenmemeği yükümlenirler.

Madde 3. Bu Anlaşma tüm Bağıtlı Devletlerce imzalanır imzalanmaz yürürlüğe girecek ve olanaklı en kısa zamanda onaylanacaktır. Anlaşma, katılma isteği Bağıtlı Taraflarca olumlu biçimde incelenmek üzere, her Balkan ülkesine açık bulunacak ve bu katılıma imzacı öbür Devletlerin onamlarını bildirmeleri üzerine geçerli olacaktır.

Bu hükümlere olan inançla, adları geçen yetkili Temsilciler işbu Paktı imzalamışlardır.

Atina'da, 9 Şubat 1934 günü dört örnek olarak düzenlenmiş ve her Bağıtlı Yüksek Tarafa bunlardan biri sunulmuştur.

DR. TEVFİK RÜŞTÜ
D. MAXİMOS
N. TITULESCU
B. JEVTİCH

Levent Şahverdi Arşivi

EK PROTOKOL

(Protocole Annexe)

Balkan Antlaşma Paktı imzalandığı sırada, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Türkiye Dışişleri Bakanları, ülkelerinin üstlendiği yükümlerin anlatımını aşağıda gösterildiği biçimde açıklığa kavuşturmak ve bu açıklamaların Paktın ayrılmaz bir parçası olduğunu kesinlikle belirtmek gereğini duyurmuşlardır.

1. 3 ve 4 Temmuz 1933 Londra Sözleşmelerinin 2. Maddesinde öngörülen saldırı eylemlerinden birine girişecek herhangi bir ülke saldırıcı sayılacaktır.

2. Balkan Anlaşma Paktı hiç bir Devlete karşı yönetilmiş değildir. Amacı Balkan sınırlarını bir Balkan Devletince girişilecek herhangi bir saldırıya karşı güvence altına almaktır.

3. Bununla birlikte, eğer Bağıtlı Yüksek Taraflardan biri Balkanlı olmayan herhangi bir Devletin saldırısına uğrarsa ve bir Balkan Devleti bu saldırıya o anda ya da sonradan katılırsa, Balkan Anlaşma Paktı'nın hükümleri bu Balkan Devletine karşı tümüyle uygulanacaktır.

4. Bağıtlı Yüksek Taraflar, Balkan Anlaşma Paktı ile güdülen amaçlara uygun Sözleşmeler yapmağı yükümlenirler. Bu Sözleşmelerle ilgili görüşmeler 6 ay içinde başlayacaktır.

5. Balkan Anlaşma Paktı, daha önce üstlenilmiş olan yükümlere aykırı düşmediğinden, önceki tüm bağıtlar ile antlaşmalara bağlı tüm Sözleşmelerki bu bağıtlar ve antlaşmalar zaten yayınlanmış bulunmaktadır – geçerliliklerini bütünüyle sürdürecektir.

6. Paktın giriş kesiminde, "daha önceki bağıtsal yükümlere saygılı olmağa kesinlikle kararlı" tümcesi, Bağıtlı Yüksek Taraflar için, onlardan biri ya da birkaçının imzacısı bulunduğu Balkan Devletleri arasındaki antlaşmalara saygı anlamına gelmektedir.

7. Balkan Anlaşma Paktı bir savunma aracıdır. O nedenle, Bağıtlı Yüksek Taraflar için Paktın ortaya koyduğu yükümler, onların Londra Sözleş-

Levent Şahverdi Arşivi

melerinin 2. Maddesinde öngörüldüğü biçimde, bir başka Devlete saldırıya geçen Bağıtlı Yüksek Taraflar ile ilişkileri bakımından sona erer.

8. Bağıtlı Yüksek Taraflar için Balkanlar'da bugünkü ülkesel düzen kesin niteliktedir. Paktın ortaya koyduğu yükümlere gelince, bunların Bağıtlı Yüksek Tarafların Paktın imzasını izleyen iki yıl içinde ya da sonra saptayacakları bir süre olacaktır. Bu iki yıl içinde Paktın bozulması olanağı yoktur. Paktın süresi en az beş yıl ya da daha fazlası için saptanacaktır. Eğer imza gününü izleyen yılın sonunda hiçbir süre saptanmamışsa, Balkan Anlaşma Paktı'nın, imza gününü izleyen iki yılın sonundan başlamak üzere, kendiliğinden beş yıllık bir süre olacaktır. Bu beş yılın ya da Bağıtlı Yüksek Taraflarca kabul edilen sürenin sonunda, Pakt, Bağıtlı Yüksek Taraflardan birisince Paktın sona erişi için öngörülen günden bir yıl önce bozulmadıkça, daha önceki yürürlük süresine eşit bir dönem için zımnî olarak kendiliğinden yenilenmiş olacaktır. Her durumda, ister Paktın yürürlüğe girdiği birinci dönem (7 ya da 7 yıldan çok) olsun, ister kendiliğinden başlayan sonraki dönem olsun, Paktın sona erişi gününden bir yıl önce hiçbir bozma ya da bozma bildirisi geçerli değildir.

9. Balkan Anlaşma Paktı, her ülkenin kendi yasası uyarınca onaylanınca Bağıtlı Yüksek Taraflar birbirine bilgi vereceklerdir.

Ankara, 9 Şubat 1934

İmza : D. MAXİMOS
İmza: N. TİTULESCU
İmza: DR. T. RÜŞTÜ
İmza: B. JEVTİCH[93]

93. Soysal, a.g.e., s. 454-457.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Ömer Osman UMAR*

ÖZET

Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk-Sovyet ilişkileri hakkında bilgiler verilmektedir.

Türk-Rus ilişkilerinde, Çarlık döneminden itibaren Rusya'nın takip ettiği politika Boğazları ele geçirmek olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet Rusya bu amacına ulaşmak için Türkiye'yi savaşa sokmaya çalışmıştır. Türkiye ise tarafsızlık politikası izlemiştir. Ancak savaşın sonunun belli olmasından sonra Türkiye savaşa girmiştir. Savaş sonrası ise Türkiye, ABD ve İngiltere'ye yanaşarak, Sovyet Rusya'dan gelebilecek tehlikeyi önlemeyi hedeflemiştir.

Çalışmamızda Cumhuriyet Arşivi vesikaları, gazeteler, Dışişleri Bakanlığı yayınları, hatırat ve tetkik eserlerden faydalanılarak konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Türkiye, Sovyet Rusya, İkinci Dünya Savaşı, İngiltere, Fransa.

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

TURKISH-RUSSIAN AFFAIRS DURING THE SECOND WORLD WAR

ABSTRACT

This study explorers the relations between Turk and Soviet in the period of World War II.

Russian politica on the relations between Turk and Soviet has consisted of planing to occupy The Bosporus and The Dardanelles since The Dynasty of Russian Czardom. During The World War II, Soviet Russia tried continuously to get Turkey to join war for reaching this aim. But Turkey executed impartial politics and however having been known the result of the war, Turkey joined it. After the war Turkey plan to ally with USA and England to avoid Russian threats.

In this study was used Republic records, newspapers, the documents of Foreign Minister, memoirs, books and articles.

Key Words

Turkey, Soviet Russia, World War II, England, France.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Türk Rus ilişkileri 1683 Viyana bozgunundan sonra Osmanlı aleyhine olmaya başlamıştır. Çar I. Petro döneminden itibaren Rusya'nın geleneksel yayılmacılık politikası Doğu Anadolu, Balkanlar ve Boğazlar üzerinde olmuştur. Bilhassa en ağır baskıyı boğazlar üzerine yaparak sıcak denizlere ulaşmayı hedeflemiştir.

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya Karadeniz sahillerine ulaşmış ve Ortodoks tebayı himaye bahanesi ile Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme imkânı elde etmiştir.

XIX. Yüzyıldan itibaren Rusya Osmanlı Devleti'ni bölüp parçalamak için harekete geçmiştir. Bu amaçla Balkanlarda Panislavist bir politika izlemiştir. XIX. Yüzyılın sonlarından itibaren bir taraftan da Ermenileri kışkırtıp mevcut ortamdan faydalanarak Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme politikası takip etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı başlarında Osmanlı Devleti'nin tarafsız politikasına İtilâf Devletleri özellikle Rusya büyük önem vermiştir. Çünkü Osmanlı Devleti tarafsız olduğu sürece müttefiklerinden Boğazlar yolu ile yardım alabilecekti. Ancak Osmanlı Devleti savaşa girince bu imkân ortadan kalktığından dolayı müttefikleri Rusya'ya silâh ve malzeme sevkiyatı için Çanakkale Cephesi'ni açtılarsa da başarısız oldular[1].

Yardım alamayan Rusya'nın siyasî sosyal ve ekonomik sistemi 1917 ihtilâli ile yıkılmıştır. Rusya'da yönetimi ele geiren Bolşevikler Brest-Litovsk Antlaşması ile 3 Mart 1918 tarihinde savaştan çekildiler[2]. Böylece Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan istifade ederek Boğazları ele geçirerek sıcak denizlere inme plânı Çanakkale'de Mustafa Kemal'in üstün komuta gücü ve Türk askerînin direnişi sayesinde başarısız olmuştur.

Millî Mücadele döneminde TBMM'nin açılışından sonra yeni Türk Devleti ile Sovyetler Birliği arasında direk ikili ilişkiler başlamıştır[3]. Birin-

1. Gündüz Uluksar, *"İkinci Dünya Savaşı Öncesi ve Savaşın Devamında Türk-Rus İlişkileri"*, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, Ankara, 1999, s.389-392.
2. Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1990, s.349.
3. Gündüz Uluksar, a.g.m., s.393.

Levent Şahverdi Arşivi

ci İnönü muharebesinin kazanılmasından sonra Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Millî Mücadele hareketinin başarıya ulaşacağını anlayan Sovyetler Birliği, 16 Mart 1921'de TBMM ile Moskova Antlaşması'nı imzalamıştır[4].

Türk Bağımsızlık Savaşı başarıya ulaşınca İtilâf Devletleri ile Türkiye arasında Lozan Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Boğazlardan Karadeniz'e geçen askerî gemilere sınırlamalar getirilmiş ve Milletler Cemiyeti güvencesinde Boğazların her iki tarafı askersizleştirilmiştir. Ayrıca Boğazlardan geçişi düzenlemek için bir kurul oluşturulacaktı. Boğazlarla ilgili bu düzenleme Sovyetler Birliği'ni tam memnun etmemiştir. Çünkü onlar Boğazlar rejiminin Karadeniz'e kıyısı olan devletlerce düzenlenmesini istemekteydiler[5].

17 Aralık 1925 Yılında Türkiye ile Rusya arasında yapılan Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşması ile iki ülke arasındaki ilişkiler 1933 yılına kadar dostane bir şekilde sürmüştür[6]. 1934 Yılında Balkan paktının imzalanması sırasında Rusya'nın çıkardığı gereksiz güçlükler ve Türkiye'nin İtalya'dan çekinmesine rağmen Rusya'nın İtalya'yı desteklemesi iki ülke ilişkilerinin giderek soğumaya başlamasına neden olmuştur[7].

Dünyada meydana gelen askerî ve siyasî gelişmeler üzerine Türkiye'nin başvurusu ile Boğazlar meselesi yeniden görüşülmüş ve 20 Temmuz 1936 tarihinde Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır[8]. Yapılan düzenleme ile Boğazlar Komisyonu kaldırılarak, Boğazların kontrolü ve güvenliği Türkiye'ye verilmiştir[9].

İtalya'nın Akdeniz'de yarattığı tehdit, Habeşistan'ı işgali, Mussoli'nin Asya'yı hedef alan emperyalist emelleri Türkiye'nin İngiltere ile olan iliş-

4. Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir, 1984, s.276; Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara, 1991, s.68.
5. Gündüz Uluksar, a.g.m., s.395.
6. Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, s.118.
7. Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, s.141.
8. Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968, s.63-64.
9. Gündüz Uluksar, a.g.m., s.396.

Levent Şahverdi Arşivi

kilerini iyi tutmaya yöneltmiştir. Türkiye bu dönemde İtalya ve Alman tehlikesine karşı İngiltere ve Sovyet Rusya'ya dayanmak istemiştir. Ancak Türkiye'nin İngiltere ile bir deklarasyon imzalanmasına varacak kadar ilişkilerin gelişmesi Batılıların Almanya'nın kendisine saldıracağından endişelenen Rusya bu ilişkileri iyi karşılamamıştır. Böylece İngiltere Türkiye'nin dış politikasında önce İtalya'ya sonra da Sovyet Rusya'ya karşı bir dayanak olmuştur.[10] Özellikle Almanya'nın Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgali ve doğuya doğru yayılma politikası Türkiye'yi endişelendirmiş ve Batı dünyasına yanaşmasına neden olmuştur[11].

Almanya'nın Polonya üzerindeki baskısının artması, Almanya ve İtalya'nın Balkanlardaki faaliyetlerini yakından takip eden Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile müzakerelere başlamasına neden olmuştur[12].

Türk-İngiliz-Fransız Deklarasyonu ve Sovyetler Birliği'nin Tutumu

İtalya'nın 1939 yılı Nisan ayında Arnavutluk'u işgali Türkiye'yi endişelendirmiştir. İtalya'nın bu saldırısı üzerine İngiltere ve Fransa 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermiştir. Aynı garantinin Türkiye'ye de verilebileceğini söylemeleri üzerine Türkiye hemen kabul ederek, İngiltere ve Fransa ile müzakerelere başlamıştır[13].

Bu sırada Türkiye'nin endişelendiğini gören Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen Türkiye'nin İngiltere ile olan müzakerelerinin bir ittifaka varmasına engel olmak ve Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamak amacıyla hemen harekete geçmiştir. Almanya en kısa zamanda Türkiye'ye etkin garantiler vereceğini, Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'na bildirmiştir[14].

---

10. Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, *"İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası"*, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, C.I, Ankara, 1982, s.143.

11. Fahir Armaoğlu-İsmail Soysal, *"Türkiye'nin Hitler Almanyası İle İlişkileri (1933-1941)"*, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara, 1999, s.299.

12. Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, a.g.m., s.144.

13. Ergun Korbek, *"İkinci Dünya Savşı'nda İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Arasındaki Adana Görüşmesi (30-31 Ocak 1943)"*, **Altıncı Askeri Tarih Seminerı Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, Ankara, 1998, s.86; Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, a.g.m., s.144.

14. Necdet Ekinci, *"İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları"*, **Türkler**, C.16, Ankara, 2002, s. 707.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu arada Sovyet Dışişleri Bakanı Yardımcısı Potemkin Ankara'ya gelmiş ve Türkiye tarafından iyi karşılanmıştır. Bu sırada Sovyet Dışişleri Bakanı Yardımcısı Almanya'ya karşı mukavemet edilmesini ve Batılılarla işbirliği edilmesini istemiştir. Zaten Türkiye'nin düşüncesi de bu yöndeydi. Bu görüşmelerle ilgili olarak Türkiye, Sovyetler Birliği'ni haberdar etmiştir. Türkiye'nin İngiltere ile 15 Nisanda başlayan müzakereleri 12 Mayıs 1939 tarihinde Türkiye'yi "Barış Cephesi"ne bağlayan bir deklarasyonun yayınlanması ile sonuçlanmıştır. Bu deklarasyona göre iki taraf kendi milli güvenlikleri için bir ittifak antlaşması imzalayacaklardı. Bu antlaşma imzalanıncaya kadar taraflar Akdeniz bölgesinde savaşa yol açabilecek bir saldırı halinde işbirliği yaparak birbirlerine her türlü yardımda bulunmaya hazırlanacaklardı. Ancak bu antlaşma ile deklarasyon hiçbir devlete karşı olmayacaktı. Ayrıca Türkiye ve İngiltere Balkanlarda güvenliğin sağlanmasının gerekliliğini ilân etmişlerdir.

Hatay sorununun çözülmesinden sonra Fransa ile de aynı şekilde bir deklarasyon 23 Haziran 1939 tarihinde yapılmıştır.

Sovyetler Birliği Türk-İngiliz deklarasyonunu iyi karşılamış ve basınında bu ittifakı öven yazılar yayınlamışlardır[15].

Almanya ve İtalya ise deklarasyona karşı tepki göstermişlerdir. Almanya, Türkiye'nin sipariş ettiği tüm savaş araç ve gereçlerinin gönderilmesini durdurmuştur[16]. Bu sırada Mihver devletleri Türk-İngiliz ilişkilerinin hiç olmazsa gelişmesini önlemeye çalışmışlardır. Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen bu deklarasyonun bir ittifaka varmasını önlemek için hükûmet üzerinde baskıda bulunmaya çalışmıştır. 22 Mayıs 1939 tarihinde Von Papen Alman-İtalyan ittifakının imzası dolayısıyla Berlin'e gittiği zaman İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano'ya Türkiye'nin Almanya için önemine işaret ederek, İtalya'nın Oniki Ada'yı Türkiye'ye vermesi gerektiğini söylemiş ve Türkiye'yi İngiltere'ye yaklaştıran nedenin İtalya'nın Arnavutluk politikası olduğunu belirtmiştir. Özellikle Oniki Ada açısından Türk-İngiliz yakınlaşması İtalya'yı endişelendirmiştir[17].

15. Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, a.g.m., s.145; Fahir Armaoğlu-İsmail Soysal, a.g.m., s. 300.
16. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, İstanbul, 2000, s.632.
17. Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, a.g.m., s.146.

Levent Şahverdi Arşivi

Sovyetler Birliği ve Almanya'nın Türkiye'yi Kendi Taraflarına Çekme Çabaları

Türkiye savaş sırasında yayılmacı bir politika izlemediği halde kendisi yayılmacı politikaların hedefi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye birinci derecede Sovyetler Birliği'nin yayılmacılığından çekinmiştir. İkinci olarak da Almanya ve İtalya yayılmacılığından endişelenmiştir[18].

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından Rusya'nın savaşa girdiği 22 Haziran 1941 tarihine kadar Türkiye ve Rusya ilişkileri açısından iki önemli konu vardır. Bunlar Rusya'ya karşı saldırı projesiyle, Rusya'nın Mihver devletleriyle Türkiye üzerinde pazarlıkları ve Balkan politikasıdır. İngiltere de bu sırada Türk-Rus ilişkilerini yakınlaştırmaya çalışmıştır[19].

Bu sırada Sovyetler Birliği ile İngiltere ve Fransa arasında da görüşmeler yapılmaktaydı. Ancak bu üç devlet arasındaki görüşmeler kısa süre içerisinde kesilmiştir. 23 Ağustos 1939'da Almanya-Sovyetler Birliği Dostluk Antlaşması yapılmıştır. Bu da Türkiye'yi ister istemez etkilemiştir. Çünkü Türkiye Sovyetler Birliği ile silâhlı bir çatışmaya sürüklenmek istemiyordu[20].

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki görüş ayrılıklarına rağmen Türkiye Sovyetler Birliği'nin Barış Cephesine katılacağına inanmıştı. 23 Ağustos Paktı ile Sovyetler Birliği Almanya ile diplomaside sıkı bir işbirliği içerisine girmiştir. Almanya Boğazların Batılılar tarafından kullanılmasından korktuğundan dolayı Sovyetler Birliği vasıtasıyla Türkiye'ye baskı yapmaya çalışmıştır. Sovyetler Birliği de Boğazların Batılıların eline geçmesini istemiyordu[21].

Sovyetler Birliği'nin 23 Ağustos 1939 tarihinde Almanya ile bir Saldırmazlık Paktı imzalaması ile Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin de katılacağı ümidi ile katıldığı "Barış Cephesi"nde Türkiye iki Batılı devlet ile yalnız kalmıştır[22].

---

18. Süleyman Kocabaş, *"Türkiye'nin İkinci Dünya Harbi Politikası"*, **Askeri Tarih Bülteni**, Ankara, (Ağustos), 1998, s.120.
19. Orhan Avcı, *"İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Dış Politikası"*, **Askeri Tarih Bülteni Dergisi**, Ankara, (Ağustos), 1996, s.164.
20. Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s.633.
21. Fahir Armaoğlu-İsmail Soysal, a.g.m., s.300.
22. Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, a.g.m., s.147.

Levent Sahverdi Arşivi

Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki bu paktın imzalanmasından hemen sonra savaş başlamıştır. Almanya ile Sovyetler Birliği Polonya'yı, ayrıca Sovyetler Birliği Baltık ülkelerini işgal etmeye başlamıştır.

Bu gelişmeler sırasında Sovyetler Birliği'nin daveti üzerine bir dostluk antlaşması yapmak üzere Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Açıkalın ve Siyasî İşler Genel Müdürü Feridun Cemal Erkin'in içinde bulunduğu bir heyet 22 Eylül 1939'da Sovyetler Birliği'ne hareket etmiş ve 25 Eylül 1939'da Moskova'ya ulaşmıştır[23].

Bu sırada Türkiye'nin amacı İngiliz ve Rus dostluklarını bağdaştırmaktı. Rusya'nın amacı ise farklıydı. Çünkü Türkiye Almanya'yı çevreleyen pakta girmiş ve Rus-Alman Paktı 23 Ağustosta tamamlandıktan sonra da Almanya ısrarla Türkiye'nin tarafsızlığının sağlanması için Sovyet Hükûmetine baskıda bulunmuştur. Bu ziyaret sırasında Sovyetler Birliği'nin amacı Türkiye'yi "Barış Cephesi"nden ayırmaktı[24].

Türk Heyeti 26 Eylül 1939 tarihinde Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Molotov ile görüşmelere başlamıştır[25]. Ancak görüşmelerde Sovyetler Birliği bir Türk-Sovyet Anlaşması yerine Montrö Boğazlar Sözleşmesi üzerinde kendi lehlerine bazı değişiklikler yapılmasını istemişlerdir Ayrıca Türk-İngiliz-Fransız Üçlü Antlaşmasının Sovyetler Birliği'nin gelecekteki çıkarlarına aykırı olduğundan bu antlaşmadan da bazı değişiklikler yapılması istenmiştir[26]. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Üçlü Andlaşma'nın parafe edilmiş olduğundan ve Boğazlar Sözleşmesinin ise uluslararası bir niteliğe sahip olması nedeniyle değiştirilmesinin mümkün olamayacağını söylemiştir.

Bu görüşmeler sırasında Alman Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop da Moskova'ya gelince Türk-Sovyet görüşmelerine Almanya'nın etkisi de olmaya başlamıştır. Bunun üzerine Sovyetler Birliği, Türk-Sovyet görüşme-

23. Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968, s.140.; Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s.634.

24. Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, a.g.m., s.148.

25. Fahir Armaoğlu-İsmail Soysal, a.g.m., s.300; Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s.140.

26. Necdet Ekinci, a.g.m., s.707.

Levent Şahverdi Arşivi

lerini ertelemiştir. Molotov, Almanya Dışişleri Bakanı ile olan görüşmelerini öne alıp 28 Eylül 1939'da Sovyetler Birliği ile Almanya arasında yeni bir antlaşma ve gizli protokoller imzalanmıştır. Türk-Sovyet görüşmeleri 1 Ekim 1939'da yeniden başlamıştır. Görüşmelere Şükrü Saraçoğlu, Stalin ve Molotov katılmıştır. Sovyetler Birliği yine eski istekleri tekrarlamıştır[27].

Sovyetler Birliği Almanya'nın da etkisiyle Türkiye'ye eski şartları da içerisine alan bir antlaşma teklifi sunmuştur. Bu antlaşma şartlarından bazıları şöyleydi:

1. Barış ve savaş zamanında, Türkiye tarafsız veya savaşan olsun, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere ait savaş gemilerinin Boğazlardan geçmeleri ve Karadeniz'e girmeleri söz konusu olduğu zaman her defasında Türk ve Sovyet Hükûmetleri birbirlerine danışacak ve birlikte karar vereceklerdir.

2. Türkiye, Montreux Sözleşmesi'nin 18. maddesinde öngörülen tonajın beşte birini aşan, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerini Boğazlar'dan geçirmeyecektir.

3. Türkiye, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin insani bir amaç ile Karadeniz'e göndereceklerı savaş gemilerini Boğazlar'a ve Karadeniz'e sokmayacaktır.

4. Muharip devletlere mensup olup, Milletler Cemiyeti Konseyinin kararı ile gönderilen savaş gemilerinin geçişi ancak Sovyetler Birliği'nin bu karara katılması halinde mümkün olacaktır.

5. Türkiye ve Sovyetler Birliği, aralarında önceden anlaşma sağlanmadan, Boğazlar'dan geçiş rejiminin değiştirilmesiyle ilgili hiçbir görüşmeye katılmayacaklardır[28].

Görüldüğü gibi bu önerilerle "boğazların ortak savunulması için bir paktın kurulması, Türkiye ile imzalanacak antlaşmanın Sovyetler Birliği'ni hiçbir şekilde Almanya ile silâhlı bir çatışmaya sürüklenmeyeceğini öngö-

27. Rifat Uçarol, a.g.e., s.634.
28. Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s.142.; Rifat Uçarol, a.g.e., s.635.

Levent Şahverdi Arşivi

ren Almanya lehine bir kaydın antlaşma metnine konulması, Montreux Sözleşmeleriyle Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine boğazların kapatılması, Sovyetler'in Baserabya'yı ve Bulgaristan'da Dobruca'yı ellerine geçirmeleri karşısında Türkiye'nin tarafsız kalması" istenmekteydi.

Sovyetler Birliği'nin bu tür istekleri Türkiye'nin güvenliğini ve bağımsızlığını ilgilendiren hususlardı. Bu nedenle de Sovyetler Birliği'nin sunduğu bu teklifleri Şükrü Saraçoğlu reddetmiş ve 17 Ekim 1939 tarihinde Moskova'dan ayrılmıştır. Böylece Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yolları ayrılmıştır[29].

Bu görüşmeler Türk-Sovyet ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu döneme kadar Türkiye devamlı olarak Rusya'ya danışarak hareket etmiş ve Rusya'nın menfaatlerini devamlı olarak gözetmiştir[30].

Moskova'da yapılan görüşmelerden sonra Türkiye Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik politikasında büyük endişe duymaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerindeki emelleri ve istekleri Türkiye'nin Boğazlar konusundaki politikasına ters düşüyordu[31].

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1939 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 6. dönem 1. yasama yılını açış konuşmasında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yapılan bu görüşmeleri aşağıdaki şekilde değerlendirmiştir: "Malumunuz olduğu veçhile Hariciye vekilimiz, Sovyet Hükûmetinin misafiri olarak Moskova'da üç hafta kadar temas ve müzakerede bulundu. Bu müzakerelerden, eski dostumuz Sovyet İttihadile aramızda bugünkü mesud münasebetlerden daha ileri bir vaziyet ifa edecek bir anlaşma meydana geleceğini ümid etmiştik. Neticeye varmak için iktidarımızda bulunan bütün gayreti sarf etmiş ve bir an muvaffakiyetin elde edildiği anlayışına varmıştık. Buna rağmen, bizim menfaatimize olduğu kadar karşı tarafın menfaatine de muvafık olduğunu zannettiğimiz neticenin is-

29. Orhan Avcı, a.g.m., s.164.

30. Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)**, Ankara, 1983, s.72.

31. Aydın Güngör Alacakaptan, *"Türk-Sovyet İlişkileri (1921-1945)"*, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara, 1999, s.286.

Levent Şahverdi Arşivi

tihsali, bu defa mümkün olamamıştır. Bununla beraber, bilirsiniz ki, iki komşu memleket arasındaki dostluk kuvvetli esaslara müsteniddir. Bu devrin muvakkat icablarından doğan şartlar ve imkânsızlıklar, bu dostluğu ihlal etmemelidir. Biz mazide olduğu gibi atide de Türk-Sovyet münasebetlerinin dostane seyrini samimi olarak takib edeceğiz[32]".

Türk-İngiliz-Fransız İttifakı ve Rusya'nın Tutumu

Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti ve sonucunda herhangi bir antlaşma yapılmaması üzerine Ankara'da 19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız İttifakı imzalanmıştır.[33] Bu ittifak antlaşması maddeleri ise şunlardı:

1. Bir Avrupa devletinin saldırısı ile başlayan ve İngiltere ile Fransa'nın katılacakları bir savaş Akdeniz'e intikal ettiği takdirde Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti. Savaş Akdeniz'e intikal etmediği takdirde taraflar istişarede bulunacaklar ve Türkiye böyle bir halde hiç değilse İngiltere ve Fransa'ya karşı tarafsız bir politika izleyecekti.

2. Türkiye bir Avrupalı devletin saldırısına uğrarsa İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım edecekler.

3. Türkiye, Romanya ve Yunanistan'a verdikleri garantilerin yerine getirilmesinde İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti.

4. Bunların dışında Türkiye, ittifak antlaşmasına ek 2 numaralı protokolle, antlaşmadan doğan taahhütlerin kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği hakkında bir ihtirazı kayıt koydu.

Türkiye'nin böyle bir ihtirazı kaydın antlaşmaya konmasını istemesinin nedeni Sovyetler Birliği ile ilişkilerini bozmak istememesiydi[34].

5. Taraflar bu antlaşmanın uygulanması sonucu olarak savaşa girerlerse, mütareke ya da barışa birlikte karar vereceklerdi.

6. Antlaşmanın yürürlük süresi onbeş yıl olacaktı[35].

---

32. TBMM, **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973**, c.2, Ankara, 1993, s.2-3.
33. Kamuran Gürün, *"Savaşın İlk Yılı ve Türkiye"*, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, Ankara, 1998, s.9.
34. Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, a.g.m., s.149-150.
35. Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s.636.

Levent Sahverdi Arşivi

İttifakın imzalanmasından bir gün sonra 20 Ekim 1939 tarihinde Ankara'da İngiltere, Fransa ve Türkiye arasındaki ittifaka ek olarak iktisadî ve malî anlaşmalar da imzalandı. Bu anlaşmalara göre İngiltere ve Fransa savaş malzemesi tezviyatını karşılamak üzere Türkiye'ye 25 milyon Sterlinlik, yirmi yıl vadeli %4 faizli bir kredi açmaktaydılar. Daha sonra İngiltere ve Fransa ile iktisadî, malî ve askerî konular üzerinde başka görüşmeler de yapıldı[36].

Türkiye bu ittifak antlaşmasıyla İngiltere ve Fransa'nın yardım ve desteğini sağlamış, aynı zamanda Sovyetler Birliği ile bir savaşa sürüklenmek istemediğini göstermekle birlikte ondan ayrılarak Batılı devletlere yaklaşmıştır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan dış siyasetinde önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı Sovyetler Birliği Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile olan ittifakını tepkiyle karşılamıştır. Bu antlaşmaya yine bir tepki olarak Sovyetler Birliği, Türkiye'ye yapmakta olduğu petrol sevkiyatını durdurmuştur.

Türkiye izlediği bu politika ile İtalya ve Almanya saldırısına ve Sovyetler Birliği tehlikesine karşı İngiltere ve Fransa'nın yardımını sağlayarak bir denge politikası izlemiştir. Ancak 1940 yılı yazında Almanya'nın Fransa'yı yenmesi ve topraklarının bir bölümünü işgal etmesiyle Fransa'nın Türkiye'ye destek sağlaması imkânı ortadan kalkmıştır[37].

Türk-İngiliz-Fransız İttifakı Sonrası Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri

21 Ekim 1939'da İzvestia Gazetesi "İngiliz ve Fransızların Türk-Rus dostluğunu kullanarak, Rusya ile Almanya'nın arasını açmaya çalıştıklarını, barış politikasına bağlı Rusya'nın bu oyuna gelmediğini, Türkiye'nin ise bir harbe doğru sürüklenmeye başladığını yazmıştır[38].

Bu sırada Londra basını Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında bir savaşın çıkmak üzere olduğu yönünde bir takım iddialarda bulunmaya başla-

36. Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, a.g.m., s.151.
37. Rifat Uçarol, a.g.e., s.637.
38. Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)**, s.73.

Levent Şahverdi Arşivi

mıştır. İki ülke arasındaki ilişkileri kötüleştirecek her türlü olayı önlemek amacıyla Başbakan Refik Saydam radyoda yaptığı konuşmada Türk-Sovyet ilişkileri hakkında şu açıklamayı yapmıştır: "Şu son günlerde dolaşan gizli amaçlı rivayetlere rağmen Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizde hiçbir değişiklik yoktur. Herkesin ancak şahsı adına teminat verebileceği bir anda yaşamaktayız. Bizim kendi hesabımıza Sovyetler Birliği'ne harb ilân etmek niyetimiz katiyen yoktur. Sovyetler Birliği'nin de Türkiye'ye karşı bir tecavüze geçeceği hakkında hiçbir delil mevcut değildir"[39].

31 Ekim 1939 tarihinde ise Rusya Yüksek Şurasında konuşan Molotof "Türkiye temkinli tarafsızlık politikasını bir yana iterek Avrupa savaş yörüngesine girdi. Sovyetler Birliği ise ellerinin bağlı olmamasını ve tarafsızlık politikasını tercih etti. Türkiye bu kararından dolayı bir gün pişman olacak mı göreceğiz" demiştir.

Ancak Rusya'nın bu tarafsızlık politikası 22 Haziran 1941 tarihinde Almanya'nın saldırısına uğramasına kadar sürmüştür. Buna karşın Türkiye savaşın sonuna kadar tarafsız kalabilmiştir. Bu sefer de Türkiye tarafsız kalması nedeniyle Rusya tarafından tenkit edilmiştir[40].

Almanya Yayılmacılığı Karşısında Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin Türkiye'yi Kendi Taraflarına Çekme Çabaları

Almanya 1940 yılı yazından itibaren Türkiye'yi kendi safına çekmek amacıyla yoğun bir propaganda faaliyeti içerisine girmiştir. Türkiye ise 14 Haziran 1940 tarihinde topraklarına bir saldırı olmadıkça Türk-İngiliz-Fransız İttifakı yükümlülüklerinin gereği olarak savaşa katılmayacağını açıklamıştır. Almanya bu sırada Türkiye'yi İngiliz-Fransız ittifakından koparıp Sovyet tehdidi altına sokarak Mihver Bloku'na katılmasını sağlamaya çalışmıştır[41].

Stalin 1 Temmuz 1940'da Moskova'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Stafford Cripps'den Türk-Sovyet ilişkilerini iyileştirilmesi konusunda İngiltere'nin

39. Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s.160.
40. Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)**, s.73.
41. Yavuz Özgüldür, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)**, Ankara, 1993, s.133.

Levent Şahverdi Arşivi

yardımını istemiştir. Bu teklif İngiltere'nin de işine gelmekteydi. Çünkü Türk-Sovyet işbirliği sağlanırsa bir yandan Almanların Balkanlara ve Karadeniz'e inmeleri önlendiği gibi Türkiye'nin Sovyetler Birliği baskısı sebebiyle Almanya'ya yanaşmasının da önlenebileceği düşünülmüştür[42].

İngiltere bu konuda Türkiye'nin nabzını yoklamış, Türkiye ise Sovyetlerle ilişkilere büyük önem verdiklerini ancak Türkiye tam bağımsızlık ve emniyet endişelerini tamamen hesaba katmayan bir uzlaşmayı kabule kesinlikle taraftar olmadıklarını İngiliz Sefirine bildirmiştir[43].

Almanya 3 Temmuz 1940 tarihinde Fransa'nın Bakü petrollerini bombalama hareketi hususunda Türkiye ile görüştüğü yolunda bazı gizli belgeleri açıklaması Türk Sovyet ilişkilerini zor bir duruma sokmuştur.

Gerçekte Türkiye'nin bu eyleme destek vereceğine dair açık bir kanıt olmamasına rağmen Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin arası açılmıştır. Sovyet Rusya olaya çok sert tepki göstererek Türkiye'yi saldırganlıkla suçlayıp, büyükelçisini geri çağırmıştır.[44]

1940 Yılı Ekim ayında İtalya Yunanistan'a saldırırken Almanya da aynı yıl içerisinde Macaristan ve Romanya'yı işgal etmiştir[45].

Sovyetler Birliği de Balkanlar vasıtasıyla boğazlara ulaşmak için bir takım faaliyetler içerisine girmiştir. Bulgaristan Nafia Nazırı Vasilev de Dobruca'nın kurtuluşunu kutlamak amacıyla yaptığı konuşmasında bu husus ile ilgili olarak Bulgaristan'ın Moskova tekliflerine mukavemet edebildiğini ve bundan sonra da etmeğe muvaffak olacağını vurguladıktan sonra şunları söylemiştir:

"Sovyet Rusya, Bulgaristan yolu ile Boğazlara ulaşmak istiyordu. Moskova Hükûmeti'nin, Sofya Hükûmetine 1940 İkinci Teşrininde tevdi ettiği notanın hedefi bu idi. Eğer Bulgaristan Sovyet Rusya'nın parlak vaadlerine kapılsaydı, tekrar boyunduruk altına girmek tehlikesine maruz kalacak-

42. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, Ankara, 1973, s.14.

43. Kâmuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)**, s.75-76.

44. Yavuz Özgüldür, **a.g.e.**, s.133-134.

45. Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s.638.

Levent Şahverdi Arşivi

tı. Rus kıtalarının Bulgaristan'a girmesi, memleketimiz istiklâlinin sona ermesi demek olacaktı"[46].

Balkanlarda Alman tehlikesinin artması ile birlikte İngiltere Ocak 1941 tarihinden itibaren Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilân ederek savaşta yer alması için baskıda bulunmaya başlamıştır. Bu sırada Amerika da İngiltere yanında yer alarak, Türkiye Almanya'ya karşı direnecek olursa Türkiye'ye de yardım edeceklerini bildirmiştir. Türkiye ise bu iki ülkenin amaçlarını desteklediğini ancak herhangi bir yükümlülük altına girmeyeceklerini bildirmiştir. İngiltere bu sırada Türkiye'de üs istemişse de İsmet İnönü, İngiliz askerî kuvvetlerinin Türkiye'ye girmesine izin vermeyeceğini bildirerek, İngiltere'nin vaad ettiği savaş malzemelerini göndermesini istemiştir.

Sovyetler Birliği de bu sırada Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa girmesi için baskıda bulunmuştur. Bu sırada İngiltere aracılığı ile Amerika Türkiye'ye bir miktar askerî yardımda bulunmuştur[47].

1940 yılı sonlarında ve 1941 yılı ilk aylarında Almanya Balkanlarda yayılma hareketine girişmiştir. Kısa süre içerisinde tüm Balkanlar doğrudan ve dolaylı olarak Almanya'nın nüfuz sahası altına girmiştir[48]. Bulgaristan ile Türkiye 17 Şubat 1941'de bir Türk-Bulgar Saldırmazlık Demecini imzalamışlardır[49]. Bu ittifakla Balkanların savaşa girmesi önlenmeye çalışılmıştır. Ancak daha sonra Bulgaristan Üçlü Pakta yani Alman cephesi tarafına geçti. Nisan 1941'de Almanlar Yunanistan ve Ege adalarını işgal etmeye başlamışlardır[50].

Almanya'nın Balkanlardaki yayılmacılığı İngiltere ve Türkiye'yi endişelendirdiği gibi Sovyetler Birliği'ni de endişelendirmeye başlamıştır. Bu durum üzerine Sovyetler Birliği yeniden Türkiye'ye yanaşmaya başlamıştır. Çünkü Balkanlardaki Almanya'nın yayılmacılığına karşı Türkiye'nin göstereceği mukavemet Sovyetler Birliği için önemliydi. Bunu bilen Sovyetler Birliği hemen harekete geçerek, 25 Mart 1941'de Türk Hükûmetine

46. **Vatan Gazetesi**, 5 Birinciteşrin 1941, s.1.
47. Rifat Uçarol, a.g.e., s.642-643.
48. Fahir Armaoğlu-İsmail Soysal, a.g.m., s.302.
49. Dışişleri Bakanlığı, a.g.e., s.50; Necdet Ekinci, a.g.m., s.710.
50. Rifat Uçarol, a.g.e., s.638.

Levent Sahverdi Arşivi

başvurarak 1925 tarihli Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı'nı teyid etmişlerdir. Bu yolla 1939'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Sovyetler Birliği'ne yaptığı seyahatin kötü hatıralarını silmeye çalışmışlardır.[51] Ayrıca Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin düzelmeye başlaması sonucunda iki ülke arasında 25 Mart 1941'de ortak bir deklarasyon yayınlanmıştır. Buna göre, iki devletten biri saldırıya uğrar ve savaşa girerse, diğeri onun "tam anlayış ve tarafsızlığına güvenebilecekti." Böylece Almanya'nın yayılmacı hareketi tekrar Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerini düzeltmiştir[52].

Türkiye dünyada gerginliğin artmaya başlaması üzerine topraklarımıza yönelebilecek herhangi bir saldırıyı önlemek amacıyla batıda Edirne-Kırklareli arasını kapsayan "Çakmak Müdafaa Hattı"nı kurarken, doğuda da Kars'tan Zevin'e kadar olan hatta, "Erzurum Müdafaa Hattı"nı güçlendirmeye başlamıştır. Savaşın başlaması ile de ülkede seferberlik ilân edilerek, gerekli önlemler alınmıştır[53].

Almanya bu sırada Türkiye üzerinden Orta Doğu petrollerine uzanmak istiyordu. Alman askerî kuvvetlerinin Bulgaristan ve Yunanistan yönünden Türk sınırına yaklaşması Türkiye'yi endişelendirmiştir. Bu sırada Almanya'nın Sovyet Rusya ile olan savaşları sürdüğünden dolayı Almanya Türkiye tarafından da bir cephe açarak kuvvetlerini dağıtmak istemiyordu[54]. Bu nedenle 18 Haziran 1941 tarihinde Almanlar Türkiye ile bir "saldırmazlık paktı" imzalamışlardır. Böylece Türkiye tarafsızlık politikasını iyice takviye etmiştir. Ayrıca Bu politika Türkiye'ye savaşa girmeden zaman kazanma olanağı vermiştir[55]. Ancak bu antlaşmanın imzalanmasını başta Sovyet Rusya olmak üzere ABD ve İngiltere iyi karşılamamıştır. Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye yaptığı yardımı hemen kesmiştir.[56].

---

51. Fahir Armaoğlu, a.g.m., s.304.
52. Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s.638.
53. Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s.644.
54. Süleyman Kocabaş, a.g.m., s.120.
55. Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, Ankara, 2003, s.152; Nuri Yavuz, *"İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Balkanlara Girmesi ve Türk-Alman Münasebetlerine Tesiri"*, **Askeri Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, s.161; Ergun Korbek, a.g.m., s.87.
56. Necdet Ekinci, a.g.m., s.710.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye, Almanya ile yaptığı bu antlaşma ile iki blokla da iyi ilişkiler kurmasının yanı sıra tarafsızlığını da devam ettirmiştir.[57]

1 Mart 1941'de Bulgaristan'ın Mihver'e katılması, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye daha çok yaklaşmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesi durumunda Sovyetler Birliği'nin tarafsızlığına güvenebileceğini bildirmiştir[58].

Türkiye'nin tarafsız olması Almanya'ya Kafkasya ve Süveyş Kanalı yönündeki istila yollarını kapattığı gibi Boğazların kapanması ve Sovyet Rusya'ya bu yoldan Müttefiklerin yardımının da gitmemesi demekti. Böylece Türkiye'nin önemi bir kat daha artmıştır.

Almanya Türkiye ile antlaşma yapıp güneydoğu cephesini sağlama aldıktan sonra 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne savaş açmıştır. Almanya'nın Rusya'ya saldırmasıyla Türkiye'nin o ana kadar endişe duyduğu Alman-Sovyet ittifakı bloku yıkılmıştır. Ayrıca artık Sovyetler Birliği'nin Müttefik Devletler safına geçmesi Türkiye açısından rahatlık yaratmış ve Türkiye'nin dış siyasetinde önemli gelişmelere neden olmuştur[59].

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti Bakanlar Kurulu, Almanya-Sovyetler Birliği harbi nedeniyle ortaya çıkan bu durum karşısında 22 Haziran 1941 tarihinde tarafsız olduğunu ilân etmiştir[60].

İsviçre'de çıkan Basler Nachricten Gazetesinin 10.09.1941 tarihli nüshasında "Ankara'da Nikbinlik" başlığı altında bir makale yayınlanmıştır. Makalede Türkiye'nin savaşta tarafsız kalma çabalarının halk tarafından önümüzdeki kışın da savaşa girilmeden geçirileceği iyimserliğinin ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Vatan Gazetesi bu makale hakkında bilgi verirken bir taraftan da "her iki tarafın Türk bitaraflığına saygı göstermelerini icap ettiren sebepler vardır" demektedir[61].

---

57. Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s.640.

58. Necdet Ekinci, a.g.m., s.710.

59. Ahmet Şükrü Esmer, *"Savaş İçinde Türk Diplomasisi (1939-1945)"*, **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç**, Ankara, 1999, s.348; Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s.641.

60. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Fon Kodu:030 18.1.2, Kutu No:95, Dosya No:54, Belge No:1.

61. **Vatan Gazetesi**, 30 Eylül 1941, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Üçler Konferansı 30 Ağustos 1941 tarihinde Moskova'da İngiliz ve Amerika murahhaslarının katılımı ile Molotof'un başkanlığı altında başlamıştır. Konferansta zafer elde edilinceye kadar Ruslar savaştıkları takdirde İngiltere ve Amerika'nın Sovyetler Birliği'ne her türlü yardımı yapacaklarını garanti etmişlerdir[62].

Türkiye'nin kazandığı önemi İngiltere Başbakanı Churchill şöyle ifade etmiştir: "Türkiye'nin tutumu hem İngiltere hem de Sovyetler Birliği için gittikçe önem kazanmaktadır..."

İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında yakınlaşma meydana gelerek, İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden Moskova'da Sovyetler Birliği lideri Stalin ile görüşmüştür. Bu görüşme sırasında Stalin, İngiliz Dışişleri Bakanı'na kendine göre Avrupa'ya yeni bir düzen ve siyasî harita getiren önerilerini açıklamış ve bu yeni siyasî haritada Türkiye ile ilgili olarak da şu önerileri olmuştur:

"...Türkiye'nin, Ege'de Yunanistan için önemli adalarla ilgili bazı ayarlamalar dışında, Oniki Ada'yı almasını telkin etti. Türkiye aynı zamanda Bulgaristan'da ve mümkünse Kuzey Suriye'de de bazı yerleri almalıdır...(dedi)"

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Haydar Aktay'ın Şubat 1942'de Ankara'ya çektiği telgrafa göre, Stalin'in ısrarı sonucunda bu öneriler İngiliz Dışişleri Bakanı Eden tarafından kabul edilmiştir. Ancak Türkiye'nin savaşa girmediği halde bu derecede kayrılması İngilizlerin eleştirilerine neden olmuştur.

Sovyetler Birliği Büyükelçisi Türkiye Dışişleri Bakanı'na Türkiye'nin dürüst tutumundan dolayı çok memnun olan Sovyet Hükûmeti'nin Türkiye'ye Oniki Ada'yı ve Rusçuk'a kadar Bulgar topraklarını vermek suretiyle tarafsızlık politikasından dolayı ödüllendirilmesi gerektiğini İngilizlere bildirdiklerini dile getirmiştir.

Ancak Türkiye'ye karşı yapılan bu tür toprak verilmesi önerilerinin Türkiye'nin tarafsızlık politikasını bozacağından dolayı Türkiye bu tür öne-

62. **Vatan Gazetesi**, 1 Birinciteşrin 1941, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

rileri nazik bir şekilde kabul etmemiştir. Çünkü Sovyetler Birliği'nin politikası ortaya çıkan durumlara göre değişmekte olup bu değişikliği de Boğazlar üzerindeki amaçların gerçekleştirmesi belirlemekteydi. Daha önce de 1940 yılı Kasım ayında Sovyetler Birliği Bulgaristan'a Midye-Enez hattına kadar olan Türk topraklarını önermişti. Bu önerinin nedeni de Bulgaristanlı yöneticilere göre Bulgaristan'ı Türkiye ile birbirine karşı düşman ederek Boğazlara inmekti[63].

24 Şubat 1942'de Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Von Papen'e yapılan suikast teşebbüsünün Rus ajanları tarafından tertiplendiğinin anlaşılması ve bu konunun mahkemeye intikal ederek iki Sovyet ajanının mahkum edilmesi ilişkileri daha çok gerginleştirmiş ve Sovyetler Birliği Türkiye'ye baskı yapmaya başlamıştır[64].

Almanya'nın Stalingrad ve Alameyin muharebelerindeki yenilgilerinden sonra Türkiye'ye karşı olan Rus tehlikesi artmaya başlamıştır. Türkiye'nin savaş sırasında izlediği politika Sovyetler Birliği basınının tenkitlerine hedef olmaya başlamıştır[65].

Bu arada Türkiye, 1942 yılı yaz aylarında, Kafkasya üzerinden gelebilecek bir Rus tehlikesine karşı Trakya'dan 26 tümen askerî Sovyetler Birliği sınırına kaydırmıştır.[66]

Savaş boyunca Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden duyduğu endişe hiçbir zaman kaybolmamıştır. Türkiye, Almanya'nın yenilmesi sonrası Sovyetler Birliği'nin kazanacağı bir zaferin Türkiye açısından doğuracağı kötü ihtimalleri devamlı olarak göz önünde tutmuştur. Tüm bu şartlara rağmen Türkiye tarafsızlık politikasından ayrılmamıştır. Türkiye Başbakanı Şükrü Saraçoğlu, 27 Ağustos 1942 günü Almanya Büyükelçisi Von Papen ile yaptığı bir görüşmede, bir Türk olarak Rusya'nın yıkılmasını çok istediğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir defa ortaya çıkabileceğini, ancak Türkiye'nin tarafsızlık politikasından kesinlikle ayrılmaması gerektiğini dile getirmiştir[67].

63. Rifat Uçarol, a.g.e., s.641-642.
64. Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, a.g.m., s.171.
65. Ahmet Şükrü Esmer, a.g.m., s.348.
66. Rifat Uçarol, a.g.e., s.645.
67. Fahir Armaoğlu-İsmail Soysal, a.g.m., s.305.

Levent Şahverdi Arşivi

1942 Yılı Kasım ayından itibaren Sovyetler Birliği Alman ilerleyişini Stalingrad'da durdurarak avantajlı bir duruma geçince Türkiye'ye karşı eski düşmanlık politikasını tekrar uygulamaya koymuştur. Türkiye'nin savaş içindeki dış politikası Sovyet baskısına ve eleştirilerine hedef olmuştur[68].

Türkiye'nin tarafsızlık politikasını devam ettirmesi artık Müttefiklerin işine gelmemekteydi. Bu nedenle 18 Kasım 1942'de Churchill, Mısır'daki kurmaylarına "Türkiye'yi baharda savaşa sokmak için en yoğun ve sürekli çaba harcanmalıdır" emrini vermiştir. Ayrıca 24 Kasımda da Churchill, Stalin'e: "Benim görüşüme göre hepimiz Türkiye'yi yanımızda savaşa sokma çabalarını tazelemeliyiz" demiştir. Stalin ise 28 Kasımda verdiği cevapta: "Türkiye'yi baharda savaşa sokmak için mümkün olan her şey yapılmalıdır. Hitler ve suç ortaklarının yenilgisini çabuklaştırmak bakımından bu çok önemlidir" demiştir[69].

1943 Yılı başlarına gelindiğinde Müttefikler, Kuzey Afrika'ya çıkartma yapmış, Sovyetler Birliği Stalingrad ve çevresindeki askerî taarruzlarını arttırmıştır[70]. Sovyetler Birliği'nin kararlı bu askerî hareketleri sonucunda Almanlar Stalingrad'da yenilmiş ve savaşı Sovyetler Birliği kendi lehlerine çevirmişlerdir[71]. Müttefikler, savaşın devamını sağlamak, zafere ulaşmak için gerekli önlemleri almak ve savaş sonrası düzeni belirlemek için aralarında çeşitli toplantılar yapmışlardır. Savaşın yürütülmesini sağlamak için Kazablanka Konferansı, Washington ve Quebeck Konferansı yapılmıştır. Savaş sonrası düzeni belirlemek için de Moskova Konferansı, Kahire Konferansı, Tahran Konferansı, Yatla Konferansı ve San Fransisco Konferansı'nı düzenlemişlerdir[72].

14-24 Ocak 1943 tarihleri arasında yapılan[73] Kazablanka Konferansı'nda Roosevelt-Churchill buluşarak, Mihverin kayıtsız ve şartsız teslimine

68. Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, a.g.m., s.170.
69. Ergun Korbek, a.g.m., s.88.
70. **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 İkinci Kanun 1943, s.3.
71. Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s.645.
72. Ali Güler, *"İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Konferanslarda Türkiye'nin Savaşa Sokulması İle İlgili Müttefik Teşebbüsleri"*, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, s.103-104.
73. Mustafa Hergüner, *"İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Boğazları"*, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, s.197; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, C.I, s.390.

Levent Şahverdi Arşivi

kadar taarruza devam kararı alıp, 1943 yılı içerisinde yapılacak taarruz plânları hazırlanmıştır. Stalin de davet edilmesine rağmen gelmemiştir[74].

Bu sırada yine de savaşı kimin kazanacağı belli değildi. Almanların Balkanlarda bulunması nedeniyle Türkiye'nin tarafsızlık politikası izlemesi daha da zorunlu bir hale gelmiştir. Ancak müttefikler onu savaşa sokmaya çalışmışlardır[75]. İngiliz Başbakanı W. Churchill, bu işi müzakere için Türkiye'ye gelmiş ve Adana'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüşmüştür. Bu sırada Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak hazır bulunmuşlardır. 30-31 Ocak 1943 tarihinde heyetler arası görüşmeler yapılmıştır. Türk heyetini Başbakan Şükrü Saracoğlu, Mareşal Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu temsil ederken, İngiliz heyetini ise İngiliz Büyükelçisi Hugessen, Sir Cadogan, General Wilson, General Alexander temsil etmiştir. Görüşmelerde Türk ve İngiliz siyasî düşüncelerinin aynı olduğu ortaya çıkmıştır[76]. Şükrü Saraçoğlu Sovyetler Birliği'nin savaştan sonra emperyalist olacağını ve çok taraflı antlaşmaların Türkiye'ye gerçek bir garanti veremeyeceğini Churchil'e bildirmiştir[77]. Bu görüşmede Türkiye'nin Almanya'nın yenilmesinden sonra Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da egemen ve güçlü duruma gelmesinden çekindiği ortaya çıkmıştır[78]. Görüşmelerde İngiltere Başbakanı Churchill Türkiye'ye geliş maksadının Türkiye'nin silâh ve malzeme ihtiyaçlarını belirlemek olduğunu ifade etmiştir[79]. Churchill, yapılan ittifak antlaşması gereği olarak Türkiye'nin savaşa girme sorumluluklarını yerine getirmesini istemiştir. Antlaşmaya göre savaş Doğu Akdeniz'e sıçrarsa, Türkiye müttefikleri safında savaşa girecekti. Savaş da çoktan Doğu Akdeniz'e sıçramıştı. Ancak Türkiye savaşa girmemek için bir yol bularak dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Churchill'e "50 tümenimiz var, onu donatınız savaş girelim" deyince İngilizler bu askerî yardımı yapamayacakları için Türkiye'yi savaşa zorlamaktan vazgeçmişlerdir[80].

74. **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 İkinci Kanun 1943, s.1.
75. Süleyman Kocabaş, a.g.m., s.121.
76. **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Şubat 1943, s.1.
77. Ergun Korbek, a.g.m., s.89-90; Ali Güler, a.g.m., s.112.
78. Necdet Ekinci, a.g.m., s.711.
79. Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar**, C.I, Ankara, 1980, s.137.
80. Süleyman Kocabaş, a.g.m., s.121.

Levent Sahverdi Arşivi

Churchill, Adana Konferansı'ndan sonra Stalin'e gönderdiği yazıda şu hususları dile getirmiştir: "...Tabiatıyla Sovyet Rusya'nın büyük kuvveti karşısında büyük endişeleri vardır. Onlara, tecrübeme göre, Sovyetler Birliği'nin hiçbir zaman bir taahhüdü ve anlaşmayı ihlâl etmediğini, kendileri için iyi terkip yapma zamanının şimdi olduğunu ve Türkiye için en emin yerin barış masasında kazananlar olarak oturmasının olduğunu belirttim. Bütün bunları ortak yararımız ve ittifakımıza uygun olarak söyledim ve sizin de onaylayacağınızı umarım..."

Stalin ise bu yazıya verdiği cevapta, kendilerinin Türkiye'ye yanaşması yerine Türkiye'nin kendilerine yaklaşmak zorunda olduğu yönündeki görüşlerini şöyle dile getirmiştir: "Türkiye'nin uluslararası durumu çok nazik olmakta devam ediyor. Türkiye'nin bir taraftan SSCB ile tarafsızlık ve dostluk anlaşması diğer taraftan da Alman saldırısından üç gün önce Almanya ile yaptığı dostluk anlaşması var... Bırakın Türkiye bize yaklaşsın"[81].

Adana görüşmeleri sırasında Türkiye'nin kuşkularını İngiltere'ye anlatması ve ikna etmesi üzerine Sovyetler Birliği tepki göstererek, Türk ordusunun takviyesinin Almanya'ya karşı yapılan savaşla bir ilgisinin olmadığını dile getirmiştir[82].

Adana Konferansı'ndan sonra İngiltere'nin isteği doğrultusunda Türk-Rus yakınlaşma görüşmelerine Moskova'da Şubat 1943'te başlanmıştır. Toplantı sonucunda Türkiye temsilcisi Cevat Açıkalın'ın Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluğu ortak bir bildiri ile açıklama isteği Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov tarafından kabul edilmemiştir. Türkiye, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini İngilizlerle olan ilişkiler paralelinden sağlamak isterken, Sovyetler Birliği'nin ise bunun dışında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir işbirliği istemeleri üzerine Türkiye bunu kabul etmemiştir[83].

---

81. Güngör Cebecioğlu, *"İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri"*, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, s.358.

82. İzzet Öztoprak, *"İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü"*, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, s.190.

83. Rifat Uçarol, a.g.e., s.647.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Boğazlarla ilgili olarak Montreux Sözleşmesi'ne harfiyen uyulmasında ısrar etmiştir. Ayrıca Türkiye savaşan taraflara karşı dostane hareket tarzı ile kendi menfaatlerini en iyi müdafaa edeceğine bu sırada inanmaktaydı[84].

Başbakan Şükrü Saracoğlu Mecliste yaptığı konuşmada da tarafsızlık politikasını sürdürecekleri yönünde görüşlerini dile getirmiştir. Başbakan Saracoğlu'nun bu konuşması Avrupa'da da etkili olmuş ve Alman sözcüsü tarafından "Saracoğlu, Türkiye'nin bitaraflık siyasetine sadık kalacağını teyid ve tesbit etti" şeklinde yorumlanmıştır[85].

18 Nisan 1943 günü Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, hükûmet adına Mihver grubu ve tarafsız devletler temsilcilerine 400 kişilik bir yemek vermiştir. Katılım oldukça fazla olmuştur[86].

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 9 Haziran 1943 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi büyük kurultayında yaptığı konuşmada tarafsızlık politikasını teyit etmesi tüm dünyada memnuniyetle karşılanmıştır. Alman radyosu, İsmet İnönü'nün konuşmasını çeşitli dillerle yayınlamış ve Berlin gazeteleri ise en önemli sütunlarında bu konuşmaya yer vermişlerdir. Amerika ve İngiltere gazeteleri okuyucuları da Türkiye'nin bu politikasını anlayışla karşılamışlardır. Londra'da Reuter'in diplomatik muharriri ise bu konuşma ile ilgili olarak 9 Haziran 1943 tarihinde şu yorumu yapmıştır: "Türkiye Cumhur Reisi İnönü'nün Parti Kurultayında söylediği nutuk, Türk siyaseti hakkında beklenen doğru ve kat'i bir demeci ihtiva etmektedir. Harb bahsinde, Türkiye'nin siyaseti, her türlü tecavüze karşı Türk toprağını ve Türk hükümranlığını müdafaa için silâhlı hazırlanma ile müterafik bir tarafsızlık siyasetidir. Türk sempatisinin ne tarafa müteveccih olduğu İngiltere'de pek iyi bilinmektedir. Gene şu cihet de kabul olunmalıdır ki, Türk dış siyasetinin temel taşını, Adana mülakatı neticesinde ruhen ve maddeten takviye edilmiş olan Türk ve İngiliz ittifak muahedesi teşkil etmektedir"[87].

84. **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Şubat 1943, s.1.
85. **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Mart 1943, s.1.
86. **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Nisan 1943, s.1.
87. **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Haziran 1943, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

19 Ekim ve 2 Kasım 1943 tarihleri arasında Sovyet, ABD ve İngiliz Dışişleri Bakanları Moskova'da toplanarak bir takım görüşmelerde bulunmuşlardır. Bu görüşmeler sırasında Türkiye ile ilgili olarak da şu kararlara varmışlardır:

"1. Türkiye'nin ve hürriyet sever diğer devletlerin ilgi duydukları şekilde, Hitler Almanya'sının yenilgisini çabuklaştırmak konusunda, Birleşmiş Milletler safında kendi hissesini yüklenmesi için, iki Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin 1943 sonundan evvel savaşa girmesinin çok arzu edilir olduğunu düşünmektedirler.

2. Birleşik Krallık ve Sovyet Hükûmetleri adına, taraflar arasında tespit edilecek en kısa süre içinde, 1943 sonundan önce savaşa katılması için Türkiye'ye telkinde bulunulması hususunda iki Dışişleri Bakanı anlaşmışlardır.

3. Türk hava üslerinin ve iki hükûmetin mutabık kalacakları diğer kolaylıkların müttefik kuvvetler emrine tahsis edilmek suretiyle, Birleşmiş Milletler'e bütün yardımın sağlanmasının Türkiye'den derhal talep edilmesi hususunda da ayrıca anlaşmaya varılmıştır[88]."

Moskova Konferansı'nda da Sovyetler Birliği Türkiye'nin savaşa katılması yönündeki kararlılığını belirtmiştir. Öyle ki, Molotov'a göre Türkiye'nin savaşa girmesinin istenmesi bir öneri olarak değil bir emir şeklinde yapılmalıdır. Sovyetler Birliği Türkiye'nin savaşa girmesiyle Almanya'nın 15 askerî tümenini Sovyet cephesinden çekeceğini düşünüyordu[89].

1943 Yılı Kasım ayında yapılan Tahran Konferansı'nda Sovyetler Birliği, Türkiye'nin savaşa girmesini sağlamak için tutumunu daha da sertleştirmiştir. Stalin, "gerekirse enselerinden yakalayarak" Türklerin savaşa mutlaka sokulması gerektiğini söylemiştir[90].

Türkiye'nin savaşa girme durumu 1 Aralık 1943 tarihinde yapılan Kahire Konferansı'nda yeniden gündeme gelmiştir. Konferansa İnönü, Churc-

88. Orhan Avcı, a.g.m., s.165-166.
89. Güngör Cebecioğlu, a.g.m., s.363; Necdet Ekinci, a.g.m., s.711.
90. Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s.217.; Necdet Ekinci, a.g.m., s.711.

Levent Şahverdi Arşivi

hill ve ABD Başkanı Roosvelt katılmıştır. İngiltere yeniden Türkiye'yi müttefiklik vazifesini yerine getirmek için savaşa girmeye zorlamıştır. Türkiye'nin savaşa girmesi ile savaşın daha tez bitirilmesi amaçlanmıştır.

Cumhurbaşkanı İnönü, Türkiye'nin savaşa girmesi için yeterince askerî malzeme ve teçhizata sahip olunmadığını dile getirmiştir. Churchill bu durumu önceden biliyordu. Bu toplantıda ABD Başkanı Roosvelt de bu yönde ikna edilmiş ve Türk ordusunun modern silâhlarla donatılmadan savaşa girmesinin mümkün olamayacağına karar verilmiştir[91].

Türkiye, 1943 yılı içerisinde de izlediği dış politika ile Müttefiklerle Mihver Devletleri arasında denge sağlayarak tarafsızlık politikasını devam ettirmiştir[92].

Yol Ayrımında Türk-Sovyet İlişkileri

Türk ve İngiliz heyetleri arasında 1944 yılı Ocak ayında İkinci Kahire Konferansı kararları gereğince yardım konusu görüşülmüş ve 3 Şubat 1944'te görüşmeler birdenbire kesilmiştir. Bu görüşmelerden sonra İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'yi savaşa sokmak için tutumlarını daha da sertleştirmeye başlamışlardır[93]. İngiltere ve ABD Türkiye'ye 14 Nisan 1944 tarihinde bir nota vererek, Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom ihracatını kesmesi istenmiş aksi takdirde ekonomik ambargo uygulayacaklarını bildirmişlerdir. Bunu üzerine Türkiye de 21 Nisan 1944'te Almanya'ya krom ihracatını durduracağını açıklamıştır[94].

İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri 13 Haziran 1944'te Türkiye'den Almanya ile olan tüm ilişkilerini kesmesini istemişlerdir. Türkiye ise Almanya'nın herhangi bir saldırısında çekindiğinden dolayı Müttefiklerin bu önerisini kabul etmemiştir. Aynı zamanda 5 Haziran 1944'te bazı Alman gemilerinin boğazlardan geçmesi ve bunların Almanya'nın verdiği güvenceye rağmen ticaret gemisi değil savaş gemisi olması İngiltere ile Türkiye ilişkilerini daha da gerginleştirmiştir. Sovyetler Birliği de bu duruma

91. Oral Sander, a.g.e., s.192-193; Süleyman Kocabaş, a.g.m., s.121; Rifat Uçarol, a.g.e., s.648.
92. Rifat Uçarol, a.g.e., s.650.
93. Rifat Uçarol, a.g.e., s.650.
94. Necdet Ekinci, a.g.m., s.718.

Levent Sahverdi Arşivi

büyük tepki göstererek ticaret gemisi olarak geçen Alman savaş gemilerinin geçişlerini protesto eden bir notayı Türkiye'ye vermiştir[95].

Türk Dışişleri Bakanı Menemencioğlu 22 Mayıs 1944 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi M. Vinogradov ile görüşmüştür. Menemencioğlu bu görüşmede iki ülkenin Balkan meselelerinde birbirlerine danışmaları esasına dayalı bir antlaşma yapılması teklifini getirmiştir.

Bu teklife cevap Molotof'un ağzından 5 Haziran 1944 günü gelmiştir. Bu cevapta; Türkiye ile Almanya arasındaki bağlarda köklü bir değişiklik olmadıkça siyasî işbirliğinin anlamı olmayacağı ve bir anlaşmaya varmanın tek yolunun ise Türkiye'nin Almanya ile olan bağlantılarını keserek, Müttefiklerin yanında savaşa girmesi gerektiği belirtilmiştir.

Daha sonra bir görüşme de 22 Haziran günü Genel Sekreter Açıkalın ile Vinogradov arasında yapılmıştı. Vinogradov bu görüşmede de yine Alman antlaşmasına değinerek Rus-Alman savaşı başlamadan üç gün önce imzalanmasının kötü tesir yaptığını dile getirmiştir. Açıkalın buna şu cevabı vermiştir: "Molotov Türk-Alman Anlaşması ile Almanların Sovyetlere saldırması arasında bir bağlantı kurar gibi konuşmuştu. Siyasî terbiyem müsaade etmediği için kendisine Moskova'da Büyükelçi iken gereği gibi cevap veremedim. Sizler Almanya ile yalnız bir askerî tecavüz misakı ile bağlı değil, fakat aynı zamanda fiiliyatta adeta siyaset ortağı idiniz. Biz de birkaç ay evvel Moskova'dan dönüşümüzde size yapmış olduğumuz işbirliği teklifimize cevaben cebimizde tarafınızdan bize tevdi edilmiş olan bir Alman rezervi ile dönmüş bulunuyorduk. O zaman sizin bize bir Alman rezervinin bizimle Alman ordularının hudutlarımıza dayandığı ve müttefiklerimizden hiçbir medet ummağa imkân bulunmadığı bir sırada ve buna rağmen ittifakımızı Almanlara kabul ettirerek bir ademi tecavüz misakı akdetmemiz mi günah oluyor?"

Vinogradov ise bu sözlere şu cevabı vermiştir: "Canım bunlar geçmiş şeyler, o zaman öyle idi. Şimdi Almanya bize taarruz etmiş bulunuyor. Biz de onunla harbediyoruz. Bizimle dost olmak isteyenler bize yardım etmelidirler".

95. Rifat Uçarol, a.g.e., s.651.

Levent Şahverdi Arşivi

Açıkalın 27 Haziran günü Vinogradov'a iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesine önem verdiklerini bu amaçla da 17 Aralık 1925 tarihli Protokolün zamanından önce yeniden uzatılmasını teklif etmiştir. Vinogradov ise bu ilişkilerin düzelmesindeki en kestirme yolun Türkiye'nin savaşa girmesi olduğunu ve İngilizlerin de bu yönde isteklerinin olduğunu dile getirmiştir. Hakikaten de bu sırada İngilizlerin de bu yönde istekleri vardı[96].

3 Temmuz 1944 tarihinde Saracoğlu İngiliz ve Amerikan Sefirleri ile görüşürken Açıkalın da Vinogradov'u Türkiye'nin kararından haberdar etmiştir. Vinogradov ise bu kararın eksik olduğunu, doğrusunun savaş ilânı olacağını bildirmiştir. Açıkalın, Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileşmesini Türkiye'nin istediğini vurgulamıştır.

6 Temmuz günü Vinogradov Rus cevabını getirmiştir. Bu cevapta, Türk Hükûmeti'nin, Sovyet Hükûmetince, savaşı kısaltmak amacıyla hemen Almanya'ya savaş ilân etmesi amacıyla 1943 yılı Kasımından beri yapılan talebi kabul etmediği, iki taraf arasında dostluğu teyit etmek için bir diplomatik vesika teatisinde bulunulmasının da savaşı kısaltmaya tesiri olmayacağından lüzumlu görülmediği belirtilmiştir.

Sovyetler 1944 yılı Temmuzundan itibaren Türkiye'nin savaşa girmesini istememekteydiler. Çünkü Stalin 15 Temmuz 1944 günü Churchill'in mektubuna verdiği cevapta Türkiye ile ilgili olarak şu hususlara değinmiştir:

"...1943 Kasım ve Aralık aylarında, Türkiye'nin müttefikler yanında Hitler Almanya'sına karşı harbe girmesi için üç ülke hükûmetinin ne kadar ısrarla talepte bulunmuş olduğumuzu şüphesiz hatırlayacaksınız. Bundan hiçbir şey çıkmadı. Bildiğiniz üzere, Türk Hükûmeti'nin insiyatifi üzerine, bu yılın Mayıs ve Haziran ayında onlarla yeniden müzakereye girdik ve geçen yıl sonunda Müttefik Hükûmetlerin yapmış oldukları teklifi iki kere daha teklif ettik. Bundan da bir şey çıkmadı. Türkiye Hükûmeti tarafından Almanya'ya karşı takınılmış kaçak ve muğlak tavır muvacehesinde, Türkiye'yi rahat, kendi iradesi ile baş başa bırakmak ve üzerinde yeni baskılara girişmemek daha isabetlidir. Bu tabiatıyla, Almanya ile harpten kaçınmış

96. Kâmuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)**, s.126-127.

Levent Şahverdi Arşivi

olan Türkiye'nin, harp sonrasında özel taleplere sahip olmak hakkını da ortadan kaldıracaktı...".

Mektubun son kısmında Stalin açıkça söylememekle birlikte Rusya'nın ileri sürebileceği bazı hususlara Türkiye'nin itiraz hakkı da olmayacağını belirtmek istemektedir[97].

1944 Yılı Temmuz ayı sonunda Almanya'nın askerî durumunun gittikçe kötüleştiği bir zamanda İngiltere, Türkiye'nin Almanya ile ilişkisini kesmesini istemiş ve bu öneri bu defa Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Sovyetler Birliği ise 27 Temmuz 1944'te İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye karşı yaptıkları son girişime karşı çıkarak, Türkiye'nin Almanya ile olan ilişkisini çok geç kesmesinin Sovyetler Birliği'ni tatmin etmediğini dile getirmiştir. Sovyetler Birliği bu tavrı ile Türkiye ile aralarındaki sorunları ikili olarak çözmeyi amaçladığını göstermesi Türkiye'nin endişelerindeki haklılığı ortaya çıkarmıştır. Sovyetler Birliği bu tarz politikası ile de müttefiklerinde ayrılıyordu.[98]

Türkiye 16 Ağustos 1944'te, Sovyetlerin 6 Temmuz 1944 tarihli son bildirisine cevap vererek, dışardan yapılan saldırıları önlemek için iki ülkenin işbirliği yollarının belirlenmesini istemiş, ancak Ruslar önceki bildirilerine ilave edecek herhangi bir husus olmadığını belirtmişlerdir.

Bu durum da Rusların Türkiye'yi artık yalnız başına bıraktığını göstermektedir.

Bu dönem içerisinde Türk-İngiliz ilişkilerinde soğuk bir hava devam ederken, Türk-Rus ilişkileri ise kötüye gitmeye başlamıştır[99].

Yalta Konferansı ve Sovyetler Birliği'nin Boğazlar Üzerindeki Emellerini Açığa Vurması

1944 Yılı sona erdiğinde artık savaşın sonucu belli olmuş ve 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında savaş sonrası dünya düzeninin belirlenmesi için

97. Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)**, s.130-132.
98. Rifat Uçarol, a.g.e., s.652.
99. Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)**, s.132-133.

Levent Şahverdi Arşivi

Yalta Konferansı toplanmıştır. Konferans bir nevi sulh müzakeresi olmuştur[100]. Toplantıya ABD, İngiltere ve Rusya katılmıştır.[101]. Amerika Başkanı ile Sovyetler Birliği ve İngiltere Başbakanları yanlarında Genelkurmay Başkanları üç dışişleri bakanı ve müşavirleri bulunmuştur. Toplantıda müşterek düşmanın mağlubiyetini tamamlamak için plânlar hazırlamak, milletlerarası barışı sağlamak konuları görüşülmüştür[102].

Konferansın 10 Şubat günkü toplantısında Stalin Türkiye ile ilgili olarak Boğazları ve dolayısıyla Montrö Boğazlar sözleşmesi konusunu gündeme getirmiştir. Bu tavrıyla Sovyetler Birliği, Boğazlar üzerindeki tarihsel emperyalist emellerini, uluslararası alana taşımıştır[103]. Stalin Boğazlar konusundaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir: "Bu arkaik (modası geçmiş) bir anlaşmadır. Hazırlanmasında Japonya Rusya'dan daha mühim bir rol oynamıştır. Müteveffa Milletler Cemiyeti'ne dayanan ve İngiltere ile Rusya arasındaki münasebetlerin iyi olmadığı bir zamanda oluşturulmuş bir anlaşmadır. Türklere, sadece harp halinde değil, harp tehdidi halinde de Boğazları kapamak hakkını vermektedir. Anlaşmanın derhal revizyonunu talep etmiyorum. Sadece Kırım Konferansı'ndan sonra Dışişleri Bakanlarının bu konuyu ele almakla tavzif edilmelerini (görevlendirilmelerini) istiyorum. Türkiye'nin bu şekilde Rusya'nın boğazını sıkması son derece haksızdır".

Roosevelt de aynı fikirde olup bu konuda: "..Rusya bakımından batıda sıcak denizlere rahatça çıkmayı istemesi tamamen mantıkidir" demiştir.

Churchill ise daha çok temkinli olup: "ben de tamamen mutabık olacağım, ancak Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü mutlak şekilde garanti edilmelidir" demiştir[104].

Konferans, Boğazlar meselesinin Dışişleri Bakanları tarafından ele alınmasına ve durumdan Türkiye'nin de haberdar edilmesine karar vermiştir. Yalta'da Türkiye ile ilgili olarak alınan kararlar bunlardır[105]. Yalta Konfe-

100. **Ulus Gazetesi**, 4 Şubat 1945, s.1.

101. İsrafil Kurteephe, *"İkinci Dünya Savaşı Sonunda Türkiye Üzerinde Rus Baskısı"*, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, s.128; Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)**, s.134; Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.399-400.

102. **Ulus Gazetesi**, 8 Şubat 1945, s.1.

103. Necdet Ekinci, a.g.m., s.720.

104. Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)**, s.137.

105. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.415.

Levent Sahverdi Arşivi

ransında Stalin, Birleşmiş Milletlere hangi devletlerin alınıp alınmayacağı tartışılırken Churchill ve Roosevelt'in dikkatini bir kez daha Türkiye üzerine çekerek: "...Bazı ülkelerin kazananlardan yana yatırım yaptıklarını... Almanya'ya karşı bütün gücüyle çarpışmış ülkelerin savaş sırasında sallantıda kalmış ve hilekarlık etmiş olanlarla yan yana oturmalarının bunları kızdıracağını" iddia etmiştir[106].

Yalta Konferansı'nda üç lider görüşmeler sonrasında tam anlaşmaya varmışlardır. Bu görüşmelerde üç lider Avrupa'nın politik ve ekonomik durumu üzerinde durmuşlar, savaştan sonra milletlerarası bir dünya barış ve güvenlik teşkilatı kurulması hususunda bir anlaşmanın temeli şimdiden atılmıştır. Ayrıca savaş suçlularının yargılanması ve gereken cezanın verilmesi konusu da kararlaştırılmıştır[107].

Yalta Konferansı ve konferansta görüşülüp karara bağlanan konular arasında, Avrupa'nın herhangi bir kurtarılmış memleketi hakkında hiçbir gizli anlaşmaya varılmamış olması hususunda Amerika'nın Fransa'ya güvence vermesi üzerine Fransa Yalta Konferansı kararlarından oldukça memnun olmuştur[108].

Bu sırada Sovyetler Birliği kuvvetleri ileri hareketlerine devam ederek, 6 Şubat 1945 tarihi itibariyle Berlin şehrinin önündeki tabii ve son büyük engel olan Oder nehrini aşarak 20 km ilerlemişlerdir[109].

Türkiye'nin Müttefik Devletler Yanında Savaşa Girmesi

Yalta Konferansı'ndan sonra İngiltere, 20 Şubat 1945'te Türkiye'ye bir muhtıra vererek, 25 Nisan 1945'te Müttefikler arasında San Fransisco Konferansı'nın toplânacağını, buna ise 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya'ya savaş ilân etmiş devletlerin katılacağını onun için bu tarihten önce Türkiye savaşa girerse Birleşmiş Milletler Bildirisi'ne katılabileceğini bildirmiştir[110].

106. Necdet Ekinci, a.g.m., s.720.
107. **Ulus Gazetesi**, 13 Şubat 1945, s.1.
108. **Ulus Gazetesi**, 23 Şubat 1945, s.1.
109. **Ulus Gazetesi**, 7 Şubat 1945, s.1.
110. İsrafil Kurtcephe, a.g.m., s.128.; Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s.654.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunun üzerine Türk Hükûmeti TBMM'yi 21 Şubat 1945'te olağanüstü toplantıya çağırmıştır[111]. 23 Şubat 1945 günü saat 17 de B. Abdülhalik Renda'nın başkanlığında toplânan Türkiye Büyük Millet Meclisi 401 üyenin oybirliği ile Almanya ve Japonya'ya karşı aynı gün savaş kararı alarak, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na girişini sağlamıştır. Bu karardan sonra söz alan Başbakan Şükrü Saracoğlu Meclisin her zaman olduğu gibi bu meselede de gösterdiği birlik karşısında hükûmetin şükranlarını bildirmiştir[112]. Türkiye savaşa girdiği sırada artık savaşın kaderi belli olmuştu. Böylece Türkiye mağlup olan Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilân etmiştir[113]. Savaş kararının İngiltere ile olan ittifaka ve Sovyetler Birliği ile olan dostluk sonucuna bağlı olarak alındığı vurgulanmıştır.

Türkiye savaş kararını uluslararası yalnızlık durumundan kurtulmak için almıştır. Çünkü Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası Türkiye üzerindeki emellerini elde etmeye yöneleceği endişesi sadece Türkiye'yi değil müttefikleri de etkilemiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği olmuştu. Savaş sonucunda Türkiye üzerindeki Almanya ve İtalya yayılmacılık tehlikesi bertaraf olmuştur. Ancak bu sefer de kazandığı zaferden ve müttefikleri İngiltere ve ABD'nin kendisine yönelik olumlu davranışlarından faydalanmak isteyen Sovyetler Birliği tehlikesi ortaya çıkmıştır[114].

Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının Feshi

Rusya Dışişleri Bakanı Molotof, Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi Sarper ile 19 Mart 1945 günü görüşmüştür[115]. Görüşmede, 17 Aralık 1925 yılı yapılan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın süresinin 7 Kasım 1945'te dolması nedeniyle bu antlaşmanın geleceği ele alınmıştır. Sovyetler Birliği bu antlaşmayı yenilemek istemediğini ve savaş sırasında meydan gelen derin değişiklikler sonucunda bu anlaşmanın artık yeni şart-

111. Nuri Yavuz, a.g.m., s.163.
112. **Ulus Gazetesi**, 24 Şubat 1945, s.1.
113. Ahmet Şükrü Esmer, a.g.m., s.350; Necdet Ekinci, a.g.m., s.721.
114. Süleyman Kocabaş, a.g.m., s.121-122.
115. Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s.654; Kamuran Gürün, *"17 Aralık 1925 Türk-Rus Anlaşması"*, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992, (Ankara, 12-14 Aralık 1992)**, Ankara, 1999, s.187.

Levent Şahverdi Arşivi

lara uygun düşmediğini bildirmiştir[116]. Böylece Büyükelçilerine daha önceden bu antlaşmanın feshedilmesi için gerekli bildiriyi Türkiye'ye iletmesi için Sarper'e vermiştir.[117]

Bu antlaşmanın Sovyetler Birliği tarafından feshedilmesi dış ülkelerdeki basın tarafından farklı yorumların yapılmasına neden olmuştur[118]. Daily Mail Gazetesi antlaşmanın feshedilmesinin nedeni olarak Boğazlar meselesini görmüştür. Çünkü boğazlarda geçen gemilerin kontrolü Montreux Sözleşmesi maddelerine göre Türkiye'nin elindeydi. Rusya'nın ise boğazların kontrolünde herhangi bir etkisinin olmaması böyle bir tavır almasının nedeni olarak görülmüştür.

Times Gazetesi'nin Moskova muhabirine göre ise diplomasi mahfilleri, Türk-Sovyet Antlaşması'nın feshini, geçmiş bir devrenin sonu olmaktan ziyade, Sovyet-Türk ilişkilerinin yeni ve realist bir esas üzerine kurulmasına doğru atılan ilk adım olarak düşünmüştür. Reuter Ajansı siyasî yazarı ise son zamanlarda Sovyet basınının Türk siyasetini açık bir şekilde tenkit etmesi ve Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa girme kararını geç vermesini alayla karşılamıştır[119].

Dziennik Ploski Gazetesi ise Sovyetler Birliği'nin antlaşmayı feshetmesini endişe verici olarak yorumlamıştır. Endişenin nedeni olarak ise antlaşmanın Sovyetlerin neden daha önce değil de bu zamana denk getirmesi ve Sovyet basını ile radyosu tarafından Türk aleyhtarı bir mücadelenin yapılması görülmüştür. Gazete, Sovyet Rusya'nın bu tavrını şimdiki güçlü durumuna ve tarihi emeli olan boğazlar yoluyla denizlere açılarak kara devleti olduğu gibi bir deniz devleti de olmak hedefi olarak yorumlamıştır.

Haftalık müstakil New Statesman Dergisi antlaşmanın feshi konusunda şunları yazmıştır: "Montreux Mukavelesinin cezri surette yeniden tetkikinin gerekli olduğu aşikardır. Moskova'nın ne teklif edeceğini bilmiyoruz.

116. **Ulus Gazetesi**, 22 Mart 1945, s.1; Esin Yurdusev, "*1945-1989 Döneminde Türkiye ve Balkanlar*", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, s. 374; Necdet Ekinci, a.g.m., s.721; Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, s.277.

117. İsrafil Kurtcephe, a.g.m., s.129; Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)**, s.139; Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s.246.

118. **Ulus Gazetesi**, 23 Mart 1945, s.1.

119. **Ulus Gazetesi**, 23 Mart 1945, s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

Fikrimizce Kiel ve Süveyş kanalları da dahil olmak üzere Boğazların ve milletlerarası diğer deniz yollarının bekçiliğini yapacak bir Birleşmiş Milletler Teşkilatının kurulmasından başka memnuluk verecek bir hal sureti olamaz. Asgari bir tadil, boğazların emniyet meclisi kararıyla yapılacak harp hareketleri esnasında iyi niyet sahibi devletlerin ve yalnız bunların gemilerine açık olmasını temin etmelidir."[120].

Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile aralarındaki antlaşmanın feshedildiğini bildirdikten sonra Türkiye 4 Nisan 1945'te Dışişleri Bakanı B. Hasan Saka tarafından Sovyetler Birliği Ankara Büyükelçisi M. Vinogradov'a verilen bir deklarasyonla, "Sovyet Hükûmetine Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni uzun zamandan beri birbirine bağlayan iyi komşuluk ve samimi dostluk münasebetini daima idame tarsin arzusunda bulunmuş olduğunu, Türk-Sovyet dostluğuna büyük hizmetleri dokunmuş olan 17 Aralık 1925 muahedesinin kıymetini tebarüz ettirmek istediğini ve Sovyetler Birliği Hükûmeti tarafından izhar olunan fesih arzusunu kaydeylediğini bildirmiştir.

Binnetice, Sovyet Hükûmetinin inkıza etmekte olan muahede yerine iki tarafın bugünkü menfaatlerine daha uygun ve ciddi tadilâtı ihtiva eden diğer bir akit ikamesi hususundaki telkinatını kabul eden Cumhuriyet Hükûmeti mezkur hükümete bu maksatla kendisine yapılacak, teklifleri büyük bir dikkat ve hayırhahlıkla tetkike amade bulunduğunu bildirmiştir[121]."

Türkiye-Sovyet Rusya antlaşmasının feshedilmesi konusunu gözden geçiren aylık "Great Britain and The East" Dergisi Sovyetler Birliği'nin iki ülke arasındaki ilişkiler açısından tekliflerini bildirmek fırsatını buldukları için gerginliğin azaldığını ve yapılacak antlaşmanın Türk-İngiliz dostluğunu tehditten koruyan hükümleri içereceğini vurguladıktan sonra Türkiye'nin görüşleri konusunda ise şunları söylemiştir: "Türkiye, kendisinin tam istiklâli meselesinde ve kendi ile Rusya arasında imzalanan her yeni vesikanın sadece Rusya ile Türkiye'yi ilgilendiren işlere münhasır kalması ve milletlerarası meselelere şamil olmaması noktasında ısrar edecektir[122]."

120. **Ulus Gazetesi**, 31 Mart 1945, s.5.
121. **Ulus Gazetesi**, 7 Nisan 1945, s.1.
122. **Ulus Gazetesi**, 30 Nisan 1945, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

San Francisco'da Birleşmiş Milletler Konferansı'nda Türkiye'yi temsil eden Hasan Saka 7 Mayıs 1945 günü Molotov ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Molotov, henüz kendilerinin bir hazırlıkları olmadığını, Saka'nın Türk Hükûmeti'nin telkinlerini yapabileceğini söylemesi üzerine Hasan Saka Sovyetler Birliği'nin cevabını bekleyeceklerini söylemiştir[123].

Sovyetler Birliği Haziran ayına kadar Türkiye'nin bu teklifine cevap vermemiştir. Haziran ayında Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi ile Sovyet Dışişleri Bakanı arasındaki görüşmede Molotov, bir yeni paktın imzalanmasından önce iki ülke arasında;

1. Türk-Rus Doğu sınırlarında değişiklik yapılması.

2. Herhangi bir saldırıda ortak savunma yapmak amacıyla Boğazlarda Sovyetlere üsler verilmesi.

3. Montreux Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesi prensibi üzerinde iki hükûmet arasında bir anlaşma yapılması.[124]

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'a, Türkiye'nin 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'yla belirlenmiş Türk-Sovyet sınırının değiştirilmesini ve Boğazlarda Sovyetler Birliği'ne üs verilmesini kabul etmeyeceği[125], Montreux Sözleşmesi'nin ise sadece Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni değil, tüm taraf devletleri ilgilendirdiğinden onların da görüşlerinin dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin isteklerini reddetmesi üzerine Sovyetler Birliği bu tarihten sonra Türkiye'ye karşı ağır bir siyasî baskı kampanyasına girişmiştir. Öyle ki, Sovyetler Birliği radyo ve gazeteleri bazı Türk illerinin ve özellikle Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne bırakılması yolunda yayınlar yapmışlardır[126].

---

123. Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s.251-252.; İsrafil Kurtcephe, a.g.m., s.132.

124. Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, a.g.m., s.194; Aydın Güngör Alacakaptan, **a.g.m.**, s.287; Ayhan Kamel, *"İkinci Dünya Savaşının Bitiminden Günümüze Kadar Türk-Rus İlişkileri"*, **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç**, s.409; Mesut Hakkı Caşın, *"İkinci Dünya Savaşı'nın Türk Dış Politikası ve Ulusal Güvenlik Stratejilerine Etkileri"*, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, s.129.

125. Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar.**, c.I, s.148.

126. Mehmet Gönlübol-Halûk Ülman, *"İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)"*, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, c.I, s.201.

Levent Şahverdi Arşivi

Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ve Türkiye üzerindeki diğer istekleri zamanla Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin Türkiye'nin yanında yer almaları sürecini başlatmıştır[127].

Sovyetler Birliği, Türkiye'yi İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi demokratik batı ülkelerinin önünde zor durumda bırakmak amacıyla Moskova radyosu Türkiye aleyhine yayınlarda bulunmuştur. Bu yayınlarında Türk Hükûmeti'nin demokrasiden uzak "faşist ilkelerle" yönetildiği vurgulanarak, bu rejimin değişmesi zorunluluğu dile getirilmiştir[128].

ABD ve İngiltere, Sovyetler Birliği ile savaş sonu işbirliği yapmak amacıyla 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihlerinde yaptıkları Potsdam Konferansı'nda[129] Rusya Kars, Ardahan'ın kendisine verilmesini ve Boğazlarda üsler sağlanılmasını istemiştir[130]. Konferansta, Sovyetler Birliği'nin boğazlar meselesine sadece kendi ile Türkiye arasındaki bir mesele gibi bakması ve askerî üsler istemesi ABD ve İngiltere'nin muhalefetine sebep olmuştur.

Potsdam Konferansı sonrası ABD'nin boğazlar meselesi konusundaki görüşleri değişmiştir[131]. İngiltere de Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde bazı uygun değişiklikler yapılabileceği ancak Türkiye'den toprak ve Boğazlardan üs istemenin bu devleti açıkça tehdit anlamına geldiğini vurgulamıştır. Stalin ise Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin Sovyetler Birliği isteklerine karşı çıkmalarına tavır almış ancak derin görüş ayrılıklarının olması nedeniyle bir sonuca varılamayacağı nedeniyle sorun ertelenmiştir. Görüldüğü gibi Potsdam'da Boğazlar konusunda yapılan görüşmeler kesin bir sonuca bağlanmamıştır.[132] Konferans sonunda kabul edilen protokolde yer alan boğazlarla ilgili maddede "Üç hükûmet, bugünkü şartlara uymadığı için Montreux'de imzalanmış sözleşmenin değişmesi gerektiğini kabul etmişlerdir. Bundan sonraki safhada konu, her üç hükûmet ile

127. Aydın Güngör Alacakaptan, a.g.m., s.287.
128. Necdet Ekinci, a.g.m., s.722.
129. Ayhan Kamel, a.g.m., s.409; Dışişleri Bakanlığı, **a.g.e.**, s.278.
130. **Son Posta Gazetesi**, 9 Mart 1946, s.1.
131. Orhan Avcı, a.g.m., s.167.
132. Mustafa Hergüner, a.g.m., s.204-205; Necdet Ekinci, a.g.m., s.724; Mehmet Gönlübol-Halûk Ülman, a.g.m., s.204.

Levent Sahverdi Arşivi

Türk Hükûmeti arasında doğrudan doğruya yapılacak görüşmelerde ele alınacaktır" denilmiştir[133].

Savaş Sonrası Türk-Sovyet İlişkilerinin Gerginleşmesi

Almanya'nın 7 Mayıs 1945'te teslim olması[134] ile İkinci Dünya Savaşı Avrupa'da sona ermiştir. Türkiye'nin savaşa girişinden iki ay onbeş gün sonra savaş bitmiştir. Böylece Türkiye, Almanya ve müttefiklerine savaş ilân etmesine rağmen fiilen savaşa katılmadan Müttefiklerin yanında galip devletlerden biri olarak savaştan çıkmıştır. Türkiye savaşa direk katılmamasına rağmen savaş sırasında bir çok sıkıntı çekmiştir.[135]

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yasama yılını açış konuşmasında Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesine önem verdiklerini şöyle ifade etmiştir: "Dış münasebetlerimizin hali şudur: Sovyetlerle aramızdaki Dostluk Andlaşmasının feshi üzerine, yeni esaslarda ve ciddî olarak iyileştirilmiş bir andlaşma yapmak için bütün gayretlerimizi sarf ettik. Bu gayretlerimizin bugünkü neticesini biliyorsunuz. Hakikatlerin daha iyi anlaşılacağından, iyi komşuluk hislerinin galebe çalarak, iki memleket arasında iyi münasebetler kurulması ihtimalinden ümidimizi kesmiş değiliz. İmkânları daima iyi yürekle karşılayacağız."[136]

Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerindeki istekleri ve Kars ile Ardahan illeri üzerinde hak iddiaları Türkiye ve dünya basınında büyük tepki uyandırmıştır. Bu konuda Royter'in siyasî yazarı : "Türkler toprak istekleri karşısında silâha sarılmaya bile hazırdırlar" demiştir. Daily Telegraph Gazetesi de bu isteklerin uluslararası hukuk açısından da mümkün olmadığını şöyle vurgulamıştır: "Sovyetlerin toprak istekleri Birleşmiş Milletler Anayasası hükümleri ile nasıl telif edileceğini sormuştur."[137]

---

133. İsrafil Kurtcephe, a.g.m., s.141.
134. Liddell Hart, **II. Dünya Savaşı Tarihi II**, (Çeviren: Kerim Bağrıaçık), İstanbul, 2002, s.718.
135. Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s.654.
136. TBMM, **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973**, s.59.
137. **Son Posta Gazetesi**, 1 Ocak 1946, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

1 Ocak 1946 günü Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın New Chronicle gazetesine verdiğ demeçte Türk-Sovyet ilişkileri açısından şunları söylemiştir:

"Tebliğin tazammun ettiği büyük güçlükler göz önünde tutulursa Moskova Konferansı'nın neticesi muhtelif bakımlardan bir başarı teşkil eder. Dışişleri Bakanlarının Londra'daki Konferanslarından beri sıkışık kalan kapı tekrar açılmıştır. Bununla beraber, Moskova anlaşmasında gözden geçirilen mevzuların hatta mahdut bir kısmının memnunluk verici bir hal yoluna girebilmesi için tanzim fikrinin daha ileri gitmesi lazımdır.

İran ve Türkiye'deki durum aynı değildir. Türkiye olmaksızın Türk meselelerini münakaşa etmek beyhude olacaktır. M. Bevin'in İran durumu hakkında şimdiye kadar bir anlaşmaya varmak imkânı olmadığını bildiren beyanatının Türkiye'deki tepkisi derin bir teessür duygusu olmuştur. Çünkü buhranın bilhassa geniş surette sunn'i olduğu intibaı vardır. Türkiye'nin[138] İran için beslediği dostluk ve onun mukadderatına olan alakası çok iyi bilinmektedir. Türklerin fikrince, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'in ve Basra Körfezi'nin güvenliği için İran buhranının yapıcı bir tarzda halli mutlak surette zaruridir. Bu aynı zamanda Moskova'da kabul edilen milletlerarası işbirliği hususundaki yeni gayretin samimiliğini gösterecek bir mihenk taşı olacaktır.

Muhabirin Moskova anlaşmalarının Türk-Sovyet münasebetleri üzerindeki tesiri nedir ve gittikçe artan gerginlikten dolayı Türkiye ne düşünüyor? Sorusuna cevaben elçi şöyle demiştir: Münakaşa edilen mevzular, Türk-Sovyet münasebetlerinin istikbali ile bilvasıta alakalıdır. Büyük devletler arasındaki iyi anlaşma herkes için faydalı olabilir. Fakat iki Gürcü tarihçinin beyanatın Sovyetler Birliği'nde verilen geniş yayınlanma gibi hadiseler Türk-Sovyet gerginliğini arttırırsa, bu neticenin nasıl sağlanabileceğini tahmin etmek güçtür. Türk-Sovyet münasebetlerinin bozulmuş olması Türkiye'nin takip ettiği siyasetten ileri gelmemiştir. Harp tarihi yazıldığı zaman, askerî harekatlara iştirak eylememiş olmasına rağmen, Türkiye'nin

138. **Son Posta Gazetesi**, 2 Ocak 1946, s.1.

Levent Sahverdi Arşivi

müttefiklerin ve bilhassa Rusya'nın davasına muazzam yardımının delilleri bulunacaktır. Ben senelerce Sovyet Rusya'da bulundum. 1940'tan 1942'ye kadar Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'ni yaptım. 1939'da bir Türk-Sovyet anlaşmasının akdi için büyük imkânlar sarf eden Saracoğlu heyetine iştirak ettim.

Türkiye'nin dış siyaseti prensiplerine tam mutabakat suretiyle sıkı bir Türk-Sovyet iş beraberliğine daima taraftar bulunmam hasebiyle Türk-Rus münasebetlerinin bozulmasından ben daha fazla üzüntü duymaktayım. Bu siyaset, Türkiye ile Yakın Şark'ın güvenliği için mutlak surette lüzumlu olan Sovyet Rusya ve Büyük Britanya ile dostluk ve anlaşma esaslarına dayanmaktadır. Türkiye'nin hattı hareketini tanzim eden şey, bu siyasetin idamesi ve harp sonrası dünya güvenliği mefhumuna uydurulmasıdır.

Montrö mukavelesinin tekrar gözden geçirilmesine gelince, Türkiye, Boğazlar Andlaşması'nın tadilini İngiltere ve Amerika'nın telkinlerine uygun olarak derpiş edebilir. Ancak Türk dış politikasının da büyük bir dikkat ve itina ile herkese anlatıldığı üzere Montrö mukavelesinde yapılacak herhangi bir tadil, Türkiye'nin egemenlik haklarını ve güvenliğini hesaba katmalı ve diğer bütün taleplerin de tasfiyesi suretinde milletlerarası bir telakkiye tabi tutulmalıdır. Türk milleti bu siyasette hükûmetinin arkasında birleşmiş bulunmaktadır."[139]

Londra'da İşçi Partisi'nin en önemli yayın organlarından biri olan Tribune Dergisi'nde yayınlanan makalede, Türklerin Gürcü isteklerine karşı sert tepki gösterdikleri, Sevr antlaşması hükümlerinin Türk milliyetçileri tarafından ortadan kaldırıldığı, Rusya ile yapılan antlaşmalara göre Kars ve Ardahan'ın tartışmasız Türk toprağı olduğu vurgulandıktan sonra Modern Türkiye'nin emperyalizmi reddettiği dile getirilmiştir[140].

Times gazetesi muhabirlerinden Mavrodi de gazetede yayınladığı yazıda Gürcü isteklerinin hiçbirinin tarihî ve ırkî esasa dayanmadığını dile getirmiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin de bu talepleri memnunlukla karşıla-

139. **Son Posta Gazetesi**, 2 Ocak 1946, s.7.
140. **Son Posta Gazetesi**, 2 Ocak 1946, s.7.

Levent Şahverdi Arşivi

ması, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı saldırgan bir düşmanlık hissi beslediklerinin belirtileri olarak yorumlanmıştır.[141]

Atina'da çıkan Katimerini gazetesinin 2 Ocak 1946 günkü başmakalesinde Türklerin Rus baskısına daha ne kadar dayanacakları gündeme getirildikten sonra sorunun Birleşmiş Milletler Konferansı'na getirilerek teşkilâtın manevî kuvvetinin imtihana çekileceği dile getirilmiştir. Bu dönemdeki diplomasi savaşında Washington'un Türkiye'yi desteklemek niyetinde olduğu görüldüğü gibi İngiltere de müttefik sıfatıyla Türkiye'yi desteklemek zorunda kalmıştır.[142]

Türk basınında da Kars ve Ardahan'ın istenmesine tepki gösterilerek, Türkiye'nin kendi varlık ve birliğine güvendiği, insanlığa ve medeniyete hizmetten başka bir dileğimizin olmadığı vurgulanmıştır. Başbakan Şükrü Saracoğlu da verdiği bir demecinde, "Kars ve Ardahan illeri Türkiye'ye verilmiş değil, yapılan plebisitte halkın çoğunluğunun arzusu ile Türkiye'ye iade edilmiştir" demiştir.[143]

Bu sırada Washington'da alınan haberlere göre, Sovyetler Birliği Türkiye'nin bir kısmını ilhaka kalktığı takdirde Amerika'nın derhal müdahalede bulunarak bunun gerçekleşmesine meydan vermeyeceği yönünde haberler alınmıştır.[144]

Sovyet Rusya ise Türkiye ile bir ittifak antlaşması yapılmasının şartı olarak Kars, Ardahan ve Boğazlar hakkında görüşme yapılması ile mümkün olacağı görüşünü ileri sürmeye devam etmiştir.[145]

Newyork Times gazetesi Rusya, İran, Irak ve Türkiye'nin sınır kapılarını kontrol altına alırsa Ortadoğu'nun anahtarını ele geçirmiş olacağını vurgulamıştır. İngiltere ise Sovyet Rusya'nın tazyik yaparak Türkiye'den bazı tavizler koparmak istediği görüşünü savunmuştur.[146]

141. BCA, Fon Kodu:030.01 Kutu No: 101, Dosya No:613, Belge No:3.
142. **Son Posta Gazetesi**, 3 Ocak 1946, s.1.
143. **Son Posta Gazetesi**, 7 Ocak 1946, s.1.
144. **Son Posta Gazetesi**, 28 Şubat 1946, s.1.
145. **Son Posta Gazetesi**, 9 Mart 1946, s.1.
146. **Son Posta Gazetesi**, 15 Mart 1946, s.1.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu sırada Sovyetler Birliği kuvvetlerinin İran üzerine yürüdüğü yönündeki haberleri yalanlamış ve aynı şekilde Türkiye'ye karşı da herhangi bir harekete geçilmediğini yayınlamıştır.[147] Türkiye, ile İran'ın Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini iyice gerginleşmesi üzerine Amerika Hükûmeti Türkiye ile İran'ın yanında yer alacağını Türk Hükûmetine bildirmiştir.[148]

İngiltere ve ABD Sovyetler Birliği'nin kendileri için de bir tehlike olmaya başladığını hissettikleri için Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki isteklerine karşı cephe almışlardır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu petrol bölgesine sarkarak petrolü kendi kontrolü altına almasını istememiştir. Ayrıca ABD, Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidine gözdağı vermek amacıyla donanmasını Akdeniz'e göndermiştir.

Dünyanın ve ABD'nin en büyük savaş gemisi Missouri'nin Amerika'da vefat eden Türkiye Büyükelçisinin naşını Türkiye'ye getirmek için hareket etmesi[149] ve 5 Nisan 1946'da İstanbul önlerine demirlemesi Sovyetler Birliği'ne karşı büyük bir gözdağı olmuştur.[150]

1946 Yılı boyunca ABD, Türk Boğazlarının Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin ortak idaresine bırakılmasını değil, bu su yollarının Türkiye'nin egemenliğine bırakılması görüşünde olmuştur.[151]

7 Ağustos 1946 tarihinde Sovyetler Birliği Türkiye'ye bir nota vererek, Boğazlar konusundaki görüşlerini bildirmiştir. Bu notada Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı sırasında meydan gelen olayların Montreux Sözleşmesi ile belirlenen Boğazlar rejiminin Karadeniz devletlerinin güvenliğini korumaya yetmediğini ileri sürerek, savaş sırasında bazı savaş gemilerinin boğazlardan geçirildiğini ileri sürmüştü.[152] Onun için de aşağıdaki şartlar altında Boğazlar rejiminin yeniden belirlenmesini istemiştir:

147. **Son Posta Gazetesi**, 16 Mart 1946, s.1.
148. **Son Posta Gazetesi**, 17 Mart 1946, s.1.
149. **Son Posta Gazetesi**, 9 Mart 1946, s.1.
150. Süleyman Kocabaş, **a.g.m.**, s.122.
151. Mehmet Gönlübol-Halûk Ülman, a.g.m., s.206.
152. Dışişleri Bakanlığı, **a.g.e.**, s.286; Hasret Çomak, *"İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Harbin Sonrasında Türkiye-ABD İlişkileri, ABD'nin Türkiye'ye Yardım Politikası (Truman Doktrini ve Marshall Planı)"*, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, s.464.

Levent Şahverdi Arşivi

1. Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerinin geçişine devamlı açık tutulmalıdır.

2. Boğazlar Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin geçişine devamlı olarak açık tutulmalıdır.

3. Özel durumlar dışında, Boğazlar Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişine kapalı olmalıdır.

4. Boğazlarla ilgili rejimin kurulması sadece Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili olan diğer devletlerin yetkisinde olmalıdır.[153]

5. Boğazların güvenliğinin sağlanması Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından müştereken yapılmalıdır.[154]

Sovyetler Birliği bu notayı sadece Türkiye'ye değil, aynı zamanda ABD ve İngiltere'ye vermiştir. Amerika bu notanın Boğazlar rejiminin düzenlenmesinden çok Türkiye'yi Sovyet egemenliği altına almak için yapıldığın savunmuştur.[155]

Amerika Birleşik Devletleri bu notaya verdikleri cevapta Boğazlar rejiminin sadece Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yapılacak görüşmelerle çözülemeyeceği ve Boğazların güvenliğinin sağlanılmasının ise Türkiye'nin yetkisinde olması gerektiğini bildirmiştir.[156]

Türkiye de 22 Ağustos 1946 tarihinde Sovyetler Birliği notasına verdiği cevapta, Türkiye'nin egemenlik hakkı ve güvenliği ile bağdaşmayan bu önerileri reddetmiştir.[157] Montreux Boğazlar Sözleşmesinin geçmiş tecrübelerin ışığında gözden geçirilebileceği, ancak bu konunun sözleşmeye taraf ülkelerin katılacağı bir konferansta ele alınabileceği bildirilmiştir.[158]

---

153. Mehmet Gönlübol-Halûk Ülman, a.g.m., s.212; Ayhan Kamel, a.g.m., s.409-410.

154. Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, s.305; İsrafil Kurtcephe, a.g.m., s.148; Ayhan Kamel, a.g.m., s.410.

155. Mehmet Gönlübol-Halûk Ülman, a.g.m., s.213.

156. Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, s.306; Mehmet Gönlübol-Halûk Ülman, a.g.m., s.215.

157. İsrafil Kurtcephe, a.g.m., s.149; Gündüz Ulukşar, *"İkinci Dünya Savaşı Öncesi ve Savaşın Devamında Türk-Rus İlişkileri"*, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, s.403.

158. Ayhan Kamel, a.g.m., s.410.

Levent Şahverdi Arşivi

Boğazların iki devlet tarafından savunulmasının Türkiye'nin egemenlik haklarına aykırı olduğu notada vurgulandıktan sonra nota şöyle devam etmiştir: "Bu teklif uluslararası bakımdan daha çok ciddi itirazlar davet etmektedir. Bu teklifin kabulü, Türkiye'nin güvenliğinin imhası üzerine kurulması demek olacaktır. Türkiye Hükûmeti, 7 Ağustos tarihli notada ileri sürülen yeni güvenlik sistemini karşılayacağı Sovyet endişelerini künhüne varamamaktadır. Cumhuriyet Hükûmeti, memleketi, nereden gelirse gelsin, her tecavüze karşı, var kuvvetle müdafaa vazifesini kendisine ait olduğu kanaatindedir."[159]

Sovyetler Birliği 24 Eylül 1946 tarihinde Türkiye'ye ikinci bir nota daha vermiştir. Bu notada da Boğazlar rejiminin Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında düzenlenmesi ile ortak savunulması yönündeki isteklerini tekrarlamıştır. Ayrıca Türkiye'nin Boğazlarda Karadeniz'e kıyısı olmayan bazı devletlerle boğazlar açısından askerî tedbirler alınmasına karşı çıkmıştır.[160] Sovyetler Birliği ileri sürdüğü isteklerin, Türkiye'nin hayati menfaatleriyle ilgili olduğu, Birleşmiş Milletler Anayasası ilkelerine ve Türkiye'nin egemenlik haklarına aykırı olmadığını iddia etmiştir.[161]

Türkiye bu nota ile ilgili olarak ABD ve İngiltere'yi de haberdar etmişti. Amerika Birleşik Devletleri Sovyetler Birliği'ne verdiği 9 Ekim 1946 tarihli notada Montreux Sözleşmesi'nin yalnız Karadeniz devletleri tarafından değiştirilemeyeceği ve Türkiye'nin Boğazların savunmasında sorumlu olarak kalması gerektiği yolundaki görüşlerini tekrarlamıştır. Ayrıca Boğazlar bir saldırıya uğrarsa Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin harekete geçeceğini bir daha vurgulamıştır. Türkiye de Sovyetler Birliği'ne 18 Ekim 1946 tarihinde verdiği notada önceki görüşlerini tekrarlamıştır.[162] Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne verdiği bu notanın son kısmında şu ifadeler yer almıştır:

"Türk Hükûmeti'nin fikrince, Potsdam Konferansı'nın temenni ettiği hazırlayıcı çalışmalar, ilk önce ABD ve İngiltere Hükûmetlerinin Ankara'ya yaptığı tebliğler ve sonra da aynı konu hakkında Türkiye ile Rusya

159. Mehmet Gönlübol-Halûk Ülman, a.g.m., s.216.
160. Necdet Ekinci, a.g.m., s.732.
161. İsrafil Kurtcphe, a.g.m., s.151.
162. Mehmet Gönlübol-Halûk Ülman, a.g.m., s.217.

Levent Şahverdi Arşivi

arasında vuku bulan nota teatisiyle, bugün fiilen tamamlanmıştır. Onun için, Cumhuriyet Hükûmeti, bu suretle yapılmış temasların Türkiye ile üç devletten her birinin boğazlar meselesi karşısındaki durumlarını sarahatle ve yeter derecede açıklamış olduğu kanaatindedir. Bu şartlar içinde, Türk Hükûmeti, yazışma yoluyla görüş teatisi usulüne devamın faydalı ve uygun olup olmadığı hususunda şüphe eder. Bu hükûmet, tadil usulünün verimli bir şekilde harekete getirilmesi için zeminin yeter derecede hazırlanmış bulunduğu kanaatindedir."

Rusya Türkiye'nin bu notasına cevap vermemiş ve konferans toplanmasını da istememiştir. Bu tarihten sonra da zaman zaman iki devlet arasında bir takım protestolar ve karşılıklı cevabi notalar verilmiştir.[163] Zaman içerisinde Sovyetler Birliği'nin boğazlarda üs ve toprak istekleri yavaş yavaş gündemden düşmüştür. Ancak iki ülke arasındaki gerginlik dönemi bitmemiştir.[164]

Sonuç

Çarlık döneminden itibaren Rusya Doğu Anadolu, Boğazlar ve Balkanlar üzerinde yayılmacılık emeli beslemiştir. I. Dünya Savaşı sırasında da Rusya'nın bu emeli devam etmiştir. Rusya Boğazları ele geçirerek, sıcak denizlere inme politikasını bu savaş sırasında da sağlamaya çalışmıştır. Ancak Çanakkale Cephesi'nde Mustafa Kemal Paşanın üstün komuta gücü ve Türk askerinin direnişi Rusya'nın bu politikasını başarısız kılmıştır.

Millî Mücadele döneminde ise Türk-Sovyet ilişkileri Moskova Antlaşması ile birlikte düzelmiştir. Ancak Sovyet Rusya hiçbir zaman Türkiye üzerindeki tarihî emellerinden vazgeçmemiştir. Lozan ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi sırasında hep Boğazlarla ilgili olarak kendi lehine kararlar alınmasını sağlamaya çalışmıştır.

İtalya ve Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı başında yayılmacılık politikası takip etmeleri üzerine Türkiye ilk önce İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne dayanmak istemiştir. Türkiye, İngiltere'ye yaklaşınca Sovyetler Birliği bunu iyi karşılamamıştır. Sovyetler Birliği savaşa girince Türkiye'yi de kendi

163. Orhan Avcı, a.g.m., s.168.
164. İsrafil Kurtcephe, a.g.m., s.150.

Levent Şahverdi Arşivi

yanında savaşa sürükleyerek, batılıların Boğazları kullanmalarını önlemeye çalışmıştır. Bu dönemde Türkiye Sovyetler Birliği arasında yapılan ikili görüşmelerde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin hakimiyet ve bağımsızlığına aykırı şartlar ileri sürmesi nedeniyle herhangi bir uzlaşma olmamıştır.

Sovyetler Birliği zaman zaman Türkiye ile olan ilişkilerini iyileştirmek amacıyla İngiltere'nin yardımını da istemiştir. Türkiye ise savaş sırasında tarafsız kalma politikasını sürdürmeye çalışarak, Sovyetler Birliği tarafından yapılan toprak önerilerini de nazikçe kabul etmemiştir. Sovyetler Birliği'nin kazanacağı bir zaferin Türkiye açısından doğuracağı kötü ihtimalleri göz önünde tutan Türkiye, savaş boyunca Sovyetler Birliği'nden endişe duymuştur. Buna rağmen tarafsızlık politikasını devam ettirmiştir.

1943 Yılı Kasım ayında yapılan Tahran Konferansı'nda Sovyetler Birliği, Türkiye'nin savaşa girmesi konusundaki tutumunu iyice sertleştirmiştir. Türkiye ise Almanya'nın yenilmesi ve savaşın sonucunun ortaya çıkmaya başlamasından sonra 21 Şubat 1945'te savaşa girme kararı almıştır. Böylece Türkiye üzerindeki Almanya ve İtalya yayılmacılık tehlikesi ortadan kalkarken, bu sefer de İngiltere ve ABD'nin kendisine yönelik olumlu politikasından faydalanmak isteyen Sovyetler Birliği tehlikesi ortaya çıkmıştır.

Sovyetler Birliği 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması süresinin dolması üzerine Türkiye'nin bu antlaşmayı uzatma talebini kabul etmeyip, feshetmiştir. Daha sonra Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerindeki istekleri ve Kars ile Ardahan illeri üzerindeki hak iddiaları ilişkilerin daha çok gerginleşmesine neden olmuştur. Bu durum karşısında İngiltere ve ABD de Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki isteklerine karşı cephe almışlardır. Ayrıca ABD, Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidine karşı donanmasını Akdeniz'e göndermiştir. Böylece savaş sonrası da İngiltere ve ABD, Sovyetler Birliği'nin istek ve emellerine karşı Türkiye'yi desteklemişlerdir.

Görüldüğü gibi savaş boyunca tarafsız kalmayı başaran Türkiye savaş sonrası oluşan yeni durum karşısın tarafsız kalmayı sürdürememiştir. Çünkü Sovyetler Birliği tehdidi karşısında ona karşı kendi askerî ve teknik gücüyle direnemeyeceğini anlamıştır. Bu sebeple de Amerika Birleşik Devletleri ile ortak hareket etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ YILLARINDA TÜRK-MACAR EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Melek ÇOLAK*

ÖZET

Ekonomik alanda Türk-Macar ilişkileri XIX. yüzyıl sonlarında başlamış ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ekonominin bütün alanlarını da kapsayarak gelişmiştir. Bu çalışmada Türkiye ve Macaristan arasındaki ekonomik ilişkiler, Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yılları temel alınarak irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Türkiye, Macaristan, Ekonomi, Tarım, Hayvancılık, Ticaret.

* Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

TURKISH-MAGYAR ECONOMIC RELATIONS DURING THE YEARS OF FOUNDATION YEARS FOR THE TURKISH REPUBLIC

ABSTRACT

The Turkish and Hungarian Economical relations had started at the end of the 19th century and with the foundation of Turkish Republic convinted their development also, in all the order fields of economy.

In this study during the foundation of Turkish Republic, the Turkish and Hungarian economical relations have been emphasized.

Key Words

Turkey, Hungary, Economy, Agriculture, Live Stock, Trade.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

XIX. yüzyıl sonunda, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile yapılan ticaret antlaşmasından sonra, Türk-Macar ekonomik ilişkileri gelişmeye başlamıştı.[1] I. Dünya Savaşı sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yıkılıp[2], Macaristan imparatorluktan ayrılmış; 1920 Haziranında Paris civarında Trianon'da Macarlar'a dikte edilen barış şartları Macaristan'ı parçalamış, 3,5 milyon Macar sınır dışında kalmış ve çok ağır savaş tazminatı yüklenmişti. Barışı izleyen devrede Macaristan ağır ekonomik sorunlarla karşılaşmış, maliyesini düzeltebilmek için çetin sınavlar geçirmiştir.[3] Macaristan'ın asıl sanayi bölgesi olan ormanları, madenleriyle, buğday ambarı olan en verimli toprakları, yabancıların eline geçtiğinden yaşam son derece güçleşmiştir.[4] Fakat Macaristan, Trianon barışının kötü sonuçlarını gidermek için çalışmaya başlamış,[5] Macar hükûmetleri komşu ülkelerin elinde kalan topraklarını ve soydaşlarını kurtarma uğraşısı yanında ekonomik kalkınmaya da özen göstermişlerdir.[6] Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra kötü bir ekonomik tablo çizen[7] Türkiye Cumhuriyeti ile Anadolu'da Atatürk'ün önderliğinde başarılmış Bağımsızlık Savaşını ve savaş sonrası yeni Türkiye'nin kurulmasını hayranlıkla izleyen Macar hükûmetleri, aralarındaki siyasî ve kültürel ilişkilerin yanı sıra ekonomik ilişkilerini de güçlendirmeye çalışmışlardır.[8] Avrupa'da yalnız kalan Macarlar devletlerini yaşatmak ve diğer devletlerle ittifak yapmanın zorunluluğunu hissetmenin bir sonucu olarak genç Türkiye Cumhuriyeti ile siyasî, ekonomik ilişkiler kurmuşlardır.[9] Macaristan için Türkiye kapalı potansiyeli ile bir hazine gibidir. Macaristan'ın hedefleri Türkiye ile ekonomik bağlarını güçlendirerek Türkiye'yi Macarlar için ziraî

1. Melek Çolak, "*Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi ve Ekonomik Bakımdan Türk-Macar İlişkileri (1919-1938)*" , Muğla Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, Güz 2000, s. 70.
2. Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, Cilt: 1-2, Genişletilmiş 14. Baskı, Alkım Yayınevi, Ankara, s. 147.
3. Bela Keller, "*Macar İhtilalinin 8. Yıldönümü*", **Türk Kültürü**, Sayı: 24, Ekim 1964, s. 62.
4. Hamit Zübeyr, "*Türk-Macar Kardeşliği*", **Türk Yurdu**, II. Teşrin 1930, s. 55.
5. Keller, a.g.m., s. 62.
6. Cemil Öztürk, "*Macarlarla Kardeş miyiz?*", **Tarih ve Toplum**, Cilt: 18, Sayı: 105, Eylül 1992, s. 56.
7. Ömer Celal Sarc, "*Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları*", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Kasım 1986, s. 337-346.
8. Çolak, a.g.m., s. 61-67.
9. Ahmet Özgiray, "*Türkiye-Macaristan Siyasi İlişkileri (1923-1938)*" **Tarih İncelemeleri Dergisi XII**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova-İzmir, 1997, s. 80.

Levent Şahverdi Arşivi

ürün, damızlık hayvan ve makine pazarı haline getirmekti.[10] Geçmişten gelen tarihî ve kültürel bağlar da iyi ilişkilerin kurulmasına ortam hazırlamakta idi.[11] 1932 yılında Macaristan Başbakanı olan Gömbös bu bağlara değinerek, *birbirlerine kan ve kardeşlik bağlarıyla bağlı bulunan iki milletin ekonomik alanda da yapacakları çok şey olduğunu* bildirmiştir.[12] Karşılıklı resmî ziyaretler vesilesiyle siyasî ve kültürel ilişkilerden başka, diğer bir boyutu olan ekonomik ilişkiler dile getirilmiştir.[13]

Tarım Alanında Türk-Macar İlişkileri

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında nüfusunun %90'ı çiftçi olan ve ardı arkasına girdiği savaşlardan yorgun ve bitkin bir durumda çıkan bir ülkede, Atatürk ve arkadaşları akıl ve ilimden güç alan bir dinamizm içinde tarım politikası uygulamaya koymuşlardır.[14] Bir tarım ülkesi olan Macaristan'dan[15] yararlanmışlardır. 1929 yılında zirai incelemeler için Avrupa'ya giden ve Macaristan'da da incelemelerde bulunan Yozgat milletvekili Tahsin Bey, Başbakan İsmet Paşaya sunduğu raporda[16] Macaristan'da endüstri ve sanayinin oldukça gelişmiş olmakla beraber Macar milletinin *"tek servet kaynağının ziraat"* olduğunu belirtmiştir. Macarlar uzun yıllar boyunca tarımın ilerlemesi için bu alanda bir hayli ilmî ve yararlı kurumlar oluşturmuşlardır. Özellikle tarım alanında, uygulamalı tarla ziraati ve bahçe kültürleri, arıcılık ve sanayi okulları, örneğine Avrupa'da rastlanmayan tarım müzeleri bu alandaki başarılarının derecesini oluşturmuştur. Bu yüzden Türk tarım politikası uygulamaya konulurken Macar tarım uzmanların-

10. Çolak, a.g.m. s. 70.

11. Çolak, a.g.m. s. 68.

12. **BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)**, Fon Adı: Muamelat Genel Müdürlüğü: 30.10.0.0, Yer Adı: 232.567.2, Dosya: 421/64, Tarih: 5.6.1934.

13. İsmet Paşanın Budapeşte'ye yapacağı gezi hakkında Budapeşte basınında görülen basın özeti, Budapeşte Elçiliğinden gönderilen tahrirat (Aslı Fransızcadır) **BCA**, 30.10.0.0, 232.564.12, Dosya: 421/12.

14. Fethi Vecdet Erkun, *"Atatürk Döneminde Tarım Politikası"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:XIV, Sayı: 42, Kasım 1998, s. 1187,1188.

15. Halime Doğru, *"Macarlar ve Macaristan'a Dair Bir Layiha"*, **Anadolu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, 1991, s. 178.: 1894-1897 yılları arasında konsolos olarak Budapeşte'de bulunan Mehmet Asım bin Cahit'in Macaristan hakkında hazırladığı rapora göre; Macaristan'da buğday, arpa, yulaf, mısır gibi tahıllar ve tütün, şekerpancarı gibi sanayi bitkileri yetişmektedir. Özellikle özlü olan unları Avrupa devletlerine ihraç edilmektedir. (Doğru, a.g.m., s.171).

16. **BCA**, 30.10.0.0, 200.362.8, Dosya: 238/7, 9.4.1929.

Levent Şahverdi Arşivi

dan yararlanılmıştır. Önemli bir atılım olarak şekerpancarı ekimi ile şeker fabrikalarının kuruluşu Türkiye Cumhuriyeti tarım politikasının değişmez temel taşlarından olmuş, şeker pancarı tarımı için fabrika ve çiftlikleri Macaristan'daki örneklerine göre kurulmuştur.[17] Bu dönemde tarımın değişik kollarında öğrenim görmek üzere Macaristan'a öğrenciler gönderilmiştir.[18] Debrecen Tarım Akademisi'nde üç yıllık öğrenim görüp, Türkiye'ye dönenler Şeker Şirketi Anonim Ortaklığının kuruluşunda önemli görevler almışlardır. Eskişehir, Uşak Şeker Fabrikalarının bitki yetiştirme, ekim nöbeti, hayvancılık alanlarındaki uygulamaları, Macar tarım tekniğine göre yürütülmüştür. Atatürk Orman Çiftliği'nin kuruluşunda da Macar uzmanlar çalışmış, Kubicsar László adında bir Macar, çiçekçilik uzmanı olarak Ankara'ya yerleşmiş ve orada yaşayıp orada ölmüştür.[19]

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında dokuma fabrikalarının ihtiyacı olan merinos yapağının memleket içinde üretimini sağlamak amacıyla yetiştirilecek merinos koyunlarının merkezi olan Karacabey harasının meralarını düzenlemek için, Macaristan'ın en büyük mera ve çayır uzmanı olan ve Macar Yeşil Kır Birliği'nin II. Başkanı ve Müdürü Keszthely Yüksek Ziraat Okulu (Mezögazdasági Akademia) Profesörlerinden Kolbai Karoly* ile yardımcısı Döry Layos'un Türkiye'ye getirilmesi Bakanlar Kurulu'nun 2/2178 sayılı ve 14.3.1935 tarihli kararnamesi ile onaylanmıştır.[20] Macaristan'a tarım öğrenimi için burslu gönderilen öğrencilerden biri olan ve Macar Kraliyeti József Nador Teknik Üniversitesi Tarım Fakültesi'ni bitiren ve yem bitkileri, çayır-mera dalında Türkiye'de tek uzman olan Fethi Vecdet Erkun'da[21], yurda döndükten sonra Ömer Tarman ile birlikte Amerikan yardımıyla başlattıkları, özellikle yem bitkileri ve mera ıslah çalışmaların-

17. Erkun, a.g.m., s. 1187-1192.

18. Bu dönemde ziraatın değişik kollarında eğitim görmek üzere Macaristan'a gönderilen öğrenciler arasında 1936 yılında açılan sınavı kazanarak Budapeşte'ye gönderilip Teknik Üniversite'nin Ziraat Mühendisliği bölümünü ilk yabancı ve ilk Türk öğrenci olarak bitiren Fethi Vecdet Erkun'da vardır. (Erkun, s. 1192).

19. Fethi Vecdet Erkun, **Budapeşte'den Ankara'ya**, Türk-Macar Dostluk Derneği Yayınları, 1. Basım, Temmuz 1999, s. 40-41.

* Türkleri çok seven bir kişi olan Karoly, uzmanı olduğu alanda hükûmete raporlar vermiş, bu raporlar üzerine hükûmet sınavla yüksek öğrenim görmek üzere Macaristan'a öğrenci göndermeye karar vermiş ve o öğrenci de F. Vecdet Erkun olmuştur. (Erkun, a.g.e., s. 44-45).

20. BCA, Fon Adı: Bakanlar Kurulu Kararları: 30.18.01.02, Dosya: 243/190, 10.3.1935.

21. Erkun, a.g.e., s. 109-113.

Levent Şahverdi Arşivi

da, köy orta malı meralarının ıslahında Macarların *Yeşil Kır (Zöld Mezö)* teşkilâtının köy meraları ıslahı çalışmalarından yararlanmıştır.[22] 1933 yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulduktan sonra[23], bu okuldan derece ile mezun olan öğrenciler, enstitünün yöneticisi rektör Süreyya Aygün'ün başkanlığında Debrecen'de düzenlenen kurslara katılmak üzere[24], Budapeşte-Gödöllö Çiftliği'nde tertiplenen arıcılık kurslarına da özellikle ziraat öğretmenlerinden oluşan gruplar Edirne'de açılacak Arıcılık Kongresi'nde bilgi ve görgülerinden yararlanmak üzere gönderilmiştir.(B.k.z. Ek I)[25] Ayrıca tarım alet ve makinelerinin imali konusunda, Türkiye'den ileri olan Macaristan'dan ihtiyaç duyulan tarım aletleri satın alınmıştır.[26]

Hayvancılık Alanında Türk-Macar İlişkileri

1894-1897 yılları arasında Budapeşte'de konsolos olarak görev yapan Mehmet Asım Bin Cahit'in Macaristan hakkında hazırladığı rapora göre

---

22. Erkun bu konuda şöyle demektedir: "*...oradaki mevzuat köy meralarının bakımı ve ıslahı ile teknik elemanların yetiştirilmesine çok elverişliydi. Biz de tavsiyeler üzerine ve üniversite ile işbirliği halinde Bakanlık bünyesinde bir çayır-mera-yem bitkileri komitesi kurarak koordinasyon sağlamaya yöneldik. Ama yasalar yetersizdi. Bunun için bir yasa hazırlanması gerekiyordu. Macar, Avustralya, ABD ve İngiltere mera yasalarını inceledikten sonra, böyle bir yasanın hazırlanması için Yargıtay IV. Daire Başkanı Suat Berku Bey ile birlikte komisyon çalışmalarına başladık. Ben komisyonun teknik raportörü, Ekrem Tüzemen Bey'de hukukî raportörü idi. Bu yasa 40 yıl önce hazırlanıp, 37 yıl önce Yasama Meclisi'ne verildi. Çok ilginçtir ki bu yasa bütün partilerin katılımı ile üç saat içinde 25.2.1998 tarihinde 4342 sayılı Mera Kanunu başlığı altında yasalaştı.*" (**a.g.e.**, s. 116-117)

23. Erkun, a.g.m., s. 1192.

24. **BCA**, 30.18.01.02, 84.79.9, Dosya: 238-453, Karar sayısı: 2/9530, 6.9.1938; 77.69.1, Dosya: 221-48, Sayı: 2/7170, 27.7.1937.

25. Budapeşte-Gödöllö I. Arıcılık Kursuna gönderilen stajyerler:
1. Lütfullah Gürkan, (Vize Ziraat Öğretmeni)
2. Lütfi Uyman, (Çorlu Ziraat Öğretmeni)
3. Tahir Erman, (Çanakkale Ziraat Öğretmeni)
4. İsmail Hakkı Arıcı, (Halkalı Ziraat Öğretmeni)
5. Hürrem Ünsalan, (Uzunköprü Ziraat Müdürü)
6. Salih Zeki Çamlıca, (Trakya Genel Müfettişliğinde Ziraat Öğretmeni)

II. Arıcılık kursuna gönderilen stajyerler:
1. Sezai Çakatay, (Pehlivan Köyü Öğretmeni)
2. Salih Arı, (Lüleburgaz Başöğretmeni)
3. Mustafa Çetinkaya, (Keşan Ziraat Öğretmeni)
4. Herant Gümüş, (Edirne Fidanlık Memuru)
5. Fehmi Pekçetin, (Mandara İstasyon Fen Memuru)
6. Kasım Arıcan, (Edirne Eğitmenler Kursunda öğretmen)
7. İzzet Alamar, (Gezici Öğretmen),

(**BCA**, 30.10.0.0, 200.363.14, Dosya: 238/30, Sayı: 4512, 25.6.1938)

26. **BCA**, 30.18.01.02, 64.38.12, Dosya: 172-52; 30.18.01.0114.39.2, Dosya: 214-29, Sayı: 2110, 10.6.1925; 17.82.9, Dosya: 214-39, Sayı: 2975, 6.1.1926.

Levent Şahverdi Arşivi

Macaristan'da hayvancılık gelişmiş durumda idi.[27] Hayvancılık devlet denetimine alınmış ve modern yöntemlerle hayvan yetiştirilmeye başlanmıştı. Veteriner gözetimindeki büyükbaş hayvan ve at üretim çiftlikleri bütün ülkeye hizmet vermekte idi. Irkların bozulmaması için halk ancak bu çiftliklerden yetiştirilen yavruları beslemekte idi. Bu yöntemle üretilen Arap atları Bábolna Harasında, İngiliz atları Ksenberg Harasında, yük taşımak için kullanılan atlar ise Merne Vehrek Harasında yetiştiriliyordu. Bu atlar Avusturya-Macaristan ordusunun ihtiyacını karşıladıktan sonra, diğer ülkelere de ihraç ediliyordu.[28] I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ordusunun ihtiyaçları için Macarlardan koşum hayvanları satın alınmış, küçükbaş hayvan ihraç edilmişti.[29]

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ülkede tarım işlerinde kullanılmak ve ordunun top koşumuna elverişli atları yetiştirmek üzere Macaristan'dan Nonius ve İngiliz aygırları satın alınmıştır. [30] Nonius cinsi atlar hem iş hem de binek hayvanı olarak kullanılıyordu.[31] Memleket atlarını binek ve koşum gibi iki yönde ıslah için açılan[32] ve ülkenin en büyük harası olan Karacabey Harasındaki[33] Nonius atları için Sölki arabası, koşum takımları ve ayrıntılarının pazarlıkla Macaristan'dan Kliringle (Clearing) alınmaları kabul edilmiştir.[34] Gerek Trakya ve gerekse Orta Anadolu bölgesi için bir faaliyet merkezi olacağı düşünülen Çifteler Harası için de Kliring yolu ile Arap, Yarımarap, Lipiza, Nonius damızlık aygır ve kısrakları alınmıştır[35]. Trakya atlarını ordunun ihtiyacına cevap verecek bir düzeye yükseltmek için acil önlemler alınması gerektiğinden İnanlı aygır deposu mevcudunun arttırılması için aygır;[36] Trakya ve Batı Anadolu çiftçisine dağıtılmak üzere

27. Doğru, a.g.m., s. 179-180.
28. Doğru, a.g.m. s. 178.
29. Melek Çolak, "*19. Yüzyıl Sonu-20. Yüzyıl Başlarında Türk-Macar Yakınlaşması*", **Toplumsal Tarih,** Cilt:15, Sayı:89, Mayıs 2001, s. 9.
30. **BCA,** 30.18.01.02, Dosya: 219-10, Sayı: 844 2.8.1924; 30.18.01.02, Dosya: 219-44, Sayı: 11729, 14.9.1931 30.18.01.02, 34.19.3, Dosya: 219-49, Sayı: 14040, 22.3.1933; 30.18.01.02, 49.78.4, Sayı: 2/1567, 18.11.1934.
31. Erkun, **a.g.e.,** s. 19.
32. **BCA,** 30.18.01.02, 75.48.17, Dosya: 214-177, 13.5.1937.
33. **BCA,** 30.18.01.02, Dosya: 138/151, 1934.
34. **BCA,** 30.18.01.02, 75.48.17, Dosya: 214-177, Sayı: 2-6765, 3.6.1937.
35. **BCA,** 30.10.0.0, 183.260.7, Dosya: 214/7, 19.4.1937.
36. **BCA,** 30.18.01.02, 53.22.10, Dosya: 219/56, Sayı: 2/2234, 30.3.1935.

Levent Şahverdi Arşivi

damızlık boğa ve manda satın alınmıştır.(B.k.z. Ek II)[37] Satın alma, seçim, muayene işleri için Macaristan'a uzman heyetler gönderilmiştir.[38]

Macaristan, en iyi olarak devlet yardımı ile haracılık teşkilâtının bulunduğu ülke görüldüğünden[39] hayvancılığın iyileştirilmesi alanında Macar uzmanlardan yararlanılmıştır. Bu alanda tanınmış Peşte Veteriner Yüksek Okulu Zootekni Profesörü ve Rektörü Welman Türkiye'ye çağrılmıştır.[40] Karacabey Harasına bağlı binicilik okulunda modern yöntemlere göre binici yetiştirmek[41] ve buna bağlı olarak haranın en önemli işini oluşturan mera ve çayır ıslahı, ağaçlandırması gibi konularda[42] çeşitli uzmanlar getirtilmiştir.[43]

Ticaret Alanında Türk-Macar İlişkileri

XIX. yüzyıl sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile yapılan ticaret antlaşmasından sonra[44], Macaristan'ın I. Dünya Savaşı sırasında müttefik olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer alması ticari ilişkileri de arttırmış; Osmanlı ordusunun ihtiyaçları için Macaristan'dan koşum hayvanları satın alınmış ve küçükbaş hayvan, pamuk, bakır ihraç edilmişti.[45]

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra 20.12.1926 yılında Ankara'da Ticaret ve İkamet antlaşması imzalanmıştır.(B.k.z. Ek III)[46] Dünya ekono-

37. **BCA,** 30.18.01.01, 14.36.6, Dosya: 219-17, 7.6.1925.

38. **BCA,** 30.18.01.01, 14.36.13, Dosya: 112-28, 10.6.1925; 30.18.01.02, Dosya: 238-151, Sayı: 2/330, 22.3.1934; 30.18.01.02, 49.78.4, Sayı: 2/1567, 18.11.1934; 30.18.01.02, Dosya: 238-105, Sayı: 9967, 28.9.1930; 30.18.01.02, 74.31.1, Sayı: 2/6406, 16.4.1937; 30.18.01.02, 53.22.10, Dosya: 219-56, Sayı: 2/2234, 30.3.1935.

39. **BCA,** 30.18.01.02, Dosya: 238-151, 1934.

40. **BCA,** 30.18.01.02, 38.56.8, Dosya: 243-144, Sayı: 14789, 5.8.1933.

41. **BCA,** 30.18.01.02, 38.52.5, Dosya: 243-139, Sayı: 14705, 16.7.1933; 30.18.01.02, 46.49.12, Dosya: 243-165, 29.5.1934; 30.18.01.02, 69.89.11, Dosya: 243-247, Sayı: 2/5594, 19.11.1936; 30.18.01.02, 46.49.12, Dosya: 243-165, Sayı: 2/992, 10.7.1934.

42. **BCA,** 30.18.01.02, Dosya: 243-247, Sayı: 2/521, 29.4.1934; 30.18.01.02, 44.26.1, Sayı: 2/521, 29.4.1934; 30.18.01.02, 68.78.9, Dosya: 243-240, Sayı: 2/5371, 26.9.1936.

43. **BCA,** 30.18.01.02, Dosya: 243-66, Sayı 9792, 29.7.1930.

44. **BOA, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), MV (Meclis-i Vükela Mazbataları),** Dosya: 225, No: 53, Ek 1, Dosya: 225, No: 55.

45. Çolak, a.g.m., s. 9-10.

46. Bu konuda yetkili olmak üzere T.C. adına Gaziantep milletvekili ve eski Ticaret Bakanı Ali Cenani Bey ile Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ali Şevki Bey ve Macaristan Krallığı Naibi Hükûmeti adına Türkiye'deki Fevkalade Delege ve Orta Elçisi Ladislas Tahy de Tahvar ile Tarekeo tayin edilmiştir. İkamet ve Ticaret Antlaşması 12'şer maddeden oluşmaktadır. **(Convention D'etablissement Et Convention Commerciale Entre La Turquie Et La Hongrie,** İmp. Ebüziya, Ankara, 1927, s. 1-27).

Levent Şahverdi Arşivi

mik buhranı sonrası, Macaristan'ın bu krizi aşmasına imkân olmamakla beraber, Gömbös kabinesi buhrana karşı elinden geleni yapmış; Başbakan Gömbös ticari dengeyi bulmak için çok uğraşmış, epeyce başarılı olmuştur. Örneğin 1932 yılı Kasım sonuna kadar Macaristan'da ithalat 300 milyon pengö, ihracat 294 milyon pengö iken, 1933 yılında aynı aylar içinde ithalat 297 milyon pengöye düşmüş, ihracat 355 milyon pengöye çıkmıştır. Alınan önlemler sayesinde ufak bir düzelme görülmüş,[47] dış ticaret Gömbös sayesinde hissedilecek derecede iyileşmiştir.[48]

Macarlar Türkiye ile olan dostlukları ölçüsünde ticari ilişkilerin artmasını hükûmet olarak ve milletçe arzu etmişlerdir.[49] 1933 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin Macaristan ile ticari ilişkileri azalmış görünmektedir. 1931 yılında 4.100.000 pengölük ihracat, 1933 yılının ilk 9 ayında 374.000 pengöye inmiş, Macaristan'ın 1931 yılındaki 2.600.000 pengölük ihracatı, 1.150.000 pengöye inmiş; 1931 yılında Türkiye Cumhuriyeti bir misli aktif durumda iken, 1933 yılında miktarın azlığı ile beraber Macarlar aktif duruma geçmişlerdir. 1933 yılına ait Budapeşte Elçilik Raporunun göstergelerine göre Macaristan Türkiye'ye elektrik, makine, pamuklu ve yünlü kumaşlar, keten, kenevir, jütten yapılan eşya, kauçuk eşya, ilaç, yanmaz tuğla, toprak boyası, mefruşat, işlenmiş deri, ziraat makinaları ihraç ediyor,[50] tamamen bir çiftçi memleketi olmakla beraber arazinin nüfuslarına göre azlığı ile iklimin bir ülke ihtiyacını sağlayacak her türlü ürünü yetiştirmeye uygun olmadığından[51], Macaristan, Türkiye'den işlenmemiş (ham) tütün, pamuk, meyve, halı, yağlı tohumlar, sabun kökü, taşkömürü, bağırsak, sigara, ithal etmekte idi.[52] Türkiye'nin özellikle ticari ilişkilerinin başında Macaristan'dan satın alınan tarım alet ve makinaları gelmekte idi. Türkiye Hoffer Schranz marka traktör ile Száz marka aletler satın almakta idi.[53] Ör-

47. Peşte Elçiliği Senelik Raporu, 1933, BCA, 30.10.0.0, 232.566.6, Dosya: 421/48.
48. BCA, 30.10.0.0, 232.265.20, Dosya: 421-1.
49. Peşte Elçiliği Senelik Raporu, 30.10.0.0, 232.566.6, Dosya: 421-48.
50. Peşte Elçiliği Senelik Raporu, 1933.
51. Yozgat Milletvekili Tahsin beyin Macaristan'ı da kapsayan ziraat incelemesi gezisine dair Başbakan İsmet Paşaya sunduğu rapor (BCA, 30.10.0.0, 200.362.8, Dosya: 238-7, 9.4.1929).
52. Peşte Elçiliği Senelik Raporu, 1933.
53. Erkun, a.g.e., s. 42.

Levent Sahverdi Arşivi

neğin ziraat aletlerini tamir için gerekli araç ve gereçleri[54], Karacabey çiftliği süthanesinin genişletilmesi ve modernizasyonu için gerekli aletler Macaristan'dan satın alınmış, (B.k.z. Ek IV)[55] İstanbul'da Macar Ziraat Makinaları Türkiye Merkez Şubesi, 1927-1930 yılları arasında Macaristan'dan getirdiği makinaları uzun vadeli kredi ile Türk çiftçilerine satmıştır.[56] Macaristan'da ziraat makinaları alanında açılan sergilere Türk yetkililer gönderilmiştir.[57] Macar Başbakanı Gömbös, Ankara'yı ziyareti sırasında açıkladığı gibi Macaristan'ın sınai ürünü çok gelişme gösterdiğinden tarafların birer komisyon kurarak, her iki tarafın birbirinden neler alabileceğini belirtmesi ve bunu sağlamak için Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşturacağı komisyonun Macaristan'a gelerek Macar sınai ürünlerini incelemesini istemiş, Ankara'dan döner dönmez Ticaret Bakanının başkanlığında ilgili bakanlıkların uzmanlarından bir komisyon oluşturulmuştur. Eski Macar başbakanlarından Simonyi Semedam tarafından da bir Türk-Macar Ticaret Odası kurulmuştur.[58] Türkiye ile Macaristan arasında 1.8.1933 yılında Kliring Antlaşması* imzalanarak,[59] iki ülke arasındaki ticaret hacmi 6 ay süre için 2.116.000 pengö veya 782.920 TL. eşdeğerine göre sınıflandırılmıştır.[60] 1932 yılında Macaristan ile Türkiye arasında takas yöntemine dayanan bir antlaşma imzalanamadığından ve Türk parasının kıymetini koruma hakkındaki 6 numaralı kararnamenin hükmüne göre Macaristan, Türkiye'den yapılan ithalata döviz vermeyen ülkelerden sayıldığından, Macaristan'dan Türkiye'ye yapılan ithalata karşı ödeme yapılamamasını Macarlar kendile-

54. **BCA**, 30.18.01.01, 14.39.2, Dosya: 214-29, Sayı: 2110, 10.6.1925; 30.18.01.01, 17.82.9, Dosya: 214-39, Sayı: 2975, 6.1.1926.

55. **BCA**, 30.18.01.01, 12.71.8, Dosya: 214-19, Sayı: 1438, 22.1.1925.

56. **BCA**, 30.18.01.02, 64.38.12, Dosya: 172-52, Sayı: 2/4567, 12.5.1936.

57. **BCA**, 30.18.01.01, 13.16.4, Dosya: 186-7, Sayı: 1654, 18.3.1925.

58. Peşte Elçiliği Senelik Raporu, 1933.

* Kliring (Clearing): Ülkeler arasında iki yanlı ticaret antlaşmalarının bir türü. Kliringde anlaşmalı ülkeler arasında ithalat ve ihracat işlemleri döviz kullanılmadan, hesaba dahil etme, takas yolu ile ve Kliring kurumları aracılığı ile gerçekleştirilir. Kliring kurumları, merkez bankası yada kliring ofisidir. (Okan Gümüş, Aziz Sevi, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Polat Yayınları, I. Baskı, Ankara, Mart 1996, s. 392); 12 Kasım 1974 yılında imzalanan Ticaret Antlaşması uyarınca iki ülke arasında kliring sisteminden vazgeçilerek serbest döviz esasına göre, ticaret yapılmaya başlanmış ve böylece karşılıklı ticaret hacminin gelişmesi sağlanmaya çalışılmıştır. (İbrahim Ethem Tiryakioğlu, "*Dünkü ve Bugünkü Türk-Macar İlişkileri*", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı: 263, Eylül 1977, s. 40.)

59. **BCA**, 30.18.01.02, Dosya: 421/11, 1.8.1933.

60. Özgiray, a.g.m., s. 78.

Levent Şahverdi Arşivi

rine karşı bir davranış olarak değerlendirmişlerdi. İmzalanan antlaşma ile bu durum giderilmiştir.[61] Kliring antlaşmasından sonra, damızlık aygır ve kısraklar bu yolla alınmıştır.[62] Trotil imalatını öğrenmek amacıyla 100 tonu kendi fabrikalarında ve 200 tonu da Anadolu'da kurulacak fabrikada kimyager ve uzmanların huzurunda yapılmak koşulu ile trotil imal ve fabrika kurulması için çeşitli firmalara yapılan teklifler arasında, Macar Nitrokemi Firmasının en uygun fiyat vermesi üzerine, gerek fabrikanın ve gerekse trotillerin pazarlıkla bu firmaya yaptırılması ve Kliring antlaşması olduğu için 470.000 TL.'sının bu antlaşma esaslarına göre ödenmesi kabul edilmiştir.[63] Bu fabrikada istihdam olunmak üzere, Nitrokemi Fabrikasında staj yapmak için uzmanlar Macaristan'a gönderilmiştir.[64] Gene iki ülke arasında 18.4.1934 yılında imzalanan Türk-Macar Ticaret Antlaşması'ndan sonra[65] yerine yapılan antlaşmanın imzası için Budapeşte Elçisi, Behiç Erkin'e yetki verilmiştir.[66] Bu tür antlaşmalar birkaç kez yinelenmiştir.[67] 1.7.1937 tarihinde imzalanan ticaret antlaşması gereğince Macaristan'a ithalleri dolayısıyla her çeşit kuruyemiş için 800.000 pengö kıymetinde ve düğümlü halılar için de 200.000 pengö değerinde bir kontenjan belirlenmiştir.[68]

II. Dünya Savaşı yıllarında da Türkiye ile Macaristan arasında ticari ilişkilere önem verilmiştir.[69] Türk ordusunun ihtiyacını karşılamak üzere Türk-Macar Kliring Antlaşması esasları dahilinde ödenmek üzere 600 adet manometre[70], Macaristan Standart Elektrik Anonim Şirketi'nden telsiz cihaz ile yedek malzemeleri[71], Sahra telefonu v.b. satın alınmıştır.[72] Adana, Afyon, Balıkesir, Bursa-Çekirge, İzmit, Kayseri, Konya, Kozlu ve Zonguldak'ta

61. Peşte Elçiliği Senelik Raporu, 1933.
62. **BCA,** 30.10.0.0, 183.260.7, Dosya: 214-7, Sayı: 2/39, 19.4.1937.
63. **BCA,** 30.18.01.02, 42.2.19, Dosya: 60-73, Sayı: 2/39, 15.1.1934.
64. **BCA,** 30.18.01.02, Dosya: 238-152, 25.3.1934.
65. **BCA,** 30.18.01.02, 56.54.14, Dosya: 2-3375, Sayı: 2/2878, 25.6.1935.
66. **BCA,** 30.18.01.02, 58.78.1; Sayı: 2/3345, 14.10.1935.
67. **BCA,** 30.18.01.02, Dosya: 421-11, Sayı: 2/3304, 1.10.1935; 30.18.01.02, 77.63.5, Sayı: 2/7054, 10.7.1937; 30.18.01.02, Dosya: 421-11, 2.12.1937.
68. **BCA,** 30.18.01.02, Dosya: 421-11, 1937.
69. Erkun, **a.g.e.,** s. 51-52.
70. **BCA,** 30.18.01.02, Dosya: 40-190, Sayı: 2/16843, 15 II. Teşrin 1941.
71. **BCA,** 30.18.01.02, Dosya: 46-470, Sayı: 2/20385, 26.8.1943.
72. **BCA,** 30.18.01.02, Dosya: 46-470, Sayı: 2/14805, 4 Kanunevvel 1940.

Levent Şahverdi Arşivi

toplam 5500 abonelik 11 otomatik telefon santrali kurulması için Macar Standart Firması ile 23.3.1940 yılında bir sözleşme yapılmıştır. Macaristan'ın II. Dünya Savaşı'na katılmış ve işgale uğramış olması dolayısıyla bu sözleşme tamamen yerine getirilememiş, ancak 100 abonelik Adana Santrali ile 300 abonelik Afyon, 1500 abonelik Bursa, 500 abonelik İzmit santrali kurulmuş ve işler bir halde idareye teslim edilmiştir.[73] 24.2.1943 tarihinde Budapeşte'de imzalanan ve 22.3.1943 tarihinde yürürlüğe giren, 22.3.1944 tarihinde son bulan Türkiye-Macaristan Ticari Mübadele Ve Ödemelerin Düzenlenmesine Dair Antlaşma'dan sonra[74], Türkiye ile Macaristan arasında Ticaret ve Ödeme Antlaşması'nın yapılması için Macaristan heyetiyle Ankara'da görüşmeler yapmak üzere Büyükelçi Fuad Carım'ın başkanlığında bir heyet oluşturularak[75], Türk hükûmeti adına Fuad Carım, Macar Hükûmeti adına Macar Ticaret Heyeti Başkanı György Oblath ve Maliye Heyeti Başkanı Gyula Nemethy arasında[76], 12 Mayıs 1949 tarihinde Türkiye-Macaristan Ticaret ve Ödeme Antlaşmaları imzalanmıştır.[77]

Sonuç

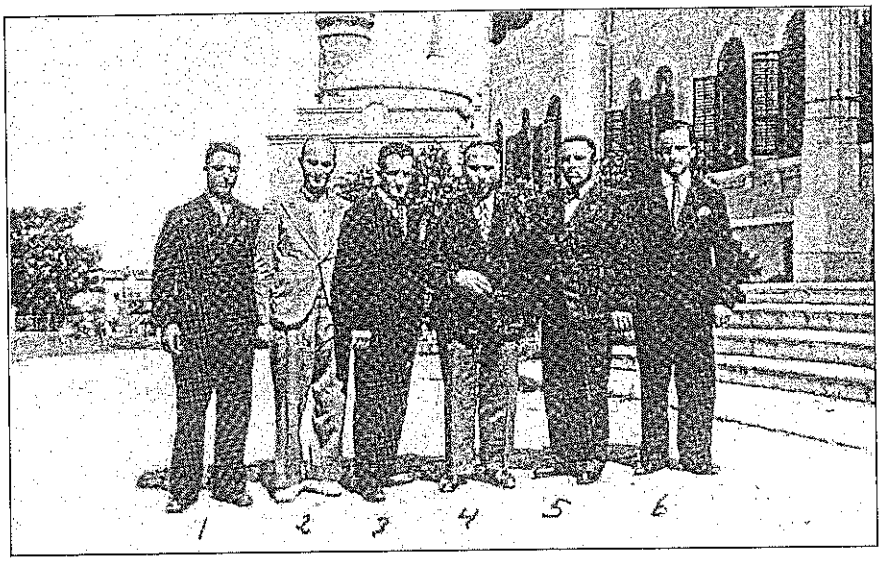
Türk-Macar ilişkileri ekonomik alanda XIX. yüzyılın sonlarında başlamıştır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında uygulamaya konulan tarım politikası için bu konuda bir hayli ileri olan Macaristan'dan faydalanılmıştır. Tarımın değişik kollarında öğrenim görmek üzere Türk öğrenciler Macaristan'a gönderildiği gibi pek çok Macar uzman da Türkiye'de çalışmıştır. Hayvancılığın ıslahı için yapılan çalışmalarda, eskiden beri modern yöntemlerle hayvan yetiştirilmesine özen gösteren Macaristan, Türkiye'ye örnek bir ülke olmuştur. Damızlık hayvan alımı için Macaristan'a Türk uzman heyetleri gönderilmiştir. Tarım ve hayvancılık alanında ilişkiler iki ülke arasındaki ticari ilişkilere de yön vermiş, Macaristan'dan tarım ve hayvancılığın modernizasyonu için gerekli araç ve gereçler, damızlık hayvan satın alınmış; Macaristan'a işlenmemiş tarım ve sanayi ürünleri ihraç edilmiştir.

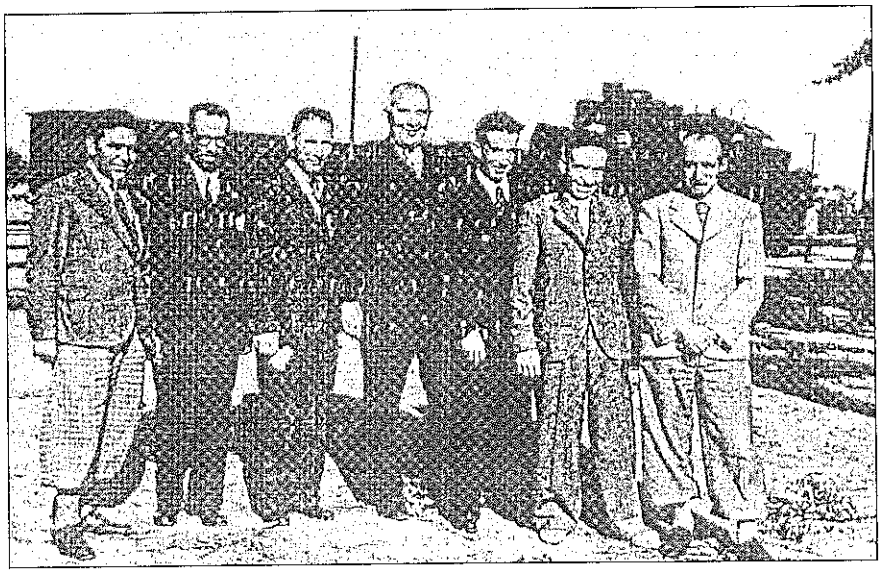
73. BCA, 30.18.01.02, 117.60.20, Dosya: 5-334, 13.7.1948.
74. BCA, 30.18.01.02, 105.21.16, Dosya: 70-10, 20.3.1944.
75. BCA, 30.18.01.02, 114.34.14, Dosya: 70-10, Sayı: 3/9193, 27.4.1949.
76. BCA, 30.18.01.02, 105.21.16, Dosya: 70-10.
77. BCA, 30.18.01.02, 119.43.15, Dosya: 70-10, Sayı: 3/9374, 30.5.1949.

Levent Şahverdi Arşivi

Ek: I

Gödöllö'de açılan arıcılık kursuna gönderilen stajyerler; (**BCA**, 30.10.0.0, 200.263.14, Dosya: 238/30, Sayı: 4512, 25.6.1938)

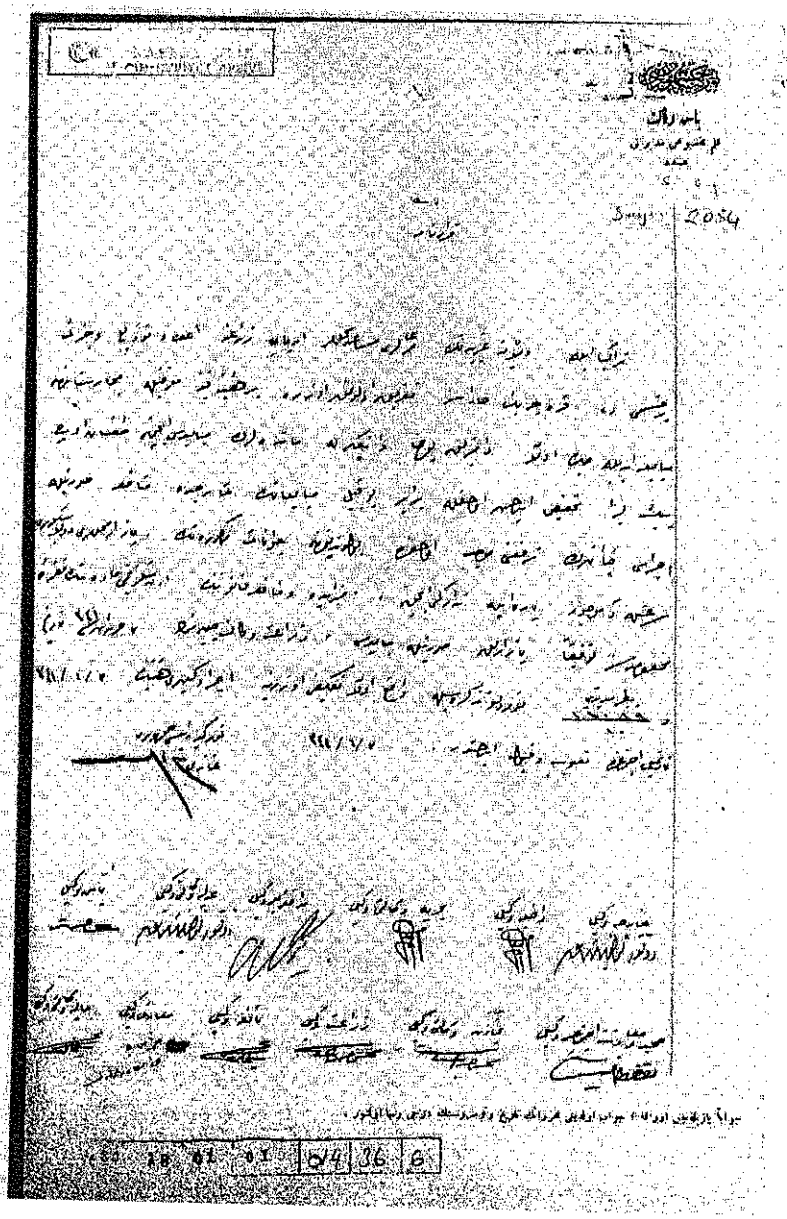

Levent Şahverdi Arşivi

Ek: II

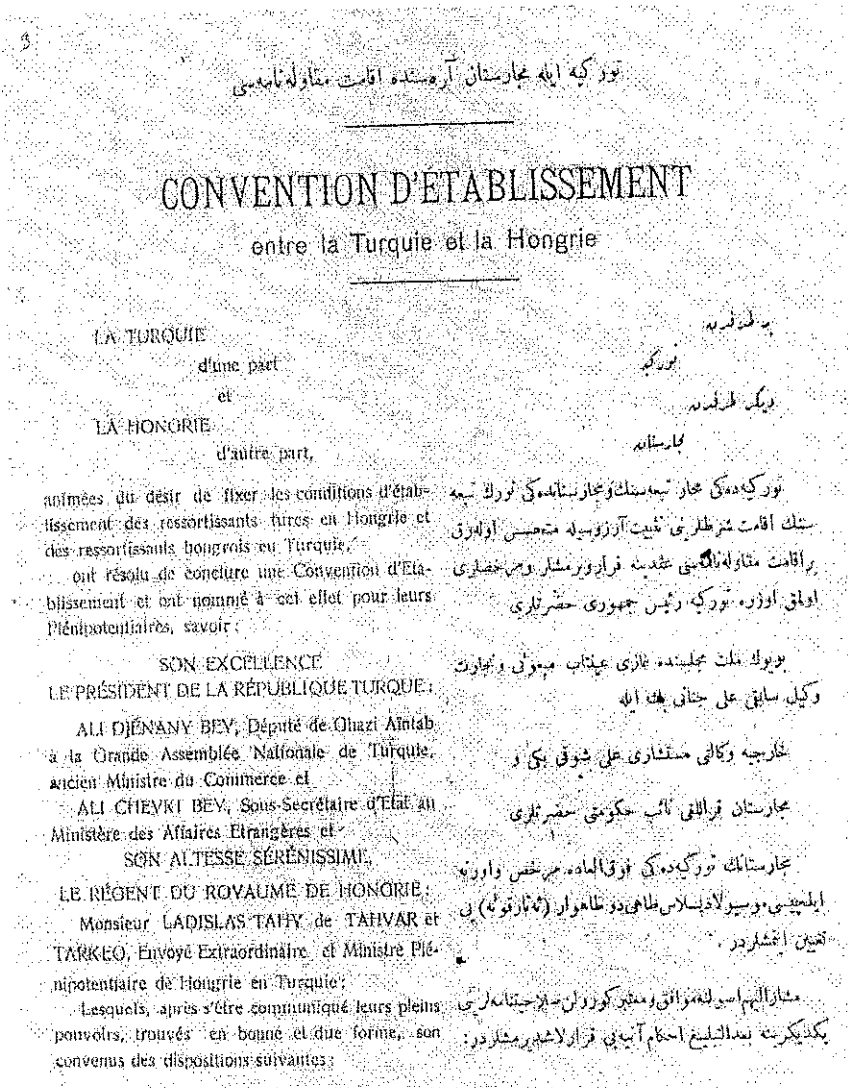
Trakya ve Batı Anadolu çitçilerine dağıtılmak üzere damızlık hayvan satın alınması ile ilgili kararname (**BCA**, 30.18.01.01, 14.36.6, Dosya: 219-17, 7.6.1925)

Levent Şahverdi Arşivi

Ek: III

Türkiye Cumhuriyeti ile Macaristan Krallığı arasında 1926 yılında imzalanan Ticaret ve İkamet Antlaşması (**Convention D'etablissement Et Convention Commerciale Entre La Turquie Et La Hongrie,** İmp. Ebüziya, Ankara 1927)

تورکیه ایله مجارستان آرمسنده اقامت متاولهنامه سی

CONVENTION D'ETABLISSEMENT

entre la Turquie et la Hongrie

LA TURQUIE
d'une part
et
LA HONGRIE
d'autre part,

animées du désir de fixer les conditions d'établissement des ressortissants turcs en Hongrie et des ressortissants hongrois en Turquie,

ont résolu de conclure une Convention d'Etablissement et ont nommé à cet effet pour leurs Plénipotentiaires, savoir:

SON EXCELLENCE
LE PRÉSIDENT DE LA RÉPUBLIQUE TURQUE:

ALI DJÉNANY BEY, Député de Ghazi Aïntab à la Grande Assemblée Nationale de Turquie, ancien Ministre du Commerce et

ALI CHEVKI BEY, Sous-Secrétaire d'Etat au Ministère des Affaires Etrangères et

SON ALTESSE SÉRÉNISSIME,
LE RÉGENT DU ROYAUME DE HONGRIE:

Monsieur LADISLAS TAHY de TAHVAR et TARKEO, Envoyé Extraordinaire et Ministre Plénipotentiaire de Hongrie en Turquie;

Lesquels, ayant communiqué leurs pleins pouvoirs, trouvés en bonne et due forme, son convenus des dispositions suivantes:

بو طرفدن

تورکیه

دیگر طرفدن

مجارستان

تورکیه ده کی مجار تبعه سنك و مجارستانده کی تورك تبعه سنك اقامت شرطلرینی تثبیت آرزوسیله متحسس اولدقلرندن

بر اقامت متاولهنامهسی عقدینه قرار ویرمشلر ومن حضرتلری اوامق اوزره تورکیه رئیس جمهوری حضرتلری

بویوك ملت مجلسنده غازی عینتاب مبعوثی و تجارت وکیل سابقی علی جنانی بك ایله

خارجیه وکالتی مستشاری علی شوقی بك و

مجارستان قرالقی نائب حکومتی حضرتلری

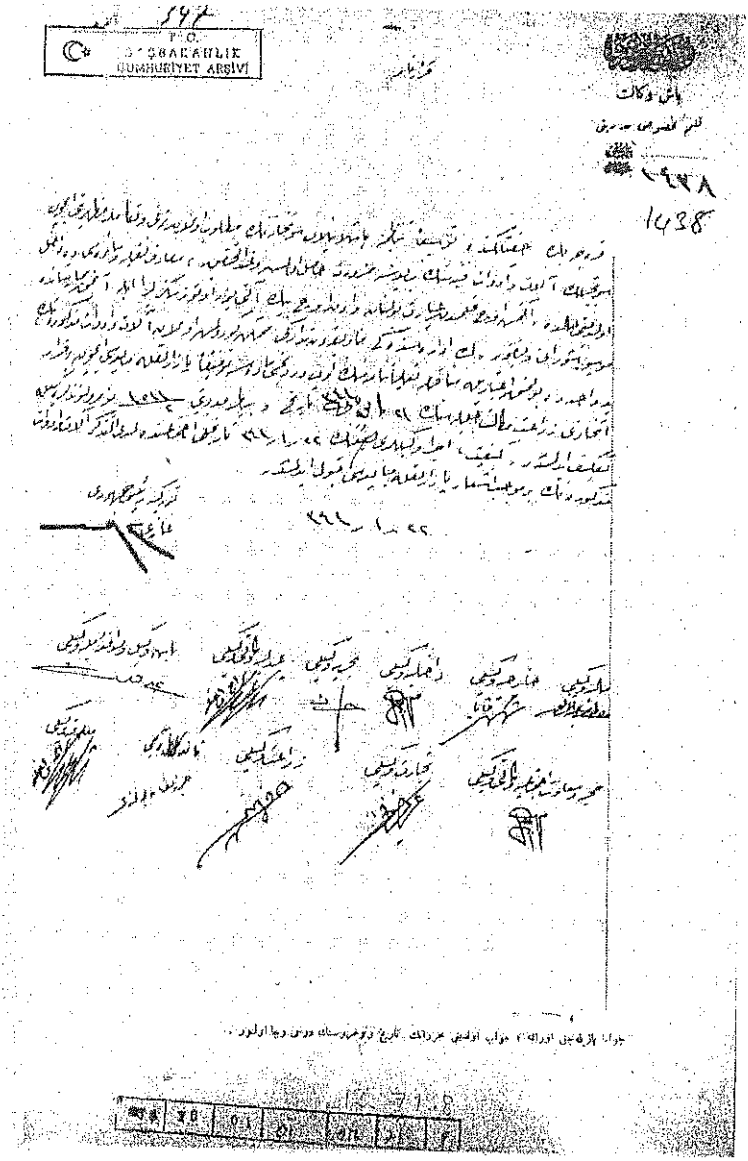
مجارستانك تورکیه ده کی فوق العاده مرخص و وارده ایلچیسی موسیو لادیسلاس طاهی دو طاهوار (ته تارکو) یی تعیین ایتمشلردر.

مشارالیهم اصیل لهلرینك موافق و معتبر کورولن سلاحیتنامه لرینی یکدیکریله تبدیل ایتدکدن صکره آتیدکی قرارلاشدیرمشلردر:

Levent Şahverdi Arşivi

Ek: IV

Karacabey Çiftliği süthanesinin genişletilmesi ve modernizasyonu için gerekli aletlerin Macaristan'dan pazarlıkla satın alınması ile ilgili kararname (**BCA,** 30.18.01.01, 12.71.8, Dosya: 214-19, Sayı: 1438, 22.1.1925)

Levent Şahverdi Arşivi

SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULUŞU SIRASINDA ALİ FETHİ (OKYAR) BEY İLE MAHMUT ESAT (BOZKURT) BEYİN POLEMİKLERİ

Yrd. Doç. Dr. Şaduman HALICI*

ÖZET

1929 yılı sonunda tüm dünyayı saran ekonomik bunalım Türkiye'yi de olumsuz yönde etkiledi. İktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin bazı uygulamaları özellikle devletçi söylemi, toplumun kimi kesimlerinden eleştiri alıyordu. Ekonomik ve toplumsal sorunlara Mecliste yanıt aranmasından ve iktidar partisinin denetlenmesinden yana olan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in özendirmesi ile Ali Fethi (Okyar) Bey 1930 yılı Ağustos ayında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı (SCF) kurdu. Milliyetçi ve lâik olan bu partinin en önemli özelliği liberal olmasıydı. İktidar tarafından muhalefette kalmak üzere oluşturulmuş bir parti gibi düşünülen SCF'nın hedefinin iktidar olduğu Ali Fethi Bey tarafından açıklandı. Parti, kısa sürede halktan da destek aldı. Fethi Beyin İzmir konuşması da bunu gösterdi. SCF başkanı yaptığı konuşmalarda hükûmetin icraatını eleştirdi. Özellikle devletçi politikaya ve adalet konusuna değindi. Bunlar hükûmette Adalet Bakanı olarak yer alan Mahmut Esat (Bozkurt)'ın hassas olduğu konulardı. Fethi Beyin eleştirilerine Kayseri'de, İzmir ve Ödemiş'te yanıt vererek bakanlığının politikalarını savundu. Devletçiliğin Türkiye Cumhuriyeti için önemini vurguladı. Bunları yaparken bir anlamda ihtilâlin savunusunu yaptı. Ancak Ödemiş'te yaptığı konuşma onu istifaya sürükledi. SCF ise Ali Fethi Okyar tarafından kapatıldı.

Anahtar Kelimeler

Ali Fethi Okyar, Mahmut Esat Bozkurt, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Partisi, Polemik.

* Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

THE POLOMICS OF ALİ FETHİ (OKYAR) AND MAHMUT ESAT (BOZKURT) DURING THE FOUNDATION OF THE SERBEST CUMHURIYET PARTY

ABSTRACT

The economic crisis that hit the world at the end of 1929 affected Turkey negatively too. Some practices of the ruling party, Cumhuriyet Halk Partisi (People's Republican Party), especially their satist expression, were receiving negative comment. With the encouragement of Mustafa Kemal Atatürk, who was fond of seeking solutions for economic and social prolems in Assembly and of inspecting the ruling party, Ali Fethi Okyar established Serbest Cumhuriyet Partisi (SCP) (Free Republic Party) in August, 1930. The most important feature of this nationalist and laic party was being liberal. The ruling party considered the aim of this party as taking place in opposition but Ali Fuat Okyar declared that their target was to be the ruling party, and in a short period of time they gained the support of the public. The speech he made in Izmir made this support visible. The chairman of SCP criticized the actions of the government in his speeches. The mentioned on the matters of satist politics and justice particularly. Mahmut Esat Bozkurt, Government's Minister of Justice, was very sensitive about these subjects. Therefore a polemic began between them. Mahmut Esat responded Feth Okyar's critics and defended the politics of the government is the speeches he gave in Kayseri, Izmir and Ödemiş. He emphasized the importance of Statism for Republic of Turkey, in a sense he defended revolution but the speech he made in Ödemiş caused his resignation. On the other hand, SCF was closed down by Ali Fethi Okyar.

Key Words

Ali Fethi Okyar, Mahmut Esat Bozkurt, Cumhuriyet Halk Partisi (People's Republican Party), Serbest Cumhuriyet Partisi (Free Republic Party), Polemic.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında ve çağdaş uygarlığa taşınmasında Ali Fethi Bey Başbakan, Mahmut Esat Bey ise İktisat ve Adalet Bakanı olarak omuz omuza mücadele vermiş iki devlet adamıdır. Ali Fethi Bey 14 Ağustos 1923'te üstlendiği başbakanlık görevinden 28 Ekim 1923'te çekilmiş, ardından 11 Mart 1925'te Paris Büyükelçiliğine atanarak siyasal yaşamdan ayrılmıştır. Mahmut Esat ise Adalet Bakanı olarak çıkardığı yasalarla lâik devlet ve toplum yapısının temellerini atmış ve 22 Eylül 1930'da bakanlık görevinden çekilmiştir.

1930'a gelindiğinde yedi yıllık Cumhuriyet yönetimi, toplumsal ve siyasal alanda yaptığı devrimlerle âdeta kabuk değiştirmiştir. Ne var ki bu değişim geniş halk kitlelerine benimsetilememiş, aksine kimi çevrelerin tepkili olmasına zemin hazırlamıştır. Buna, 1929 yılı sonunda itibaren kendisini iyice hissettiren ekonomik bunalım eklenince toplumsal hoşnutsuzluk iyice kendisini göstermiştir[1].

Hükûmet bu sıkıntıları ekonomide devletçilik politikasını uygulamaya koyarak[2] giderebileceğini düşünmüş, ancak bu politika toplumun tüm kesimlerince benimsenmemiştir. Bu koşullarda, ülkenin var olan olumsuzluk ve hoşnutsuzluklardan yıpranmasını arzulamayan, hükûmetin denetlenmesini gerekli gören ve toplumdaki hoşnutsuzluklara Meclis kanalıyla çözüm aramak isteyen Mustafa Kemal Paşa, çözümü yeni bir partinin kurulmasında bulmuş, partinin başkanlığı için de hükûmetin devletçi politikalarını benimsemeyen Fethi Beyi uygun görmüştür.

---

1. Ekonomik bunalımın Türkiye'deki etkileri ve alınan önlemler için bkz. İsmail Hüsrev, *"Dünya Bunalımı Ne Halde?"*, **Kadro**, c. 1 , 1932 (Tıpkı Basım), Ankara Üniversitesi Ticari İlimler Akademesi Yayın No: 121,Ankara 1978, s. 18 vd.; Avni Zarakolu, *"1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri"*, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, AÜSBF Yayınları-513, Ankara 1982, s. 90vd; Necmeddin Sadık, *"Buhranın Sebepleri 1"*, **Akşam**, 18 Şubat 1930, No: 4079, s. 1; *"Milli Mücadelenin İkinci Sayfası 1"*, **Akşam**, 23 Şubat 1930, No: 4084, s. 1.

2. Bu konuda bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 2: 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadî Politika Arayışları**, ODTÜ İdari Bilimler Faktültesi Yayın No: 30, Ankara 1983; İlhan Tekeli ve Selim İlkin **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 3: Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 39, Ankara 1982; A. Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**,TTK, Ankara 1972.

Levent Sahverdi Arşivi

Fethi Bey, 22 Temmuz 1930'da iki aylık iznini geçirmek üzere Paris'ten İstanbul'a gelmiş,[3] 23 Temmuz'da *hürmetlerini sunmak* üzere Yalova'da bulanan Mustafa Kemal Paşayı ziyaret etmiş, 30 Temmuz'a kadar kaldığı Yalova'da Mustafa Kemal'e ülke ekonomisine yönelik düşüncelerini açıklamıştır. Bu çerçevede, ekonomik sıkıntılar içindeki Türkiye'ye Fransa'nın yardım edebileceğinin kendisine resmen bildirildiğini belirten Fethi Bey, ülkenin malî ve iktisadî durumunun dışarıdan *pek fena* göründüğünden, hükûmetin dış borçları ödememek yönünde takındığı tavrın ülkenin malî güvenilirliğini sarstığından, bu politikanın ülkeye kredi girişini engelleyeceğinden, buna karşın hükûmetin malî gücün üzerinde yatırımlar yaptığından, vergilerin bu nedenle artırıldığından, parasızlık ve *fakrü zaruret* içindeki halkın elinde sermaye kalmadığından yakınmıştır.[4]

Sekiz gün süren Yalova ziyareti sırasında Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Fethi Bey ve Kâzım Paşa arasında geçen görüşmeler sonunda *muhalif bir* fırka kurulması, fırkanın liderliğini Fethi Beyin üstlenmesi, Mustafa Kemal Paşanın CHP ile yeni parti karşısında yansız olması konuları görüşülmüş, Fethi Beye hem Gazi hem de İsmet Paşa *yardım* sözü vermişlerdir. Ancak *vazifenin müşkülatının* bilincinde olan Fethi Bey kesin yanıtını düşündükten sonra vereceğini bildirmiştir[5]. Ardından Mustafa Kemal Paşa ile Fethi Bey 31 Temmuz günü İstanbul'a gelmişler[6], Necmettin Molla'nın evinde kalmışlardır[7].

Necmettin Molla'nın Büyükdere'de bulunan köşkünün bahçesinde Mustafa Kemal Paşa, yeni partinin ismini *Serbest Cumhuriyet Fırkası* ola-

3. **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1930, No: 2230, s. 1-3; **Vakit**, 23 Temmuz 1930, No: 4503, s.1

4. **Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, (Haz: Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s. 93-96. Ayrıca bkz. Çetin Yetkin, **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997, s. 37 vd.

5. **Fethi Okyar'ın Anıları...**, s. 99-101.

6. **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1930, No: 2239, s. 1; **Vakit**, 1 Ağustos 1930, No:4512, s.1.

7. Fethi Beyin İstanbul'a geldiği gün kalmaya başladığı bu eve, 29 Temmuz 1930 gecesi "Ceymis" adında bir "defi" girmiş, Fethi Beyin çalışma masası üzerindeki kimi mektup ve evrakları okuduktan sonra cebine koymuş, polisin olaya müdahalesi ile adlî tıbba sevk edilmiştir. **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1930, No: 2237, s. 2; 31 Temmuz 1930; No: 2238, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

rak açıklamış, akşam yemeği sırasında Fethi Beyin liderliği ile ilgili kesin kararını bildirmiş[8] ve ertesi gün Yalova'ya dönmüştür[9]. Fethi Beyin 6 Ağustos'ta Yalova'ya gidip liderliği kabul ettiğini açıklaması ile SCF'nin kuruluş çalışmaları başlatılmış, bu arada Fethi Bey, aynı zamanda CHP'nin Genel Başkanı olan Mustafa Kemal Paşadan SCF'ye karşı *adilane ve tarafsız* kalacağı güvencesini de almıştır.[10]

9 Ağustos'tan itibaren gazeteler SCF hakkında geniş haberlere yer verirken Fethi Bey de gazetecilere programının ana hatlarını çizmiş; vergilerin ağırlığına ve demiryolu siyasetinin *bugünkü nesle tahammülünün derecesini aşan vergiler* yüklediğine dikkati çekerek tekellerden alınan vergilerin hafifletileceğini, yabancı sermayenin ülkeye kolay girebilmesi için Türk parasının değerinin artırılacağını ve ziraata önem verileceğini vurgulamıştır[11]. Bunun için de *iktidar mevkiine geçmek arzusu*nda olduğunu açıklamıştır. Doğal ve gerekli gördüğü bu amacına ulaşmak için de seçimlere kadar hazırlıklarını yapacağını ve örgütleneceğini belirtmiş[12], partisinin taslak programını da 11 Ağustos gecesi Yalova'da Mustafa Kemal Paşaya sunmuştur[13]. Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik[14] ve Lâiklik ilkelerini benimseyen SCF; vergilerin *millet efradının iktisadî teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın takati hududunu aşmayacak* derecede hafifletileceğini, devlet gelirlerinin *semereli surette* sarf edileceğini, bayındırlık işlerinde masrafların *yalnız bir nesle* yüklenmekten kaçınılacağını, ekonomide liberal bir politika izleneceğini, yabancı sermayenin önünün açılacağını, ziraat bankasının çiftçi yararına yeniden yapılandırılacağını, halkın hükûmet dairelerindeki işlerinin *azami sür'at ve sühuletle gördürüleceği*ni, rüşvet ve suiistimallerle *bilamerhamet* mücadele edileceğini, mahkemelerin *hızla*

8. **Fethi Okyar'ın Anıları...**, s. 101-103.
9. **Cumhuriyet**, 2 Ağustos 1930, No: 2240, s. 1; **Vakit**, 2 Ağustos 1930, No:4513, s.1.
10. **Fethi Okyar'ın Anıları...**, s. 103-106.
11. **Vakit**, 12 Ağustos 1930, No: 4523, s. 2.
12. **Vakit**, 11 Ağustos 1930, No: 4522, s. 2.
13. **Fethi Okyar'ın Anıları...**, s. 138-140.
14. Fethi Beyin programını sunmadan önce basına verdiği demeçlerde Milliyetçilik ilkesine değinilmemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

iş bitirmesi için sıkı ve devamlı denetleneceğini ve örgütlenmedeki noksanların bu amaca yönelik olarak tamamlanacağını yükümlenmiştir[15].

Fethi Bey, partisinin kuruluş dilekçesi ile birlikte on bir maddeden oluşan programını 12 Ağustos'ta Yalova'dan İstanbul Valiliği'ne göndermiş, aynı gün valilik dilekçeyi Emniyet Müdürlüğü'ne iletmiş ve ertesi gün "tescil" işlemleri tamamlanarak SCF resmen kurulmuştur[16].

Fethi Bey programı aracılığı ile hükûmete yönelik eleştirilerini ortaya koyarken Başbakan'ın yeni partiye ilk tepkileri oldukça olumludur. İsmet Paşa gazetecilere verdiği demecinde girişimi *memnuniyetle* karşıladığını açıklamış, demiryolu siyasetine yönelik eleştirilere ise *20 gün sonra Sivas'ta ötecek tren düdüğünün* yanıt vereceğini söylemekle yetinmiştir[17].

Ancak hükûmetin tüm üyeleri aynı ılımlılığı sergilememiştir. Fethi Bey'in, uzun yıllar boyunca CHP içinde görev almış ve CHP içinden çıkmış olmasına karşın CHP politikalarına eleştirel yaklaşımı ve liberal bir politikaya yönelmesi CHP'nin hemen tüm politikalarının oluşturulmasında ve savunulmasında aktif görev alan ve ödün vermez bir devletçi olan Adalet Bakanı Mahmut Esat Beyi, Fethi Bey ile karşı karşıya getirmiştir.

Aslında Mahmut Esat ile Fethi Bey arasındaki ilk belirgin görüş ayrılığı, 1927 yılında Bozkurt-Lotus davası[18] nedeniyle yaşanmıştı. Lozan'da adlî kapitülasyonlara son veren yeni Türkiye, Bozkurt gemisinin batmasına ve sekiz Türk vatandaşının ölümüne neden olan Lotus'un Fransız kap-

---

15. **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1930, No: 2251, s. 1-4; **Son Posta**, 14 Ağustos 1930, No: 19, s. 6. Mustafa Kemal Paşa, *"Cumhuriyet Halk Fırkası Programından farklı"* bulmadığı bu program hakkında Fethi Beyden *"izahat"* istemiş, Fethi Bey ise farkın, uygulamaya geçirildikten sonra anlaşılacağını belirtmiştir. Bkz. **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1930, No: 2251, s. 4.

16. Yetkin, **a.g.e.**, s. 47-48. SCF'nin Program ve Tüzüğü hakkında bkz. **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1930, No: 2251, s. 1-4; **Fethi Okyar'ın Anıları...**, s. 138-140; **Ayın Tarihi**, Ağustos 1930, S. 77, s. 6581 vd.; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasî Partiler (1859-1952)**, İstanbul, 1952, s. 633-634; Kâzım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi TBMM-III. Dönem 1927-1931**, c. II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, s. 350-357; Yetkin, **a.g.e.**, s. 259-269, EK: III-IV.

17. **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1930, No: 2250, s. 3.

18. Davanın görüşüldüğü Lahey Uluslararası Adalet Divanı'nda Türkiye'yi Mahmut Esat temsil etmiş, yaptığı ateşli savunma ile ve bir oy fazlasıyla davanın Türkiye lehine sonuçlanmasını sağlamıştır. Bkz. **Beynelmilel Bozkurt-Lotus Davasında Türk-Fransız Müdafaaları**, Türk Ocakları Matbaası, Ankara 1927.

Levent Şahverdi Arşivi

tanını tutuklamış, Fransız Hükûmeti'nin ve kamuoyunun baskılarına karşın yargılama süresince tutukluluk halinin devamına karar vermişti. Hükûmetin tavizsiz tavrı karşısında o günlerde Paris Büyükelçisi olan Fethi Bey'in, *Hükümete çektiği telgrafta hâkime emir verilerek kaptanın tahliyesini* istemesi Adalet Bakanı Mahmut Esat tarafından *Türk hakiminin bağımsızlığına sekte vurma* olarak algılanmıştı[19].

Fethi Beyin programında Mahmut Esat'ın sorumluluğunda bulunan Adalet Bakanlığını suçlayıcı bir tavır takınması, ardından 12 Ağustos'ta Yalova'da Cumhuriyet gazetesi muhabirine verdiği demeçte; *mahkemelerin iş görmemesi*nden, sıkı bir *teftiş ve nezaret* altında bulundurulmamasından yakınması[20] da Mahmut Esat'a hem hükûmetinin hem de bakanlığının izlediği politikayı savunması için gerekli ortamı hazırladı. Zira, Fethi Beyin adliye örgütüne yönelik bu şikayetleri Mahmut Esat'ın Adalet Bakanı olduğu günden itibaren duyarlılıkla ele aldığı ve *adliyede sür'at ve sühulet, adaleti köylülerin kapısına kadar götürmek*[21] şeklinde formüle ettiği ilkelere ters düşüyordu. Üstelik, program Mustafa Kemal'e sunulduğunda Mahmut Esat, Batı Anadolu'da denetleme gezisi yapmaktaydı. Yolsuzluklarla mücadele konusundaki kararlılık ise yasal olarak gösterilmişti[22].

Mahmut Esat, Fethi Beyin bakanlığına yönelik eleştirilerine ilk yanıtı, 24 Ağustos'ta Kayseri'de yaptığı şu konuşmayla verdi.

...mütalaalara göre adliyede işler çok teehhür ediyormuş. Türk hâkiminin istiklâli tam ve kâmil olmalı imiş. Onun mesaisi çok teftiş edilmeli imiş. Senede aşağı yukarı bir çok dava karşısında kalan Cümhuriyete halk hesabına düşünmeliyiz ki davacı, müddeialeyh, şahitler, ehlihibreler ve avukatlar bir araya getirilirse Türk hâkimi en aşağı üç milyon insanı ada-

19. **Anadolu**, 18 Eylül 1930; **Akşam**, 19 Eylül 1930, No: 4289, s. 2.

20. **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1930, No: 2251, s. 4.

21. **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No: 394, s. 1-3.

22. 5 Mayıs 1930'da TBMM'de kabul edilen ve "Bazı Suçlardan Dolayı Memurlar ve Ortakları Hakkında Takip ve Muhakeme Usulüne Dair" olarak hazırlanan yasa ile "rüşvet, irtikap, ihtilâs, zimmete para geçirmek ve devlet müzayedelerine fesat karıştırmak" fiillerini işleyen memurlar ile ortakları hakkında yapılacak izleme ve kovuşturmada Ceza Yargılama Usulleri Yasası'nın genel hükümlerinin esas alınması öngörüldü. Bkz. **TBMM ZC**, D. III, c. 18, S. Sayısı: 124; c. 19, s. 15-17. Mahmut Esat'a göre yasa, rüşvet alıp verenleri "Devlet makinesi dışına atacak" güçlü bir dayanaktı. Bkz. **TBMM ZC**, D. III, c. 19, s. 35-36.

Levent Sahverdi Arşivi

let kürsüsü önüne çekerek davasını dinliyor. Ve münazaalarını faslediyor. Bu davalardan en çok iki yüz bini oda senenin sonunda gelenler yeni seneye devrolunuyor. Bütçe zaruretinden bütün bir teşkilât noksanı içinde feragatin en yüksek derecesinde çalışan hâkimlerimize ulu orta söz söyleyenler bir lider sıfatile (de) olsa az daha insaflı davransalar, düşünseler sonra söyleseler daha doğru hareket etmiş olurlar....

Mahmut Esat'a göre, Türk hâkimleri *dünyanın en feragatli* insanlarıydı. Türk adliyesi ise -tüm örgütlenme eksiklerine karşın- kararların hızla alındığı adliyelerden biriydi. Yalnız Türkiye'de değil, neredeyse dünyanın hiçbir yerinde Türk adliyesi kadar sık denetim yapılan bir başka adliye de yoktu. Türk hâkiminin bağımsızlığı konusunda da hiç kimse *en küçük tereddüde* düşmemeliydi[23].

Fethi Beyin *her muhalefet liderinin son gayesi iş başına gelmektir* sözlerine de karşı çıkan Mahmut Esat, SCF liderinin *kazanmak ihtirası* ile gerçekleri göremediğini savladı.

Cumhuriyet Halk Fırkası benim anlayışıma göre kuru bir hükûmet sevdasile resikârda bulunmuyor. Türk milletinin hakiki dileklerini yerine koymak için hükûmette bulunuyor. Resikâra uzak bulunanlar onu çok tatlı görürler. Oraya varmak için ihtiraslara kapılırlar. Resikârı hükûmet tıpkı şimdi uzaktan karlı tepelerini zevkle seyrettiğimiz Erciyeşin zirvelerine benzer. Ve oraya herkes çıkmak ister. Fakat çıkanlar bilir ki, Erciyeşin uzaklardan güzel görünen bulutlu tepelerinde durabilmek ve âlemi görebilmek için yıldırımlara, fırtınalara, bulutlara göğüs gerip tahammül etmek lâzımdır. İşte resikâr da, hükûmet te böyle sarp ve serttir. Onun bütün ıstıraplarına orada maruz kalınan bütün hücumlara yalnız birşey için tahammül edilir. Türk milletinin mefkure dileklerini yerine getirmek için herne bahasına olursa olsun bunları yerine koymak için...

Devrimin yürüyüşünü sürdürdüğünü, her adımında gerçekleri ortaya koyduğunu, Türk ulusunun da bu devrimleri gördüğünü ve *ayakta beklediğini* söyleyen Mahmut Esat'a göre SCF bir muhalefet partisiydi ve öyle de kalacaktı.

23. Anadolu, 28 Ağustos 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

...C.H. Fırkasının bir can borcu müstesna olmak üzere Allaha bile verecek hesabı yok. Yalnız Türk milletinin hesapları vardır. Ben C.H. Fırkasının bir azası sıfatile benim muhalefet fırkasının meydana çıkmasına şundan dolayı sevinçle karşılıyorum ki, zaman zaman verdiğimiz hesapları bu fırka olsa, olsa sık verdirmeğe vesile olacaktır. İşte bu kadar. Hükûmette bulunan bir fırka için sık sık hesap vermekten daha büyük saadet ve kuvvet tasavvur edemiyorum[24].

Fethi Bey, bu eleştirilere 26 Ağustos'ta parti merkezinde gazetecilerle yaptığı toplantıda yanıt verdi. *Can borcundan başka kimseye hatta Allaha bile verilecek hesabı olmadığını* söyleyen Mahmut Esat'ın *cümhuriyet idaresinde yaşadığını* unuttuğunu ve bir diktatör gibi davrandığını iddia etti. Adliye işleri ile ilgilenmeyi sürdüreceğini ve Mahmut Esat'ın üzerine aldığı sorumluluğun hesabını Meclis'te vermekle yükümlü olduğunu belirtti[25]. *Sık sık hesap vermekten daha büyük saadet olmadığını* söyleyen Mahmut Esat'ın *can borcundan başka Allaha bile verecek hesabı olmadığına* işaret etmesini de çelişki olarak değerlendirdi. *Hâkimlere ulu orta söz söylemek* ithamını ise Mahmut Esat'ın 'alışkanlık haline getirdiği' *hissiyatı tahrik edici* sözlerinden biri olarak yorumladı ve O'nu insaflı olmaya davet etti[26]. Ardından da Mahmut Esat'a CHP adına söz söyleme hakkının olup olmadığını sordu[27].

Gerçekten de o güne dek Fethi Beyin Hükûmetin genel politikasına yönelttiği tüm eleştirilere CHP kanadından sert yanıtlar Mahmut Esat tarafından verilmiş, İsmet Paşa ılımlılığını korumuştu. Başbakan bu tavrını, Sivas demiryolu hattının açılışı dolayısı ile yaptığı konuşmada bozdu ve SCF'yi sert bir şekilde eleştirdi.

İsmet Paşa, 30 Ağustos'ta yaptığı bu konuşmasına, CHP politikasının ana hatlarının *Türk tarihinin seyri, bilhassa istiklâl mücadelesinin safhaları, ıstıraplar ve ihtiyaçları göz önünde bulundurulmaksızın* anlaşılamayacağına dikkati çekerek başladı. Yaşananların, demiryolunun ne kadar önemli oldu-

24. **Hakimiyeti Milliye (H.M.)**, 28 Ağustos 1930, No: 3278, s. 1; **Anadolu**, 28 Ağustos 1930, **Akşam**, 26 Ağustos 1930, No: 4265, s. 1-2.
25. **H. M.**, 27 Ağustos 1930, No: 3277, s. 3.
26. **Son Posta**, 27 Ağustos 1930, No: 32, s. 1-7.
27. **H. M.**, 27 Ağustos 1930, No: 3277, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

ğunu gösterdiğini vurgulayarak, izlenen politikayı *millî varlık ve millî vahdet meselesi*, geciktirilmesini ise *tamir olunmaz bir hata* olarak değerlendirdi. Vergiler konusuna da değinerek, çekilen sıkıntıların zorunlu gereksinimlerden doğduğunu ve ulusun, *varlık meselesi* için fedakârlık ettiğini söyledi. Zira, *varlık meseleleri, maetteessüf fedakârlıksız, sıkıntısız tahakkuk etmiyor*du. Tekeller konusundaki stratejisinin ise, *himaye olunacak şeyi seçip himayede ısrar etmek* olduğunu belirten Başbakan, izlenen ekonomik politikayı da ilk kez açıkladı ve *mutedil devletçilik* olarak adlandırdı. İktidar mevkiinde, ancak ulusun vekillerinin güveni ve görev duygusu ile kaldıklarını da dikkati çekerek asla iktidar mevkiinin *teşnesi* olmadığını açıladı[28].

Fethi Bey ise 2 Eylül'de Son Posta muhabirine verdiği demeçte, Hükûmetin *en büyük kusuru*nun malî ve iktisadî konuların devlet yönetimindeki önemini ihmal etmek olduğunu söyleyerek iktidara geçmek konusundaki kararlılığını gösterdi. *İktidar mevkiine geçecek olursa* neler yapacağını da açıkladı. Buna göre; denk bütçe yapmaya, çağdaş bir devlet bankası kurmaya, Türk parasının istikrarını sağlamaya, borçlanmamaya ve ülkeye doğal yollarla para getirmeye öncelik verecekti. Fethi Bey, bu beş konunun ülkenin temel sorunları olduğuna dikkati çekti. Geriye kalanları *teferruat* olarak nitelendirdi. Hükûmetin, bu gerçeği kavrayamadığı için SCF'nin programını noksanlıkla itham ettiğini vurguladı[29]. Ardından da plânlanan İzmir gezisi için hazırlıklarına başladı.

Fethi Bey İzmir'e yola çıkmak üzere iken Mahmut Esat, Orta ve Batı Anadolu'da denetimlerini tamamlayarak Uşak üzerinden 2 Eylül akşamı İzmir'e geldi[30]. İzmir'de, Fethi Beyin ziyareti nedeniyle yoğun bir hareketlenme vardı. Mahmut Esat Bey, Mustafa Kemal Paşaya çektiği bir telle İzmir halkının Fethi Beyin aleyhinde olduğunu, geldiği takdirde *belki hakarete uğrayabileceğini*, gelmemesinin daha uygun olacağını bildirdi ise de Mustafa Kemal Paşanın desteğini alan Fethi Bey[31], 4 Eylül'de İzmir'e gel-

28. **Son Posta**, 1 Eylül 1930, No: 37, s. 4. Ayrıca bkz. Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, c. 1 (1929-1932), AÜSBFY No: 569, Ankara 1988, s. 95-104.

29. **Son Posta**, 3 Eylül 1930, No: 39, s. 1.

30. **Anadolu**, 3 Eylül 1930.

31. Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, (I. Baskı), Nebioğlu Yayınevi, Ankara Tarihsiz, s. 51-52.

Levent Şahverdi Arşivi

di ve büyük bir coşku ile karşılandı. Bu doğaldı. Zira İzmir, ülkenin dış ticarete açılan en büyük ikinci limanıydı ve ihracat ürünleri piyasasında önemli bir yere sahipti. Bu nedenle de ekonomik bunalımı en çok hisseden illerin başında geliyordu. Fethi Beyin İsmet Paşaya yanıt vermek için İzmir'i seçmesinin nedeni de buydu ve İzmir'de halkın coşkun gösterileri ile karşılandı. Hükûmetin bile beklemediği kadar büyük olan bu coşku, çok geçmeden pek çok olumsuzluğu beraberinde getirdi. Bir yandan yerel makamların Fethi Beyin konuşmasını önlemek istemesi ve buna CHP il örgütünün katkısı, öte yandan SCF yanlısı Hizmet ve Yeni Asır gazeteleri ile CHP yanlısı Anadolu gazetesinin yayınları İzmir'de ortamı daha da gerginleştirdi. *Serbest Fırkaya zıt neşriyatı ile halka tercüman olmadığı* düşünülen Anadolu gazetesi *20-30 kişilik* bir grup tarafından basıldı. Gazetenin taşlanması ve polisin havaya ateşi ile olaylar büyüdü. Bu sırada on iki yaşında bir çocuk Kantar Karakolu polis muavinin kurşunu ile yaşamını yitirdi, on beş kişi yaralandı. Ölen çocuk, halk tarafından bayrak içinde İzmir Palas'ta kalan Fethi Beye götürüldü ve *işte ilk kurbanımız* diye seslenildi. Halk, Fethi Beyden katilin yakalanmasını istedi[32]. Olaylar, hem Fethi Bey hem de İsmet Paşa tarafından kınandıysa da durulmadı. CHP il binası saldırıya uğradı[33].

İzmir'de yaşanan bu olaylar, Fethi Beyin yapacağı konuşmayı geciktirdi. Nihayet, Gazi'nin yeniden devreye girmesi ile Fethi Bey, 7 Eylül'de Alsancak Stadı'nda büyük halk kitlesi önünde söylevini verdi. *Cumhuriyeti ebedîleştirmek* gayesi ile yola çıktıklarını söyleyen Fethi Bey, partisinin lâik yapısını vurguladı. Aksini iddia edenlerin, tek partili yönetimin getirisi olan sorumsuzluğu hoş görenlerle, SCF ile açılan yeni dönemi çıkarlarına uygun bulmayanlar olduğunu savladı ve şunları söyledi:

32. **Son Posta**, 7 Eylül 1930, No: 43, s. 1.

33. İzmir olayları ile ilgili olarak SCF yanlısı yorumlar için Son Posta ve Yarın, CHF yanlısı yorumlar için Hakimiyeti Milliye ve Akşam, biraz daha tarafsız yorum için Cumhuriyet gazetelerinin 5-10 Eylül tarihlerinde ayrıntılı bilgi bulunabilir. Ayrıca bkz. Ağaoğlu Ahmet, **Serbes Fırka Hatıraları**; Yetkin, **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası**; Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitabevi, Ankara1999; Tevfik Çavdar, "Serbest Fırka", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 8, İletişim yayınları, Ankaras. 2059 vd.; Abdülhamit Avşar, **Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998. Serbest Fırka ile ilgili basında yer alan seçme yazılar için bkz. Kâzım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi TBMM-III. Dönem 1927-1931**, c. II, TBMMVY, Ankara s. 359-425.

Levent Şahverdi Arşivi

Fırkamız ne mürtecidir, ne de fırka fikrini şahsi menfaat addeden bir teşekküldür. Bilakis inhisarlardan halkın zararına olarak ceplerini doldurmak istiyenlerin gayri meşru hareketlerine karşı mücadele edecektir.

İrticaî fikirlere karşı cidalde ön safta bulunmak hak ve vazifesini kullanmakta ve yapmakta kendisine tekaddüm edilmesine razı olmayıcaktır.

Fethi Beyin konuşmasında hassasiyetle üzerinde durduğu konu demiryollarıydı. SCF, İsmet Paşanın Sivas söylevinde belirttiği gibi demiryollarına değil, Hükûmetin demiryolu politikasına karşıydı. Fethi Bey bu politika ile hazineden çıkan paranın yüzde otuz beşine yakın kısmının faiz ve komisyon ücretiyle yapımı üstlenen grup elinde bırakıldığını, belli kesimlere çıkar sağlandığını, buna karşın halkın daha ağır vergilerle yükümlü kılındığını iddia ederek şunları söyledi.

Bu nutukta (Sivas nutku) Serbest Cümhuriyet Fırkası alelıtlak demiryollarının yapılmasına muarız gibi gösterilmiştir. Hayır efendiler, demiryollarının gerek vatan müdafaası, gerek iktisadî noktai nazardan faydasını inkâr etmek asla hatırımızdan geçmemiştir.

Bizim iddiamız demiryollarının gayet ağır şartlarla yapılmakta olmasıdır. ... Halkın dişinden, tırnağından, güçlükle elde edilen bu paraların büyük bir dikkat ve itina ile ve tasarruf gözetilerek sarfı iktiza etmez mi!.. Halbuki Başvekil paşa Sivas hatlarının ağır faiz ve komisyonla evvelce bir Belçika şirketine verildiğini kendileri ifade ediyorlar. ... ayni mahiyetteki mukaveleyi gene taahhüdünü ifa edemeyeceği bilahare anlaşılan İsveç gurupile tekrar etmek halkın her türlü sıkıntıya katlanmak suretiyle ihtiyar ettiği fedakârlıkların mahalline masruf olduğuna dair kat'i teminat teşkil etmez.

Ağır faiz ve komisyon şartlarını havi olarak İsveç gurupile yapılan mukavelenin tadiline mecburiyet hasıl olduğu ve muaddel mukavelenamenin peşin para usulüne tahvil edildiği malumdur. Peşin para esasına müstenid olan bu muaddel şekli de ... bütün işlerden masrafa mukabil gurupa yüzde yirmi menfaat temin edilmiştir. Sonra lokomotif, vagon gibi pahalı malzemenin İsveçten mübayaası yani bayilerin tayin edecekleri fiyatla mal edilmesi taahhüt edilmiştir. Peşin para esasına müstenit bir taahhütte bu kadar ağır şartlara katlanmak mecburiyetini nereden geldiğini anlıyamıyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte bu ağır mukavelelerin, kısa vadeli mukavelelerin bugünkü nesli tazyik etmesi ve halkın cebinden çıkan paraların israfa ve zarara uğratılması bugünkü demiryolu siyasetine karşı yükselttiğimiz itirazları teşkil eder.[34]

Fethi Bey, İzmir söylevinde CHP'nin *mutedil devletçiliğine* karşı SCF'nin liberalizmi benimsediğini bir kez daha vurguladı ve liberalizmi *devlete ait olan vazifeleri devlete, efrada ait olan vazifeleri de şahsi teşebbüslere terk eden ve bu teşebbüslerin inkişafına engel olacak müdahaleleri asla tecviz etmeyen bir meslek* olarak tanımladı. Partisinin tüm *inhisarlara* karşı olmadığını da belirten Fethi Bey, bunlardan yalnız liman ve petrol inhisarlarının kaldırılacağını belirtti.

İsmet Paşanın Sivas söylevine yanıt niteliği taşıyan bu konuşmasında Fethi Bey eleştirilerini olabildiğince yumuşak bir üslupla ortaya koydu. Belki yeni bir tatsızlığa meydan vermemek ve partisinin geleceğini garanti altına almak için konuşmasına başlarken de nezaket ölçüleri içinde serbest tartışmadan yana olduklarını açıkladı. Ne var ki Fethi Beyin bu duyarlılığını SCF yanlısı kimi gazeteler göstermedi. Yarın gazetesinde Arif Oruç, İzmir olayları dolayısıyla Halk Fırkası'nı suçladı. Duyguları ve onurları çiğnenmek istenenler *Mısır ehramları önünde kamçılanan esirler değillerdi*[35] diyerek olayların büyümesinden Mahmut Esat'ı sorumlu tuttu[36]. Son Posta gazetesi ise CHP'nin 9 Eylül'de İzmir'in kurtuluşunu kutlamak amacıyla hazırladığı program çerçevesinde Fethi Beyin konuşmasına yanıt olmak üzere Mahmut Esat'ın konuşma yapacağı haberini verirken *Adliye Vekilinin kürsüye çıkmaya cesaret edip edemeyeceği meçhuldür*[37] diyerek SCF ile CHP arasındaki ipleri gerecek yayınlarını sürdürdü. İzmir'de yayın yapan Hizmet ve Yeni Asır gazeteleri de Hükûmete yönelik sert eleştirilerde bulundu.

Fethi Beyin halktan aldığı olumlu tepki ve SCF yanlısı basının iktidar partisine yüklenmesi Hükûmeti harekete geçirdi. Başbakan, bakanların Ankara'da toplanmalarını istedi. Mahmut Esat, İsmet Paşaya yazdığı bir

34. **Son Posta**, 9 Eylül 1930, No: 45, s. 4; **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1930, No: 2277, s. 1-3.

35. **Yarın**, 7 Eylül 1930. Aktaran: Kâzım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi TBMM-III. Dönem 1927-1931**, c. II, s. 381-383.

36. Tırnak içinde verdiği bu cümle Mahmut Esat'ın en sık kullandığı ifadelerden biridir.

37. **Son Posta**, 9 Eylül 1930, No: 45, s. 4.

Levent Sahverdi Arşivi

mektupla, *bütün mülhakata davetliyim. Teftişten avdetimden beri bir dakika dinlenmedim. Mutlaka hareketim lâzımsa emirlerini bekliyorum* diyerek İzmir'de kalmak istediğini belirtti ve toplantıya katılmadı[38]. İsmet Paşa ise *asayişi muhil ve türlü maksatlarla kanuna muhalif neşriyat, tahrikât ve harekât yapanlar hakkında kanunun emrettiği takibat bila tereddüt icra olunmalıdır. Fikir münakaşalarının masuniyeti ancak zabıta ve adliyenin memleketin nizam ve asayişini mahfuz tutmasile mümkündür*[39] diyerek İçişleri ve Adalet bakanlarından İzmir'deki olayları denetim altına almalarını istedi. Ardından İzmir'de tutuklamalar başladı. Önce Son Posta gazetesinin sorumlu müdürü Selim Ragıp, ardından Hizmet başyazarı Zeynel Besim ve sorumlu müdürü Avukat Bedri, Yeni Asır gazetesinin sahiplerinden Behzat Arif ve sorumlu müdürü Abdullah Abidin, Halkın Sesi başyazarı Sırrı ve sorumlu müdürü Fuat beyler *hilâfı kanun neşriyattan* dolayı tutuklandılar[40]. Hükûmetin özellikle SCF yanlısı basına yönelik bu tutumu muhalefet partisi tarafından sert bir şekilde eleştirilince Anadolu gazetesi de kovuşturma kapsamına alındı[41].

Hükûmetin aldığı sert önlemlere Fethi Bey de Balıkesir söylevinde aynı sertlikle yanıt verdi. Halkın kendisine ve partisine gösterdiği coşkuyu *küçültmek isteyenlerin kıskançlığı*na acıdığını söyleyerek sözlerine başlayan Fethi Bey, karşıtlarına, kendisine gösterilen bu coşkunun nedenlerini aramayı önerdi[42]. SCF'nin vergileri indirmek, tekelleri kaldırmak, çiftçinin kredi olanaklarını artırmak yolundaki amaçlarını yineleyerek, partisine yöneltilen eleştirileri yersiz bulduğunu şu sözlerle açıkladı.

Fırkamız iktisadî teşebbüslerinde halkın serbest çalışmasına gayret eder. Vergilerin tahammülü mümkün dereceye indirilmesi hedefimizdir. ...Fırkamız halkın sermayesini himaye ve küstürmemeğe çalışacaktır. Fırkamız hükûmetin masraflarında tasarruf icrasını mümkün görüyor. Meselâ Liman İnhisarı ticareti sektedar ettiği ve hiçbir faide temin etmediği gi-

38. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.01-55.335.3, E2., 09.09. 1930.
39. **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1930, No: 2282, s. 1; **H.M.**, 13 Eylül 1930, No: 3294, s. 1; Avşar, **a.g.e.**, s. 133.
40. **H.M.**, 14 Eylül 1930, No: 3295, s. 1-3; **Son Posta**, 15 Eylül 1930, No: 51, s. 1.
41. **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1930, No: 2286, s. 1-2.
42. **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1930, No: 2282, s. 4; **Akşam**, 14 Eylül 1930, 4284, s. 1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

bi bu işlerle meşgul bir kısım mesai erbabını ızrar etmiştir. Bunun ilgası elzemdir. ... Şeker ve petrol rüsumunu ve buna mümasil şeylere konulan ağır vergiler tadil edilerek hayat bahalılığının izalesi şarttır. Ziraat Bankasını ucuz faizle ve kâfi miktarda çiftçiye para verecek hale getirmek ve ikraz usullerini ıslah etmek iktiza eyliyor. ... Fırkamıza fes giydirmek, Arap harflerini tekrar kullandırmak vadile propaganda yaptığı iftira olunmaktadır. Bu iftira aynı zamanda halka da hakarettir. Gûya bütün vergileri kaldıracakmışız. Türk milleti takati dahilindeki vergileri verir. Bize böyle isnatlarda bulunanlar mahcup düşeceklerdir. ... Biz yolumuza devam edeceğiz. Yolumuzun hak olduğuna kaniiz...."[43]

Ardından İzmir söylevinde değinmediği adliye konusunu ele aldı. Dönem içinde başta Ticaret Odaları olmak üzere sermaye çevrelerince ve bazı gazetecilerce kredi olanaklarını daralttığı ve borç için hapsi engellediği gerekçeleriyle yoğun bir eleştiriye uğrayan İcra ve İflâs Yasası[44] üzerinde odaklandı. Kredilerin kesilmesine ve ekonomik bunalıma neden olan *başlıca âmil*in İcra ve İflas Yasası olduğunu, yasanın Türkiye'de uygulama alanı bulamadığını ve *ilga* edileceğini söyledi[45].

Fethi Beyin, Adalet Bakanlığı'na yönelik bu çıkışı karşısında heyecanlı ve ateşli bir kişiliğe sahip olan Mahmut Esat sessiz kalmadı. Adliye Müfettişleri Kongresi'ne yönelik çalışmaları yürüten Mahmut Esat kongreyi gerekçesiz olarak erteledi. Kuşadası'na ve Söke'ye yaptığı ziyaretlerden[46] sonra Ödemiş'e geçti ve 16 Eylül'de Fethi Beyin İzmir ve Balıkesir'deki söylevlerine yanıt verdi.

İzmir'de *hakarete uğrayanın* CHP olduğunu, Partinin, *tarihten* ve *aldatılmış, temiz yürekli vatandaşların kanından* korktuğu için bu hakaretlere

43. **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1930, No: 2282, s. 4.

44. İsviçre İcra ve İflas Yasası'nın Fransızca metninden, gerektikçe Almanca metinle de karşılaştırma yapılarak çevrilen yeni İcra ve İflas Yasası 18 Nisan 1929'da TBMM'de bir bütün olarak görüşülerek aynı gün yasalaştı. Yasa, 4 Eylül 1929'da yürürlüğe girdi. Bkz. **TBMM ZC**, D. III, c. 10, s. 67 vd., S. Sayısı: 136. Yasa, kısa bir süre sonra ilâmsız icra yöntemi ve borç için hapsi kaldırmış olması nedeniyle eleştirildi. Bkz. **Akşam**, 24 Teşrinievvel 1929, No: 3963, s. 1. Mahmut Esat'a göre, yasayı eleştirenler dolayısı ile kaldırılmasını isteyenler "liberal geçinen" bazı gazetecilerle "murabahacılar"dı. Bkz. Mahmut Esat, "Ne Yapmalı 2", **Anadolu**, 14 Eylül 1932, No: 5408, s. 1-2. Yasa, Mahmut Esat'ın Adliye Vekilliğinden ayrılmasından kısa bir süre sonra değişikliğe uğradı.

45. **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1930, No: 2282, s. 4; **Akşam**, 14 Eylül 1930, 4284, s. 1-2.

46. **Anadolu**, 3 Eylül 1930, 4 Eylül 1930; 11 Eylül 1930; 14 Eylül 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

yanıt vermediğini, *öcünü, tarihe ve cumhuriyet kanunlarına* bıraktığını ve *bir kısım vatandaşların* gerçeğin nerede olduğunu, aldatılmış olduklarını kısa bir süre içinde görüp anlayacaklarından kuşku duymadığını söyleyerek sözlerine başladı. Ardından da *Niçin Cümhuriyet Halk Fırkasındanım* sorusunu yanıtlayarak devam etti. *...Cumhuriyet Halk fırkası azasındanım, çünkü bu fırka en büyük Türk'ün, Gazinin fırkasıdır. Bugün onun âli idaresi altındadır. Yarın fiilen idaresi altında çalışacaktır*[47] diyerek Mustafa Kemal Paşanın SCF'den desteğini çekmiş olduğunu vurguladı[48].

Mahmut Esat'ın Ödemişlilere, *Adliye Vekili olarak değil* milletvekili kimliği ile seslenmesi ise yalnızca hükûmetinin ve bakanlığının değil CHP'nin de politikalarını savunacağının göstergesiydi. Zira,

Cumhuriyet Halk Fırkası azasındanım, çünkü bu fırka vatanın kurtulma siyaseti mesuliyetini yüklenen vatanı kurtaran fırkadır. Bu fırka dünyanın en büyük inkılâbını yapmış ve öldüğü zannedilen Türk milletini bugün dünyanın en medenî milletleri sırası meyanına dizmiştir .

Cumhuriyet halk fırkasındanım, çünkü bu fırka çiftçi ve köylü fırkasıdır. Aşarı kaldırdı, askerliği bir buçuk seneye indirdi, yolları yapıyor, köylünün sırtındaki ezici kuvvetleri kaldırdı, müteamadiyen kredi açıyor, ziraat bankası, iş bankası başta olmak üzere bugün yalnız Ödemişin içinde bulunan beş Banka vardır. Hepsine güveniyoruz, hepsi çalışıyor. Hangi devirde, hangi idare içinde bu kadar iktisadi yardım müesseseleri kurulmuştur. Hiçbir devirde.. Bütün bunlar C.H. Fırkasının siyasetinin feyizleridir.[49] diyerek CHP'nin temel politikalarını savundu. Fethi Bey'in, Hükûmetin politikalarına yönelik eleştirilerine de şöyle yanıt verdi.

Muhalefet partisi bugünkü itirazlarından belli başlısını inhisarlara tevcih ediyor. İnhisarların olmadığı devirlerde bütün vergi yükünü köylünün ve çiftçinin sırtında kaldığını biliyoruz. Tütüne, içkiye inhisar koymayıp ta

47. **Anadolu**, 18 Eylül 1930; **Akşam**, 19 Eylül 1930, No: 4289, s. 2.

48. Zira Mustafa Kemal Paşa, Yunus Nadi'nin 9 Eylül'de yazdığı mektuba 10 Eylül'de verdiği yanıtta kendisinin CHP'nin Genel Başkanı olduğunu ve O'na "tarihten bağlı" bulunduğunu vurgulayarak taraf sızlığını bozmuştur. Bkz. **Cumhuriyet**, 9-10 Eylül 1930; Aktaran: Yetkin, **a.g.e.**, s. 211-212.

49. **Anadolu**, 18 Eylül 1930; **Akşam**, 19 Eylül 1930, No: 4289, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk köylüsünün omuzunda âşar belâsını bırakmağa vicdan razı olur mu? Ordu istiyoruz, adliye istiyoruz, maarif istiyoruz, şimendifer istiyoruz, hastaneler istiyoruz. Bütün bunları devlet vergisiz mi yapacaktır. Hürriyet, medeniyet, istiklâl ucuz alınır şeylerden değildir. Bunlar can, mal bahasına elde edilir. Dünyanın ecnebi boyunduruğu altında kalan milletleridir ki vergi vermezler. Muhalefet partisinin lideri şurada, burada mütemadiyen vergilerin ağırlığından, bunları hafifleteceğinden bahsediyor. Fakat bütün söylediği şeyleri nasıl yapacağını bize bugüne kadar bir tek kelime ile bildirmedi.. Hep vadediyor.

Eğer Türkiyede vaitlerle, hayallerle hükûmeti ele almak kolay birşey olsaydı daha fazlasını vadedecekler bulunurdu. Fakat Türk milletini hayal ve vait peşinde ele almak mümkün değildir. Onun aklı selimi herşeye hâkimdir. Hâkim kalacaktır.

Fethi Bey vergileri indireceğim demekle hükûmeti elde edebilecekse yarın diğer birisi çıkar, vergileri büsbütün kaldıracağım, hatta daha bir başkası çıkar hem vergileri kaldıracağım, hem de herkese para dağıtacağım diyebilir. Bütün bunların hepsi hükûmeti ele mi alacaklardır? Hükûmete geçmek bukadar kolay birşey midir. Türk milletinin hükûmeti bukadar kolaylıkla ele geçirilebilir bir oyuncak mıdır?

Muhalefet partisi içinde bugün inhisarlara muhalif olanlardan öylelerini tanıyorum ki daha dün bana inhisar idarelerine yerleştirilmeleri için mektup yazıyorlardı. Arzuları yapılmayınca bugün inhisara muhalif oldular. Gene öylelerini tanıyorum ki düne kadar inhisar idarelerinden geçiniyorlardı. Buralardan çıkarılınca inhisar aleyhtarı oldular. İşte bütün bunlar bugün muhalefet partisi namına çalışanlardan birçoklarının kanaatlerinde samimî olmadıklarını göstermeğe kâfidir[50].

Mahmut Esat, Fethi Beyin temel eleştiri konusu olan demiryolu politikası hakkında da şunları söyledi:

Ben C. H. Fırkasındanım. Bunun sebeplerinden birisi de şimendifer siyasetidir. Türkler vatanın belli başlı kurtarıcı saiklerinden birini de büyük

50. **Anadolu**, 18 Eylül 1930; **Akşam**, 19 Eylül 1930, No: 4289, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

İsmet Paşanın şimendifer siyasetinde görüyorum. Geçen idare(ler), milleti gırtlağına kadar borca soktukları halde C. H. Fırkası hariçten bir para almaksızın eski idarelerin yedi asırda yaptıkları işin fazlasını Türk parasıyla, Türk işçisiyle yedi senede yaptı. Vatanın yarısından fazlasını yedi sene içerisinde demir çemberle ördü. Şimendiferler lâzım mı değil mi? Rus çarlarının vaktiyle bu memlekette şimendifer yaptırmamak için Osmanlı hükûmetini silâhla tehdit ettiklerini söylersem bunun nekadar lâzım olduğunu kolaylıkla anlıyacağız. Bu memleketin bütün düşmanları Türkiye'de şimendifer istememişlerdir. Çünkü Türk vatanını müdafaasız bir çöl halinde bırakmak istiyorlardı. Şimendifersiz. bir memleket nasıl müdafaa olunur? Orada zenginlik nasıl yaratılır. Muhaliflerimiz biraz sükûnetle buraları düşünseler, fırkamızın şimendifer siyasetini candan kabul etmeleri lâzımdır. Fırkamızın muarızları gelecek nesillerin işini bu nesle yükletmeyiniz diyorlar. Cetlerimiz Viyana kapıları önünde kılıçlarını sallarken, kan dökerken yalnız kendilerini değil bugünü de düşünüyorlardı. Dünyada vatanperver, milliyetperver geçinen bir nesil yalnız kendisini düşünemez. Gelecek nesilleri de düşünmek mecburiyetindedir. Hürriyet ve istiklâl yolunda bütün bir neslin hem kendisi, hem ilerideki nesiller için kan döktüklerini az mı görüyoruz.

Bugünkü şimendifer siyaseti yalnız gelecek nesillerin değil, bugünkü nesillerin de yaşaması, istiklâl ve hürriyetini müdafaa etmesi için lâzımdır. Avrupadan para alıp niçin yapmıyorsun diyenlere: İnsaf ediniz; Avrupa verinceye kadar memleketin müdafaasını unutalım mı? deriz. Avrupa Türk milletinin şeref ile, istiklâl ile ikrazatta bulunmak istiyorsa Fethi Bey bu kadar zamandır Paris sefiridir. Bu kadar kolay bulunacak parayı niçin vazifesini yaparak hükûmete bildirmedi? Memleketin şerefini istiyen bir paraya bu memleketin kapıları kapalıdır ve daima kapalı kalmalıdır [51].

Hükûmetin demiryolu politikasını bu sözlerle savunan Mahmut Esat, bakanlığına yönelik eleştirileri ise şöyle yanıtladı:

Muhalefet partisi lideri Fethi Bey şurada burada söylediği lâflar arasında biraz da Türk adliyesine ilişmek lütufkârlığında bulundu. Eğer Fet-

51. **Anadolu**, 18 Eylül 1930; **Akşam**, 19 Eylül 1930, No: 4289, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

hi Beyin samimiyetine inanmasaydım bunu gülmeğe değer bir lâtife olarak telâkki ederdim. Fethi Bey bazı gazetelere beyanatında; Türk adliyesinin istiklâlinden tereddütle bahseder gibi şeyler söylüyor.

Türk Adliyesinin istiklâli yalnız teşkilâtı esasiye ile, kanunlarla değil, Türk hâkiminin el değmez vicdanı ve yüksek şerefile teminat altındadır. Fedakârlık içinde çalışan bütün Türk Hâkimlerini rencide edecek bu sözleri Fethi Beyin ağzından beklemezdim. Fethi Bey emin olsun ki bir selâm ile ve selâm ediyorlarla Hükûm verilecek devirler çoktan geçmiştir....

Mahmut Esat'a göre, bir dönem Türk hâkiminin bağımsızlığına sekte vurmak isteyen de Fethi Beyden başkası değildi.

Bozkurt-Lotus davasında Türk Adliyesi Enginde dokuz Türkün ölümüne sebep olan bir Fransız kaptanını tevkif etmişti. Fethi Bey o zaman Paris Sefiri idi. Hükûmete çektiği telgrafta hâkime emir verilerek kaptanın tahliyesini temin ettirmek istemişti. Hükûmet Fransızlarla harbi bile göze alarak Fethi Beyin teklifini reddeti. Ve hâkimi, hertürlü müdahaleden azade bulundurdu. Adalette istiklâl devri kimin kime vermekte haklı olduğunun milletin hâkim efkârına bırakıyorum[52].

Mahmut Esat'ın en duyarlı olduğu konu Fethi Beyin İcra ve İflas Yasası'na yönelttiği eleştiriler oldu. *Cumhuriyetin ana kanunlarından biri*[53] olarak değerlendirdiği ve çıkarılmasında öncü olduğu İcra ve İflas Yasası'na karşı muhalefet liderinin getirdiği eleştirileri oldukça sert yanıtladı.

Fethi Bey Balıkesirden geçerken yeni icra kanununun memlekette iktisadî buhranın başlıca âmillerinden olduğunu söyledi. Biz memleketin ihtiyacını Paris'ten değil, vatanın dört bucağını karış karış gezerek tetkik ettik. Gördük ki yeni icra kanunu eskiyi arattıracak bir mahiyette değildir.

İstatistiklerle sabittir ki bu günkü tahsilat dünkü tahsilattan hatta biraz da fazladır. İcra kanunu şunun bunun şahsî menfeatine dokunmuş olabilir. Fakat bütün Türk milletinin umumî menfeatine uygundur. Dünyanın hiçbir medenî memleketinde şahsî borç için hapis yoktur. Fransa bundan 63 se-

52. **Anadolu**, 18 Eylül 1930; **Akşam**, 19 Eylül 1930, No: 4289, s. 2.
53. **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1929, No: 1812, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

ne evel bu usulü kaldırmıştır. Dünyanın en geri memleketi, dünyanın en geri milleti Türk milleti midir ki borç için hapis vatanımızda yer bulsun.

Borcuna en sadık millet şüphe edilmesin ki Türk milletidir. Muhalefet liderinin beyanatından Türk milletini hapis etmek istediği anlaşılıyor. Milletin Adliye vekâleti emaneti elinde kaldıkça yüzde beşyüz alan faizciler için İstanbul, İzmir sokaklarında dolaşan Tefeciler uğrunda Türk milleti hapis edilmiyecektir. Millet faizcilerin, mütegallibenin Tefecilerin elinde hapis oyuncağı değildir. Bir gün Adliye vekili olmazsam bile bu hür vatanda kızgın güneş altında alınteri ile çalışan milleti borç için hapis ettirecek-lerle uğraşacak kadar zindeliği ve kuvveti kendimde buluyorum.

Tire'den geçerken muhalefet ocağı heyeti bana hoş geldine, geldiği zaman kanunlarımızın sertliğinden bahsederek hürriyetin lâzım olduğu gibi tevzi edilmediğinden şikâyet etti. Size şu kanaatimi söylemeliyim ki, hürriyet şuna buna taarruz ve tecavüz ederek gazeteciliğin para kazanmak vasıtası değildir. Hürriyet Türk milletinin Türk vatanının malıdır. Bu mal şunun bunun elinde para kazanmak metaı değildir. Bozdağın hür havasını teneffüs etmekte bulunduğum eteklerinde bir kere daha sesimi yükselterek diyeceğim ki, muarızlarımın tecavüzleri, taarruzları benim neşem ve hazzımdır.

Bu taarruz ve tecavüzleri nekadar artarsa neşem kuvvetinde o kadar artacaktır. Memleketimin ve milletimin uğrunda uğrayacağım taarruz ve tecavüzler benim için bulunmaz bir neşe ve keyif mevzuu olarak kalacaktır. Tecavüzlerinde devam edecek muarızlarıma şimdiden teşekkür ederim. Muhaliflerime müsaade ederlerse şunu hatırlatmak isterim ki, bu memleketin samimî, ciddî bir fikir mücadelesi ihtiyacı çoktur. Fakat muhalefet partisi harekete geçerken onun namı gayri samimî hareketle şahsî endişelerle vaki tecavüzler fırkaları için şeref olmıyacaktır. Bundan sakınılırsa hem kendilerine ve hem de memlekete iyilik etmiş olur. Sağ olsun Türk milleti, Yaşasın Gazi reisicümhur Hazretleri[54].

Bununla birlikte Mahmut Esat'ın, partisinin, hükûmetinin ve bakanlığının benimsediği politikaları savunan bu sözleri milliyetçi söylemi kadar etkili olmadı. Ödemiş söylevinde;

54. **Anadolu**, 18 Eylül 1930; **Akşam**, 19 Eylül 1930, No: 4289, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

C.H.Fırkası azasındanım. Çünkü bu fırka bu vatanın maddî, manevî varlıklarını yabancıların ellerinden alarak Türk milletine verdi. Ellerinizi vicdanlarınıza koyarak düşünelim, hatta düne, bugüne kadar C.H.Fırkasından olup ta bugün nedense dönmüş olanlara soralım, ilmî mütalea diye C.H. Fırkasına sövdükleri şu anda taşıdıkları saadeti hangi fırkanın siyaseti sayesinde edindiler? Düne kadar vapurlarda, şimendiferlerde, memleketimizin bugün ticarî ve malî müesseselerinde kimler çalışıyordu, ve bunlar kimlerin ellerinde bulunuyordu? Türk olmıyanların değil mi? Bugün kimin elindedir. Türklerin. Bütün bunlar Cumhuriyet Halk Fırkasının mahsulüdür. Bağlar, bahçeler, hatta dağlar, ovalar, mal, mülk memleketin iktisadiyatı baştan başa Türk olmayanların elinde değil mi idi? Bugün bütün bunlar Türk'lerin eline geçti, bu da Cumhuriyet Halk Fırkasının siyasetinin semeresidir. Düne kadar yabancıların yanında amelelik yapan binlerce Türk'ün bağ, bahçe, mülk sahibi olduğunu az mı görüyoruz. C.H. Fırkasındanım, çünkü bu fırka bugüne kadar yaptıklarile esasen efendi olan Türk Milletine mevkini iade etti. Benim fikrim, kanaatim şudur ki, dost ta düşman da bilsin ki bu memleketin efendisi Türk'tür. Öz Türk olmıyanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır. Köle olmaktır. Dünyanın en hür bir memleketindeyiz. Onun adına Türkiye diyorlar. Meb'usunuzun samimi kanaatini söylemesi için bundan daha müsait yer bulunamazdı. Onun için duygularımı saklıyamıyacağım"[55] diyerek tavrını açıkça ortaya koyması, ülkede büyük bir tepki doğurdu. SCF yanlısı basın Mahmut Esat'ın bu sözlerle Anayasayı *baltaladığını* ve *Türk adliyesini harice karşı fena mevkiie düşürdüğünü*[56] belirterek istifasını istedi. Bunun üzerine Mahmut Esat, ulus-devlet anlayışını ortaya koyarak kendisini savundu ve şöyle dedi.

Ben Ödemiş nutkunda bu memleketin efendisi Tüklerdir. Öz Türk olmıyanların hakkı hizmetçiliktir, köleliktir. Demekle misafirlerimiz olan ecne-

55. **Anadolu**, 18 Eylül 1930, **Akşam**, 19 Eylül 1930, No: 4289, s. 2.

56. **Son Posta**, 20 Eylül 1930, No: 56, s. 3. Teşkilâtı Esasiye Kanununun 88. Maddesi: "Türkiye'de din ve ırk ayırd edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese 'Türk' denir. Türkiye'de veya Türkiye dışında bir Türk babadan gelen yahut Türkiye'de yerleşmiş bir yabancı babadan Türkiye'de dünyaya gelip de memleket içinde oturan ve erginlik yaşına vardığında resmî olarak Türk vatandaşlığını isteyen yahut Vatandaşlık Kanunu gereğince Türklüğü kabul olunan herkes Türktür" diyordu. Bkz. Suna Kili, **Türk Anayasa Metinleri**, Tekin Yayınları, İstanbul 1982, s. 62.

Levent Sahverdi Arşivi

bileri kasdetmedim. Esasen bir memleketin dahili, siyasî münakaşalarında yabancıların yeri yoktur ve olamaz. Bu hak vatan evlâtlarına aittir. Benim kastım teşkilâtı esasiye mucibince Türk olup hâlâ Türkten başka milliyet iddia edenler varsa onlardır. Türk harsını samimi kabul edipte Türküm diyene sözüm yoktur[57].

Ancak bu açıklama da Rumca gazetelerin eleştirilerini ve İzmir'deki muhalif basının Mahmut Esat'ın istifasını istemelerini engellemedi. Hatta O'nun ülkeden uzaklaştırılacağı söylentileri de çıkarıldı[58]. Cumhuriyet gazetesi de İsmet Paşanın Halk Fırkası Grubu'nu toplantıya çağırdığına ve kabinede değişiklik yapılacağına dikkati çekti[59]. Akşam ise Mahmut Esat'ın *çekilmesinin pek muhtemel* olduğunu belirtti[60]. Bu baskılar karşısında Adalet Bakanı Mahmut Esat, 22 Eylül 1930'da İzmir'den gönderdiği mektupla Başbakan İsmet Paşadan istifasının kabulünü istedi[61].

Buna karşın, muhalif basın Mahmut Esat'ın istifaya zorlandığını düşünüyordu. Ancak İsmet Paşa Fırka Gurubu'nda bu iddianın asılsız olduğunu, aksine, Mahmut Esat Beyin çekilme isteğini bir kaç kere reddettiğini[62], ancak bu kez ısrar ettiğini ve *istifasını kabul etmekten müteessif olacağını*[63] açıklayarak gazeteleri yalanladı. Ancak, 27 Eylül 1930'da kurulan V. İsmet Paşa Hükûmeti'nde Mahmut Esat yer alamadı. Böylece muhalefet, amacına ulaşmış oldu.

---

57. **Anadolu**, 21 Eylül 1930.
58. **Akşam**, 25 Eylül 1930, No: 4295, s. 2.
59. **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1930, No: 2286, s. 1-4.
60. **Akşam**, 22 Eylül 1930, No: 4292, s. 1.
61. Mahmut Esat İstifa mektubunda şöyle diyordu:
"Başvekil İsmet Paşa Hz.
Ankarada mecliste ve fırkada faideli ve serbest çalışabileceğimi düşünerek bir kaç defa istifamın kabulü için vuku bulan ricalarım teveccüh ve iltifatı devletleri eseri olarak kabul buyurulmamıştı.
Yeni fırkanın memleketimizde ittihaz ettiği ve böyle giderse Türk milleti ve inkılâbı için vahim olabileceği fikrinde bulunduğum son hadiseler ve cereyanlar karşısında bu eski düşüncem daha fazla kuvvetlendi. Bilhassa kanunsuz vaziyet ve hücumlara karşı Vekillik kayıtlarından azade olarak millet ve memleket muvacehesinde mücadeleyi bir mebus vatandaş vazifesi tanımakta bulunduğumdan Adliye Vekâletinden istifamın kabulünü sarsılmaz hürmetlerimle istirham ederim. Gazi inkılâbının hükûmet şefi Büyük İsmet Paşanın yüksek reisliğinde çalıştığım seneler hayatımın en şerefli günleriydi efendim hazretleri". Bkz. **Akşam**, 23 Eylül 1930, No: 4293, s. 1.
62. Bkz. **Anadolu**, 5 Mayıs 1930, No: 4683, s. 2.
63. **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1930, No: 2293, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

Mahmut Esat, İsmet Paşaya sunduğu istifa mektubunda SCF ile başlayan çok partili dönemde yaşanan gelişmelerin, acı olayların Türk ulusu ve Türk Devrimi için *vahim* sonuçlar doğurabileceğini öngörmüştü. Hükûmet sorumluluğunu taşımadan bunlara karşı özgürce mücadele edebilmek için de istifasını istemişti. Nitekim, SCF'nin 17 Kasım 1930'da kendi kendini fesh etmesinin ardından çıkan Menemen *kaytaklığı* O'nun öngörüsündeki haklılığını ve toplumun henüz çok partili yaşama hazır olmadığını gösterdi.

Yedi yıllık Cumhuriyet yönetiminde devrimin kök salamadığı, ülkenin ekonomik koşulları nedeni ile toplumsal hoşnutsuzluğun arttığı, buna karşın hükûmetin benimsediği politikaların geniş halk kitlelerince benimsenmediği bir ortamda Mustafa Kemal Paşanın girişim ve çabası ile kurulan SCF, yalnızca yoksul halk kitlelerinin değil devrime karşı çevrelerin de sığındığı saçak altı oldu. Fethi Beyin ve partinin etkin isimlerinin, SCF'nin bir "muvazaa" partisi olmadığını kanıtlamak istercesine etkin bir muhalefet yapmaları, kısa bir süre önce içinden çıktıkları CHP'nin politikalarına sert eleştiriler getirmeleri ve halktan da kendilerini hızla iktidara taşıyabilecek kadar olumlu yanıt bulmaları karşısında CHP de muhalefete karşı takındığı tavrı giderek sertleştirdi. Bu süreçte muhalefete en keskin yanıtlar Mahmut Esat'tan geldi. Mahmut Esat, yalnızca hükûmetine ve bakanlığına yönelik eleştirileri yanıtlamadı. Türkiye'nin kurtuluş ve kuruluşunda partisinin rolünü ortaya koyarak CHP'nin âdeta sözcülüğünü yaptı. Ödün vermez bir devletçi olarak da Fethi Beyin ısrarla üzerinde durduğu ekonomik liberalizme karşı tüm yönleri ile devletçiliği savundu.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

AMERİKA'DA İLK TÜRK LOBİSİ: TÜRK TEAVÜN CEMİYETİ (TURKISH WELFARE ASSOCIATION)

Yrd. Doç Dr. Veysi AKIN*

ÖZET

Osmanlı topraklarından Amerika'ya ilk göç hareketi 1860'lı yıllarda gerçekleşti. İlk göç edenler arasında Rumlar, Suriyeliler ve Ermeniler yoğun olarak bulunuyordu. Aynı dönemde iş bulmak, para kazanmak maksadıyla bu ülkeye giden Türkler de mevcuttu. Türkler daha ziyade Doğu Anadolu'dan ve Rumeli topraklarından göç etmişlerdi.

Amerika'ya giden ilk Türkler New York, Detroit Worchester, Lawrence, Yougnstown, Pittsburg gibi sanayi kentlerine yerleşerek buralardaki fabrikalarda çalıştılar, ilk önceleri dil bilmedikleri için bir hayli zorluk çeken Türkler, dayanışmayı kuvvetlendirmek amacıyla kiraladıkları mekânlarda toplu olarak yaşıyorlar ve boş vakitlerinde Türklerin çalıştırdıkları kahvelerde bir arada bulunuyorlardı. Daha sonra Türk Teavün Cemiyeti adında bir dernek kurarak, Amerika'daki ilk Türk lobisini oluşturdular. Türk Teavün Cemiyeti, kısa sürede Türkler arasında birlik ve dayanışmayı sağladığı gibi Amerika'daki Türk düşmanı kampanyalara da göğüs gerdi. Özellikle Lozan Antlaşması döneminde asılsız iddialarla Türkiye'nin tanınmasını engellemek isteyen Ermeni ve Rumların propagandalarına karşı çıkarak, Yeni Türkiye Devleti lehine hava oluşmasını sağlamıştır. Bunun bir neticesi olarak 1917'de I. Dünya Savaşı nedeniyle kesilen Türk-Amerikan ilişkileri 1927'den itibaren yeniden başlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Amerika, Türkler, Türk lobisi, Türk Teavün Cemiyeti, Yeni Türkiye Devleti.

---

1. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Levent Sahverdi Arşivi

THE FIRST TURKISH LOBIES IN THE UNITED STATES: TURKISH WELFARE ASSOCIATION

ABSTRACT

The first immigrants from Ottoman Empire to United States were arrived in 1860. In fact, first immigrants include not only Turkish people, but Greeks, Syrians and Armenians. The main purposes of immigrations were find god jobs, and made good many. Most of the Turks among Ottomans immigrated to the USA were east part of the Anatolia and Ottoman Europe, called Thrace.

The first Turkish immigrants were settled in Industrial cities such as New York, Detroit, Worchester, Lawrence, Youngstown, and Pittsburg and worked in their different factories. Because of their limitation of English language, they had very difficult time and therefore all of them lived together as a big community. They generally attended Turkish coffee center because they felt more secure. After that, they established "Turkish Welfare Association" and this association was the first Turkish Lobbies in the United States. In short times, TWA made biggest contribution for Turkish community brought them together and played very important roles against Turkish community from other lobbies, for example Greeks and Armenian diasporas lobbies. Particularly, during the Lausanne Treaty, TWA tried to change lots of false arguments and propagandas produced by Armenians and Greeks against new Turkish Republic and made a valuable atmosphere for new Turkish Government in the USA. Because of World War I, Turkish - American relations were blocked in 1917. On the other hand, this relationship has started again in 1927

Key Words

United States, Turkish people, Turkish lobbies, Turkish Welfare Association, New Turkish Republic.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş: Türk-Amerikan İlişkileri

Türk-Amerikan ilişkileri, iki devlet arasındaki ticarî gelişmelere bağlı olarak 19 uncu yüzyılın ilk çeyreğinde kurulabilmiştir. Bununla beraber iki ülke arasında bu tarihten çok evvel de ticaret yapıldığı bilinmektedir. 17 nci yüzyıla kadar geriye götürülen İngiliz bandıralı Amerikan gemilerinin Osmanlı limanlarını ziyaretleri bir kenara bırakılacak olursa, bu ülkeye gelen Amerikan bandıralı ilk gemi *Grand* Turk adını taşımaktadır. *Grand Turk'un* 1790'lı yıllarda Türk limanlarından aldığı geleneksel Osmanlı ürünlerini Amerika limanlarına taşıdığı ve Amerikan Maliye Bakanlığı'nın ithalât-ihracat istatistikleri 1803 yılı kayıtlarında ilk defa Türkiye için bir sütun açıldığı bilinmektedir[1].

Ancak ticaretin gelişmesi devletler arasındaki ikili siyasî ilişkilerin kurulması ve ticarî anlaşmaların varlığına bağlıydı. Bu amaçla Amerika, 1802'de William Stewart'ı o dönemde dünya ticaretinde önemli yeri olan İzmir'e konsolos olarak atamıştır[2]. Bununla beraber Osmanlı Devleti ile Amerika arasında henüz bir anlaşma yapılmadığından dolayı W. Stewart'ın görevi Türk makamlarınca resmen tanınmış değildi. Stewart, İzmir'de bazı incelemelerden bulunduktan ve Türk-Amerikan ticaretinin geliştirilmesine dair bir rapor hazırladıktan sonra ülkesine döndü. Bu ilk Amerikan görevlisinin raporuna göre iki ülke arasındaki ticaretin geliştirilmesi için uygun ortam mevcuttu[3]. Stewart'ın raporundan sonra Amerikalı tacirlerin İzmir'e ve Türk mallarına olan ilgisi arttı. 1824 yılına gelindiğinde İzmir'deki Amerikan şirketlerinin sayısı dörde yükselmişti. Bu şirketlerden birisi aynı zamanda Amerika'nın İzmir Konsolosluğu görevini yürütecek olan David Ofley'in ortağı olduğu "Wodmas and Ofley" firmasıydı. Ne tesadüftür ki, iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlenmesi de David Ofley'in konsolos olarak atandığı tarih olan 1824 sonrasına rastlar. Nitekim bu dönemde

1. Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika,** İmge Kitabevi Yay., Ankara 2000, s. 9.; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Orhan Fuad Köprülü, *"Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri"*, **Belleten,** LI/200 (Ağustos) 1987, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987, s. 927-947.

2. Bilmez Bülent Can, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923),** Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 79-80.

3. Bilal N. Şimşir, *"Ermeni Propagandasının Ermeni Boyutu Üzerine"*, **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu,** Atatürk Üniversitesi. Yay., Ankara 1985, s. 80.

Levent Sahverdi Arşivi

iki ülke arasında 7 Mayıs 1830 tarihli *"Seyr-i Sefain ve İcra-yı Ticarete Dair"* bir muahede imzalanmıştır[4]. Söz konusu antlaşmanın birinci ve ikinci maddeleriyle tarafların karşılıklı olarak diplomatik temsilcilikler açabilmeleri kabul edilmişti. Bu düzenlemeyle Osmanlı topraklarında fiilen bulunan Amerikan konsoloslukları hukukî statü kazanmış ve tanınmış oluyordu. Bu tarihten itibaren İzmir konsolosluğuna ilâve olarak, İstanbul'a Büyükelçi olarak atanan David Porter'ın gayretleri de iki devlet arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi açısından dikkat çekicidir. David Porter'in talepleriyle kısa sürede Selânik, İstanköy, Bozcaada, İskenderiye, Beyrut, Kudüs, Bursa ve Çanakkale konsoloslukları açıldı, İleriki yıllarda Sivas, Harput ve Erzurum gibi başta Doğu Anadolu olmak üzere Osmanlı topraklarının diğer bölgelerinde de konsolosluklar açılarak, Amerikan temsilciliklerinin Osmanlı Devleti'ndeki sayıları bir hayli artmış oldu[5]. Aynı şekilde bu anlaşma sonrasında Osmanlı Devleti de önce Boston'a bir konsolos atadı. Bunu sırasıyla New York ve Baltimore konsoloslukları izledi[6]. Osmanlı Devleti, bu konsolosluklara ilâve olarak 1867'de Washington'a bir elçi atadı[7].

Ayrıca bu antlaşmayla Amerika'ya *"en çok kayırılan ülke (the most favored nation)"* statüsü tanındı. Bu tarihten sonra iki devlet arasındaki ticaret hacmi artarak devam etti. Osmanlı Devleti, Amerika'dan dokuma, madeni yağlar, şeker, demir-çelik ve silâh gibi işlenmiş ürünler ithal ediyor, buna karşılık afyon, kuru üzüm, kuru incir, tütün ve meyan kökü gibi tarım ürünleri ile yapağı, kilim ve deri mamulleri ihraç ediyordu[8]. Osmanlı ürünleri gün geçtikçe Amerikan pazarlarında daha çok yer almaya başladı. Ti-

4. Bu anlaşmayla ilgili yazışmalar, tartışmalar ve antlaşma metni için bkz. Akdes Nimet Kurat, *"Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları"*, **Tarih Araştırmaları Dergisi** V/8-9 (1967), Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1967, s. 310-340. Ayrıca bu konuda bkz. Çağrı Erhan, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri,** İmge Kitabevi Yay., Ankara 2001, s. 120-134.

5. Erhan, **Türk-Amerikan İlişkileri,** s. 140-149.

6. Erhan, **Türk-Amerikan İlişkileri,** s.152-159.

7. Kurat, *"Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları"*, s. 361.

8. İki devlet arasındaki ticaret hacmi 1831'de 560.101 dolar, 1841'de 815.806 dolar, 1851'de 1.005.420 dolar olarak görülmektedir.' Bkz. Erhan, **Türk-Amerikan İlişkileri,** s.162- 164. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile Amerika arasında gerçekleşen silâh ticareti de dikkat çekicidir. Osmanlı'nın Amerikan silâhlarına olan ilgisi bu dönemlerde başlamış ve günümüze kadar ikili ilişkilerin seyrine bağlı olarak devam etmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Oral Sander-Kurthan Fişek, **ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silâh Ticareti'nin İlk Yüzyılı 1829-1929,** Çağdaş Yay., İstanbul 1977.

Levent Şahverdi Arşivi

caretin bu şekilde gelişmesi adeta daha sonraki anlaşmalara kapı aralayacak, nitekim 13 Şubat 1862 *Seyr-i Sefain ve Ticaret Antlaşması*, 11 Ağustos 1874 *Suçluların İadesi Antlaşması* ve 11 Ağustos 1874 Tabiiyet *Antlaşması* sırayla gelecektir[9].

Bunun sonucu olarak Amerika'da düzenlenen uluslararası fuarlarda Türk pavyonları açılmaya başlandı. Buralarda Türk ürünleri sergileniyor ve Türk kültürü tanıtılıyordu. Türk ürünlerinin ABD'de sergilendiği ilk fuar 7876 *Philedelphia* Fuarı'dır. ikincisi ise *1893 Chicago* Fuarı'dır[10]. Bu fuarda kurulan Türk köyünün içerisinde bir cami, dükkânlar, lokanta ve bir de tiyatro bulunuyordu. Altı ay müddetle açık kalan bu fuarda Amerikalıların dikkatini en çok Türk köyü çekmişti. Bu fuarın Türk mallarının Amerika'da tanınmasında ve bundan sonraki ticarette önemli bir rol oynadığı bilinmektedir[11]. Bu konudaki üçüncü fuar ise 7904 *St. Louis Dünya sergisi"dır.* 30 Nisan-1 Aralık 1904 tarihleri arasında açık kalan sergide *"The Bazaars of Stamboul/İstanbul Çarşıları"* kısmında Osmanlı malları tanıtılmıştır[12].

Osmanlı Devleti ile Amerika arasındaki ticarî ilişkilerin gelişmesine paralel olarak aynı dönemde Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetleri de görülmeye başlanmıştır. Amerika'nın Türkiye topraklarındaki ilk misyoner faaliyeti *"American Board of Commissioners for Foreign Missions/Yabancı Misyonlar için amerikan Memurlar Heyeti (ABCFM)"* adlı örgütün 1819'da Türkiye'yi programına almasıyla başlamıştır[13]. Amerikalı misyonerlerin anlayışına göre *"misyoner faaliyetleri açısından Türkiye Asya'nın anahtarı"* özelliğini taşıyordu. Bu amaçla ABCFM misyonerleri

9. Anlaşma metinleri için bkz. Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991, s. 1-19.

10. Bu fuar hakkında geniş bilgi için bkz. Gülsen Sevinç-Ayşe Fazlıoğlu, "7893 *Şikago Sergisinde Osmanlılar*", **Toplumsal Tarih,** Sayı 92, (Ağustos) 2001, s. 6-9. ilgili çalışmanın İngilizce versiyonu için bkz. Gülsen Sevinç-Ayşe Fazlıoğlu, *"Turkish Particacipation to 1893 Chicago Expolition"*, **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı (The Turkish Yearbook of International Relations),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Cilt: XXXI-2000/2, s. 21-30.

11. Ahmet Turan Alkan, **Sıra Dışı Bir Jön Türk Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları,** iletişim Yay., İstanbul 1989, s. 191-192.

12. Rıfat N. Bali, **Anadolu'dan Yeni Dünya'ya Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri,** iletişim Yay., istanbul 2004, s. 261-263, s. 69-71.

13. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Şenol Kantarcı, *"Ermeni Lobisi: ABD'de Ermeni Diasporası'nın Oluşması ve Lobi Faaliyetleri"*, **Ermeni Araştırmaları Dergisi,** Sayı:1 (Mart-Nisan-Mayıs) 2001, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yay., Ankara 2001, s. 139-172.

Levent Şahverdi Arşivi

Pliny Fisk ve Levi Parsons 1820'de ilk defa Osmanlı mülküne ayak bastılar. Onların araladığı kapıdan Daniel Temple, William Goodel, Josiah Brewer, Elnathan Gridley dahil oldular ve takip eden yıllarda bunu diğerleri izledi.[14] Amerikan misyonerleri faaliyetlerini genellikle eğitim ve sağlık alanında sürdürerek, Osmanlı topraklarında etkili olmuşlardır.[15]

1820'lerde bu şekilde başlayan ve gittikçe hız kazanan misyonerlik faaliyetleri, bir süre sonra ticarî ilişkilerin de önüne geçerek, Türk-Amerikan ilişkilerinde belirleyici bir unsur haline gelmiştir. Bu konuda geniş bir araştırma yapan Uygur Kocabaşoğlu, Misyonerlerin Türkiye'deki faaliyetlerini *"Hazırlık Dönemi: 1820-839"*, *"Yerleşme Dönemi: 1840-1870"* ve *"Hasat Dönemi: 1871-1900"* olarak üç safhaya ayırmaktadır.[16] Misyonerlerin faaliyet gösterdikleri merkezler arasında İzmir (1820), Beyrut (1823), İstanbul (1831), Trabzon (1835), Erzurum (1839), Antep (1847), Sivas (1851), Adana ve Merzifon (1852), Diyarbakır (1853), Urfa, Maraş, Kayseri (1853), Harput (1855), Tarsus (1859) Van (1872) sayılabilir. Amerikalı misyonerler, Osmanlı topraklarında tutunabilmek için özellikle Hıristiyanların ve Yahudilerin yaşadıkları bölgeleri kendilerine hayat alanı olarak seçtiler. Daha ziyade Ermeniler arasında etkili oldular. Yahudiler farklı bir dininî mensuplarıydı. Rumlara, Yunanistan sahip çıkıyordu. Bu iki unsur üzerinde daha az tesir gösteren misyonerler, çeşitli etkenler sebebiyle Ermeniler üzerinde kolay propaganda yapabiliyorlardı[17]. Misyonerlerin Osmanlı Ermenileri üzerinde kolay etki bırakmaları üzerine bunun ticarî ve kültürel meyvelerini kısa sürede alan Amerikan resmî makamları bir üre

14. Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika,** s. 3-37.

15. Amerikalı Misyonerlerin özellikle eğitim alanındaki çalışmaları için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika,** İmga Kitabevi Yay., Ankara 2000; Ömer Turan, **Avrasya'da Misyonerlik,** ASAM Yay., Ankara 2003; Necmettin Tozlu, **Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar,** Akçağ Yay., Ankara 1991. Ayrıca bkz. Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları,** TKAE Yay. Ankara 1991; Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine" Ayrıca bkz. David Brewer Eddy, **What Next in Turkey,** The American Board, Boston 1913; Joseph L. Grabill, **Protestant Diplomacy and The Near East Missionary Influence on American Policy 1810-1927,** Unriversity of Minnesota Press, Minneapolis 1971; Lyber, Albert Howe, **America's Missonary Record in Turkey: Current History Mag,** February 1924, Misyonerlerin kendi faaliyetlerini anlattığı kitap için bkz. James L. Barton, **Daybreak in Turkey,** Boston, The Pilgrim Press (Second ed.) 1908.

16. Bkz. Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika,** s. 23-164.

17. Bkz. Seçil Akgün, *"Amerikalı Misyonerlerin Ermeni meselesindeki Rolü"*, **Atatürk Yolu, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi,** I/1 (Mayıs) 1988, s. 1-12.

Levent Şahverdi Arşivi

sonra Anadolu'da konsolosluklar açtılar. Bunlar Ermeniler ve misyonerler için açılan konsolosluklardı. Çünkü o tarihlerde Amerika'nın Anadolu'da misyonerlerden başka vatandaşı bulunmuyordu ve ticarî çıkarları da yoktu. Misyonerler ve Ermeniler göz önünde tutularak Anadolu'da ilk açılan konsolosluk Sivas olup, bunu Erzurum ve Harput takip etmiştir.[18]

1830'da imzalanan ilk anlaşma ve kurulan Türk-Amerikan siyasî ilişkileri, I. Dünya Savaşı'na kadar birkaç küçük problem dışında önemli bir sorun olmadan gelişti. Savaşın ilk yıllarında tarafsız kalan ABD, kendi aleyhine gelişen olaylar karşısında 6 Nisan 1917'de Almanya'ya harp ilân etti. Osmanlı Devleti, Almanya'nın savaş müttefikiydi. ABD, her şeye rağmen Osmanlı Devleti ile ilişkilerin devamından yanaydı. Bu sebeple durum Büyükelçi Abram Elkus vasıtasıyla Osmanlı Hükûmeti'ne iletilmişti. Bununla beraber Osmanlı Devleti, müttefiki Almanya'nın baskılarının da tesiri ile 20 Nisan 1917'de ABD'ne bir nota vererek diplomatik ilişkilerin kesildiğini bildirmiştir.[19] Böylece resmen 1830'da kurulan Türk-Amerikan siyasî ilişkileri iki devletin birbirleriyle harp halinde olmamasına rağmen 87 yıl aradan sonra koparılmış oldu. Savaş yıllarında ABD'nin Türkiye'deki haklarını İsveç, Türkiye'nin Amerika'deki haklarını da İspanya elçilikleri gözetecekti[20].

Savaş yıllarında Amerika'nın Osmanlı topraklarında hizmet veren 9 hastane, 8 kolej, 24 ortaokul, 369 ilkokul ve 137 kilisesi bulunuyordu. Savaş başladığında bu müesseselerde 151 Amerikalı misyoner ve 1200 yerli çalışan hizmet ediyordu. 1917'de bu sayı önemli derecede azaldı. Sadece 24 Amerikalı misyoner ve aileleri Türkiye'de kalarak çalışmalarını sürdürdüler. Türkiye'de faaliyet gösteren Amerikan misyonları bu dönemde adeta Ermenilere yardım merkezlerine dönüştürüldüler. Amerika'dan toplanan gıda ve giyecek maddeleri bu kurumlar vasıtasıyla savaş yılları boyunca Doğu Anadolu'daki Ermenilere dağıtıldı. Ayrıca Amerika'ya gitmek iste-

18. Şimşir, *"Ermeni Propagandasının Ermeni Boyutu Üzerine"*, s. 114-117.

19. Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, s. 19.

20. Bilal N. Şimşir, *Amerika'da Ermeni Lobisi ve Lozan Antlaşması Kavgası (1923-1927)*, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Sayı :3 (Kasım) 2001, Bu makalenin internet üzerindeki versiyonu için bkz. www.eraren.org/tur/makale/amerikadaermlozbsimsir.htm.

Levent Şahverdi Arşivi

yen Hıristiyanlara da yardımcı oldular. Bunlar, savaşta tarafsız bir ülkenin vatandaşları olduklarından Osmanlı idaresi tarafından hiçbir engellemeyle karşılaşmadan faaliyetlerini sürdürdüler[21].

Savaş bittiğinde Amerika'nın Türkiye'ye bakışı Başkan Wilson'ın Barış ilkelerinde saklıydı. Amerika, yönetimi Türklerin nüfus olarak çoğunlukta bulundukları yerlerde Türk hâkimiyetini devam ettirmelerinden yanaydı. Ancak Türklerin nerelerde çoğunluk olduğuna dair coğrafî tespitlerinde yanlışlıklar bulunuyordu. Amerikan makamlarına göre, Doğu Anadolu'da Ermeni nüfus yoğunluğu bulunuyor ve bazı Batı Anadolu şehirlerinde çoğunluk olarak Rumlar yaşıyordu. Amerika, İstanbul merkezli politikalarında sürekli olarak bu durumu göz önünde bulundurmaktaydı. Bununla beraber savaş sonrası Mütareke yıllarında Türk-Amerikan ilişkilerinin sıklet merkezi değişecek ve Amerikan makamları hem İstanbul'daki Osmanlı Hükûmeti'ni hem de Ankara merkezli Millî Mücadele yöneticilerini dikkate almak zorunda kalacaktır.

Mütareke dönemindeki Türk-Amerikan ilişkilerini iki belgenin ışığında izah etmek mümkündür. Bu iki belge, Amerika açısından *"Wilson İlkeleri"*, Türkiye açısından da *"Misak-ı* Millî" metinleridir.

Wilson İlkelerinde Türklere dair şu üç husus yer alır:

1. Boğazlardan serbest geçiş; bu husus Amerika'nın Osmanlı ülkesindeki ticarî çıkarlarıyla alakalıdır.

2. Türklerin hâkimiyetinde yaşayan azınlıklar; bu konu da ABD'nin Türkiye'nin doğusunda kurulacak manda sistemiyle ilgilidir. Bu hususta, General Harbord Heyetinin Doğu Anadolu'daki incelemeleri[22] ve Ortadoğu sorununu yerinde tespit etmek için Amerika Başkanının özel temsilcisi olarak bölgede görevlendirilen King-Crane Komisyonu'nun çalışmalarını burada zikretmek yerinde olur[23]. Ayrıca Amerikalı gazeteci L. E Browne'in

21. Erhan, **Türk-Amerikan İlişkileri**, s. 387.

22. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Seçil Akgün, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu**, İstanbul 1981.

23. Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1973, s. 125.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'deki çalışmalarını da unutmamak gerekir[24].

3. Türklerin çoğunlukta bulunduğu topraklarda kurulacak Türk idaresi hususu ise, ABD'nin Şark meselesine bakışının bir parçasıdır.

Mütareke döneminde Amerikan kamuoyu da Türkiye'de olup bitenlere kayıtsız değildi. Kamuoyunun bakışını ve bu konuda yönetim üzerindeki etkisini Amerikan gazetelerinden takip etmek mümkündür. Amerikan basınının bu dönemde özellikle Ermeni azınlığı ve Amerikan mandası sorunuyla yakından ilgilendiği bilinmektedir. Bununla beraber, Yunanlıların Anadolu'yu işgali ve Millîyetçilerin mücadelesine yer veren yazılar da görülmüştür[25]. 1923 ve sonrası ise Lozan Barış sürecine dair haberler ve gelişmeler Amerikan basınında öne çıkmıştır.

Bu dönemde Türk-Amerikan resmî münasebetlerine gelince; ABD, Türkiye'deki işlerini takip etmesi için Yüksek Komiser unvanıyla Amiral Mark Bristol'ü İstanbul'da görevlendirmiştir. Bristol, bir yandan İstanbul Hükûmeti ve Müttefikler nezdinde resmî işleri yürütürken, diğer yandan da Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Nitekim o, Ankara Hükûmeti'nin kurulmasını müteakip, ülkesinin Millîyetçilerle münasebet kurmasından yana tavır almıştır[26]. Bununla beraber, Hükûmetinin baskıları nedeniyle Ankara ile ilişkileri, gayrı resmî surette yürütmek zorunda kalmıştır. Bu çerçevede ilk olarak Ticaret Ataşesi Julian Gillespie ticarî araştırmalar yapmak amacıyla gayrı resmî görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya göndermiştir. Gillespie, bu ziyareti sırasında (Aralık 1921-Şu-

24. Gazeteci Browne'in çalışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Deniz Bilgen, **ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi, Amerikan Mandası ve Gazeteci L. E. Browne'in Faaliyetleri,** Kaynak Yay., Ankara 2004. Bu bağlamda Türk-Amerikan ilişkilerinin geleceğine yönelik olarak, ABD'nin enerjisini İstanbul Hükûmeti'ne değil de, Millî Mücadeleciler ile temasa harcaması gerektiğini savunan Louis Edgar Browne, Clair Price gibi gazetecilerin gayretlerini de burada zikretmek gerekir. Bkz. Dinç Yaylalıer, *"Amerika'nın Kemalistler ile ilk Temasları"*, **Türk Yurdu,** XVII/124 (Aralık) 1997, Ankara 1997, s. 10-13.

25. Bu konuda yapılmış en geniş çalışma için bkz. Osman Ulagay, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı,** İstanbul 1974. Ayrıca Amerikan basınında Türklere dair yazıların yıllara göre ve gazetelere göre dağılım ve değerlendirilmesi konusunda güzel bir çalışma için bkz. Bilmez Bülent Can, *"Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı (1918-1923)"*, **Toplumsal Tarih,** Sayı:92 (Ağustos) 2001, s. 18-25.

26. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Dinç Yaylalıer, *"Türk Amerikan ilişkilerinde Amiral Mark Bristol'un Rolü 1919-1927)*, **Türk Yurdu** XVIII/125 (Ocak) 1998, Ankara 1998, s. 38-43. Ayrıca bkz. Dinç Yaylalıer, *"Amerika'nın Türkiye'de Politika Oluşturma Süreci 1919-1923)* I-II, **Türk Yurdu** XVIII/133-134 (Eylül-Ekim) 1998, Ankara 1998, s. 17-21 ve s. 164-169.

Levent Şahverdi Arşivi

bat 1922) Mustafa Kemal, Rauf Orbay ve Yusuf Kemal Beylerle görüşmelere bulunmuştur. Amerika'nın bu konudaki ikinci teşebbüsü de 1922 yazında gerçekleşmiştir. Ankara nezdinde resmî olmayan bir temsilci bulundurmak isteyen ABD, Robert Imbre adında bir temsilciyi Ankara'ya göndermiştir[27]. Türkiye'deki Amerikan misyonerlik kurumları ve başta Chester Grubu[28] olmak üzere bazı Amerikan şirketlerinin Ankara hükûmeti nezdindeki teşebbüsleri düşünülecek olursa Amerika'nın bu tavrını anlamak daha kolay olacaktır kanaatindeyim[29].

Mütareke döneminde Ankara'nın Amerika siyasetinde ise yukarıda da ifade ettiğimiz gibi *"Misak-ı Millî"* ilkeleri belirleyici olmuştur. Nitekim Mustafa Kemal Paşa Philedelphia Public Ledger muhabiri Clarence K. Streit'in sorularına, 26 Şubat 1921'de verdiği cevapta bunu çok açık bir şekilde dile getirmektedir. Mustafa Kemal Paşa, kendisine ABD ile ilişkileri soran gazeteciye, *"Amerikanın dostluğundan yararlanmayı kuvvetle arzu etmekteyiz. Amerikan milleti ile hiçbir zaman kendimizi harp halinde addetmedik ve şimdiye kadar Amerikan milletinin bizimle hala diplomatik ilişkiler kurmamış olmasına hayret ediyoruz. Bize gelince, biz diğer devletler karşısındaki siyasî durumumuzdan müstakil olarak ABD ile Misak-ı Millî dâhilinde diplomatik ilişkilerin kurulmasına hazırız. Bu hususu zaten sizin hükûmetinize ihzaz ettik[30]"* diyerek Amerikan politikasına bakışını açıklamıştır, işte bu politikanın gereği olarak Millî Mücadele döneminde Türkiye'de faaliyet gösteren Amerikan misyoner ve ticarî kuruluşlarına dokunulmamıştır. Atatürk bu dönemde Türk makamlarından Amerikan yardım heyetlerine iyi davranılmasını, kendilerine yardım edilmesini istemiştir. Hatta Ermeni ve Rum çocuklarının barındırılabilmesi amacıyla Merzifon'da yetimhane açılması için şartlara uyması kaydıyla TBMM kararı alınmıştır. Amerikan Yardım Heyetlerine Türkiye'de çeşitli binalar tahsis edilmiştir[31].

27. Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1986, s. 238-240.

28. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bilmez Bülent Can, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, Yaşar Semiz, **Türk-Amerikan Münasebetlerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi 1900-1926**, Yetkin Basımevi Yay., Ankara 1995.

29. Bu konuda özellikle Amiral Chester'in çalışmaları dikkate değerdir. Bkz. Can, **Chester Projesi**, s. 217-250.

30. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, Cilt I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981, s. 271-272.

31. Erdal Açıkses, *"Türk-Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi"* **Türkler**, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 550.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye, İstiklâl Harbi sonrası uluslararası ilişkilerini dostluk temeli üzerine oturtmuş ve savaş dolayısıyla ilişkilerini kestiği bütün devletlerle yeniden diplomatik münasebetler kurmaya çalışmıştır. Lozan Antlaması'nı müteakip savaş sırasında hasım bulunduğu İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan gibi devletlerle dostluk anlaşmaları imzalanarak, diplomatik ilişkiler tesis edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin siyasî ilişkiler kuramadığı tek büyük devlet, Amerika Birleşik Devletleri idi. Bu sebeple Türk-Amerikan ilişkilerinin geleceğinde, Lozan Barış Antlaşması sonrasında yaşananlar önemli bir yer tutar. Bu süreçte en önemli gelişme, Türkiye ile Amerika arasında Lozan'da imzalanmış bulunan, Dostluk Antlaşması'nın uzun süre yürürlüğe konulamamasıdır. Bunun en önemli sebebi de Amerika'daki Türk düşmanlığı kampanyalarıdır[32]. Bu kampanyalar, 1917'de koparılan Türk-Amerikan ilişkilerinin 1927'ye kadar kurulmasını engellemiş bulunmaktadır.

Türk-Amerikan ilişkilerinin 1927'de kurulmasından sonra iki ülke arasında en önemli gelişme, II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeni ve güvenlik stratejileridir. Bu dönemde ikili ilişkilerin temelinde güvenlik endişesine dayalı askerî anlaşmalar ön plâna çıkmıştır[33]. Bu süreç, 1952'de Türkiye'nin NATO üyesi olmasını beraberinde getirmiş ve Amerika'nın Türkiye'de üsler kurmasına yol açmıştır. Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı'nın dağılması sanıldığı gibi bu ilişkilerin önemini azaltmamış, Amerika'nın Ortadoğu ve Orta Asya politikalarına bağlı olarak, yeni bir seyir izlemiştir.

Amerika'da İlk Türkler ve Türk Teavün Cemiyeti

Amerika'ya İlk Türk Göçleri

20 nci yüzyılın başlarında, Doğu ve Güney Avrupa ülkelerinden iş bulmak ve zengin olmak hayaliyle çok sayıda insan Amerika'ya göç etmiştir. Bu ülkelerin başında İtalya, Sırbistan, Yunanistan ve Osmanlı gelmektedir.

32. Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, s. IX.

33. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Nasuh Uslu, **Türk Amerikan İlişkileri**, 21. Yüzyıl Yay., Ankara 2000.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı coğrafyasından Amerika'ya ilk göçün tarihi tartışılır olmakla beraber bu konuda detaylı araştırmaları bulunan Kemal Karpat, ilk göçün 1860'ta başladığını bildirmektedir. Osmanlı topraklarından gerçekleşen bu göçler, incelenirken Rumeli toprakları, Anadolu ve Suriye'den gidenler şeklinde üç coğrafî alana ayrılmıştır, ilk dönemlerde gidenlerin etnik kimliğini tespit etmek bir hayli zordur. Bununla beraber Osmanlı coğrafyasından Amerika'ya göç edenlerin umumiyetle Ermeni, Rum, Yahudi, Suriyeli ve Türklerden oluştuğu bilinmektedir. Suriye ve Anadolu'dan gidenlerin çoğunluğunu, Hıristiyanlar oluşturmaktadır.[34] İlk Müslüman göçmenin ne zaman Amerika'ya gittiği tartışması hep yapıla gelmekle beraber Washington'daki Osmanlı temsilciliği ile merkez arasındaki yazışmalara göre bu tarih en son 1892'ye kadar götürülmekteydi. Osmanlı temsilcisinin 1892 tarihli raporunda Amerika'ya gelen Suriyeli göçmenler arasında Müslümanların da bulunduğu yazılıyor ve daha önceden Harput'tan gelen 10 Müslümandan bahsediliyordu[35]. Ancak en son araştırmalara göre Osmanlı topraklarından Amerika'ya göçmen olarak giden (10 Şubat 1857) ilk kişinin İzmirli Hacı Ali olduğu anlaşılmaktadır. Hacı Ali, ABD'nin askerî işlerde ve kurye taşımacılığında kullanılmak üzere deve tedarik edilmesi projesinde İzmir'e gelen Amerikalı görevlilere yardım etme karşılığında bu ülkeye gitmiş ve Amerikan Askerî Deve Alayı'nda develerin bakımında görev almıştır[36].

Osmanlı topraklarından Amerika'ya gerçekleşen göçün sebepleri zamana göre değişiklik göstermektedir. Göçmenler arasında iş bulmak amacıyla bu ülkeye gelen fakir köylülerin yanı sıra yüksek okul mezunu ve bazı zenginlerin de bulunması göçün çeşitli sosyo-ekonomik nedenleri olduğu-

34. Kemal H. Karpat, *"Amerika'ya Göç Eden Osmanlılar, 1860-1914"*, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, Çev: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2003, s. 280-282. Bu kitap içerisinde yer alan makalenin İngilizce versiyonu için bkz. Kemal H. Karpat, "The Ottaman Emigration to America, 1860-1914", **International Journal of Middle East Studies**, Cambridge University Press. XVII/2 - 1985. s. 175-209.

35. Karpat, *"Amerika'ya Göç Eden Osmanlılar, 1860-1914"*, s. 283-284.

36. Hacı Ali, Suriye taraflarında doğmuş ve İzmir'e yerleşmiş, burada Amerikalılarla tanışarak Amerikan ordusunda görevlendirilmek üzere deve toplama işinde kendilerine yardım karşılığı ABD'ne göç etmiş bir kişidir. Burada önce develerin bakımı ile görevlendirilmiş ve sonra bu hizmetin lağvedilmesiyle dramatik bir son yaşamış bahtsız bir göçmendir. Hacı Ali'nin dramatik öyküsü için bkz. Rıfat N. Bali, **Anadolu'dan Yeni Dünya'ya Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri**, İletişim Yay., İstanbul 2004, s. 261-263.

Levent Şahverdi Arşivi

na delalet etmektedir. Bunlar arasında en önemli etken olarak ekonomik nedenler sayılabilir. Osmanlı ekonomisinin geçirdiği sarsıntılar, geleneksel sanatların gittikçe önemini yitirmesi, yatırımların yok denecek kadar az oluşu Osmanlı gücündeki temel ekonomik sebepler olarak gösterilir. Bunların yanı sıra, İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin Hıristiyanları da askerlik yapmaya mecbur tutması[37] ve misyonerlerin çalışmaları[38] da bu göç hareketinde etkili olmuştur. Ekonomik sebepler bütün Osmanlı tebaası üzerinde etkin olurken askere alınma Hıristiyan nüfus ve misyonerlerin çalışmaları da özellikle Ermeni göçünde tetikleyici rol oynamıştır. Bütün bunlara ilâve olarak göçmenlerin Amerika'yı fırsatlar ve zenginlikler ülkesi olarak görme veya bir başka deyişle *"Amerikan* Rüyası"nı gerçekleştirme düşüncesi de önemli bir etken olarak sayılabilir.[39]

Kayıtlar arasında bazı farklılıklar olmakla beraber 1820-1930 yılları arasında Osmanlı topraklarından Amerika'ya giden göçmen sayısı Avrupa kısmından 155,136 ve Asya kısmından 205,035 olmak üzere toplam 360.171 kişi olarak gösterilmektedir[40]. Diğer bir kayıtta bu rakam 1820-1940 yılları arası için 326.314 olarak verilmektedir[41]. Bilmez Bülent Can ise bu rakamı yuvarlayarak 300.000 olarak belirtmektedir[42]. Berrak Kurtuluş bu rakamı 326.347 olarak vermektedir[43]. Osmanlı göçleri konusunda detaylı araştırmaları bulunan Kemal Karpat ise bu durumu 1869-1915 yılları arası

37. Kemal Karpat. *"Caliye"*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** Cilt 7,Istanbul 1993, s.36.

38. Kantarcı, *"Ermeni Lobisi: ABD'de Ermeni Diasporası'nın Oluşması ve Lobi Faaliyetleri"*, s. 145-149.

39. Göçün genel ve Osmanlı'ya dair sebepleri hakkında bkz. Kemal H. Karpat, *Amerika'ya Göç Eden Osmanlılar, 1860-1914"*, *s.* 278-281, Bali, **Amerika'ya ilk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri,** s.2-25. Amerikan Rüyasına inananların macerası için bkz. Vahdettin Engin, *"Amerikan Rüyası Görülp Yola Çıkan Osmanlı Vatandaşları Yolda Kaldılar"*, **Hürriyet Tarih,** 17 Eylül 2003, s. 16-17.

40. Bu konuda bkz. Frank Ahmed, *"Turks in America: The Ottaman Turk's Immigrant Experience"* Columbia International USA 1993'ten naklen Sevgi Ertan, *"Amerika'daki Türklerin Tarihi,* **Türkler,** C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 883.

41. Bu konuda bkz. **1975 Annual Report: Immigration and Naturalization Service** (Washington, DC: Government Printing Office, 1976 ve **1996 Statistictial Yearbook of the Immigration and Naturalization Service** (Washington, DC: Government Printing Office, 1997)'den naklen Birol Akgün, *"Osmanlı Türklerinin Amerika'ya Göçü"*, **Türkler,** C. 20, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 892.

42. Bülent Can, Jacob C. Hurewitz ve Joseph Grabill'i referans göstererek bu rakamı 1914 yılına kadar yaklaşık olarak 300.000 seklinde vermektedir. Bu konuda bkz. Can, **Chester Projesi, s. 89.**

43. Berrak Kurtuluş, **Amerika Birleşik Devletleri'ne Türk Beyin Göçü,** Alfa Yay., İstanbul 1999, s.52.

Levent Şahverdi Arşivi

için Osmanlı Avrupa'sından 140.833 ve Osmanlı Asya'sından 178.712 olmak üzere toplam olarak 319.545 tespit etmektedir[44].

ABD kayıtlarına göre bu ülkeye Osmanlı topraklarından 1895-1924 yılları arasında gerçekleşen göçmen sayısı yıllara göre şu şekilde verilmektedir[45]:

Tablo 1: Amerika Birleşik Devletlerine Osmanlı Göçü (1895-1924)

Yıl	Göçmen Sayısı
1895	3.008*
1896	4.308*
1897	4.884*
1898	4.451*
1899	4.516*
1900	4.247*
1901	6.169
1902	6.410
1903	8.647
1904	9.579
1905	10.699
1906	15.864
1907	28.820
1908	21.043
1909	16.521
1910	33.617
1911	24.667
1912	27.269
1913	38.083
1914	–
1915	4.551

44. Bkz. **Historical Statistics of the United States: Colonial Times to 1970**, (Washington D.C.)'den naklen Kemal Karpat, *"Amerika'ya Göç Eden Osmanlılar, 1860-1914"*, s. 293. Ayrıca bkz. Kemal Karpat, "Caliye", s. 35.

45. Bu tablo Kemal Karpat'ın verdiği istatistiklerden hareketle oluşturulmuştur. Bkz. Karpat, *"Amerika'ya Göç Eden Osmanlılar, 1860-1914"*, s. 293.

Levent Şahverdi Arşivi

1916	1.983
1917	545
1918	58
1919	29
1920	6.966
1921	18.126
1922	3.658
1923	5.946
1924	4.301
Toplam	**318.945**

Osmanlı topraklarından yapılan göçlerde en büyük etnik grup (%27) Rumlardı. Onları Suriyeliler (% 26), Ermeniler (% 18), Balkan kavimleri (% 12), Yahudiler (% 6) ve Türkler (% 5) takip ediyordu[46].

Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi Amerika'ya göç eden Osmanlıların ekseriyetini Ermeniler[47], Rumlar ve Suriyeli Hıristiyanlar oluşturuyordu. Bunlar arasında Türklerin sayısı oldukça az idi. Nitekim 1880-1912 yılları arasında Amerika'ya yapılan göçler hakkında araştırma yapan William Loren Katz, *"Çok Kültürlü Amerikan Tarihinde Büyük Göçler (A History of Multicultural America the Great Migrations)"* adlı eserinde Amerika'ya gerçekleşen Osmanlı göçünü anlatırken sadece Ermeni ve Rumların yaşantılarına dikkat çekerek, Türklerden hiç bahsetmemektedir. Bunun nedeni Türklerin diğer unsurlara göre sayıca az olması veya Katz'ın dikkatini çekmemiş olmasından kaynaklanabilir[48].

Türkler, Amerika'ya toplu olarak göç etmemişler, münferit veya küçük gruplar halinde gitmişlerdir. Bunların ekseriyetini Amerika'nın misyonerlik faaliyetlerinin sürdürdüğü İstanbul, Merzifon, Harput, Antep, Kayseri,

46. Bu konudaki oranlar hakkında bkz. Bali, **Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri, s. 53.**

47. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Nedim ipek, *"Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü"*, **OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 6, Ankara 19995, s. 257-280.

48. Bkz. Naki Konyalı, *"Amerika'daki Göçmen Türkler"*, **Toplumsal Tarih**, XVI/92 (Ağustos) 2001, s.26.

Levent Sahverdi Arşivi

Diyarbakır gibi merkezlerden gidenler oluşturmaktadır.[49] Bunun dışında Van, Bitlis, Sivas ve Erzurum gibi Doğu Anadolu illerinden fakirlik sebebi ile göç edenler de küçümsenmeyecek derecedeydi[50]. Ayrıca Rumeli topraklarının kaybı ile Balkanlardan göç eden Rumelililer[51] ile önemli bir yekûn tutmamakla beraber, Amerika'daki Türkler arasında etkin görev alan öğrencileri de burada zikretmek gerekir[52]. Amerika'ya göç eden Türklerin sayıları hususunda da kaynaklar arasında ittifak yoktur. Babası Amerika'ya yerleşmiş Elazığ'lı bir Türk göçmeni olan ve Türklerin bu ülkede yaşadığı tecrübeleri bir kitap haline getiren Frank Ahmed, 1914'e kadar Amerika'ya giriş yapan Türklerin sayısının 45-60.000 civarında olabileceğini belirtmektedir[53]. Kemal Karpat bu rakamı 1895-1924 yılları için 18.848 olarak

49. Can, **Chester Projesi,** s. 88-89. Ahmet Emin Yalman bu konuda da şunları söylemektedir. *"Harput cihetlerinde sakin Ermenilerin Amerika'ya muhaceret etmeleri Türklerin muhaceretine yol açmıştır, ilk muhaceret edenler, hapishane kaçakları, asker firarileri gibi memleketten uzaklaşmaya şahsî ihtiyaç duyan adamlardı."* Bkz. Konyalı, *"Amerika'daki Göçmen Türkler", s. 27.*

50. Sabiha Sertel, **Roman Gibi 1919-1950,** Ant Yay., İstanbul 1969, s. 46.

51. Rumeli muhacirleri, daha ziyade Massachhusetts Eyaletinde Lovvell, New Hampshire, Manchester, Nashua, Goffstovvn şehirlerinde fabrikalarda ve Chicago'da yol yapımında çalışmaktadırlar. Amerika'ya Türk göçü ile ilgili bir makale kaleme alan Gazeteci Ahmet Emin Yalman, Rumeli'den giden Türkler için şunları yazmaktadır. *"Rumeli'de Nasliç, Grebene kazaları Türk ahalisi Rumca bildikleri cihetle Yunanistan'a gidip çiftliklerde çalışmak ihtiyatında idiler. Yunanlıların Amerika'ya muhaceret etikleri para yapıp geldikleri bunların* nazar-ı *dikkatini celp etmiş ve on iki, on üç sene evvel içlerinden bir iki sahib-i teşebbüs Yunanlılar arasına katılarak Amerika'ya gitmişlerdir. Amerika'ya yerleşip iş bulunca akraba ve dostlarını iltihaka sevk etmişler, böylece iki kazadan yavaş yavaş yüzlerce geniş tarlalarını bırakıp Amerika'da (New Hampshire) kundura, kereste ve mensucat fabrikalarında çalışmaya başlamışlardır. ..."* Bkz. Ahmet Emin (Yalman), "Amerika'da Türk Muhacirler", **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası,** no: 2, Sene:1 (1332-1334), s. 179-188'den naklen, Konyalı, *"Amerika'daki Göçmen Türkler", s.* 27. Bu durum Dr. Mehmet Fuad Beyin hatıralarında da teyit edilmektedir. Bkz. Mehmed Fuad (Umay), **Amerika'da Türkler ve Gördüklerim,** İstanbul 1339, s. 65 ve 150. Ayrıca bu eserin sadeleştirilerek yeni harflere basılmış kısmı için bkz. **Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Bir Devrimci Doktorun Anıları,** Günümüz Türkçesine Çeviren: Cahit Kayra, İş Bankası Kültür Yay., istanbul 2003.

52. Ahmet Emin Yalman, öğrencilere dair de şunları ifade etmektedir. *"Sınai mektebinden vesaire mekteplerden ikmal-i tahsil niyetiyle gelenlerden bir müddet zahmet çektikten sonra iş bulanlar ve gece derslerine devam suretiyle ingilizce öğrenenler ve tevsi-i malumat edenler varsa da bu gibi gençlerin çoğu tahsili bir tarafa bırakarak ancak geçinebilmeye muvaffak olmaktadırlar, ingilizce bilerek Amerika'ya giden ve ailelerinden muavenet gören birkaç genç vardır ki; muhtelif darülfünunlarda ziraat ve sair şeyler tahsiline ciddi surette çalışmaktadırlar. Diğer birkaç kişi misyoner mekteplerinde mehanen tahsilde bulunmakta ve bunu temin için kendilerini kısmen Hıristiyanlığı kabul etmiş gibi göstermektedirler"* Bkz. Ahmet Emin Yalman'ın makalesinden naklen Konyalı, *"Amerika'daki Göçmen Türkler", s.* 27.

53. Birol Akgün, *"Osmanlı Türklerinin Amerika'ya Göçü"*, **Türkler,** C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 891. Frank Ahmed'in eseri için bkz. Frank Ahmad, **Turks in America, The Otlaman Turk's Immigration Experience,** Columbia International 1986.

Levent Şahverdi Arşivi

belirtmektedir[54]. Amerika'ya giden Türk göçü üzerine araştırma yapan Rıfat Bali ise 1900-1925 yılları arasında gelen ve kayıtlara Türk olarak geçenlerin sayılarını 2.085 olarak göstermektedir.[55]

Tablo 2: Amerika Birleşik Devletleri'ne Türk Göçü (1895-1924)[56]:

Yıl	Göç eden Türklerin Sayıları
1895	–
1896	–
1897	–
1898	–
1899	–
1900	–
1901	136
1902	165
1903	449
1904	1.482
1905	2.145
1906	2.033
1907	1.902
1908	2.327
1909	820
1910	1.283
1911	918
1912	1.336
1913	2.015
1914	–
1915	0
1916	216

54. Karpat, *"Amerika'ya Göç Eden Osmanlılar, 1860-1914"* s. 293.
55. Bali, **Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri**, s. 264.
56. 1895-1900 tarihleri arasında göç edenlerin etnik kimlikleri yazılmamaktadır.

Levent Sahverdi Arşivi

1917	454
1918	24
1919	18
1920	140
1921	353
1922	40
1923	237
1924	355
Toplam	**18.848**

Türk göçmenleri 1920'li yılların başına kadar yabancı kumpanyaların gemileriyle Amerika'ya gittiler. Bu dönemde kısa bir süre *Ottaman-America Kumpanyasına* kiralanan ve New York-İstanbul arasında düzenli seferler yapan *Gülcemal* vapuru Türkleri Amerika'ya taşıdı. Veya bu ülkeden memleketlerine dönüşlerini sağladı.[57]

Amerika'ya göç eden Türklerin büyük çoğunluğu İngilizce bilmediği gibi okur yazar dahi değildi. Türk göçmenlerin ekseriyeti erkek (%93) ve yaş ortalamaları 14 ila 44 arasındaydı. Müslüman kadınların Amerika'ya eşleri ile birlikte gitmemelerinin ardındaki nedenler, gidenlerin para kazanarak geri dönme düşünceleri, çok uzaklardaki Hıristiyan bir ülkede Müslüman kadının karşılaşacağı zorluklar şeklinde sıralanabilir.[58]

Diğer göçmenler gibi Türklerin Amerika topraklarına ayak basmaları göçmen kabul ve karantina merkezi olan Ellis Adası'ndan yapılıyordu. Ellis Adası'na gelen Türkler, dil bilmedikleri ve ilk defa memleketlerinden binlerce kilometre uzakta bulunmanın verdiği duygu ile burada hep birlikte oluyor, Avrupalı göçmenlerin nasıl bir işleme tabi tutulduklarını kaygıyla izliyor ve daha sonra aynı işlemleri yaptırıyorlardı, işlemler sırasında Türk göçmenlerin en büyük sorunu dil bilmemeleriydi. Ellis Adası'nda göçmenleri sorgulayan göç müfettişleri için Türkçe yeni ve bilinmeyen bir

57. "Gülcemal vapuru hakkında yapılan bir araştırma için bkz. Jhonn J. Grabowski, "*Cumhuriyetçi Algılayışlar: Time ve Gülcemal*," **Toplumsal Tarih**, Sayı:92 (Ağustos) 2001, s. 10-17.
58. Bali, **Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri**, s. 264.

Levent Şahverdi Arşivi

dildi. Bu sebeple müfettişler, Müslüman Türk göçmenlerle anlaşabilmek için Türkçe bilen gayrı müslimler tercüman olarak kullanıyorlardı[59].

Türkler ilk önceleri New York, Boston ve Detroit gibi sanayi merkezlerinde yerleşerek buralardaki fabrikalarda kas gücü gerektiren işlerde[60] ve tarım toplumu bir ülkeden geldikleri için şehir merkezlerine yakın çiftliklerde işçi olarak çalıştılar. Daha sonradan Türklerin yoğun olarak yerleştiği şehirler, Amerika'nın kuzey kuşağında yer alan VVorchester, Lavvrence, Yougnstovvn, Pittsburg, Philadelphia gibi yerleşim yerleriydi[61]. Kendi aralarında sıkı bir dayanışma içerisindeydiler. Hemşerileriyle birlikte kiraladıkları bekâr odalarında kalıyorlar, yemeklerini kendileri hazırlıyor ve toplu olarak yaşıyorlardı[62]. Birçok Türk göçmenin oturduğu mahallelerde kahvehaneler açıldı. Buralarda boş zamanlarını değerlendiren Türkler, tavla oynayarak, çay, kahve içerek, güreş tutarak vakit geçirirler ve aynı zamanda sosyal dayanışmanın gereği olarak birbirlerinden ve memleket havadislerinden haberdar olurlardı[63]. Onlar bu topraklarda kaldıkları müddet-

57. "Gülcemal vapuru hakkında yapılan bir araştırma için bkz. Jhonn J. Grabowski, *"Cumhuriyetçi Algılayışlar: Time ve Gülcemar,* **Toplumsal Tarih,** Sayı:92 (Ağustos) 2001, s. 10-17.

58. Bali, **Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri,** s. 264.

59. Amerika'ya gelen göçmenlerin başından geçen hikayeler ile ilgili geniş bilgi için bkz. Bali, **Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri,** s. 290-339, Amerika'ya ilk giden Türklerle ilgili olarak günümüzde bir proje yürütülmektedir. Sedat İşçi, Rıza Küçükoğlu ve Jhon J. Grabovvski tarafından yürütülen, *"Amerika'da ilk Göçmen Türkler-ABD'ye ilk Türk Göçü: 1820-1921"* adlı proje, ilk defa 4 Ocak 2003'te Yeditepe Üniversitesi'nde tanıtılmış ve daha sonra 12 Nisan 2003'te Elazığ'da da düzenlenen bir toplantıda ele alınmıştır. Ancak her iki toplantı da proje kapsamının dışına çıkıldığı ve ilmî gerçeklerden ziyade, toplantıların şova dönüştürüldüğü görülmüştür. Proje hakkında Elazığ'daki Sivil Toplum örgütleri, bir değerlendirme bildirisi yayımlamışlar ve projenin sakıncaları üzerinde durmuşlardır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. *"Amerika'deki ilk Göçmen Türkler-ABD'ye Türk Göçü: 1820-1921" başlıklı proje hakkında Elazığ'daki sivil toplum kuruluşlarının ortak değerlendirmesidir"* başlıklı yazı. www.elaziz.net/haber/detay/amerikaliharputlular.htm

Proje o dönemde Türk basını tarafından da dikkatle izlenmiştir. Basındaki olumlu haberler hakkında bkz. *"ABD'ye göçen ilk Türklerin Hikayesi",* 1 Eylül 2003, www.ntvmsnbc.com, Şükran Pakkan, *"Amerika'nın ilk Türkleri",* Milliyet, 29 Aralık 2002, Cihat Mat, *"ABD'ye göç eden Türkler aranıyor",* Sabah 5 Ocak 2003, Ayda Kayar, *"ABD'deki ilk Türkler aranıyor",* Hürriyet 28 Mayıs 2002.

60. Amerika'deki Türklerin fabrikalardaki çalışma şartlarının zorluğu hakkında geniş bilgi için bkz. Sertel, **Roman Gibi,** s. 52-53, Mehmed Fuad, **Amerika'da Türkler,** s. 84-85.

61. 1920'li yılların başında ABD'de tahsil için bulunan Sabiha Sertel, Türkler arasında bir teşkilât kurabilmek için Türklerin yaşadığı şehirleri tespit maksadıyla bir anket düzenlemiş ve bu ankette yukarıda isimleri zikr olunan şehirler önde gelmiştir. Bkz. Sertel, **Roman Gibi,** s. 53-54. Ayrıca bu konuda bkz. Veysi Akın, **Bir Devrin Cemiyet Adamı Doktor Fuad Umay,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara 2000, s. 131 (Harita)

62. Ertan, *"Amerika'daki Türklerin Tarihi",* s. 884, ilgili makalenin İngilizce versiyonu için bkz. Sevgi Ertan, *"A history of Turks in America",* **The Turks,** Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 759-767.

63. Bu konuda bkz. Mehmed Fuad, **Amerika'da Türkler,** s. 32.

Levent Sahverdi Arşivi

çe hayatlarını Müslüman olarak sürdürdüler, Türk yemekleri yediler, Türk şarkıları ve halk oyunları ile eğlendiler[64]. Memleketleri ile alakalarını kesmediler. Her dönem memleketin içinde bulunduğu durumu yakından merak ettiler. 1908'de Meşrutiyetin ilânını New York'ta büyük bir miting yaparak kutladılar[65]. Millî Mücadele yıllarını ve bu mücadelenin başındaki Mustafa Kemal Paşalarını yakından takip ettiler. Toplu olarak yaşadıkları yatakhane ve kahvehanelerin duvarlarına Mustafa kemal Paşa ve silâh arkadaşlarının resimlerini astılar. Topraklarından binlerce kilometre ötede kalpleri memleket ateşi ile yanan bu insanlar, İstiklâl Harbi'ne katılamamanın eksikliğini duyarak hiç olmazsa onların yetimlerinin yaralarının sarılması için Türkiye'ye maddî yardımda bulundular.[66]

Amerika'ya ilk giden Türklerin önemli bir çoğunluğu memleketlerine geri döndüler. Bu gün ABD'de Ermeni, Rum ve Yahudilerin olduğu gibi kuvvetli bir Türk lobisinin olmayışının temel sebeplerinden birisi belki de budur. Çünkü şu veya bu sebeple Amerika'ya giden Türklerin hayali sokakları altınlarla dolu bu ülkede bir an önce zengin olmak ve memleketlerine dönmekti. En kısa sürede ev ve arazi sahibi olacaklar ve yanlarında işçiler çalıştırarak hayatlarını refah içerisinde sürdüreceklerdi[67]. Elbette onların bir kısmı bu hayallerini gerçekleştirdiler, çoluk çocukları ile iyi bir hayat sürdüler. Ancak zengin olamayıp geri dönenler de vardı. Hayatlarına kaldıkları yerden kendi memleketlerinde devam ettiler. Bir kısmı da Amerika'da kalarak evlendiler ve arkalarında soy isimlerini devam ettirecek nesiller bıraktılar. Evlenmeyip bekâr olarak ölenler ya Hıristiyan mezarlıklarına yarı Türkçe yarı İngilizce adları ile ya da taşlarına çizilen hilal işaretleriyle beraber islâm mezarlıklarına gömüldüler.

Prof. Dr. Sait Halman'a göre 1899-1924 yılları arasında Amerika'ya göç eden Türklerin % 86'sı geriye dönmüştü. Geriye göçün temel nedenleri de,

64. Ertan, *"Amerika'daki Türklerin Tarihi"*, s. 884.

65. Cevat Fehmi (Başkurt) tan naklen Bali, **Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri**, s. 328., Ayrıca C. Fehmi Başkur'tun hatıraları için bkz. Cevat Fehmi, *"Harikulade Bir Macera"*, Cumhuriyet 12 Ağustos 1932.

66. Bu hususta geniş bilgi için bkz. Akın, *"Amerika'da Türklerin Milli Mücadele Yetimlerine Yardımları"*, **Savaş Çocukları, Öksüz ve Yetimler**, Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, Kırmızı Yay., İstanbul 2003, s. 123-140.

67. Bali, **Amarika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri.**, s. 348.

Levent Şahverdi Arşivi

memleket hasreti, aile hayatı kurmamaları, bir Müslüman olarak Hıristiyan bir memlekette ölme korkuları ve Amerika'daki 1929 ekonomik buhranı gösterilmektedir.[68]

Türk Teavün Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Kuruluşu

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Türkler, Amerika'nın New York, Detroit, Worchester, Lavvrence gibi sanayi şehirlerinde Ermeniler ve Rumlar kadar olmasa dahi nüfus bakımından önemli bir topluluk olmuşlardı. Daha önceden akrabalık, hemşerilik ve arkadaşlık gibi bağlarla aşmaya çalıştıkları sorunlarını, nüfus artışına paralel olarak çok kolay halledemiyorlardı. Türkler artık yaşadıkları şehirlerde kendi kimlikleriyle sosyal bir statü sahibi olmak istiyorlardı. Bu sebeple aralarında dayanışmayı artıracak kurumsal bir yapıya ihtiyaç duydular. Nitekim önlerinde kendileri gibi Osmanlı topraklarından gelerek Amerika'nın çeşitli şehirlerinde dernek kurarak organize olmuş Yahudi, Ermeni ve Rum cemaatleri de örnek olarak duruyordu. Bunlar arasında özellikle Yahudi derneklerinin sayısal çoğunluğu ve etkinliği dikkat çekmektedir[69]. Daha sonra Ermeni ve Rum dernekleri gelmektedir.

Türklerin Amerika'da ilk cemiyet kurma teşebbüsü mevcut bilgilerin ışığında 1910'lu yılların başında Chicago'da gerçekleşmiştir. Ancak halisane niyetlerle kurulan bu cemiyeti yaşatmak mümkün olmamıştır. Bu teşebbüs Ahmet Emin Yalman tarafından şöyle anlatılmaktadır:

"Türk şimendifer amelesini ziyaret ettiğim zaman Chicago'da sakin bir iki Türk, civardaki Türkler arasında muavenet mütekabilin temini, Amerika'yı tanıyıp anlamaya çalışması ve muntazam içtimalar ve eğlenceler tertibi fikirleriyle bir cemiyet teşkiline çalışmaktaydılar. Vagondan vagona

68. Talat S. Halman, *"Amerika Türkler?"*, **Yeni Türkiye**, Sayı: 16 (Temmuz-Ağustos) 1997 s. 2130-2135.

69. İlk Yahudi dernekleri *Union and Peace Soctoty/İttihad* ve *Sulh Camiyeti* (**1899 New York**), *The Oriental Progressive Soosty/Şark Terakki Cemiyeti* (1904) isimlerindeydi. Yahudi derneklerinin isimleri hakkında bkz. Bali, **Amerika'ya Göç Eden ilk Türklerin Yaşam öyküleri, s.** 100-101. Ermeniler daha ziyade Taşnak ve Hınçak örgütleri etrafında toplanmışlardı. Ermeni diasporasının ilk örgütlenmesi bu **cemiyetler** vasıtası ile olmuştur. **Bkz.** Şimşir, *'Ermeni Propagandasının Ermeni Boyutu Üzerine"*, s. 105.

Levent Şahverdi Arşivi

gidip bu tasviri izah ettikleri sıra ben de hazır bulundum. Cemiyete iştirak teklifini dinleyip, anlamadan kabul eden olmadığı gibi, tetkik ettikten sonra da ret eden olmadı"

Cemiyet, kira ödememek maksadıyla Chicago Commence adında bir sosyal derneğin binasında kendisine tahsis edilen küçük bir odada kurulmuştur. Ancak ilk toplantısından sonra herhangi bir faaliyet gösteremeyerek kapanmıştır[70].

Türklerin bu konuda ikinci teşebbüsü 1921'de New York'ta olmuştur. Bu ikinci teşebbüs başarı ile neticelenmiş ve *Osmanlı Teavün Cemiyeti* adı ile kurulan bu demek, Amerika'da ilk Türk lobisi olma sıfatını kazanmıştır. Cemiyetin kurulduğu dönem, Türk-Amerikan ilişkileri açısından çok önemlidir. I. Dünya Savaşı sona ermiş, savaş dolayısı ile koparılmış bulunan Türk-Amerikan İlişkileri yeniden düzelme eğilimine girmiştir. Ancak bu ilişkinin kurulmasından rahatsızlık duyan kitleler, ikili ilişkilerin kurulmasını engellemek istemektedirler. Bunların başını Ermeni ve Rum lobileri çekiyordu. Bu gruplar, savaş boyunca olduğu gibi bu döneminde de Türkler aleyhine propaganda yaparak, Amerikan kamuoyunu etkilemekteydiler. Bu lobiler, Türklük aleyhtarı propagandalarla aynı zamanda Amerika'da yaşayan Türkleri de hedef seçmekteydiler. Ermeni ve Rum baskısı karşısında kalan Türkler, bu ülkede iş bulmakta ve çevre kurmakta zorlanıyordu, işte böyle bir dönemde kendi aralarında sosyal dayanışmayı güçlendirmek, Ermeni-Rum lobilerinin faaliyetlerine göğüs gerebilmek ve Anadolu'daki savaş mağdurlarına yardım yapabilmek maksadıyla New York'ta yaşayan bir avuç Türk, Sabiha-Zekeriya (Sertel) çiftinin önderliğinde bir araya gelerek, bir dernek kurmak fikri etrafında birleştiler[71]. Bu konuda gerçekleşen ilk toplantı yeri hakkında anılarında bilgi veren Sabiha Sertel, *"Bir kış gecesi idi. Yağmur çiseliyordu. Bowri'nin karanlık sokaklarından geçtik. ... Kahvehane kapısından girdiğimiz zaman göz gözü görmüyordu"* diyerek toplantının köhne bir yerde yapıldığına işaret etmektedir. Ayrıca toplantıda "Ben *memleketten geliyorum. Şimdi orada bir bağımsızlık savaşı yürütüyor. Anadolu'daki kardeşlerimiz bu davaya başlarını koydular. Yunanlıla-*

70. Ahmet Emin Yalman'ın makalesinden naklen, Konyalı, *"Amerika'daki Göçmen Türkler,* s. 28.
71. Sabiha Sertel, **Roman Gibi,** s. 48. s. 45-52.

Levent Şahverdi Arşivi

ra, yedi devlete karşı savaşıyorlar. Bizim de buradan onlara yardım etmemiz gerekir. Yardım sade para ile olmaz. Biz onlara çeşitli şekillerde yardım edebiliriz. Eski elbiselerimizi gönderebiliriz. Müsamereler tertip eder, yardım edebiliriz. Fakat her şeyden önce teşkilâtlanmalıyız. Bu teşkilât hem burada yaşayanların daha iyi yaşamalarına hizmet etmeli, hem de memlekete ne yardım yapmak mümkünse onu yapmalıdır[72]" sözlerini sarf ederek bir açış konuşması yapmıştır. Konuşmadan da anlaşılacağı gibi cemiyet kurmaktan birinci maksat Anadolu'ya yardım etmekti. Bu konuşma toplantıya katılan Türkler arasında tesir göstermiş ve cemiyetin kuruluşunu tamamlamak için ikinci bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştır.

İkinci toplantı, New York'un kenar mahallelerinden birinde küçük bir sinema salonunda gerçekleşti. Bu aslında derneğin kuruluş toplantısıydı. Derneğin adını *Osmanlı Teavün Cemiyeti/The Ottaman Welfare Association* olarak koydular[73]. Bu ad daha sonra yeni katılan üyelerin teklifiyle Türk *Teavün Cemiyeti/Turkish Welfare Association (Türk Teavün Cemiyeti)* olarak değiştirildi.[74]

Cemiyetin kuruluş tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Kuruluş döneminde Cemiyetin başkanlığını yapan Sabiha Sertel, bu konuda bilgi verirken *"bu tarihte Anadolu'da Sakarya Savaşı'nın hazırlıkları devam ediyordu*[75]" diyerek, bize bir işaret vermektedir. Bu bilgi dikkate alınacak olursa, Temmuz-Ağustos 1921 cemiyetin kuruluş tarihi olarak kabul edilebilir.

---

72. Sabiha Sertel, **Roman Gibi,** s. 45-52.

73. Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım,** İstanbul 1977, s. 104. Cemiyetin adı bazı kayıtlarda *Osmanlı Refah Cemiyeti* olarak geçmektedir Bkz. **İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu (1828-1928),** İstanbul 1986, s. 48. Bazı araştırmacılar da cemiyetin adını İngilizce olarak "Turkish Aid Society" şeklinde vermektedir. Bu durum kanaatimizce tercüme tekniğinden kaynaklanmaktadır. Bkz. Akgün, *"The Turkish diaspora in The United States and Its Role in Promoting Turkish-American Relations"*, **Milletlerarası Münasebetlenr Türk Yıllığı/The Turkish Yearbook of International Relations (Special Issue on Turkish-American Relations),** Number XXXI 2000/2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 2001, s. 105.

74. Cemiyetin isminin değiştirilmesi teklifi toplantıya katılanlar arasında bir hayli tartışma konusu olmuştur. Üyelerin bir kısmı ismin aynen devamından yana olmuşlar ve tepkilerini ortaya koymuşlardır. Bu konuda Sabiha Sertel Hatıralarında şunları anlatmaktadır. *"Cemiyetin adı değiştirildi. Türk Teavün Cemiyeti oldu. Üyelerin bir kısmı Türk Teavün Cemiyeti olmasına itiraz ediyor. "Osmanlı Teavün Cemiyeti" olarak kalmasını istiyorlardı. Arnavutlar ve Kürtler, Osmanlı Teavün Cemiyeti olmasında ısrar ettiler. Fakat çoğunluğun kararı kabul edildi. Bkz.* Sabiha Sertel, **Roman Gibi, s. 48.**

75. Sabiha Sertel, **Roman Gibi,** s. 43.

Levent Sahverdi Arşivi

Cemiyetin kurucuları arasında Mühendis Hamdi, Salih Zeki, Naci ve Taşköprülü İsmail Beyler gibi yaşadıkları semtlerde Türkler arasında nüfuz sahibi olan kişilerin yanı sıra, tahsil amacı ile New York'ta bulunan Sabiha (Sertel)[76] Hanım ve Zekeriya (Sertel)[77] Bey bulunuyordu, ilk kongrede Cemiyet başkanlığına getirilen Sabiha Hanım, Türkiye'ye döndüğü Temmuz 1923'e kadar bu görevini başarı ile sürdürmüştür.[78]

Türk Teavün Cemiyeti, ilk faaliyetlerini New York ile sınırlandırmıştı. Kısa sürede faydalı çalışmaları ile Türkler arasında ün yapan cemiyet, Türklerin çalışma zamanları dışında vakitlerini geçirdiği bir merkez haline geldi. Cemiyet binası Türk bayraklarıyla süslenmiş ve salonların duvarlarına Millî Mücadele kahramanlarının resimleri asılmıştı[79]. Kısa sürede cemiyete olan ilgi arttı. Özellikle de tahsil hayatı için New York'a gelmiş olan Türk öğrenciler, cemiyette aktif görev almaya başladılar. Bu üye sayısının ve faaliyetlerinin çoğalmasına sebep oldu. Kuruluşundan sonra cemiyete katılan ve çalışmalarda aktif rol üstlenen şahıslardan bazıları şunlardır. Üniversite talebesi Rahmi Kolçak, Mühendis Seyfi, Sinema Operatörü İsmail Hakkı Beyler[80]. Bu merkezin dışında New York'ta Türklerin vakitlerini geçirdikleri dört adet Türk kahvesi de mevcuttu. Bunlar Türkiye'deki kahvelerden farklı olarak kahvaltı ve yemek hizmetleri veren, memleket hasretinin giderildiği ve memleket konularının konuşulduğu mekânlardı. Bu işyerlerinin duvarları da cemiyet merkezinde olduğu gibi, Mustafa Kemal Paşa ve silâh arkadaşlarının resimleri süslüydü.

76. Sabiha Sertel, 1895'te Selanik'te doğdu. İlk ve orta tahsilini burada tamamladı. Selanik'in Osmanlılar tarafından kaybı üzerine ailesi ile birlikte İstanbul'a geldi. Zekeriya Sertel ile evlendi. Sosyoloji tahsili görmek üzere 1919'da ABD'ne gitti. Burada Türk Teavün Cemiyeti'nin kuruluşunda ve ilk faaliyetlerinde görev aldı. Cemiyetin ilk başkanıdır.

77. Selanik'e bağlı Usturumca'da varlıklı bir ailenin çocuğu olarak 1890'da doğan Zekeriya Sertel, Selanik ve Edirne'de tahsil hayatını tamamladıktan sonra gazeteciliğe başladı, ilk olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olan Rumeli gazetesinde yazılar yazdı. Selânik'in Yunanlılar tarafından işgali sonrası İstanbul'a geferek Tasvir-i Efkâr'da çalıştı. Aynı zamana hukuk tahsili gördü. Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde sosyoloji tahsili gördü, İstanbul'da Turan adlı bir gazete çıkardı. Bu arada Sabiha Hanımla evlenerek, 1919'de eşiyle birlikte gazetecilik tahsili görmek üzere ABD'ne gitti. Amerika'da yaşayan Türkler arasında dayanışma ve birliğin sağlanmasında önemli rol oynadı.

78. Melmed Fuad, **Amerika'da Türkler,** s. 16.

79. Melmed Fuad, **Amerika'da Türkler,** s. 31-32.

80. Sabiha Sertel, **Roman Gibi,** s. 48.

Levent Şahverdi Arşivi

Üye sayısı ve etkinliğinin artması ile ödenen aidatlar ve yardımlara paralel olarak cemiyetin maddî sıkıntıları kısa sürede ortadan kalktı. Cemiyet, New York'un dışında da faaliyet gösterme kararı aldı. Öncelikle Türklerin yoğun olarak yaşadığı şehirlere şubeler açılacaktı. Bu amaçla bazı şehirlerde anketler düzenlenerek Türklerin hangi şehirlerde yoğun olarak yaşadıkları ve nüfusları tespit edildi. Anket neticesine göre, Türklerin Detroit, Worchester, Lawrence, Youngtown, Pitsburgh ve Philedelphia'da diğer yerlere nazaran daha yoğun oldukları anlaşıldı[81], ilk şube, Detroit'te açıldı. Sabiha Hanım'ın verdiği bilgilere göre, diğer şehirlerde de şubeler açıldığı bilinmekteyse de elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Faaliyetleri

Amerika'da Yaşayan Türk Vatandaşlara Yardımları

Türkler, Amerika'da daha ziyade ülkenin kuzeydoğusunda yaşamaktaydı. Bunların önemli bir çoğu Detroit'te ve New York'ta idiler. Detroit'te olanlar, ekseriyetle Ford otomobil fabrikasında çalışıyorlardı. New York'ta yaşayanlar çeşitli meslek guruplarına dağılmışlardı. İçlerinde kendi iş yerlerini açanlar da mevcuttu. Chicago'da bulunanlar, daha ziyade yol inşaatlarında iş bulabilmişlerdi. Diğer şehirlerde yaşayanlar da genellikle mensucat fabrikalarında işçi olarak çalışmaktaydılar, işçilerin ekseriyeti haftalık 20 dolar civarında bir ücret almaktadır. Bunun çok azını kendi ihtiyaçları için sarf ederlerken, bir kısmını memleketlerine gönderiyorlar ve bir kısmını da kara gün dostu olarak biriktiriyorlardı. Amerika'ya gelen Türk göçmenleri çoğunlukla fakir insanlardı. Hayatlarını daha kolay devam ettirebilmeleri için genellikle toplu olarak yaşıyorlar ve birbirleri ile dayanışma içindedirler. Başlangıçta var olan bu dayanışma *Türk Teavün* Cemiyeti'nin kurulması ve Türklerin cemiyete teveccüh göstermesiyle daha da artmış ve kurumsal hale gelmiştir.

Türk Teavün Cemiyeti, kuruluşunu müteakip öncelikle New York'taki Türkler arasında dayanışmayı sağlamış ve daha sonra diğer şehirlere el atmıştır. Türklerin bu ülkede karşılaştıkları sorunların başında dil bilmemek,

81. Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, s. 48.

Levent Şahverdi Arşivi

fakirlik, Türkiye'deki ailelerinden haber alamamak ve Ermeni-Rum lobisinin Türkler üzerinde yarattığı psikolojik baskılar gelmektedir. Şimdi sırasıyla *Türk Teavün* Cemiyeti'nin bu konulardaki çalışmalarını inceleyelim.

Göçmenlerin Dil Sorunu ve Cemiyet

Amerika'da yaşayan Türklerin en büyük problemi yaşadıkları ülkenin dilini bilmemekti. Belki de bu ülkeye göç etmek için daha gemiye bindikleri ilk gün önemini anladıkları bu sorunun zorluklarıyla esas olarak göçmenlerin Amerika'ya ayak bastıkları Ellis Adası'nda karşılaştılar, İngilizce bilmeyen Türk göçmenlerin sorgulanmasında Türkçe bilen gayrı müslim tercümanlar kullanılıyordu[82]. Ellis Adası'ndaki sorgulamadan sonra Amerika'nın çeşitli şehirlerin yerleşen Türkler, İngilizce bilmemenin sıkıntılarını buradaki yaşamlarında da çekiyorlardı. Özellikle iş bulma konusunda zorlanıyorlardı. Mutlaka bir hemşerisi veya bir başka Türk arkadaşından yardım almak zorundaydılar. Ancak sorun iş bulmakla bitmiyor bundan sonra da dil bilmemek, onların temel ihtiyaçlarını karşılama konusunda bireysel hayatını etkilediği gibi, çevreyle uyum sağlamaları hususunda sosyal hayatlarını da olumsuz rol oynuyordu. Cemiyet, ilk önce bu konuya el atarak, İngilizce kurslar düzenledi. Bu amaçla New York'ta büyük bir bina kiralandı. Bu bina zamanla sosyal bir merkez haline geldi. Dil kurslarının yanı sıra çalışma hayatına dair konferanslar düzenlenmeye başlandı.[83]

Yeni Gelen Göçmenler Sorunu ve Cemiyet

ABD, bugün olduğu gibi o dönemde de resmî yollardan göçmen kabul eden bir ülkeydi[84]. Hiçbir ülkenin tarihi ABD'ninki kadar göçmenlerle ilgili değildir. Kıtanın keşfini müteakip bu coğrafya muhtelif sebeplere bağlı olarak göçmenlere vatan olmuştur. ABD, bağımsızlığını kazandıktan sonra sistemli bir şekilde göçmen kabul etmiştir. Amerikan resmî kayıtlarına göre, 1890 ilâ devletin kısıtlamalar getirdiği 1921 yılına kadar yaklaşık 19 milyon göçmen kabul ettiği bilinmektedir. Bu göçmenlerin çoğunluğu, İtalya, Rusya, Polonya, Yunanistan ve diğer Balkan ülkelerinden gelen Avrupalılardı. Avrupalı olmayanlar da, Japonya'dan doğuya, Kanada'dan güneye ve

82. Bali, **Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri**, s. 264-265.
83. Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, s. 48-49.
84. ABD, günümüzde de "Green Kart" sistemi ile her yıl sınırlı sayıda göçmen kabul etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Meksika'dan kuzeye göç edenlerdi[85]. Göçmenlerin genellikle ülkeye giriş yolu bugün ABD'nin sembolü haline gelen ve içerisinde Hürriyet Heykeli'nin de bulunduğu Ellis Island (Ellis Adası)'dır[86]. Bu dönemde Amerika'ya yaklaşık 20.000 civarında Türk göçmen gittiği tahmin edilmektedir. Bunların çoğunluğunu Ellis Adası üzerinden resmî yollarla gidenler teşkil eder. Çok az bir kısmı da kaçak yollardan bu ülkeye giriş yapmıştır.

Gemilerden mavnalarla Ellis Adası'na taşınan göçmenler, burada iki kademeli bir sıhhî muayeneye tabi tutuluyorlardı. Kısa süren ayaküstü göz muayene sırasında şüphelenilenler ikinci bir detaylı kontrolden geçiriliyorlardı. Sağlık kontrolünü başarı ile geçenler Göçmen Servisi Müfettişleri tarafından sorguya alınıyorlardı. Amerika'ya göç eden Türkler, genellikle sağlıklı kimseler olduğu için sağlık kontrollerinde herhangi bir sorun yaşamıyorlardı. Türk göçmenlerin Ellis Adası'nda karşı karşıya kaldıkları en önemli sorun dil ve parayla ilgiliydi.[87]

Ellis Adası'na çıkan Türk göçmenler çoğunlukla fakir memleketlerden geldiği için ilk günlerde büyük zorluklarla karşılaşmışlardır. Bir yandan fakirlik, diğer taraftan dil bilmemek onların en büyük sorunlarıydı. *Türk Teavün Cemiyeti*, bu durumu yakından bildiği için, 8 Nisan 1923'te düzenlediği kongrede, Ellis Adası'na gelen göçmenlere yardım kararı aldı. Alınan *karara* göre, Cemiyet, Ellis Adası'nda bir temsilci bulunduracak ve onlara rehberlik hizmetleri verecekti. Ayrıca çeşitli şehirlerde yaşayan Türk ve İslâmlardan toplanan giyecek eşyaları düzenli olarak kış evvelinde burada bulunan ihtiyaç sahiplerine dağıtılacaktı.[88]

Göçmenlerin Diğer Sorunları ve Cemiyet

Amerika'deki Türklerin diğer sorunları, barınma, iş bulma, hastalık, ölüm ve memleketteki yakınlarından haber alamamak olarak sayılabilir.

85. http://ankara.usembassy.gov/OUTLINE/OUTLNTR8.HTM, "Amerikan Tarihinin Ana Hatları"

86. Ellis Adası New Jersey sularında olmasına rağmen New York eyaletinin bir parçasıdır. Adanın büyüklüğü 10.9 hektardır. 1892-1943 yılları arasında göçmenlerin ülkeye giriş yaptığı tek yer olarak kullanılmıştır. Bugün adada görülmeye değer olarak tarihin izlerini taşıyan Göçmen Müzesi (Immigration Museum) de bulunmaktadır.

87. Ellis Adası'nda göçmenlere uygulanan muamele ve zorluklar hakkında geniş bilgi için bkz. Bali, **Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri**, s. 38-46.

88. Mehmed Fuad, **Amerika'da Türkler**, s. 21-25.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Teavün Cemiyeti, bu konularda da bu ülkede yaşayan Türk ve İslamların yardımına koşmuştur. Cemiyetin yayın organı olan Birlik gazetesi takip edildiğinde, yardımlara dair haberlerin rutin olarak yer aldığı görülmektedir. Bu yardımlar, hastaların tedavisi, memlekete gidecek durumu olmayanlara nakdî yardım, ölenlerin defnedilmeleri ve memleketten yakınlardan alınan sağlık haberlerinin duyurulması şeklinde sıralanabilir.[89]

Amerika'daki Türklerin teşkilâtlanmasında mühim rol oynayan Sabiha Sertel, bu yıllarda Türklerin önem verdiği öncelikli sorunlar arasında kendilerine ait bir mezarlıklarının bulunmayışını gösterir Amerika'daki Türkler bir Müslüman olarak yaşamak ve öldüklerinde de o şekilde defnedilmek istiyorlardı, imkânı olanlar ölmeden önce memleketlerine dönüyor veya öldüklerinde kendi topraklarına gönderilmeleri için vasiyette bulunuyorlardı. Bu imkândan mahrum olanları İse Amerika'da bir İslâm Mezarlığı açılmasını istiyorlardı. Nitekim teşkilât kurmak için aralarına katılan Sabiha Sertel'den ilk istedikleri de bu olmuştur. Sertel bu konuda bir çalışma yaparak New York'ta Türklerin İslâm mezarlığına defnedilmelerini sağlamıştır. Bu ülkeye gelen Türklerin amacı yeteri kadar para kazandıktan sonra ülkelerine, ailelerinin yanına dönmekti. Nitekim böyle düşünenlerin çoğu Cumhuriyetin ilk yıllarında memleketlerine döndüler. Bununla beraber dönmeyenler veya dönemeyenler de oldu. Bunların bir kısmı bu ülkede evlenerek, yeni bir hayata başladılar. Bir kısmının dönmek için ömrü vefa etmedi ve Amerikan topraklarında gömüldüler. Ölenlerin ekseriyeti islam mezarlıklarına defne-

89. Birlik gazetesinde bu konuda yer alan ilginç bir haberi burada nakletmek isteriz.

'Bir müddetten beri hasta düşen ve Rotland Sentoryounu'nda bulundurulan Türk Teavün Cemiyeti azasından Palulu Şükrü Tevfik ismindeki kardeşimiz ahiren vaki bulan talebi ve doktorların tavsiyesi ile bu gün memlekete gönderildi. Türk Teavün Cemiveti'nin bu biçare vatandaşa gerek nakden gerek fiilen yaptığı muaveneti görmekle bu muhterem cemiyetin Amerika köselerinde yasayan Türk ve İslâm cemaatinin nasıl bir hamisi olduğunu anlıyoruz. Teşekkül edileliden beri her fırsatta Amerika Türk ve Müslümanlarının muhabbet ve merbutiyetini koynunda taşıyan bu millî hayır müessesesi istikbalin parlak günlerine doğru ilerleyerek, hem buradaki bayrağımızı şanlı şerefli mevkilere yükseltmiş, ve hem de ona merbut olan her Türk ve Müslümanın en büyük hamisi olmuştur. Cenab-ı Hakk bu ulvi cemiyetin yardımcısı olsun.' Bkz. Birlik (New York), Vol. 2, No: 2, Wed. July 11,1923 Çarşamba 11 Temmuz 1923 sene: 2, Numro 2, Nevyork. *Uzun müddetten beri müteyverrem bulunan A. Ruhi ismindeki kardeşimiz son zamanlarda Detroit'ten New York'a gelmişti. Cemiyet tarafından Betov Hastahanesi'ne yatırılmış fakat 2 gün sonra yani 3 Nisan'da vefat etmiştir. Kezalik Çöl Çapultu Osman ismindeki diğer bir kardeşimiz apandisit hastalığından ameliyat yapılmak üzere Harlem Hastanesine göttürülmüştü. Her iki meyit cemiyet tarafından kaldırılarak defnedilmiştir. Osman'ın banka değeri eşyasıyla beraber gaibdedir. Tahkikat yapılmaktadır".* Bkz. Birlik (Nev York). Vol: 1, No: 25, Tuesday, April 10, 1923. Salı, 10 Nisan 1923 Sene 1, Numro 25, S. *A.*

Levent Şahverdi Arşivi

dildiler, İslâm Mezarlığı olmayan yerlerde de Hıristiyan mezarlıklarına mezar taşlarına birer hilâl resmî konularak gömüldüler.[90]

Cemiyetin kurulmasından önce Türkler arasında bu dayanışma bireysel gayretlerle yürütülmekteydi. Hali vakti yerinde olan, memleketperver bazı şahıslar, kendi şehirlerinde ve yakın kasabalarda yasayan hemşerilerinin işsizlik, parasızlık ve bürokratik her türlü işleriyle yakından ilgilenmişlerdir[91]. Ancak bu tür çabalar tamamıyla özveriye dayalı olduğu için, sınırlı kalmakta ve yeterli olamamaktadır. Bunu gören *Türk Teavün Cemiyeti*, özellikle teşkilâtlanmasını tamamladıktan sonra bütün Türklerin yardımına koşmuş ve bu hamiyetli insanları içine düştüğü her türlü müşkülden kurtarmayı hedeflemiştir.

Millî Mücadele Öksüz ve Yetimlerine Yapılan Yardımlar

Millî Mücadele Dönemi Yardımları

Türk Teavün Cemiyeti'nin Millî Mücadele öksüz ve yetimlerine yardımı, Himaye-i Etfal Cemiyeti/Çocuk Esirgeme Kurumu (HEC) vasıtasıyla olmuştur. Yetim Türk çocuklarına hizmet gayesi ile 1921'de kurulmuş bulunan Himaye-i Etfal Cemiyeti, Türkiye dâhilinden toplanan ianelerle sayıları gün geçtikçe artan şehit yavrularının hepsine birden aynı hizmeti vermekte aciz kalıyordu. Ülke dışındaki Türk ve Müslümanların yardımlarına ihtiyaç duyuldu. Böyle bir dönemde Himaye-i Etfal Cemiyeti Katib-i Umumîsi Dr. Fuad Bey,[92] Celâl Nuri (İleri) Beyden aldığı bir adres aracılı-

90. Bkz. Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, 9.53-54. Amerika'ya ilk giden bu göçmenlerle ilgili olarak 2004 yılında Michigan Eyaleti sınırlarında Detroit yakınlarında Michigan Türk-Amerikan Derneği arazisi içine bir hatıra çeşmesi yapıldı, işadamı Davut Subaşıoğlu'nun katkıları ile yaptırılan Hatıra Çeşmesinin mermerleri Denizli'den götürülmüştür Geleneksel Türk motifleri ile süslenen çeşmenin kitabesi *üzerinde "Türk Toplumunun Anısına... Onlar Amerikan ekonomisinin gelişmesi yolunda emeklerini harcayan pek çok ülkeden gelmiş göçmen arkadaşıyla birlikte yan yana çalıştılar"* ibaresi yazılıdır. Ayrıca Amerika'ya giden ilk Türkleri temsilen bazı isimler de çeşme üzerine yazılmıştır. Çeşmenin resmi için bkz. Ekler. Ek. No: 3.

91. Ahmet Emin Yalman, Manchester'da yaşayan Rumeli muhaciri Hasan Efendi'nin hemşerilerine yardım için büyük bir gayretle çalıştığını anlatmaktadır. *"Hasan Efendi, hemşehrilerinin hürmetini bihakkın kazanmıştır. Chicago'da bulunan hemşehrilerinin zabıta ve mahkeme ile işi olsa Hasan Efendi hemen Chicago'ya koşar, Lowell'de bulunan bir hemşehrisini işine devam etmediğini vs. sarhoşluğa meylettiğini haber alınca soluğu Lowell'de alır. Vapurla yeni gelen bir hemşehrisini Amerika'ya duhulüne müsaade edilse Hasan Efendi New York'a çıkan muhacirlerin muayene yeri olan (Ellis Island)'a koşarak muhacirin memurlarını iknaya çalışır."* Bkz., Ahmet Emin Yalman'dan naklen,

92. Dr. Fuad Umay'ın hayatı ve çalışmaları hakkında geniş bilgi için bkz. Veysi Akın, **Bir Devrin Cemiyet Adamı Doktor Fuad Umay**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara 2000.

Levent Sahverdi Arşivi

ğı ile Washington'da yaşayan Türklere imamlık yapan Mehmed Ali Beye bir mektup yazarak, Amerika'daki Türklerden kendileri için yardım gelip gelemeyeceğini sordu[93]. Mehmed Ali Bey vasıtası ile *Türk Teavün Cemiyeti* ile kurulan irtibat neticesinde olumlu cevap alındı.

Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin talebi üzerine, Türklerin sayıca kalabalık olduğu New York ve Detroit şehirlerinde üç büyük toplantı düzenleyerek, elde edilen 120.000 dolarlık bağışı Ankara'ya gönderdi[94]. Yapılan yardımın miktarı Ankara'nın dikkatini çekti. Bu meblağ bir çok ihtiyaca cevap verebilecek miktardaydı. Yardımların devamlı olabilmesi maksadıyla iki cemiyet arasında yeni yazışmalar yapıldı. Yazışmalar neticesinde meselelere vakıf birinin Türkiye'den ABD'ye gitmesi kararlaştırıldı. Himaye-i Etfal Cemiyeti, aldığı bir kararla Millî Mücadele'nin içinden gelen ve çocuklara verdiği hizmetlerle dikkat çeken Himaye-i Etfal Cemiyeti Katib-i Umumisi olan Bolu Milletvekili Dr. Fuad Beyin ABD'ye gitmesini uygun buldu.[95]

Dr. Fuad Bey, ilgili karar üzerine seyahat hazırlıklarını başlatarak, Hariciye Vekili İsmet (İnönü) ve TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşaları ziyaret etti ve ABD'de takip edeceği stratejiyi tespit etmek için kendilerinden gerekli bilgileri aldı[96]. Mustafa Kemal Paşa, *Türk Teavün Cemiyetine* ulaştırılması için kendisine bir mektup verdi. Bu mektup, ABD'ndeki yardım kampanyaları esnasında bütün toplantılarda okundu.[97]

Dr. Fuad Bey, Ankara'daki çalışmalarını tamamladıktan sonra önce trenle Fransa'ya buradan da gemiyle yedi gün süren deniz yolculuğu neticesinde Amerika'ya ulaştı[98]. Karşılama açısından vaktin uygun olmayaca-

---

93. Fuad Umay, **Seçmenlerimle Başbaşa**, Ankara 1950, s. 30.

94. Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, s. 43-49.

95. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Veysi Akın, "Dr. *Fuad (Umay) Bey'in Amerika Birleşik Devletleri Seyahati*", **Akademik Araştırmalar**, I/2 (Güz) 1996, Erzurum 1996, s. 18-29.

96. Umay, **Seçmenlerimle Başbaşa**., s. 30.

97. Mektup metni ilerde verilecektir.

98. Sabiha Sertel, Dr. Fuad Beyin Amerika'ya Gülcemal Vapuru ile geldiğini yazmaktadır. Bu hatıralarını yazdığı yıllarda yanlış hatırlamadan kaynaklanmış olabilir. Çünkü Dr. Fuad Bey, hemen Amerika'dan döndükten sonra yazdığı hatıratında Fransa'nın Ceherburg limanından Agutonia vapuru ile hareket ettiğini yazmaktadır. Nitekim bu bilgiler, Gülcemal Vapuru'nun Amerika ile ilgili seferleri üzerine araştırma yapanlarca da teyit edilmektedir. Geminin seyir tarihine dair kayıtlar incelendiğinde Gülcemal'in 1923'te Amerika'ya bir seferi bulunmadığı görülmektedir. Bkz. Grabovvski, "*Cumhuriyetçi Anlayışlar: Time ve Gülcemal*", s. 15.

Levent Şahverdi Arşivi

ğı düşünülerek geceyi vapurda geçirdi. 7 Nisan 1923 sabahı kendisi için hazırlanan görkemli bir törenle şehre çıktı. Yapılan merasimde Türk, Müslüman ve Musevilerden oluşan 2.000 kişilik bir kalabalık mevcuttu. Dr. Fuad Bey, Türk-Amerikan bayrakları ile süslenmiş arabaların oluşturduğu konvoyla başında Millî Mücadele'nin sembolü olmuş kalpakla New York'un en işlek caddelerinden geçerek, kendisine tahsis edilen Mc. Alpin Oteline geldi.[99]

Dr. Fuad Beyin gezi ve yardım toplantıları programı, 8 Nisan 1923 günü öğle evvelde *Türk Teavün Cemiyeti* salonunda Amerika'nın önemli şehirlerinden gelen murahhasların katılımı ile gerçekleştirilen müzakereler neticesinde tespit edildi. Program gereği aşağıda sıralanan şehirlerde seyahat yapıldı ve yardım kampanyaları gerçekleştirildi.[100]

New York Toplantısı: Program gereği ilk yardım toplantısı 8 Nisan Pazar günü öğleden sonra *Türk Teavün Cemiyetinin* alt katındaki salonda yapılacaktı. Toplantı Dr. Fuad Beyin başkanlığında gerçekleşti. Salonda New York'ta yaşayan Türk ve Müslümanlardan başka çevre şehirlerden gelenler de vardı. Salon, Türk-Amerikan bayrakları ile tezyin edilmiş, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının resimleri duvarlara asılmıştı. Uzun müddet memleket ateşi ile yanmış bulunan vatandaşlar, beklediklerine kavuşmuş gibi Türkiye ve Millî Mücadele kahramanları lehine tezahüratta bulunuyorlardı. İlk konuşmayı Dr. Fuad Bey yaptı. Mondros Mütarekesi'nden başlayarak Millî Mücadele safahatını, Sakarya, Dumlupınar harplerini ve İzmir'in kurtuluşunu anlattı. Harbin memleket ve insanlarımız üzerindeki kötü neticelerinden bahisle yetim çocukların içinde bulunduğu durumu izah ederek konuşmasına son verdi. Salonda büyük bir alkış tufanı yaşandı. Daha sonra kürsüye gelen Türk Teavün Cemiyeti Başkanı Sabiha (Sertel) Hanım, bir anne kalbi ile yetimlerimizin feciî vaziyetini anlattı. Salonda heyecan ve hissiyat ziyadesi ile artmış bulunuyordu. Bu arada yeniden

99. Mehmed Fuad, **Amerika'da Türkler,** s. 15-20. Ercüment Kuran, *"Türk ABD ilişkileri başlarken: Dr. Fuad Bey'in Amerika Gezisi"*, **Yeni Forum,** İV/108 (Mart 1984), Ankara 1984, s. 11.

100. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Veysi Akın, *"Amerika'daki Türklerin Milli Mücadele Yetimlerine Yardımları,"* **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler,** (Editörler: Emine Gürsoy Naskali - Aylin Koç) İstanbul 2003, s. 123-140.

Levent Sahverdi Arşivi

kürsüye gelen Dr. Fuad Bey, Mustafa Kemal Paşanın kendilerine hitaben yazdığı mektubu okudu, ilgili mektup şöyle idi[101]:

"Türk Teavün Cemiyeti'ne

Ankara, 12/03/1339 (1923)

Istihlâs ve istiklâl-i vatan mücâhedesinde şehid düşen kahramanların yavrularını müreffeh ve mes'ûd etmeye çalışan Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti vadi'atiyle (emanetiyle) evlâd-ı şühedâ hakkında Amerika'da bulunan dindaşlarımızın göstermiş ve göstermekte bulunmuş oldukları hissiyât-ı âlîcenâbane ve yüksek alâka-i insaniyetperverâne, fevkalâde memnuniyetimi mucib oldu. Uzak âfâklardan Türkiye kahramanlarının evlâdlarına dest-i muavenet uzatan zevât-ı âlîyyeye suret-i mahsûsada arz-ı *teşekkürât eylerim. Bu gün adetleri yüz binleri geçen bîkes vatan yavrularının daima der-hatır buyurulacağından kuvvetle ümitvar bulunduğunu arz eylerim.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi Re'isi
Gazi Mustafa Kemal"

Mektup bittiğinde salondaki herkes ayağa kalkmış ve gözleri dolmuş bir vaziyette, yaşasın nidaları ve alkışlarla salonu inletmişlerdi. Bu yüksek heyecanın ardından yardım kampanyasına geçildi. Parayı toplamak için teşkil edilen heyet, para almaya yetişemiyordu. Yardımseverlik o dereceye varmıştı ki; insanlar yalnızca ceplerini boşaltmakla yetinmiyor, salondan dışarı çıkarak borç para alıp geliyordu. 200 kişilik bir işçi topluluğunun iki saat zarfında yaptığı iane toplamı 6.000 doları geçmişti. Burada İzmirliler namına Dr. Fuad Beye altın bir kalem hediye edildi. Fuad Bey bu kalemi yetim çocuklar hesabına müzayedeye çıkardı. Kalem 664 dolara Harputlu Hafız Mehmed Efendide kaldı. Müzayede ve ianeler toplamı 7.000 doları bulmuştu.[102]

---

101. Bu mektup diğer şehirlerde yapılan toplantılarda da okunmuştur. Mektup, Birlik gazetesinin 10 Nisan 1923 tarihli nüshasında ve Dr. Rauf Bey tarafından Amerika'da Türkler ve gördüklerim adlı hatıratında yayınlanmıştır. Bkz. **Birlik**, 10 Nisan 1925, No: 25, New York, s. 1, Mehmed Fuad, **Amerika'da Türkler**, s. 26.

102. Mehmed Fuad, **Amerika'da Türkler**, s. 21-28.

Levent Şahverdi Arşivi

Lawrance: 23 Nisan 1923

Dr. Fuad Bey, hazırlanan program gereği ikinci toplantı yeri olan Lawrance'ye yanında tercümanlık yapmak üzere görev almış bulunan Salih Zeki Bey olduğu halde, altı saatlik tren yolculuğu neticesinde ulaştı (23 Nisan 1923). Burası mensucat fabrikalarının yoğun bulunduğu bir şehirdi. Bu fabrikalarda Türkiye'nin muhtelif yerlerinden gelmiş Türk işçileri de çalışıyordu. 23 Nisan 1923'te yapılan yardım toplantısına 120 Türk işçisi katılmıştı. Heyecanlı konuşmalar ve alkışlar ve Mustafa Kemal Paşanın mektubunun okunmasının ardından yardım kampanyası başlatıldı. Neticede 3.598 dolar toplandı. Dr. Fuad Bey bu şehirde iki akşam kalarak çeşitli yerleri gezme imkânı buldu.[103]

Peabody: 25 Nisan 1923

Lawrance'den yanında Peabody'den gelen karşılama heyeti ile hareket eden Dr. Fuad Bey, 25 Nisan günü buraya ulaştı. Akşama kadar ziyaretçilerin kabulü ile meşgul oldu. Burada ekserisi Dersim (Tunceli) civarından vatandaşlarımız deri ve iplik fabrikalarında işçi olarak çalışıyorlardı. Gece 220 kişinin katılımı ile gerçekleşen yardım toplantısında 6.678 dolar toplandı.[104]

Providence: 27 Nisan 1923

27 Nisan sabahı Providence'ye gelen Dr. Fuad Bey, Toplantı gece yapılacağı için akşama kadar gelen ziyaretçileri kabul etti. Gece 90 kişinin katılımı ile gerçekleşen iane kampanyasında paraların miktarı 3.800 doları baliğ olmuştu. Burada bir gün kalan Fuad Bey, yetim çocukların ve acizlerin barındıkları kurumları ziyaret etti.[105]

Wooster: 29 Nisan 1923

28 Nisan Cumartesi günü Woster'a gelindi. Burada kalabalık bir heyet ve halk topluluğu tarafından karşılanan Dr. Fud Bey, Türk-Amerikan bayrakları ile süslenmiş arabalarla ve bando eşliğinde kasabaya dahil oldu.

103. Mehmed Fuad , **Amerika'da Türkler.**, s. 65-66.
104. Mehmed Fuad , **Amerika'da Türkler.**, s. 66-71.
105. Mehmed Fuad, **Amerika'da Türkler.**, s. 71-77.

Levent Sahverdi Arşivi

Türk Teavün Cemiyeti Başkanı Sabiha (Sertel) Hanım da birkaç arkadaşı ile beraber New York'tan Wooster'a gelmişlerdi. 28 Nisan gecesi otelde Dr. Fuad Beyin gelişi şerefine bir ziyafet verildi. Yardım toplantısı ertesi gün (29 Nisan Pazar) olacaktı. Şehrin en büyük salonlarından birisi kiralanmıştı. Wooster Belediye Başkanı toplantı mahalline gelerek Dr. Fuad Beye hoş geldin dileklerini sundu. Türk-Amerikan bayrakları ile süslenmiş salonda büyük tezahürat arasında gerçekleşen ve takriben 6 saat süren toplantıda Türk çocuklarının düzenlediği bir piyes de sahnelendi. Dr. Fuad Beyin konuşması, Mustafa Kemal Paşanın mektubunun okunması, Sabiha Hanımın nutku ve küçük bir kızın okuduğu şehit marşı, salondakilerin heyecanını zirveye taşımıştı. Katılımcı 170 kişiden 17.5000 dolar iane alındı. Burada Elazığlı Yasin Efendi 1.300 ve Hafız Mehmed Efendi 1.000 dolar yardım yapmışlardı.[106]

Dr. Fuad Bey, ertesi gün Belediye Başkanına iâde-i ziyarette bulunarak gece saat 20.15'te Buffalo'ya hareket etti.[107]

Buffalo: 1 Mayıs 1923

Gece yolculuğu ile 1 Mayıs sabahı Buffalo'ya gelen Dr. Fuad Bey, burada iki gün kaldı. Geldiği gün gerçekleşen içtimada 40-50 civarında işçinin katılımından 2.101 dolar yardım toplandı. Burada iken Kanada'nın dünyaca ünlü Niyagara Şelalesi de gezildi.[108]

Pittsburg: 3 Mayıs 1923

Pittsburg, o dönemde ABD'nin New York'tan sonra nüfusu en kalabalık şehri idi. 1.250.000 kişinin yaşadığı bu şehirde bir gün kalan Dr. Fuad Bey, şehir müzesi ve bazı yerlerde incelemelerde bulundu. Burada yardım toplantısı, olmayacaktı. Program gereği bu bölge için yapılacak toplantı yakın bir kasaba olan Petkiran'da gerçekleşecekti. Bir gece burada kalan Fuad Bey, ertesi sabah yardım toplantısı için Petkiran'a geçti.[109]

---

106. Fuad Beyin Wooster gezisi, New York'ta Osmanlı Harfleriyle Türkçe neşredilen "Birlik" adlı gazetenin 7 Mayıs 1923 nüshasında geniş olarak anlatılmıştır.
107. Mehmed Fuad, **Amerika'daki Türkler.**, s. 77-81.
108. Mehmed Fuad , **Amerika'daki Türkler.**, s. 86-91.
109. Mehmed Fuad , **Amerika'daki Türkler**, s. 91-93.

Levent Şahverdi Arşivi

Petkiran: 4 Mayıs 1923

Petkiran'da yaşayanların ekserisi Rumeli'den gelen göçmenlerdi. 40-50 kadar katılımcı ile 4 Mayıs gecesi gerçekleştirilen toplantıda, 3.764 dolar bağış yapıldı. Aynı gece burada kalındı.[110]

Clerton: 5 Mayıs 1923

Burada yapılan toplantı program harici gerçekleşmiştir. Hazırlanan programa göre, Clertonlular Petkiran'daki toplantıya katılacaklardı. Ancak Ankara'dan gelen bu değerli misafirin kendilerini de ziyaret etmesi düşüncesi ağır basınca, Petkiran'a temsilci göndererek, davet vaki olmuş ve ziyaret gerçekleşmiştir. Burada yaşayanlar da 50 civarında Rumeli'den göç eden Türklerden ibaretti. Gece saat 20'de gerçekleşen toplantıda bu bir avuç hamiyetperver insan yetimlerimize 4.522 dolar yardım yapmıştı. Ayrıca yardımların devamlılığını sağlamak maksadı ile bir de Himaye-i Etfâl Heyeti oluşturuldu.[111]

Werton: 6 Mayıs 1923

6 Mayıs'ta Werton'a gelen Dr. Fuad Bey, Türk-Amerikan bayrakları ile süslenmiş şehrin istasyonunda karşılandı. Ekserisi Giritli Müslümanların yaşadığı bu kasabada yardım toplantısı gündüz yapıldı. 120 kadar fedakâr insanın katıldığı toplantıda 6.225 dolar bağış elde edildi. Burada bir gece kalındı.[112]

Youngstown: (7 Mayıs 1923)

7 Mayıs 1923 sabahı Youngstown'a gelen Dr. Fuad Bey, gelişi için hazırlanan görkemli bir karşılama merasiminden sonra toplantı merkezine geçti. 50-60 kişinin katılımı neticesinde 1.800 dolar bağış alındı. Dr. Fuad Bey, ısrar üzerine geceyi burada misafir kalarak geçirdi.[113]

110. Mehmed Fuad , **Amerika'daki Türkler.**, s. 93-94.
111. Mehmed Fuad, **Amerika'daki Türkler.**, s. 94-96.
112. Mehmed Fuad , **Amerika'daki Türkler.**, s. 96-97.
113. Mehmed Fuad , **Amerika'daki Türkler.**, s. 97-98.

Levent Şahverdi Arşivi

Canton: 8 Mayıs 1923

Youngstown'dan hareketle Canton'a gelen Dr. Fuad Beyi havanın yağışlı olmasına rağmen kalabalık bir grup bando eşliğinde karşılamıştı. Burada yaşayan Müslümanların ekserisi Yemenli idi. Fakir fabrika işçilerinin bulunduğu bu küçük kasabada program harici yapılan bu toplantıda ancak 473 dolar yardım elde edilebildi.[114]

Akron: 8 Mayıs 1923

Canton'dan 8 Mayıs'ta Akron'a geçen Dr. Fuad Bey, burada yaşayan 40-50 civarında Türk tarafından karşılanarak hemen içtima mahalline gidildi. Akronlu Türkler arasında iyi tahsil görmüş ve müteşebbis gençler vardı. Nitekim içtima salonu bu gençler tarafından çok güzel bir şekilde süslenmişti. Toplantı esnasında bu gençlerden Süleyman Oktay Efendi, kürsüye gelerek Türklük lehinde ateşli bir konuşma yaptı. Bu konuşma Dr. Fuad Beyi ve salondakileri heyecanlandırmıştı. Dr. Fuad Beyin konuşmasından sonra gerçekleşen yardım kampanyasında 850 dolar elde edildi. Burada iki gece kalındı.[115]

Cleveland: 10 Mayıs 1923

10 Mayıs 1923'te Clevelan'da gelen Dr. Fuad Bey, akşama kadar otele gelen ziyaretçileri kabul etti. Toplantı gece yapıldı. Burada 30-40 kadar Türk, bunlardan daha fazla Suriyeli ve Yemenli Müslüman Araplar yaşıyordu. Türklerin hepsi toplantıya katılmışlardı. Müslüman Araplardan da üç-dört kişi gelmişti. Toplanan para miktarı 1.000 doları buldu.[116]

Detroit: 13 Mayıs 1923 (Birinci toplantı)

Dr. Fuad Bey, burada yaşayan Türkler ve polis tarafından alınan sıkı güvenlik tedbirleri altında 12 Mayıs 1923 günü Detroit'e geldi. Çünkü Ermenilerin kendisine suikast yapacakları ihbarı alınmıştı. Detroit tren istasyonu Türk-Amerikan bayrakları ile süslenmişti, istasyonda kısa bir hoş geldin konuşması yapılarak dışarıda bekleyen kalabalığın yanına geçildi. Bayrak-

114. Mehmed Fuad, **Amerika'daki Türkler**, s. 98-100.
115. Mehmed Fuad, **Amerika'daki Türkler**, s. 100-103.
116. Mehmed Fuad, **Amerika'daki Türkler**, s. 103-104.

Levent Şahverdi Arşivi

larla süslenmiş 250 aracın oluşturduğu konvoy ve bando eşliğinde Belediye binasına gidilerek, Detroit Belediye Başkanı ziyaret edildi. Başkan ve Dr. Fuad Beyin karşılıklı olarak yaptıkları nezaket konuşmalarından sonra, şehirde kendisine tahsis edilen otele gidildi. Suikast ihtimali düşünülerek otelde de geniş güvenlik tedbirleri alınmıştı.

Toplantı, 13 Mayıs Pazar günü yapılacaktı. Detroit çok büyük bir şehirdi. Burada yaşayan Türkler, Suriyeli, Afgan ve Hint Müslümanları toplantıya davetliydi. Salon, Türk-Amerikan bayrakları ile süslenmiş ve bazı yerlerine Mustafa Kemal Paşanın fotoğrafları asılmıştı. Dr. Fuad Beyi girişte Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye Reisi Hacı İlyas Efendi karşıladı. Onun kısa nutkunun ardından sahneye gelen Fuad Bey, kısa bir konuşma yapmış ve Mustafa Kemal Paşanın mektubunu okuyarak Türkiye'nin selâmlarını iletmiştir. Burada yapılan bu ilk toplantıda 14.000 dolar toplandı. Ayrıca Detroit'te kaldığı süre içerisinde Türkiye lehine önemli ziyaretler ve konferanslar gerçekleştirdi.[117]

Detroit: 3 Haziran 1923 (ikinci toplantı)

Detroitliler, ilk içtimada toplanan paranın azlığını düşünerek, Fuad Beyi ikinci defa şehirlerine davet ettiler. Dr. Fuad Bey, 2 Haziran'da bir kez daha Detroit'e geldi. Yardım toplantısı 3 Haziran 1923 Pazar günü gerçekleşti. Bu toplantıda toplam 7.000 dolar yetimlerimiz için iane yapıldı.[118] Takriben 5 Haziran'da tekrar New York'a döndü.

Washington: 16 -24 Mayıs 1923

Dr. Fuad Bey, Amerika seyahati esnasında Washington'da Uluslararası İçtimaî Kongre toplanacağı haberini almıştı. Burada iken Kongre Başkanlığı'na müracaat ederek konuşmacı olarak katılacağını bildirdi. Talebinin kabulü üzerine yardım kampanyaları toplantılarına ara vererek Washington'a geldi. Burada kaldığı bir hafta zarfında, Meçhul Kahraman Anıtını ziyaret ederek Yeni Türkiye adına çelenk koydu (17 Mayıs 1923). Hükûmete ait Çocuk evini gezdi. 18-24 Mayıs 1923 tarihleri arasında toplanan Kongreye

117. Mehmed Fuad, **Amerika'da Türkler**, s. 104-112.
118. Mehmed Fuad, **Amerika'da Türkler**, s.156-157.

Levent Sahverdi Arşivi

katıldı. 500 Kongre delegesinin katıldığı bir yemekte *"Türk Vakıf Sistemi"* hakkında bir konuşma yaptı. Ayrıca ABD Başkanı Harding'in Beyaz Saray'da verdiği davete katıldı. Dışişleri Bakanlığında görüşmelerde bulundu. Meşhur Chester Projesi sahibi Amiral Artor T. Chester ile görüştü. Washington'da program gereği bir yardım toplantısı yapılmadı. Dr. Fuad Bey, programına kaldığı yerden devam etmek üzere Chicago'ya geçti.[119]

Chicago: 27 Mayıs 1923.

Dr. Fuad Bey, Washington'dan ayrılarak 25 Mayıs Cuma günü Chicago'ya geldi. Burada bir hafta kalan (25 Mayıs-2 Haziran 1923) Dr. Fuad Bey, Türk cemiyet hayatı için faydalı ziyaretlerde bulundu ve incelemeler yaptı. Yardım toplantısı 27 Mayıs Pazar günü gerçekleşti. Yaklaşık 200 Türkün katıldığı toplantıda, 9.000 dolar yardım yapıldı.[120]

Philedelphia: 9/10 Haziran 1923

Detroit'ten bir gece yolculuğu neticesi takriben 6 Haziran'da New York'a gelen Dr. Fuad Bey, 3-4 gün burada kalarak Philedelphia'ya geçti. Amerika'daki son yardım toplantısı burada yapılacaktı. Kesin tarih tespit edilememekle beraber 9 veya 10 Haziran'da gerçekleştiğini düşündüğümüz bu toplantıya, burada yaşayan Türklerin sayılarının çok az olması sebebi ile fazla bir katılım olmadı. Bir iki saat süren kampanya neticesinde 2.000 dolar toplanmıştı. Burada bir gece kalan Fuad Bey, yeniden New York'a döndü. Kendisini getirecek geminin kalkmasına yaklaşık olarak bir ay vardı. O, bu süre zarfında New York'ta faydalı incelemelerde ve görüşmelerde bulundu[121]. Konu dışında olması hasebi ile burada bunlardan bahsedilmeyecektir.

Yapılan yardımları bir tablo halinde gösterecek olursak zihinlerde daha derli toplu bir bilgi kalır kanaatindeyim.

---

117. Mehmed Fuad, **Amerika'da Türkler**, s. 104-112.
118. Mehmed Fuad, **Amerika'da Türkler**, s. 156-157.
119. Mehmed Fuad, **Amerika'da Türkler**, s. 113-145. Ayrıca bkz. Akın, **Dr. Fuad Umay**, s. 94-96.
120. Mehmed Fuad, **Amerika'da Türkler**, s. 151-156.
121. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Akın, **Dr. Fuad Umay**, s. 89-93.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Teavün Cemiyeti'nin Düzenlediği Yardım Toplantıları ve Toplanan Paralar

Toplantının Yapıldığı Şehir	Toplantı Tarihi	Toplantıya Katılan Şahıs Sayısı	Bağış Miktarı (Dolar)
New York	8 Nisan 1923 (Pazar)	200	7.000
Lawrance	23 Nisan 1923	120	3.598
Peabody	25 Nisan 1923	220	6.678
Providence	27 Nisan 1923	90	3.960
Wooster	29 Nisan 1923	170	17.500
Buffalo	1 Mayıs 1923	40-50	2.101
Pittsburg	3 Mayıs 1923	içtima yapılmadı	–
Petkiran	4 Mayıs 1923	40-50	3.764
Clerton	5 Mayıs 1923	50	3.522
Werton	6 Mayıs 1923	120	6.225
Youngstown	7 Mayıs 1923	50-60	1.800
Çantan[122]	8 Mayıs 1923	Rakam belirtilmemiştir.	473
Akron	8 Mayıs 1923	40-50	850
Cleveland	10 Mayıs 1923	34	1.000
Detroit	13 Mayıs 1923	Rakam belirtilmemiştir[123]	14.000
Washington	16-24 Mayıs 1923	Burada içtima yapılmadı	
Chicago	27 Mayıs 1923	200	9.000
Detroit (2. defa)	3 Haziran 1923	Rakam belirtilmemiştir	7.000
Philedelphia	9/10 Haziran 1923	60	2.000
Suriyeliler[124]	19/20 Nisan 1923	–	1.500
Yahudiler[125]	15/16 Nisan 1923	–	–
Toplam			91.971
Genel Toplam			100.000[126]

122. Bu toplantıyı düzenleyenlerin ekserisi Yemenli Müslümanlardı.

123. Büyük bir salonda kalabalık bir grupla gerçekleşmiştir. Sayı tespiti yapılamamıştır.

124. New Yorklu Suriyeliler içtima harici olarak kendi aralarında topladıkları 1.500 doları yetimlerimiz yararına Dr. Fuad Beye vermişlerdir.

125. Yahudiler ile 2 ayrı içtima gerçekleştirilmiş olup toplantı sonrası para toplama işlemi gerçekleşmemiştir.. Ancak Yahudilerin daha sonra organizasyonla kendi aralarında para toplayacaklarına dair taahhütleri olmuştur. Dr. Fuad Beyin anılarında bu taahhüdün gerçekleşip gerçekleşmediğine dair herhangi bir bilgi ve para miktarı bulunmamaktadır. Kafamızda soru işareti olmakla beraber, toplantıların yapılmış olması sebebi ile buraya almak zorunda kaldık.

126. Dr. Fuad Bey bu para miktarını 152.000 lira olarak belirtmektedir. Bkz. Mehmed Fuad, **Amerikada Türkler ., s. 197.**

Levent Şahverdi Arşivi

Yardımların Devamlılığı İçin ABD'de Kurulan Cemiyet

New York'ta yaşayan Türklerin önde gelenleri ve Türk Teavün Cemiyeti'nin desteği ile 15 Nisan 1923 Pazar günü Mc. Alpin Oteli'nde yetimlere gönderilecek yardımların devamlılığını sağlamak üzere ABD'nin muhtelif bölgelerinde yaşayan 9 cemaati temsilen 13 murahhasın katılımı ile bir toplantı tertip edildi.

Bu toplantı, Dr. Fuad Beyin yetimlerin elim vaziyetinin kısmen de olsa iyileştirilmesinin bir defa toplanan paralar ile mümkün olmayacağı ve bu gibi mukaddes gayelerin muntazam teşkilât ve mesai ile temin edilebileceği arzusu ile gerçekleşmişti. Toplantı neticesinde bu gayeyi yerine getirebilmek için Himaye-i Etfal Cemiyeti New York Merkezi oluşturuldu. Toplantıya katılanlar, her hafta yevmiyelerinden bir miktar Türk yetimleri için ayıracaklardı. Nitekim Dr. Fuad Bey, ileriki yıllarda bu paraların uzun süre Ankara'ya Himaye-i Etfal Cemiyeti merkezine gönderildiğini belirtmektedir.[127]

Dr. Fuad Bey, başta Clarkston ve Petkiran olmak üzere gezdiği diğer şehirler de bu merkeze bağlı olarak şube heyetleri oluşturdu. Bu heyetlerin sayıları 25 civarında idi. Dr. Fuad Bey, bunların bir kısmını isimleri ile beraber ve bazılarını sadece çektirilen hatıra resimleri ile eserinde vermektedir. Bu heyetler, düzenli olarak topladıkları paraları New York Merkez Heyeti'ne gönderdiler ve bu yolla Ankara Çocuk Esirgeme kurumu merkezine ulaştırdılar. Çocuk Esirgeme Kurumu tarihçesinden elde edilen bilgilere göre, 1928'de Cambridge 62, Toledo 36, Mazkira 111, Detroit 2.300 dolar, 1929'da Visconsin 1050, Vaytink 356, Bufalo 812 dolar yardımda bulunmuştur.[128]

Bunların dışında Dr. Fuad Beyin elimizde yeterli bilgi bulunmayan ikinci Amerika seyahati esnasında toplanan yardımları da burada zikretmek gerekir. Bütün çabalarımıza rağmen bu gezi hakkında fazla malumat bulamadık. Dr. Fuad Bey, Seçmenlerimle Başbaşa adlı eserinde bu gezi hakkında bilgi vermemektedir. Ayrıca konuya dair yazılı hiçbir metin bırakmamıştır.

127. Akın, **Dr. Fuad Umay**, s.89.
128. Bu konuda bkz. Çocuk Esirgeme Kurumu internet adresi, www.shcek.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

Bu geziyle ilgili olarak ilki Amerika'da toplanacak *içtimai Sıhhi Kongresi* (Halk Sağlığı Kongresi)'ne Dr. Fuad Beyin görevlendirilmesine dair Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan 13.05.1925 tarihli bir belgeyle[129], ikincisi kızı Esin Umay'ın elinde bulunan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşanın Amerika'daki *Türk Teavün Cemiyetine* hitaben yazmış olduğu 17.05. 1341/1925 tarihli mektubudur[130]. Bir tarihi belge olması hasebiyle mektup metnini burada vermeyi uygun gördük.

"Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti Bih. Ankara, 18/5/1341 (1925)
Husûsî

Amerika'da Türk Teavün Cemiyeti Muhteremesine

Doktor Fuad Beyefendinin, ikinci defa olarak Amerika'ya seyahati münâsebetiyle oradaki millet ve dindaşlarımıza beyân-ı hissiyata vesile bulduğumdan dolayı pek memnunum. Vatan ve istiklâl yolunda fedâ-yı can eden kahraman şehitlerimizin bîkes yavrularını büyük bir şefkat ve muvaffakiyetle yetiştirmeğe ve mes'ûd etmeğe çalışan Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti'ne, aziz millet ve dindaşlarımız tarafından, Fuad Beyefendinin ilk seyahatten avdetinden sonra da devam eden teberru'ât-ı âlîcenâbâneyi takdirle yâd eyler, engin denizlerin ötesinden Türk kahramanlarının yetim evlâdına dest-i şefkat uzatan zevât-ı muhteremeye teşekkürât-ı mahsûsemin tebliğine vesâtet buyurulmasını rica ederim. Yetimlerimizin dâima tahattur buyurulacağma olan itimadım berdevamdır efendim.

Türkiye Reisicumhuru
Gazi M(ustafa). K(emal)".
(imza)

1925 yılında gerçekleşen bu gezide Himaye-i Etfal Cemiyeti yararına toplam 37.546 dolar toplandığı kayıtlara geçmiştir.[131]

129. Cumhuriyet Arşivi, S: 1885, D: 409-1, F:30.18.1.1.

130. Akın, **Dr. Fuad Umay,** s. 136. Mektubun aslı için bkz. Ekler.

131. Dr.Fuad Beyin ikinci ABD gezisi, ÇEK tarihçesi bölümünde 1947 olarak gösterilmiştir. Hâlbuki gezi Atatürk'ün mektubundaki tarihten de anlaşılacağı gibi 1925 yılında gerçekleştirilmiştir. Bunların dışında Amerika'da yaşayan Türklerin Kızılay (Hilal-i Ahmer Cemiyeti)'a da yardım ettikleri bilinmektedir. Millî Mücadele yıllarında yapılan bu yardımlar şunlardır:
New York Amerikan-Türk Muavenet Komisyonu: 211,75 USD
Philedelphia'lı Türkler (Tevhid-i Efkâr Gazetesi vasıtasıyla): 100 Sterlin ve 14 Şilin
Philedelphia İslâm Cemiyeti Başkanı Süleyman Yaşar Bey: 400 USD

Levent Şahverdi Arşivi

Birlik Gazetesi

Amerika'da yaşayan Türklerin Ermeniler ve Rumlar gibi Amerikan kamuoyunu etkileyecek basın yayın organlarına sahip oldukları hakkında elimizde yeterli bilgi yoktur. Bununla beraber eldeki kayıtlara göre ecnebiler üzerinde herhangi bir tesir göstermese dahi Türklerin yaşadıkları şehirlerde kendilerine ait gazete neşrettikleri bilinmektedir. Amerika'da Türklere ait bilinen ilk süreli yayın 1893 Chicago Fuarı dolayısı ile Süleyman Bustani Bey ile Ubeydullah Efendi'nin birlikte neşrettikleri "Musavver *Şikago Sergisi"* adlı resimli Türkçe dergidir. Bu dergi fuarın ve fuarda sergilenen malların tanıtılmasına yönelikti[132]. Bunun dışında New York'ta çıkan iki gazete hakkında az da olsa bilgi sahibiyiz[133]. Bu gazetelerden ilki hakkında Osmanlı Hariciye Nezareti'nde çalıştıktan sonra istifa edip New York'ta yaşamaya devam eden Musa Ferid Cömert'in Mustafa Kemal Paşaya gönderdiği 6 Şubat 1922 tarihli iki mektup dolayısı ile haberdarız. Musa Cömert, söz konusu mektuplarda Türklerin sesini Amerika'da duyurmak amacıyla kendisinin *Hemşeri* adında bir gazete çıkardığı ancak maddî sıkıntılar nedeni ile zorlandığı ve bu konuda yardıma ihtiyacı olduğunu bildirmektedir.[134] İkincisi ise *Türk Teavün Cemiyeti'nin* yayın organı olan Birlik Gazetesi olup hakkında diğerine göre daha fazla bilgi bulunmaktadır.[135]

Providence Müslümanları: 1.150, 75 USD

Providence'li Ali Ağabeydin Bey: 60 USD VVorchester ihvan-ı İslâmiye Cemiyeti: 806 USD

Bu konuda bkz. Mehmet Canlı; *"Detroit Kızılay Merkezi ve Amerika'deki Türklerin Kızılay'a Yardımları"*, **Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Oktay Aslanapa'ya Armağan** XXXI/1-2 (1993) TKAE Yay., Ankara 1995, s. 84. Amerika'da yaşayan Türklerin Türkiye'ye yardımlarının Millî Mücadele evveline gittiği bilinmektedir. Türkler I. Dünya Savaşı evvelinde de Osmanlı Donanmasının güçlenmesi için Donanma Cemiyeti'nin düzenlediği kampanyalara katılarak para yardımında bulunmuşlardır, Bkz. Selahattin Özçelik, **Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2000, s. 242.

132. İlgili dergi hakkında bilgi için bkz. Bülent Varlık, *"ABD'de ilk Türkçe Sürekli Yayın: Musavver Şikago Sergisi (1893)"*, **Kebikeç**, Yıl:1, Sayı: 1 (1995), s. 35-42. Alkan, **Ubeydullah Efendi'nin Hatıraları,** s. 191-192, Erhan, **Türk-Amerikan ilişkileri**, s. 374.

133. Bunların dışında ismi ve gelişimi hakkında bilgi bulunmayan Midillili iki Türk gencinin kendi aralarında yardımlaşarak çıkardıkları ve teksir makinası yolu ile çoğalttıkları bir Türkçe gazetenin de 1910'lu yıllarda Peabody'de neşr edildiği bildirilmektedir. Bkz. Bali, **Amerika'ya Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri", s. 291.**

134. İlgili mektupların metinleri için bkz. Bilal N. Şimşir, **Atatürk İle Yazışmalar I,** Kültür kütür Bakanlığı Yay., Ankara 1981, s. 173-177. Gazete hakkında bilgi için ayrıca bkz. Akgün, *"Osmanlı Türklerinin Amerika'ya Göçü"*, s., 894.

135. Birlik gazetesinden bahseden kayıtlar için bkz. Sabiha Sertel, **Roman Gibi,** s. 53-55, **İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Katalogu (1828-1928),** istanbul 1986, s. 48.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Teavün Cemiyeti, hem Türkler arasında dayanışmayı kuvvetlendirmek hem de Türklük aleyhtarı kampanyalara cevap verebilmek maksadıyla kuruluşunu müteakip bir gazete çıkarmayı düşündü. Bu iş için yeterli parası olmamakla beraber, gazetecilikten anlayan elamanları bulunuyordu. Cemiyet Başkanı Sabiha Hanımın eşi Zekeriya Bey bu dönemde ABD'de gazetecilik tahsili görüyordu. Gazete, önce Amerika'da yaşayan Türklerden toplanan maddî yardımlarla çıkarılacak ve daha sonra da satış aboneliği sitemi ile ayakta tutulmaya çalışılacaktır. Bu konuda Sabiha Sertel şunları söylemektedir: *"Dış teşkilâtlar da kurulduktan sonra, üyelerin verdiği aidatlarla Birlik adında haftalık bir gazete yayınladık. Zekeriya ve New York öğretmen Mektebi'nde okuyan bazı öğrenciler gazete işini üzerine aldılar. Bu gazete, Amerika'nın diğer şehirlerindeki işçilerle ve teşkilâtlarla bağ kurmaya yardım* etti.[136]

İlk nüshası, Ağustos 1922'de çıkarılan Birlik Gazetesi, her 10 günde bir yayınlanmıştır. İdare yeri, önceleri 36 Rivington New York adresi olup, daha sonra 217 Doğu 6 ncı Cadde (New York) ye taşınmıştır. Gazetenin baş kısmında hem Lâtin harfli İngilizce ve Arap harfli Türkçe (Osmanlıca) olarak şu ibare yer almaktadır. *"The only Turkish paper in America. Published 3 times a month by the Turkish Welfare Ass'n. Adress: 36 Rivington N. Y. Ottaman Welfare Assn. Phone: Orchard 5062, Abone bedeli* senevî *4 dolardır. Nüshası 15 senttir. On günde bir çıkar, İslâm cemaatinin menfaatine hizmet eder yegâne Türkçe gazetedir. Naşiri: Türk Teavün Cemiyetidir. Abone bedeli senevî 4 dolardır."*

Gazete üzerinde yer alan tarih, Lâtin harfli ve Osmanlıca olarak Miladî takvime göre verilmektedir. Bizim tespitimize göre; gazetenin Türkiye'de üç nüshası bulunmaktadır. Bunlardan 1 numaralı nüsha (1922) İstanbul'da Hakkı Tarık Us Kütüphanesinde kayıtlıdır. Diğer iki nüsha da (1923) Dr. Fuad Beyin kızı Esin Umay'ın elindedir.[137] Bu iki sayı üzerinde yaptığımız incelemede gazetenin o dönemde Türkler arasında haberleşme ve dayanışmada büyük rol oynadığı görülmektedir. Gazete, Amerika'da yaşayan

136. Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, s. 53-54.

137. **Bkz. İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Katalogu (1828-1928)**, s. 48.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkler arasında gerek kendileri ile ilgili haberlerin yayılmasında ve gerekse memleket haberlerinin duyulmasında etkili bir basın görevi görmüştür. Elimizdeki nüshalar 4 sayfa olarak neşredilmiştir.[138]

Gazete, baş sayfasında ve sütunlarında Millî Mücadelenin safahatı ile ilgili geniş haberlere yer veriyor, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere kahramanlarının resimlerini yayınlıyordu. Anadolu'nun başarı haberleri, Amerika'da memleketten uzakta yaşayan bu insanların umut kaynağı, yaşama sevinci haline gelmiştir. Anadolu'nun harap ve perişan haline dair haberler, onları harekete geçirmiş Kızılay, Himaye-i Etfal Cemiyeti ve savaş muhacirleri için yardım kampanyaları düzenlemelerine vesile olmuştur. Düzenli olarak toplanan bu yardımlar, Türkiye'ye gönderilmiştir. Teşvik maksadıyla yardım eden vatandaşların isimleri Birlik Gazetesi sayfalarında yayınlanmıştır.

Türk Düşmanlığı Kampanyalarına Karşı Lobi Çalışmaları

Millî Mücadele Yıllarındaki Kampanyalar ve Türk Teavün Cemiyeti

Amerika'da Türkler ve Türklük aleyhindeki propagandaların tarihî Türk-Amerikan ilişkilerinin ilk dönemine kadar uzanır. Bu kampanyalarda Osmanlı topraklarından Amerika'ya yerleşmiş olan Ermeni ve Rumların etkin olduğu bilinmektedir. Öteden beri Amerika'da Hıristiyan dünyasını tehdit eden en son İslâm Devleti Osmanlı anlayışından dolayı bozuk olan Türk imajı, özellikle Amerikan şehirlerine hızla akan Ermeni ve Rum göçünden sonra daha da kötüye gitmiştir. Ermeni, Rum ve Hıristiyan Arapların Türkler ve Osmanlı Devleti hakkında anlattıkları abartılı hikâyeler, bu kötü imajın pekiştirilmesinde büyük rol oynamıştır.[139] *"Korkunç Türk (Terrible Turk)"* ve *"Konuşulmaz Türk (Unspeakable Turk)"* tabirleri, Amerikalı misyonerlerin katkıları, Rumlar ve Ermenilerin propagandaları neticesinde Amerika'da ortaya çıktı ve bütün Avrupa'da yaygın olarak kullanılmaya başlandı.[140] Onlara göre Türkler, dini bakımdan hoşgörüsüz, ül-

138. Elimizdeki nüshalar, 1 Nisan 1923 ve 11 Temmuz 19123'e aittir.
139. Akgün, *"Osmanlı Türklerinin Amerika'ya Göçü"*, s. 893.
140. Erhan, **Türk-Amerikan İlişkileri**, s. 304.

Levent Şahverdi Arşivi

kedeki azınlıklara zulmeden, yabancılara tahammül edemeyen, geri Kalmış ve yeniliklere kapalı bir toplumdu. Bu anlayış Amerika ve Avrupa'da Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra da devam edecek ve Türkiye ile ilişkilerin kurulmasında etkili olacaktır.[141]

Amerika'ya yeni ayak basan bu azınlıklar, bu ülkede kendilerine yer edinebilmek maksadıyla Amerikan kamuoyunu ve siyasîlerini etkilemeyi kendileri için etkin bir yol olarak görmüşlerdir. Başlangıçta Osmanlı ülkesindeki Ermeni hareketlerine paralel olarak yürütülen Türkleri karalama faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda Almanları desteklemesi üzerine büyük bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde bu çalışmaların hız kazanmasında propaganda faaliyetlerine Rumların daha aktif olarak katılmasının yanı sıra Amerikalı devlet adamları ve bazı sivil toplum örgütlerinin de destek vermiş olması rol oynamıştır.

19. yüzyılın ikinci yansına kadar Amerika'da Ermeni varlığı mevcut değildi. Türkiye'den Amerika'ya ilk giden Ermeniler, Amerikalı tacirlerin ve misyonerlerin kollayıp kayırdıkları kişilerdi. Bunlar önceleri öğrenci grupları ve din adamlarından ibaretti. Bunu daha sonra İstanbul, İzmir ve Beyrut'taki Amerikan konsoloslarının tavsiyeleriyle göç eden tüccarlar izledi. Bu şekilde Amerika'ya yerleşenlerin sayısı 1890'da 70 civarındaydı. Bunlar bu ülkedeki Ermeni diasporasının ilk nüvesini oluşturdular.[142] 1870'lerden itibaren de özellikle Amerikalı misyonerlerin teşvikiyle küçük esnaf, zanaatkar ve köylülerden oluşan halktan kimseler gitmeye başladılar. Ermeni göçmenlerin sayıları 1900'de 3.962, 1909'da 7.794 ve 1913'te 24.220'ye ulaştı[143]. Nitekim bu sayı 1920'lerde 65.000 civarındaydı[144]. Göç eden Ermeniler, Amerikan makamlarının izlediği vatandaşlık politikasından yararlanarak Amerikan vatandaşlığına geçiyorlardı. Bu şekilde Amerikan vatandaşı Ermenilerin sayılarının artması Amerikan kamuoyunun

141. Erhan, **Türk-Amerikan İlişkileri**, s, 336.

142. Şimşir, *"Ermeni Propagandasının Ermeni Boyutu* Üzerine", **s. 79-80** ve 102-103.

143. Erhan, **Türk-Amerikan İlişkileri**, s. 305.

144. "Ermenilerin ABD'ye güçlü hakkında bilgi için hkz. Robun Mirak, "Armenian Emigration to the United States to 1915", Journal of American Studies, 1/1 (1975); Nedim ipek. *'Anadolu'dan Amerika'ya* Ermeni Göçü", **OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 6. Ankara 19995, s, 257-280. Kemal Karpat 1924 yılı sonunda ABD'ne göç eden Emeni sayısını 65.756 olarak vermektedir. Bkz. Kemal Karpat, *"Amerika'ya Göç' Eden Osmanlılar"*, s. 293.

Levent Şahverdi Arşivi

ve hükûmetinin dikkatlerinin Doğu Sorunu'na dolayısıyla da Ermeni meselesine çekilmesine yardımcı oldu. Ayrıca bu durum ihtilâlci Ermeni örgütlerinin dikkatlerini de bu ülkeye çekti. Daha önce Avrupa ve Rusya merkezli faaliyet gösteren Hınçak ve Taşnaklar Amerika'ya da el attılar.[145] Ermeni örgütleri Amerika'nın çeşitli kentlerinde hiçbir engellemeyle karşılaşmadan toplantılar düzenliyor, mitingler tertip ediyor ve Osmanlı topraklarındaki ayaklanmalar için para toplayabiliyorlardı.[146] Böylece 1890'lardan itibaren Amerika'deki Ermeni propagandalarının sayısı ve etkinliği de arttı. Ermeniler, sadece Amerikalı müteşebbislerin çıkardıkları basın yayın organlarında değil kendi gazetelerini neşrederek buralarda da Osmanlı Devleti ve Türkler aleyhine yazılar yazmaya başladılar. Amerika'daki ilk gazeteleri *Haik* adını taşımaktadır. Gazetelerin yanı sıra yayınladıkları kitaplarla[147] da kampanyanın güçlenmesini sağlıyorlardı. Ermenilerin Amerika'da sayıca çoğalmalarından sonra propaganda aracı olarak kullandıkları diğer bir yol da nüfus bakımından yoğun olarak yaşadıkları şehirlerde tertip ettikleri mitinglerdir. Bu mitinglerin tertip edilmesinde Ermeni örgütlerinin büyük rolü olmaktaydı.[148]

Aynı dönemde *Monrea Doktirini* ilkelerine aykırı olmakla beraber Amerikan Senotosu da işe karışacak ve Türkiye'de Ermeni olaylarını gündeme getirecektir. Doğu Anadolu'da Sasun Ermeni ayaklanmasının bastırıldığı dönemde (3 Aralık 1894) Louisiana Senatörü Newton Blanchard, Türkiye'de çoluk çocuk demeden Ermenilerin katledildiğini iddia ederek hazırladığı karar tasarısı metnini Amerikan Senatosu'na sundu.[149] Böylece mesele ilk defa kamuoyu ve basının ötesinde siyasî platforma taşınmış oldu.

---

145. Bilal Şimşir, Amerika'deki Ermeni göçmenler arasında 1890'dan itibaren yoğun bir şekilde Hınçak ve Taşnak çalışmaları yapıldığını, 1903'te 36,1907'de 48 iv. 1914'te 77 Taşnak Komitesi kurulduğunu, ayrıca Hınçakların da 1500 civarında eğitilmiş fedai topladıklarını yazmaktadır. Bkz. Şimşir, "Ermeni *Propagandasının Ermeni Boyutu Üzerine*", s. 105.

146. Erhan, **Türk-Amerikan İlişkileri**, s. 3316-317.

147. 1890'lı yıllarda Ermenilerin İlk Türkleri karalama döneminde Amerika'da basılan ve bu gün Ermeni iddialarına mesned gösterilen kitapların başında Edwin Mumsell Bliss, Turkey and tho Armenian Atrocities (Türkiye ve Ermeni Vahşeti), A. W. Williams, Bleeding Armenla (Kanayan Ermenistan), Frederiek Davis Grence Armenian Massacres or The Sword of Mohammed (Ermeni Katliamı ve Muhammed'in Kılıcı) adlı eserler gelmektedir..

148. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Haluk Selvi, *"Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeni Faaliyetleri"*, **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi**, Yıl: 4, Sa. 38 Nisan 2003.

149. Şimşir, *"Ermeni Propagandasının Ermeni Boyutu Üzerine"*, s. 112-113.

Levent Şahverdi Arşivi

I. Dünya savaşı yıllarına kadar Ermenilerin bu propagandaları artarak devam etti.[150] Nitekim Osmanlı Devleti aleyhinde propagandaların ayyuka çıktığı böyle bir dönemde Türk Büyükelçi Ahmed Rüstem Bey, 8 Eylül 1914'te *Evening Star* gazetesindeki mülâkatında Türkiye ve Türkler hakkında çıkan haksız suçlamalar karşısında sessiz kalan Başkan Wilson'ı protesto etmiş ve bu yönde politika izleyen Amerikalıları suçlamıştır.[151]

Amerika'da Türkler ve Türkiye aleyhindeki propagandalar özellikle I. Dünya Savaşı yılları ve sonrasında yoğunluk kazandı. Daha önce Ermenilerin başlattığı ve sürdürdüğü çalışmalara şimdi Rumlar da katıldılar. Ermeniler, I. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan *"Tehcir* Olayı"nı gündeme getirerek yüz binlerce Ermeni'nin katledildiğini ve bir o kadarının da topraklarından ve evlerinden edildiğini iddia ediyorlardı.[152] Amerikan sinemalarında Türklük aleyhine oynatılan filmlerde Türkler, zenci kılığında insan yiyen yamyamlar olarak gösteriliyordu.[153] Amerikan kamuoyunda ayyuka çıkan bu yalan ve yanlış haberler ve gösterimler, büyük tesir uyandırmakta ve Türklerin vahşi birer canavar olarak tanınmasına yol açıyordu.

Rumlar da adeta Ermenilerle yarış halindeydiler. Kendi gazetelerinde ve etkili oldukları Amerikan gazetelerinde Türkler aleyhine yalan yanlış haberler çıkmasını sağlıyorlardı. Amerikan gazetelerinde her gün Türk İstiklâl Harbi döneminde Anadolu'da binlerce Rum'un katledildiğine dair haberler yer alıyordu, İzmir'in Türkler tarafından yakıldığı ve yalnızca bu şehirde 200.000 Rum'un öldürüldüğü iddia ediliyordu.[154]

Rum ve Ermenilerin bu dönemde ortak propaganda yapmalarının arkasında I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı topraklarının paylaşımı ve bu pay-

---

150. Ermenileri özellikle 1909-1914 yılları arasında Türklük aleyhtarı kampanyaları için bkz. Şimşir, *"Ermeni Propagandasının Ermeni Boyutu Üzerine"*, s. 119-124.

151. Mine Erol, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyükelçisi A. Rüstem Bey,** Bilgi Yay., Ankara 1973. s. 20-22. Ayrıca bu konuda bilgi için bkz. Bilal N. Şimşir, *"Amerika'daki Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey"*, **Ermeni Araştırmaları Dergisi,** Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yay., Sayı: 3, Ankara. Ahmed Rüstem Bey, **Cihan Harbi ve Türk-Ermeni Meselesi,** (Türkçesi: Cengiz Aydın) Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2001.

152. Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım,** s.109.

153. Mehmed Fuad, **Amerika'da Türkler,** s. 21.

154. Vakit 29 Teşrinievvel 1338, No: 1751, s.3, "Amerika Mektupları".

Levent Sahverdi Arşivi

laşımdan kendilerine hisse verileceği anlayışı ve özellikle de Lozan öncesinde kurulacak olan yeni Türkiye'yi engellemek fikri yatıyordu. Bu anlayışla hareket eden Rum ve Ermeniler, özellikle Lozan Barış Konferansı sürecinde yürüttükleri ortak kampanyalar ile Amerikan halkı ve siyasîleri üzerinde etkili olmak istediler. Bunu önemli derecede sağladıklarını da söyleyebiliriz.

Rum ve Ermenilerin bu propagandaları bilhassa küçük yerlerde yaşayan Türkler üzerinde psikolojik baskı kurulmasına neden oluyordu. Ermeniler, sokaklarda Türk olduklarını anladıkları kişilerin yollarını keserek, onlarla dalga geçiyor ve hakaret ediyorlardı. Onların bu davranışları ve propagandaları Türklerin Amerikalılar ile ilişki kurmalarını ve çevre edinmelerini de olumsuz yönde etkiliyordu.[155]

Mütareke döneminde gerçekleştirilen Ermeni propagandalarının merkezinde *Ermenistan'ın Bağımsızlığı için Amerikan Komitesi (American Committee for the Independence of Armenia)* adlı örgüt bulunuyordu. Komitenin başında Ermenilerce satın alınmış Demokrat Parti ileri gelenlerinden ve New York'un tanınmış avukatlarından olan James. W. Gerard[156] bulunuyordu. Komitenin diğer bir elebaşı da Vahan Kardaşyan[157] adlı bir Osmanlı Ermenisi idi. Amerika'ya göç ederek zengin bir Amerikalı kadın ile evlenen Kardaşyan, zamanla nüfuz sahibi olmuş ve bu nüfuzunu Ermeni propagandalarında aracı olarak kullanmıştır.[158]

---

155. Dr. Fuad Umay, ABD seyahati esnasında Türklerle yaptığı mülâkatta bu konuda çok şikayet almıştı. Onun bu ziyareti, Amerika'da yaşayan Türkler için moral desteği olmuştu, özellikle onun kasabaları gezdiği gün Ermeniler, Türklerin sevincine şahit olmamak için dükkânlarını açmamışlar ve sokağa çıkmamışlardır. Bu konuda bkz. Mehmed Fuad, **Amerika'da Türkler,** s. 66-68. Bu konuya güzel bir örnek teşkil etmesi bakımından Peabody gezisi sırasında kendisine yapılan şikâyeti burada zikr etmek faydalı olacaktır. Peabody'de Dersim yöresinden gelen bir Türk Dr. Fuad Beyin yanına yaklaşarak *"Ah efendi, bizi bugün ihya ettiniz. Biz şimdiye kadar burada nasıl yaşadığımızı, nasıl gezdiğimizi bilemiyorduk. Nereye çıksak karşımıza melun Ermeniler geçiyor, bizimle alay ediyor, hayatı bize zehir ediyorlardı. Sokağa, hele umumî yerlere hiç çıkamaz olmuştuk."* Bkz. Mehmed Fuad, **Amerika'da Türkler.**, s. 66-68.

156. Ulagay, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 192. I. Dünya Savaşı'nda ABD'nin Berlin Büyükelçisi olup, İngiliz hayranlığı ile tanınır, İngiltere'nin baskıları ile ABD'yi savaşa sokmak için gayret gösterdiği ve Türk düşmanlığının arkasında da İngilizlerin olduğu bilinmektedir. Bkz. Şimşir, *"Amerika'da Ermeni Lobisi*, s. 5. Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Ahmet Muhtar Beyin ilgili şahıs hakkındaki raporu"

157. 1910-1915 yıllarında Osmanlı Devleti'nin Washington Büyükelçiliğinde tercüman olarak çalışmış, zararlı faaliyetleri görülünce görevinden kovulmuş ve İngilizler lehine çalışan biridir. Bkz. Şimşir, *"Amerika'da Ermeni Lobisi"*, s. 5.

158. Şimşir, *"Türk-Amerika ilişkileri"*, s. 306-307.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk düşmanlığı kampanyalarına katılan diğer bir şahıs da bir dönem ABD'nin İstanbul Büyükelçiliği görevini yürüten Henry Morgenthau'dur. Morgenthau, 1913-1916 yıllarında ABD'nin İstanbul Büyükelçisidir. Ülkesine döndükten sonra hatıralarını yayınlayan Morgenthau, Ermeniler lehine pek çok hikâye uydurdu. Günümüzdeki Ermeni "soykırım iddiaları" umumî ölçüde bu şahsın hikâyelerine dayandırılmaktadır.[159] İşte bu şahıs, mütareke döneminde Amerikan gazetelerinde Türklerin aleyhine yazılar yazarak, muhtelif konferanslar düzenleyerek Ermeni propagandalarına alet olmuştur[160]. Yine Yakındoğu Yardım Komitesi'nden Dr. Mark L. Ward'ı çabalarını da burada zikretmek gerekir.[161]

Bu dönemde özellikle muhalefetteki Demokratlar, Ermeni meselesini iç politikaya alet ederek, siyasî malzeme olarak kullanmışlardır. Demokratların Utah Eyalet senatörlerinden William H. King, senatoda Türk düşmanlığı kampanyasının sözcülüğünü üstlenmiş, Türkler aleyhine konuşmalar yapmıştır. King, 2 Şubat 1922'de yaptığı bir konuşmada, *"dinî, siyasî ve insanî hakların korunmasından yana olan tüm örgütlerimizle, Mustafa Kemal denen haydudun vahşet ve zulmüne karşı çıkmalıyız"* diyerek, Amerikan kamuoyunu Millî Mücadele aleyhine kışkırtmıştır.[162] Senatör King, Sakarya Savaşı sonrasında Sevr Anlaşması şartlarının değiştirilmesine yönelik diplomatik çabaların sürdüğü bir dönemde de, diplomatik çabaların karşısında yer alarak, anlaşma hükümlerinin Türklere zorla kabul ettirilmesinden yana tavır koymuştur.[163]

---

159. Morgenthau (1891-1967), 1913-1916 yılları arasında ABD'nin İstanbul Büyükelçisi olarak vazife yaptı. Amerika'ya döndükten sonra Ermeni istekleri doğrultusunda hatıralarını yazdı. O'nun "Ambassador Morgenthau's Story (1918) (Büyükelçi Morgentha'nun Öyküsü) adını taşıyan eseri, daha sonraki Ermeni iddialarına mesnet teşkil etti. Morgenthau'nun eserinde anlattığı olayların doğru olmadığı, kitap üzerinde yapılan araştırmalarla kanıtlanmıştır. Ünlü tarihçi, Heath W. Lowry, Morgentha'nun günlüğü, yazdığı mektuplar ve raporlarını inceleyerek, eserinde yazdıklarının çelişkilerle dolu olduğunu ortaya koydu. Her iki eser için bkz. Henry Morgenthau, **Ambassador Morgenthau's Story**, New York 1918. Heath W. Lowry, **The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story**, The Isis Pres, İstanbul 1990, eserin Türkçe'si için bkz. . Heath W. Lowry, **Büyükelçi Morgentha'nun Öyküsü'nün Perde Arkası**, Çev: Belkıs Torfilli, İsis Yay. İstanbul 1991.

160. Mehmed Fuad, **Amerika'da Türkler**, s. 33-34.

161. Grabowski, *"Cumhuriyetçi Algılayışlar: Time ve Gülcemal"*, s. 12.

162. Ulagay, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 153.

163. Şimşir, *"Türk-Amerikan ilişkileri"*, s. 309.

Levent Sahverdi Arşivi

Mütareke döneminde gerçekleştirilen bu kampanyalar karşısında kendisinden binlerce kilometre uzaklıktaki bu ülkede Türkiye'nin haklarını savunacak, bu propagandalara cevap verebilecek yegane güç, bir avuç Türk'ün bir araya gelerek kurulduğu *Türk Teavün Cemiyeti* idi. Türkler, başlangıçta sayılarının azlığı ve maddî üçlerinin olmayışı nedeniyle Amerikan basınında kendi lehlerine yazılar yayınlanmasında etkili olamadılar. Bu amaçla önce kendi yayın organı olan Birlik Gazetesinde yazılar yazarak Ermeni ve Rum iddialarına cevap vermeye çalıştılar. Daha sonra da Amerikan matbuatını etkilemenin yollarını aradılar, öncelikle karşı propaganda işlerini yürütmek maksadıyla bir *"İstihbarat Şubesi"* kuruldu. Hint İstihbarat Şubesi ile işbirliği halinde çalışan bu merkez, Rum-Ermeni propagandalarına dair her türlü bilgi ve belgeyi toplayarak, değerlendirmeye aldı. Daha sonra bu bilgiler sistemli bir şekilde çürütülmeye çalışıldı. Yunanlıların ve Ermenilerin Anadolu'da yaptıkları mezalim vesikalarıyla beraber ortaya kondu, İzmir'in kaçmazdan evvel Yunanlılar tarafından nasıl yakıldığı belgeleriyle anlatıldı.[164] Böylece Ermenilerin soykırım iddialarına ve Rumların İzmir'in yakılmasıyla ilgili yalan yanlış propagandaları çürütülmeye çalışıldı. Cemiyetin bu alandaki diğer bir faaliyeti de, *Amerikan Dış Politika Derneği (Foreign Policy Association)'nin* 7 Ekim 1922'de düzenlediği *"Şark Meselesi* adlı konferansa katılmış olmasıdır. Konferansta Mütareke sonrası konular görüşülmüştür. Konferansa İngiliz, Rum ve Türk temsilciler çağrılmıştı. Toplantıda Türk tarafını *Türk Teavün Cemiyeti'nin* istihbarat Şubesi temsil etmiştir.[165]

Bütün bu çabalara rağmen, Türklerin karşı propaganda çalışmaları çok dar alanda kalıyor ve çok az sayıda insan üzerinde etkili olabiliyordu. Bu tür çalışmalar ancak daha geniş imkânlarla ve bir sistem dairesinde yapılabilirse etkili olabilirdi. Amerika'da yaşayan ve önemli bir kısmı dil bilmeyen işçilerden oluşan bir avuç Türkün güçlü Rum-Ermeni lobisi karşısında büyük başarı göstermesi çok zor bir işti. Buna rağmen bu insanlar, maddî ve manevî bütün güçlerini ortaya koyarak, çalıştılar ve Amerika'da ilk Türk lobisini oluşturdular. Onların bu çabaları sayesinde Amerikan basının-

164. Vakit, 29 Teşrinievvel 1338, No: 1751, s. 3.
165. Vakit, 29 Teşrinievvel 1338, No: 1751, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

dan ve anlatılanlardan gerçekleri öğrenen Amerikan vatandaşları, Türklere karşı daha ılımlı davranmaya başladılar. Anadolu'da olup bitenleri yakından takip etmek istediler. Nitekim Türkler lehine oluşan bu ılımlı havanın semeresi kısa süre sonra alınmaya başlanmıştır. Amerika'nın menfaatlerini Türk-Amerikan yakınlaşmasında gören bazı işadamları, ilim adamları ve siyasetçiler Türklerin yanında yer almaya başladılar. Böylece Amerikan kamuoyunda yankı uyandıracak ilk karşı propaganda faaliyetleri başlatılmış oldu. Mütareke yıllarının sonlarında başlayan bu çalışmalar, Lozan Barış Konferansı sürecinde hız kazanarak devam etmiştir. *Türk Teavün* Cemiyetinin başlattığı kulis faaliyetinin içinde yer alan tanınmış Amerikalıların başında işadamı Mr. Krey (ABD'nin eski Çin Büyükelçisi), Leon Taronto, eğitimci Prof. Jhon Dewey[166] ve Arkeolog Prof. Kelsy gibi isimleri saymak mümkündür.

Prof. Kelsy ve Dewey, üniversitelerinde Türkler lehine kampanya başlatarak Ermeni ve Rumların yarattığı olumsuz havayı silmeye çalışmışlardır. Leon Toranto, Amerika'ya tahsile giden Türk öğrencilere karşılıksız burs vererek tahsil hayatlarına yardımcı olmuştur. Mr. Krey, kendi imkânları ile çeşitli toplantılar ve ziyafetler düzenleyerek, Türkler lehine konuşmalar yapmış, Amerikan matbuatında yazılar yazmıştır[167]. Aver World mecmuasının Kasım 1922 sayısında Türkler lehine yazdığı makalede, Anadolu'nun İngilizler tarafından Yunanlılara nasıl işgal ettirildiğini ve buna karşı Mustafa Kemal'in önderliğinde doğan Millî Mücadeleyi överek anlatmıştır.[168]

Mütareke döneminde bir avuç Türkün ve Amerika'nın çıkarlarını Türk-Amerikan dostluğunda gören Amerikalıların bu gayretleri, her ne kadar Rum-Ermeni lobisinin yarattığı fırtınayı dindirmeye yeterli olmamışsa da, Türkler lehine esecek bir ılımlı rüzgârın habercisi olmuştur. Nitekim Lozan Barış Konferansı müzakereleri esnasında ve Antlaşma sonrasında bu rüzgâr, Amerika'da etkisini gösterecektir. Bilhassa Lozan Antlaşması sonrası ortaya

166. Devvey, 1859-1952 yılları arasında Amerika'da yaşadı. Felsefe, Psikoloji ve Eğitim alanlarında çalışmalar yaptı. Bir ara Türkiye'ye gelerek, Türk Mili Eğitim sistemi üzerinde çalıştı. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul 2000, s. 246-247.

167. Umay, **Seçmenlerle Başbaşa**, s. 31.

168. **Vakit**, 30 Teşrinisani 1338, No: 1784, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

çıkan *"Lozan'a Hayır"* Ermeni-Rum lobisi karşısında mücadele eden *"Lozan'a Evet'* kampanyasının doğmasına bir nebze de olsa katkısı olacaktır.

Amerika'daki Türklük aleyhtarı kampanyaların esas amacı Anadolu'da kurulmakta olan yeni Türk devletinin tanınmasını engellemekti. Bilhassa Lozan Barışı sürecinde yürütülen kampanyalar, tamamen bu amaca matuftu. Bilindiği gibi ABD, Lozan Konferansı'na müzakereci devlet olarak katılmamış, gözlemci statüsü ile murahhas bulundurmuştu. Rum ve Ermeniler, konferans öncesi lobi faaliyeti ile Amerikan kamuoyunu ve siyasetini etkileyerek, bu devleti Lozan Konferansı'na doğrudan müzakereci olarak katılmaya zorlamışlardı. Böylece ABD'ni Şark Meselesi'nin içine sokmak ve müzakereler esnasında Türkiye'nin aleyhinde davranmasını temin etmek istiyorlardı. Her ne kadar bu amaçlarına ulaşamadılarsa da, müzakereler esnasında Amerikan heyetini etkilemekte başarılı oldukları görülür. Amerikan heyeti adına Child'in Azınlıklar Alt-Komisyonu Başkanlığı'na 30 Aralık 1922'de sunduğu bildiri, Amerika'daki Ermeni Lobisinin isteklerini dile getirmesi bakımından kayda değerdir. Bildirinin ekinde Amerikan Protestan Kiliseleri Federal Meclisi Temsilcileri James L Barton-W. W. Peet'in imzaları bulunan bir dilekçe ile *"Ermenistan için Amerikan Derneği* adına George R. Montgomery imzasıyla sunulmuş *"Ermeniler için Ulusal Yurt Konusunda Memorandum"* da bulunmaktadır.[169]

Lozan'a Evet Kampanyası ve Türk Teavün Cemiyeti

Lozan'da yürüttükleri çabaları yeterli bulmayan Ermeni ve Rumlar, diğer taraftan da Lozan konferansı sonrasında Türk devletinin tanınmasını engellemek düşüncesi ile *"Lozan'a Hayır Kampanyası"* başlattılar.

Burada söz konusu olan, Türkiye ile ABD arasında 6 Ağustos 1923'te imzalanan Lozan *Dostluk ve Ticaret Anlaşması ile Suçluların Geri Verilmesi Anlaşmasıdır,* 24 Temmuz 1923 tarihli asıl *Lozan Barış Antlaşması* değildir. Lozan Barış Antlaşması çok uluslu bir anlaşma ve ABD'nin gözlemci statüsünden dolayı altında imzasının bulunmadığı bir metindir. Bu se-

169. Bu konuda Amerika'nın Lozan temsilci Heyetinin Alt-Komisyon Başkanlığı'na sunduğu bildiri ve ekleri için bkz. **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, (Çev: Seha L. Meray, Birinci Takım, Cilt I, Kitap 2, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1993, s.242-247.

Levent Şahverdi Arşivi

beple Amerikan Kongresi'ni ilgilendirmemektedir. Diğeri ise, Türkiye ile ABD arasında imzalanan ikili bir sözleşme olup, I. Dünya Savaşı döneminde bozulan Türk-Amerikan ilişkilerinin kurulmasını hedeflemektedir.[170] Yürürlüğe konulabilmesi için Amerikan Kongresi'nden onay alması gerekmektedir. Bununla beraber, Rum-Ermeni lobisi, "Lozan'a Hayır kampanyaları" ile Türk-Amerikan anlaşmasına saldırırken, aynı zamanda uluslararası Lozan Barış sistemini de hedef almaktaydılar.[171]

Lozan Konferansı'nın müzakereleri 21 Kasım 1922 - 4 Şubat 1923 ve 23 Nisan-24 Temmuz 1923 tarihleri arasında olmak üzere iki dönem halinde gerçekleştirilmiştir. ABD, konferansa yalnızca gözlemci olarak katılmıştır. Roma Büyükelçisi Washburn Child, İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol ve Bern Ortaelçisi Joseph C.Grew murahhas olarak görevlendirildiler, ikinci dönemde ise yalnızca Grew Lozan'a gelmişti. ABD delegeleri, müzakereler esnasında herhangi bir görev üstlenmedikleri gibi oylamalara da katılmamışlar, anlaşma ve eklerinden hiç birini imzalamamışlardır. Bununla beraber, konferansın tüm oturumlarında bulunmuşlar, görüşlerini ifade etmişler, alt-komisyonlara katılarak adeta gözlemci statüsünün fevkinde aktif bir rol oynamışlardır, özellikle de Azınlıklara dair konular görüşülürken, Anadolu'da bir *"Ermeni Yurdu"* kurulması konusunda gayret göstermişlerdir.[172]

Daha konferansının ilk döneminde Türk-Amerikan heyetleri arasında ikili münasebetlerin kurulmasını amaçlayan gayrı resmî görüşmeler yapılmıştı. Ancak Genel Konferansın seyri henüz belli olmadığı için ikili görüşmelerde de bir ilerleme kat edilmesi mümkün değildi. Çünkü Amerikalılar, kendilerinin alaka duydukları azınlıklar, kapitülasyonlar gibi konularda öncelikle Avrupa devletleriyle Türkiye arasında bir anlaşma ortaya çıkmasını bekli-

170. İlgili anlaşmaların metinleri için bkz. **Türkiye İle Amerika Düvel-i Müttehidesi Beyninde Mün'akid Muahedename ve İade-i Mücrimin Muahedenamesi Ağustos 1339-1923,** İstanbul 1923. Anlaşmanın Lâtin harflerine çevrilmiş metni için bkz. Erdal Acıkses, *"Lozan'da Türkiye İle Amerika Birleşik Devletleri Arasında İmzalanan 6 Ağustos 1923 Tarihli Antlaşma"*, **Atatürk Yolu, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi** Yıl: 11, Cilt: 6, Sayı:21 (Mayıs) 1988, s.8-27.

171. Şimşir, *"Amerika'da Ermeni Lobisi"*.

172. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları** I. Cilt (1920-1945), TTK Yay. Ankara 1983, I, s. 69-70.

Levent Sahverdi Arşivi

yorlardı[173], İkinci Dönem müzakereleri başlayınca, Türk Heyeti Başkanı İsmet (inönü) Paşa, 5 Mayıs 1923'te ABD temsilcisi Grew'e bir mektup göndererek, iki heyet arasındaki görüşmelerin yeniden başlamasını istedi. Grew, 10 Mayıs'ta İsmet Paşaya cevap vererek, önce hususî görüşmelerle anlaşma şartlarının belirlenmesi ve daha sonra resmî müzakerelere geçilebileceğini bildirdi.[174] Amerikalılar, işi ağırdan alarak genel görüşmelerin neticelenmesinden yana tavır koyuyorlardı. Bu sebeple 23 Temmuz evvelinde Türk-Amerikan anlaşması ortaya çıkmadı. Lozan Barış Antlaşması ile ilgili görüşmeleri tamamlandıktan iki hafta sonra Türk-Amerikan heyetleri arasında müzakereler de sonuçlandırıldı.[175] Nihayet iki tarafın heyetleri 6 Ağustos 1923'te anlaşma metinlerine imza koydular. Anlaşmayı, Türkiye adına İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur ve Hasan (Saka) Beyler, ABD adına da Joseph C. Grew imzaladılar.[176] Aynı günde iki anlaşma imzalandı. Bunlardan ilki, siyasî, ticarî ve dostluk ilişkilerinin kurulmasını öngören *"Dostluk ve Ticaret Anlaşması*[177]*"*, ikincisi de *"Suçluların İadesi Anlaşması"* idi.[178] Bu iki anlaşmadan Türkiye için daha önemli olan birincisiydi.

Türkiye ile ilgili toprak sınırları ve askerî konular ABD'ni çok ilgilendirmediği için Lozan Barış Antlaşması'nın konularında yer alan bu hususlar, Türk-Amerikan anlaşma metinlerinde yer almıyordu. ABD için önemli olan kapitülasyonlar, Türkiye'deki misyonerlik kurumları ve iki ülke arasındaki ticaretti. Türkiye açısından da savaş döneminde koparılan ilişkile-

---

173. Şimşir, *"Belgelerle Türk-Amerikan ilişkileri"*, s. 89.

174. Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları** II (Şubat-Ağustos1923), TTK Yay. Ankara 1994, s. 295-296.

175. Müzakere sürecine dair İsmet Paşa ile Ankara Hükûmeti arasındaki yazışmalar için bkz. Şimşir, **Lozan Telgrafları II, s. 589-631.**

176. Şimşir, *"Türk-Amerikan ilişkileri"*, s. 304.

177. Antlaşmanın ismi Joseph C. Grew'in hatıralarında The Treaty of Amity and Commerce (Dostluk ve Ticaret Antlaşması) olarak zikredilmekteyse de Amerikan belgelerinde "General Treaty (Genel Antlaşma)" olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, s. 89.**

178. Antlaşmaların 'Osmanlıca metinleri için bkz. **Türkiye ile Amerika Düvel-i Müttehidesi Beyninde Mün'akit Mu'ahedename ve İade-i Mücrimin Mu'ahedanamesi,** İstanbul 1339. Bu antlaşmalarla ilgili o dönemde yazılmış eserler için bkz. Extraditian. Treaty Between the United States of America and Turkey. Signed at Lausanne, Augost 6, 1923. U S. Govt Print Of Washington 1934. The Turco-American Treaty of Lasanne, Foreign Policy Association. New Yrk 1926, **"The Turco-American Treaty of Amity and Commerce Signed atLausanne, August 6, 1923; a Repon of the F.P.A. Committee on the LausanneTreaty. Presented in May, 1924, to the Executive Committee of the Foreign Policy Association"**, New York 1924.

Levent Şahverdi Arşivi

rin yeniden tesisi ve Lozan Barış Antlaşması altında imzası olmayan bir devlet tarafından tanınmış olmak önemliydi, imzalanan Dostluk anlaşmasıyla kapitülasyonlar hariç tutulmak kaydıyla her iki taraf isteklerini almış oluyordu. Anlaşma şartlarına göre, Türkiye ile ABD arasında diplomatik ilişkilerin kurulması öngörülüyor (Madde: 1), konsolosluk görevlilerinin hakları düzenleniyor (Madde: 17-27), tüm kapitülasyonlar kaldırılıyor (Madde: 2), Türk ve Amerikan vatandaşlarının karşılıklı yerleşme, oturma, çalışma hakları ve şirketlerin statüleri tanzim ediliyor ve taraflar birbirlerine ticarette "en *çok gözetilen ülke"* statüsü tanıyorlardı (Madde: 3-9).[179] Anlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için temsilciler tarafından imzalanmış olması ve hükûmetlerince kabul görmesi yeterli değildi. Karşılıklı olarak parlamentoların da onayını alması gerekiyordu.

Türk-Amerikan münasebetlerini yeniden başlatacak olan bu antlaşmalar Lozan'da imzalanır imzalanmaz, Ermeni-Rum lobisi ve Türk düşmanları hemen atağa kalkarak, *'Lozan Antlaşmasına Hayır'* kampanyası başlattılar. Yeni kampanya için Amerika'daki hava elverişliydi, çünkü eskiden kurulmuş Türk düşmanı Örgütler bu iş için hazır bekliyorlardı. Kampanyayı başlatanlar çok zorlanmadan Amerikan kamuoyu üzerinde güçlü bir baskı gurubu oluşturmayı başardılar.[180] Mütareke yıllarında Türk düşmanlığı kampanyasına öncülük eden Ermenistan Bağımsızlığı için Amerikan Komitesi, *"Lozan Antlaşmasına Karşı Amerikan Komitesi (The American Committee Opposed to the Lausanne Treaty)"* adını aldı. Bu komite, bütün organları ve iletişim imkânlarıyla bu defa Lozan'a karşı mücadele başlattı. Kampanyaya Türk düşmanı başka kuruluşlar, din adamları ve siyasîler de katıldılar.[181] Bu konuda gayret gösteren gazeteler Norfolk Leader-Dispatch, Macon Telgraph, Tampa Tribüne, Greenboro Record, Phifedelphia Record, Eau Clarie Telegram ve New York Times, din adamları Amerikan Anglikan kilisesinin 110 kişilik din adamı heyeti, siyasîler Amerikan senatosundan King ve Demokratların ileri gelenlerinden Morgenthau gibi İsimlerdi.[182] Kampanyanın

179. Antlaşma metni için bkz Armaoglu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, s. 90-103.
180. Şimşir, *"Amerika'da Ermeni Lobisi."* s. 4.
181. Şimşir, *"Türk-Amerikan ilişkileri"*, s. 306-307 ve 321.
182. Şimşir, *"Türk-Amerikan İlişkileri"* s. 309.

Levent Şahverdi Arşivi

elebaşları Mütareke dönemi propagandalarda başı çeken Gerard-Kardaşyan ikilisiyle Amerika'nın eski İstanbul Büyükelçi Morgenthau idi.[183] Senatodaki temsilcileri de Demokrat Senatör King idi.[184]

Komite lideri Gerard, Lozan Anlaşmalarının imzasını müteakip bir dönemde 28 Kasım 1923'te yazdığı bir makalesinde, ABD'nin Kemalist rejime boyun eğdiğini iddia ederek, Amerikan halkının buna karşı çıkmasını istiyordu.

Morgenthau, bu kampanya çerçevesinde Lozan Anlaşması ile ilgili olarak *"Eli kanlı despotizmle yapılan antlaşma"* başlıklı makaleler yazıyor, bu yazıların Amerikan Kongresi'ne göndererek, anlaşmanın Kongre tarafından reddini istiyordu.

Senatör King, aynı oyunu Kongrede oynuyor, Türkiye'nin uluslararası anlaşmalara uymayan bir devlet olduğunu, ülkesinde yaşayan azınlıklara kötü davrandığını ve Amerikanın Lozan'da Türklerle bir anlaşma yapmakla Ermenilere verdiği sözünü tutmadığını iddia ediyor ve bu anlaşmanın kongre tarafından onaylanmasını engellemek istiyordu. King, 1925'te Avrupa seyahati esnasında kısa süreliğine Türkiye'ye uğramış, döndükten sonra da bu gezisini Türkler aleyhine kullanmıştır. Türkiye'de hala hiçbir şeyin değişmediğini ve azınlıkların baskı altında tutulduğunu iddia ederek, Lozan Antlaşması'nın onaylanmamasını istemiştir.[185]

Anglikan kilisesinin din adamları da 110 imza ile bu kampanyaya katılarak, "Lozan Antlaşması'na hayır" bildirisi yayınladılar.[186]

Lozan'a Hayır Kampanyasını yürütenler, bu dönemde birçok kitap ve makale yazarak Amerikan kamuoyunu ve özellikle de Senatosunu etkilemeye çalıştılar. Neşredilen kitaplar arasında en önemlileri şunlardır. Vahan Kardeş-

183. Morgenthau, daha Lozan Konferansı'nın ilk dönemlerinde Türklerle anlaşma yapılmasına karşı çıkıyordu. Nitekim 10 Ocak 1923 günlü New York Times gazetesinde yazdığı makalesinde "*400 yıldır Türkleri Avrupa'dan kovmak için çaba harcayan Avrupalılar için Lozan çok acı bir ders olmuştur Türklerin Avrupa'dan kovulmaları şöyle dursun, Avrupalıların Türkye'den kovulacaklar! anlaşılmaktadır*" Bkz. Ulagay. **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı** s. 240.

184. Ulagay, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı,** s. 153.

185. Şimşir, *"Amerika'da Ermeni Lobisi"*, s. 6.

186. Şimşir, *"Türk-Amerikan ilişkileri"*, s. 309.

Levent Şahverdi Arşivi

yan, "Lozan *Antlaşması, Türkiye ve Ermenistan, Lozan Antlaşması'na Karşı Ermeni* Komitesi"[187], James Watson Gerard, *"Lozan Antlaşması: Birleşik Devletler Onu Onaylamalı mı?*[188]", Wesley Livsey, *"6 Ağustos 1923'te Türkiye ile Birleşik Devletler Arasında Görüşülen Lozan Antlaşması'nın Senato Tarafından Onaylanmasına Karşı Yüz On Vatandaş Tarafından Birleşik Devletler Senatörü Wesley L. Jones'e Bir Memerandum.*[189]"

Amerika'daki Türk düşmanları tarafından yürütülen *"Lozan'a Hayır Kampanyası"* Amerikan halkı üzerinde bir hayli etkili olmuştu. Çünkü meydanı boş bulmuşlar, istedikleri gibi at oynatmaktaydılar. Kendilerine karşı koyabilecek bir güç yoktu. Türkiye, henüz siyasî ilişkilerini kuramadığı ve kendisinden binlerce kilometre uzaklıktaki Atlantik ötesi bu ülkede bu güçlere karşı koyabilecek imkânlardan mahrumdu. İşte bu boşluğu cılız bir çığlık olarak kalsa da Amerika'da yaşayan bir avuç Türkün sesi olan *Türk Teavün Cemiyeti* doldurmak istedi. *Türk Teavün Cemiyeti*, kampanyaya karşı ilk tepkisini İbrahim Safa Beyin hazırladığı *"Özgür İnsanlar Ülkesinin Liderlerine Amerika'daki Türklerden Bir Özet*[190] başlıklı küçük bir İngilizce broşür yayınlayarak 1924 yılında gösterdi. Açık bir mektup veya muhtıra niteliği taşıyan bu broşür, Kongre üyelerine dağıtıldı.

Broşürde, *"Biz, Amerika'daki Türk kolonileri, bu muhtırayı saygıyla dikkatinize sunarız"* diye başlıyor ve Türk düşmanlarının kasıtlı iftiraları protesto edilerek, Lozan Antlaşması'nın niçin onaylanması gerektiği anlatılıyordu. Bu konuda şu gerekçeler ortaya konuluyordu:

"Antlaşmanın onaylanması, Türkiye ile Amerika arasında normal ilişkiler kurulmasının en kestirme yoludur. Yeni Türk demokrasisi ile antlaş-

187. Vahan Cardashian, The Lausanne Treaty Turkey and Armenia, Armenian Committee Opposed to the Lausanne Treaty, New York 1926.

188. James Watson Gerard, The Lausanne Treaty Should the United States Ratify it?, Foreign Policy Association, New York 1924.

189. Wesley Livsey, A Memorandum to the Honorable Wesley L. Jones, U. S. Senatör, by One Hundred and Ten Ctizens, Against Rtification by the Senate of the Lausanne Treaty, Negotiated Between the United States and Turkey, at Lausanne on August 6, 1923, Armenian Committee for Independence of Armenia, New York 1923.

190. Bildiri kitapçığı için bkz. To the Leaders of the Country of the Free, A Brief from the Turks in America, Edited by İbrahim Sefa Bey, Contributed by the Turkish Welfare Association, Inc., New York (no date).

Levent Şahverdi Arşivi

ması bulunmayan tek ülke Amerika Birleşik Devletleri'dir. Bu durum, Türkiye'deki Amerikan çıkarlarına da ters düşer. Türk düşmanları kapitülasyonların kaldırılmasına karşı çıkıyorlar. Oysa kapitülasyonlar, yalnız Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını kösteklemekle kalmamış, aynı zamanda çeşitli ırklar arasında ayrılıklar ve çatışmalar yaratmıştır. Çağdışı kapitülasyon rejimi, çağdaş Türkiye'de uygulanamaz. Lozan'da öteki bütün ülkeler kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmişlerdir. Amerika'daki Türkler, "açık kapı" ve herkese fırsat eşitliği politikasını benimsemiş olan Amerika'nın da kapitülasyonların kaldırılmasını onaylayacağına inanmaktadırlar. Türkiye'deki Amerikan okullarıyla misyonlarının kapitülasyonsuz çalışamayacakları iddiası yanlıştır. Bunun yanlışlığını İstanbul'daki Robert Koleji Müdürü gibi çeşitli yetkililer de belirtmişlerdir. Bugünkü Türkiye, en demokratik temeller üzerine kurulmuş bir Cumhuriyettir. Bütün Türkiye 'de yepyeni bir hayat, yepyeni bir enerji ve gayret görülür; dirlik, düzenlik egemendir..."

"Yeni Türkiye Cumhuriyeti, yakın doğuda bir barış ve ahenk faktörü olacaktır. Lozan'daki Amerikan temsilcileri, Türklerin yüce ülkülerini her halde teslim ederek Dostluk ve Ticaret Antlaşmasına imzalarını koymuşlardır. Bu imzaları onaylamakla Birleşik Devletler, Türklerin başlattıkları yapıcı demokratik ve ileri esere en güçlü moral desteği vermiş olacaklardır.[191]"

Türk Teavün Cemiyetinin Lozan Antlaşması'na Hayır kampanyası karşısındaki çığlığı bu kadardı. Daha fazla bir gücü yoktu. Asıl güçlü tepki, Amerikan menfaatlerinin Türkiye ile iyi ilişkiler kurulmasında olduğunu gören Amerikalılardan geldi. Bu düşüncede olan örgütler ve şahıslar bir araya gelerek, *"Lozan Antlaşması'na Evet Kampanyası"* başlattılar. Merkezi New York olmak üzere *"Türkiye ile Antlaşmanın Onaylanmasından Yana Olan Amerikan Kurumlarıyla Derneklerinin Genel Komitesi (General Committee of American Institions and Associations in Favor of Ratification of the Treaty with Turkey)* adlı bir örgüt kurdular. Başta uluslararası ilişkiler ve devletler hukuku konularında uzmanlaşmış *Dış Politika Derne-*

191. Şimşir, *"Türk-Amerikan ilişkileri"*, s. 311-312.

Levent Şahverdi Arşivi

ği ve *Chicago Dış ilişkiler Derneği* olmak üzere aralarında ticaret odaları, misyoner derneklerinin de bulunduğu toplam 14 kuruluş ve dernek bu isim çatısı altında buluştular.[192]

Komitenin 9 kişilik bir yönetim kurulu vardı. Başında Türk-Amerikan ilişkileri Derneği Başkanı Rayford W. Alley'in bulunduğu üyeler, Lozan'a hayır kampanyasının yürütücüleri kadar tanınmış ve nüfuz sahibi insanlar değildi. Diğer isimler şunlardı: James L. Barton, James W. De Graff, Jenatte W. Emrich, Irwing G. Gray, Jhon R. Mott, George A. Plimton, Guy Emery ve E. Veil Stebbins[193]. Lozan Antlaşması'nın onaylanmasına karşı olan din adamları olduğu gibi taraf olanlar da vardı. Bunlar bir bildiri yayınlayarak, niçin anlaşmadan yana olduklarını anlattılar.[194]

Kampanyayı destekleyen gazeteler de vardı. Bunların bir kısmı Mütareke dönemi Türk düşmanlığı kampanyasının aracısı olan gazetelerdi. Şimdi ağız değiştirerek, Lozan'a evet yazılarını yayınlıyorlardı. Kampanyayı destekleyen gazeteler şunlardı[195]: The New York Herald Tribüne, The New York World, The Boston Herald, The Washington Post, The New York Times, The Chicago Daily News, The Boston Transcript, The Baltimore Sun.

Kampanyaya en büyük destek Türkiye'deki misyoner kurumların ve Amerikan okullarının idarecileri ile Türkiye ile ticaret yapan tüccarlardan gelmişti. Amerikanın çeşitli şehirlerindeki Ticaret Odaları, bol istatistikli uzun raporlar hazırlayarak, Amerikan tüccarlarının Türkiye'deki çıkarlarını dile getirmişler ve Lozan'ın onaylanmasını istemişlerdir[196]. Çünkü siyasî ilişkiler kurulamadığı için Amerikanın Türkiye ile ticaret hacmi gittikçe düşüyordu. Lozan'da imzalanan antlaşmalar, bunun önünü açacak hükümler ihtiva ediyordu. Devletler karşılıklı olarak birbirlerine *"ticarette en çok gözetilen ülke"* statüsü tanıyorlardı. Eğer antlaşma onaylanmazsa Türkiye'nin

192. Şimşir, *"Amerika'da Ermeni Lobisi"*, s. 7.

193. Şimşir, *"Amerika'da Ermeni Lobisi"*, s. .22 Dipnot: xvi.

194. **The Treaty With Turkey. Statements, Resolutions and Reports in Favour of Ratification of the Treaty of Lausanne,** General Committee of American Institutions and Associations in Favor of Ratification of tte Treaty with Turkey, New York 1926, p. 26-29.

195. Şimşir, *"Türk-Amerikan ilişkileri"*, s. 316-317.

196. **The Treaty With Turkey Statements, Resolutions and Reports in Favour of Ratification of the Treaty of Lausanne,** New York 1926, p. 106.

Levent Sahverdi Arşivi

yeni gümrük kanununa göre, ABD, Türkiye ile ticaretinde anlaşmalı ülkelere göre fazla gümrük ödeyecekti. Bu ise ticarî ilişkilerin bozulması anlamına gelebilirdi.. Bu amaçla 18 Şubat1926'da Amerika'nın Türkiye Mümessili Amiral Bristol ile Türk Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Beyler arasında Geçici Anlaşma (Modus Vivendi) imzalanarak, Amerikan tüccarlarının kayıpları belirli bir süre için de olsa önlendi. Ancak anlaşma kısa süreliydi. Eğer Lozan Antlaşması yakın bir gelecekte onaylanmadığı takdirde süresi dolacak ve hükmünü yitirecekti. Bu sebeple Amerikan Ticaret Odaları 1926 sonrasında kampanyada daha etkin rol aldılar.[197]

Lozan Antlaşması'nın onaylanmasını isteyen Amerikalılar, *"Lozan'a Evet Kampanyası"* çerçevesinde 1923-1926 yılları arasında hazırladıkları rapor, bildiri ve çeşitli demeçlerini 1926 yılı sonunda bir kitap halinde neşrettiler. *"Türkiye ile Antlaşma. Lozan Antlaşması'nın Onaylanmasından Yana Demeçler, Kararlar ve Raporlar (The Treaty With Turkey. Statements, Resolutions and Reports in Favour of Ratification of the Treaty of Lausanne)* adını taşıyan bu kitap, 220 sayfadan oluşmaktadır. Kitapta, Lozan Antlaşması şu gerekçelerle savunulmaktadır.[198]

1. Türkiye'deki bütün Amerikalılar antlaşmanın onaylanmasından yanadırlar. Antlaşma çerçevesinde işlerinin sürdürebileceklerine, yoksa ciddi güçlüklerle karşılaşacaklarına inanmaktadırlar.

2. Antlaşma, Türkiye'deki Amerikalılara öteki yabancılarla eşit haklar sağlamaktadır. Şimdiye kadar 27 ülke Türkiye ile benzer anlaşmalar imzalamış ve onların vatandaşları bu haklardan yararlanmaktadırlar.

3. Türkiye ile Amerika arasındaki eski anlaşmalar artık öne sürülemez, bunlar eksikti ve artık ömürlerini tamlamışlardır. Türkiye'de çalışan her Amerikalı da bu düşüncededir.

4. Türkiye ile anlaşma yapan her devlet kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmiştir. Amerika, Türkiye ile savaşa girmedikçe kapitülasyonları yaşatamaz.

197. Şimşir, *"Amerika'da Ermeni Lobisi"*, s. 9-11.
198. Şimşir, *"Amerika'da Ermeni Lobisi"*, s. 8.

Levent Şahverdi Arşivi

5. Antlaşmanın onaylanmaması Türkiye'deki Rumlara ve Ermenilere her hangi bir yarar sağlamaz. Tersine Amerika'nın Türkiye'deki etkisini sıfıra indirerek, bu azınlıkları Amerika'nın moral desteğinden de mahrum bırakır. Ermeniler için Türklerden toprak koparma imkânı yoktur. Amerika, Ermenilere karşı hukukî veya manevî her hangi bir sorumluluk yüklenmiş değildir.

"Evet" ve *"Hayır"* kampanyalarının kıyasıya sürdüğü bir dönemde, ABD Senatosu antlaşmayı 18 Ocak 1927'de oylamaya sundu. Gerek, *Türk Teavün Cemiyeti* ve gerekse Lozan'a Evet Komitesinin çabaları Antlaşma lehine yeterli çıkmasını sağlayamadı. Oylama nitecisinde 50 Evet, 34 ret oyu çıkmıştı. "Evet" oyları çoğunluktaydı, fakat Amerikan yasalarına göre antlaşmanın yürürlüğe konulabilmesi için 6 oy daha alması gerekiyordu[199]. Sonuçtan her iki tarafın yönetimleri memnun olmamıştı. ABD yönetimi, Türkiye ile ilişki kurmak istiyor, fakat antlaşmanın bir kez daha Kongrede onaylanmasını göze alamıyordu. Bu sebeple Washington yönetimi, ara bir formül (Modus Vivendi) bularak, Senatonun onayını almaya gerek kalmadan karşılıklı mektup teatisi şekliyle ikili ilişkilerin başlatılmasını Türkiye'ye önerdi. Bu öneri Türk tarafınca da kabul gördü. Bu gelişmeler üzerine Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Amerikanın İstanbul Mümessili Bristol Ankara'da bir araya gelerek, bu ara formülü müzakere ettiler. Üç hafta kadar süren müzakereler neticesinde hazırlanan notalar, 17 Şubat 1927'de karşılıklı imza ve teati edilerek, sorun çözülmüş oldu[200]. Bu çözüm her iki tarafı da memnun etmişti. ABD, yeniden bir oylama sıkıntısından kurtulmuş, Türkiye ise meselenin bir süre daha sürüncemede kalmasını önlemiştir, ilgili mutabakat sonucu Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği'ne Ahmet Muhtar Bey, ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'ne de Joseph C. Grew[201] atanmıştır. Sorunun bu şekilde çözümü ABD'deki Türk düşmanları açısından bir yenilgi olarak kabul edildi. Bütün karalama kampanyalarına rağmen Türk-Amerikan siyasî ilişkilerinin kurulmasını engelleye-

199. Armaoğlu, **Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri**, s. 89-90.

200. Şimşir, *"Amerika'da Ermeni Lobisi"*, s. 14.

201. Büyükelçinin Türkiye'ye gelişi, çalışmaları ve gözlemleri hakkında geniş bilgi için bkz. Joseph C. Grew, **Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçinin Anıları**, Yeni Türkiye, Türkçesi: Kadri Mustafa Orağlı, Multilingual Yay., İstanbul 1999, Büyükelçinin anıları İngilizce neşri için bkz. Joseph C. Grew, **Turbulent Era. A Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945**, New York 1952.

Levent Şahverdi Arşivi

memişlerdi. Bu da Türk ve Amerikan makamlarının bu konudaki kararlılığı sonucu gerçekleşmişti[202]. Amerika'daki Türk düşmanları bunu hiçbir zaman içlerine sindiremediler. Nitekim Lozan Antlaşması'na Karşı Amerikalılar Komitesi, ABD ile Türkiye arasında karşılıklı büyükelçi ataması kararı üzerine harekete geçerek Dışişleri Bakanı Koleg ve Başkan Coolidge'yi protesto etmiştir[203]. Komitede, Grew'in Büyükelçiliği'ne karşı çıkan Senatörler de mevcuttu. Bunların başını Lozana Hayır kampanyalarında etkin rol oynayan Senatör King çekiyordu[204]. Bununla beraber sadece protesto ile yetinmeyenler de vardı. Türk düşmanlığı kampanyalarda en etkin grup olan Ermeniler açık tehdit yoluyla her iki devletin büyükelçilerini öldürecekleri şayiasını yaydılar. Bu şayialar her iki ülke tarafından dikkate alınmış olmalıdır ki, büyükelçilerin yolculukları, ülkeye girişleri ve göreve başlamaları esnasında sıkı güvenlik tedbirleri alınmasına yol açmıştır.[205]

Sonuç

Bugün Türkiye'nin dış ilişkilerinde en önemli sıkıntılarından biri, Türkiye aleyhine yürütülen kampanyalar karşısında savunmada kalarak, önaktif politikalar üretememek ve uygulayamamaktır. Aktif politika üretmek

202. Türk-Amerikan ilişkilerinin bir an evvel kurulmasının Amerikan Hükûmeti tarafından arzulandığı, fakat karşı kampanyalarında bir hayli güçlü olduğu ve bu kampanyalardan Amerikan kamuoyu ve siyasîlerinin olumsuz etkilendiklerini göstermesi bakımında Dışişleri Bakanı Kellog'un Büyükelçi Grew'e yazdığı 26 Aralık 1928 tarihli mektup önemli bir vesika niteliği taşımaktadır. ilgili mektupta bu konuda; " 6 *Ağustos 1923 tarihli Türk-Amerikan Antlaşmasına karşı çıkan ve Antlaşmanın Senato tarafından reddine sebep olan bu ülkedeki muhalefet, kuşkusuz zaman içinde gücünü kaybederek sonun da ortadan kalkacaktır; bundan ötürü, Birlişik Devletlerdeki Türk aleyhtarı kışkırtmaların yeniden başlamasına sebep olacak herhangi bir hareketten kaçınılması görüşüyle, şu anda Türkiye ile başka bir resmî anlaşma için müzakerelere girişmeyi ertelemenin tercihe şayan olduğuna inanılmaktadır. Her halükarda, mevcut ticarî modus vivendimizin sona erişinden bir müddet sonrasına kadar, Türkiye ile yapılacak bir antlaşmanın onaylanmasına Senato'nun rızasını sağlanmanın garantisi ihtimal dâhilinde görülmemektedir*" deniliyordu. Bkz. Grew, **Yeni Türkiye**, s. 117.

203. Lozan Antlaşması karşıtı komite liderlerinden James Gerard Dışişleri Bakanı Kolleg'a bir açık mektup göndererek 18 Şubat 1927 tarihli Modus Viyendi'yi anlayamadıklarını ve bunun Senatonun kararını çiğnemek anlamına geldiğini belirtmiş ve Amerikan yönetimini protesto ettiklerini bildirmiştir. Bkz. Grew, **Yeni Türkiye,** s. 18-19.

204. Grew, Yeni Türkiye, s. 86. Grew'in Türkiye Büyükelçiliği'ne atanması Amerikan Senatosunda oylanarak kabul edilmiş, ancak bu atamaya karşı çıkan Senatörler bir teklifle oylamanın yenilenmesini istemişlerdir. Bunun üzerine ikinci bir oylama yapılmış ve yeniden onaylanmıştır. Senatonun ilgili oylama tutanakları için bkz. U. S. Congress, Congressional Record, 'Oth Congress. 1st Sess. Vol. LXIX, pt. 6, Washington: Goverment Printing Offici, 1928, s. 6029, 6141-6142.

205. Grew, **Yeni Türkiye**, s. 59.

Levent Şahverdi Arşivi

ve uygulamanın iki ayağı bulunmaktadır. İlki güçlü bir hariciye geleneğinizin olması, ikincisi de size karşı yürütülecek propagandaların önceden tesirsiz hale getirilmesi. Bunun için özellikle o ülkelerde sizi destekleyen lobi hareketlerinin olması gerekir. Amerika'da yaşayan bir avuç Türk'ün sinesinden doğmuş olan *Türk Teavün Cemiyeti*, Cumhuriyetimizin kuruluş yıllarında bu misyonu üstlenmiş ve Türklük aleyhtarı kampanyalara karşı çıkmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında gösterdiği faaliyetlerinden dolayı Mustafa Kemal Atatürk'ün övgüsüne mazhar olan bu cemiyet, ne yazık ki; günümüze değin yaşatılamamıştır. Eğer Atatürk'ten sonra da Türk devleti, bu cemiyete gerekli desteği vererek, onu ayakta tutabilseydi, bugün Türkiye'nin arkasında daha güçlü bir *"Türk Lobisi"* olabilirdi.

Türk Teavün Cemiyeti'nin hangi tarihlerde kapandığını veya nasıl bir akamete uğradığı hakkında maalesef elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak Cemiyetin 1937'li yıllarda faal olduğu ve Türkler arasında eskisi kadar olmasa dahi işlevini yürüttüğü bilinmektedir. Bununla beraber cemiyetin bu yıllarda sol örgütlenmenin içine girdiği ve Türkler arasında eski itibarını kaybettiği anlaşılmaktadır. Cemiyetin bu durumu hakkında kurucu başkanlığını yapan ve yıllar sonra bir kez daha Amerika'ya giderek Cemiyet merkezine uğrayan Sabiha Sertel şunları söylemektedir: *"1937'de Amerika'da okuyan kızım Sevim'i görmeye gittiğim zaman Teavün Cemiyeti'nin Yönetim Kurulu'na gençlerin geçtiğini gördüm. Diğer teşkilâtların New York ile bağlantıları kesilmişti. Benim tanıdıklarımın birçoğu başka yerlere dağılmışlar, bazıları da ölmüşlerdi. Gençler beni toplantılarına çağırdılar. Cemiyete bağlı işçilerin sendikalara, bazı gençlerin sosyalist teşkilâtlara girdiklerini öğrendim"*.[206]

Türk Teavün Cemiyeti'nin rağbetten düştüğü bu dönemle Türkler arasında başka bir Türk derneğinin yıldızı parlamıştır. Bu dernek *Türk Hars Birliği* adını taşımaktadır. *Türk Hars Birliği*, Amerika'da Türk kültürünü yaşatmak, Türkler arasındaki dayanışmayı sağlamak ve din hizmetlerini

206. Sabiha Sertel, ABD'ne ikinci defa gittiği yıllarda Cemiyetin faal olduğunu, Türk işçileri arasında özellikle sendikalaşmayı sağlayan bir kurum haline geldiğini bildirmektedir. Sabiha Sertel'in anlattıkları dikkate alınırsa cemiyet bu yıllarda sol hareketlerin etkisine girmiş bulunmaktadır. Bkz. Sertel, **Roman Gibi**, s. 65-66.

Levent Sahverdi Arşivi

yürütmek gayesi ile ilk defa 1933'te kurulmuştur. Birliğin kurulmasına ön ayak olan kişi Cumhuriyet dönemi ilk göçmenlerinden olan Elazığ'lı Mehmet Ağa'dır. Cemiyet Amerika'da uzun süre etkin faaliyet göstermiştir. Türkler için Amerika'nın çeşitli merkezlerinde İslâm mezarlıkları ayrılmasını temin etmiş ve Türk çocuklarının kendi kültürlerini koruyarak eğitim ve öğretimlerini tamamlayabilmesi maksadıyla 1968'de Queens'te *Atatürk İlkokulu'nu* açmıştır. Ancak bu okulun Amerikan eğitim tarihindeki ömrü uzun olmamış ve Türklerin ilkokul denemeleri 1976'da kapanarak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türk Hars Birliği, ikinci defa Hamit Demirkan adlı bir Türk tarafından 2003 yılında yeniden kurulmuş ve hali hazırda çalışmalarına devam etmektedir.[207]

1970'li yıllarda Amerika'daki Türklerin kurdukları cemiyetlerin sayısı 20 civarındaydı. Bu dernekler 1979'da Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Şükrü Elekdağ'ın gayretleriyle "The Assembly of Turkish American Associations/Türk-Amerikan *Dernekleri (ATAA)*" adı çatısı altında birleştiler. Günümüz de ise ATAA'nın üye dernek sayısı 57'yi bulmuştur. ATAA, Amerika'daki çalışmalarını üye aidatlarından ve çalışma gelirlerinin yanı sıra Türk Tanıtma Fonu'ndan aldığı destekle sürdürmektedir[208]. ATAA, bugün Amerika'da *Türk Teavün* Cemiyetinin yerini alarak Türklük düşmanı kampanyalara karşı lobi faaliyeti yürütmekte ve Türk kültürünün tanınması için her yıl Mayıs ayında Amerika'da *"Türk Günü"* düzenlemektedir. Türk Günü'nde yapılan yürüyüşe Amerika'nın muhtelif şehirlerinden gelen binlerce Türk katılmaktadır. Türkiye'den giden folklor ekipleri, mehter takımı ve sanatçıların katıldığı etkinliklerle Türk kültürünün daha iyi tanınması için mücadele edilmektedir.

Bizim kanaatimizce *Türk Teavün Cemiyeti,* Amerika'ya göç eden birinci kuşak Türklerin kurduğu bir dernektir. *Türk Hars Birliği* de ikinci kuşak Türk göçmenler tarafından kurulup idare edilmiştir[209]. Son dönem Türk

207. Bu konuda bkz. **Hürriyet** 19 Mayıs 2004.

208. Türk derneklerinin Amerika'daki bugünkü durumu hakkında bkz. Halman *"Amerika Türkleri"*, s. 2134-2135.

209. Her ne kadar Amerika'daki ilk Türkler konusunda proje yürüten Sedat İşçi, Türk Hars Birliği'nin Türk Teavün Cemiyeti yerine kurulduğunu söylüyorsa da devri yaşayanların ifadelerine göre her iki cemiyet de aynı dönemde faaldir. Ayrıca Türk Hars Birliği'ni kuran şahıs Cumhuriyet dönemi göçmenlerinden Elazığlı Mehmet Ağa'dır. Bkz. **Hürriyet** 19 Mayıs 2004.

Levent Şahverdi Arşivi

dernekleri ise bunların çocukları, torunları ve yeni nesil veya bir başka deyişle üçüncü kuşak göçmenlerin görev aldığı derneklerdir. Her üç kuşağın oluşturduğu bu dernekler arasında her hangi bir kemiyet bağı bulunmamaktadır. Böyle bir bağ bulunmuş olsaydı günümüzde Amerika'da faaliyet gösteren Türk dernekleri, Yahudi ve Ermeni örgütleri gibi daha güçlü olurlardı. Bugün Amerika'da 136.000 civarında Türk bulunmaktadır[210]. Bunların ekseriyeti New York, California, New Jersey, Filorida, Texas, Illinois, Virginia, Pensilvania, Maryland, Massachuttes'de yaşamaktadırlar[211]. Eğer Türkiye, Amerikan siyasetinde ve kamuoyunda kendi lehine gelişmeler bekliyorsa, burada yaşayan Türklerin daha çok organize olmalarını teşvik etmeli, özellikle Türkler aleyhine kampanyaların bertaraf edilmesinde canla başla çalışan Türk derneklerine her türlü maddî ve manevî yardımı yapmalıdır.

210. "The Turks in America", www.euroamericans.net/turkish.htm

211. Akgün, *"The Turkish diaspora in The United States and Its Role in Promoting Turkish-American Relations"*, s. 107.

Levent Sahverdi Arşivi

EKLER

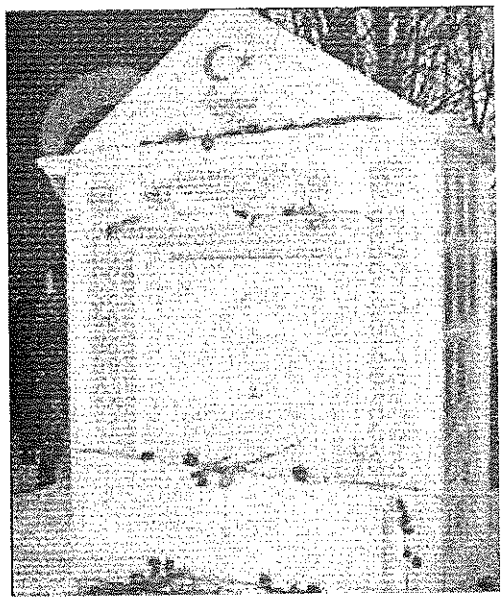

برلك

Ek 1: Birlik Gazetesinin Bir Nüshasının Baş Sayfası

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 2: Atatürk'ün Türk Teavün Cemiyeti'ne Hediye Ettiği İmzalı Fotoğrafı

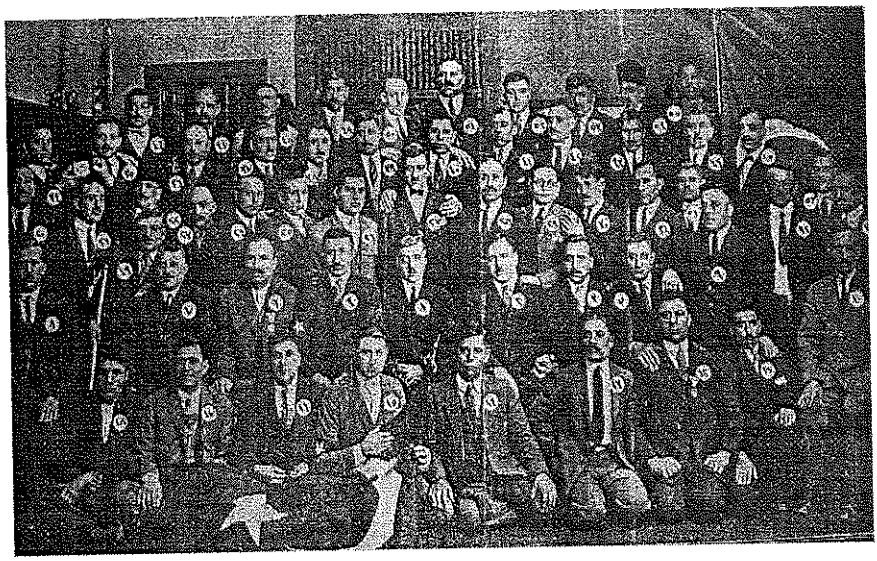
Ek 3: Amerika'ya Giden İlk Türkler İçin Yaptırılan "Hatıra Çeşme"
(Resim: http://www.ntv.com.tr/news/249016.asp?cp1=1#BODY adresinden alınmıştır)

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 4: Dr. Fuad Bey (Chicago) Amerika'daki Türkler arasında Mehmed Fuad, **Amerika'da Türkler ve Gördüklerim:** Bkz. Ekler'deki resimler

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 5: Wooster'da Yaşayan Türkler Bir Arada

Mehmed Fuad, **Amerika'da Türkler ve Gördüklerim:** Bkz. Ekler'deki resimler

1. Elazığ'da İneklili Ahmedoğlu Reis Mehmed Hafız Efendi
2. Elazığ'da Gezinli Süleyman Çavuşoğlu Reis-i Sani Ahmed Efendi
3. Elazığ'da Gezinli Mustafaağazade Hafız Mehmed Efendi
4. Elazığ'da Sarıyakublu Çangıağazade Veznedar İsmail Efendi
5. Elazığ'da Kinedericli Haliloğlu Osman Efendi
6. Elazığ'da Tekrekli Ahmedoğlu Yasin Ağa
7. Elazığ'da Tilenzitli İsmailoğlu Mehmed Ağa
8. Elazığ'da Sarıyakublu Hüseyinağazade İbrahim Ağa
9. Elazığ'da Perçençli Tatarzade Kahramanoğlu Mustafa Efendi
10. Elazığ'da Dişdilli Monla Mehmedoğlu Mustafa Efendi
11. Elazığ'da Malatyacıklı Bekiroğlu Şükrü Ağa
12. Elazığ'da Kinedirici Osmanoğlu Ahmed Efendi
13. Elazığ'da Kozaklı Hasanoğlu Musa Ağa
14. Elazığ'da Ballıcalı Abdullahoğlu Mehmed Ağa
15. Sivas'da Divriğli Hacı Osmanzade İbrahim Efendi
16. Elazığ'da Kesrikli Mustafaoğlu İhsan Efendi
17. Elazığ'da Perçençli Nalbandzade Hüseyinoğlu Şevkit Efendi
18. Malatya'da Hekimhanlı İsmailoğlu Hamz Ağa
19. Elazığ'da Tekrekli Haydoroğlu Faik Ağa
20. Elazığ'da Miyadanlı Hasanoğlu Halil Ağa
21. Elazığ'da Hindili Hükkambaşı Mehmed Ağa
22. Elazığ'da Malatyacıklızade Hasan Ağa
23. Elazığ'da Kinenedereeli Ahmedoğlu Mustafa Ağa
24. Elazığ'da Piranlı Hoca Mehmed Efendi
25. Elazığ'da Cakıllılı Mustafaoğlu Reşid Efendi
26. Kıbrıslı Osman Nidayi Efendi
27. Elazığ'da Hohlı Saidoğlu Mustafa Ağa
28. Elazığ'da Kozaklı Mustafaoğlu Ahmed Ağa
29. Elazığ'da Lemozade Berber Arif Ağa
30. Elazığ'da Hohlı Osmanoğlu Reşid Ağa
31. Elazığ'da Dişili Köleoğullarından Alioğlu Mustafa Ağa
32. Yanyalı Arnavud Mehmed Ağa
33. Elazığ'da Zülal Mehmed Ağa
34. Elazığ'da Malatyalı Çermikli Müftili Mustafa efendi
35. Elazığ'da Kehellili Hasanoğlu Tursun Efendi
36. Elazığ'da Piranlı Abdullahoğlu Cenabi Efendi
37. Elazığ'da Kesrikli Bayrakdar Ahmedoğlu Hasan efendi
38. Hankendli Haliloğlu Mehmed Ağa
39. Elazığ'da Kinedericli Hacı Fettahzade Ömer efendi
40. Elazığ'da Dervişli Kefvoğlu Hüseyin Ağa
41. Elazığ'da İçmeli Hasanoğlu Ahmed Ağa
42. Elazığ'da Hohlı Mehmedoğlu Ömer Efendi
43. Elazığ'da Hohlı Ülüşoğlu Süleyman Ağa
44. Elazığ'da Kesrikli İbrahimoğlu İsmail Efendi
45. Elazığ'da Sarıyakublu Hurşidoğlu Halid Ağa
46. Elazığ'da Tekrekli Mehmedoğlu Zevalfukkar Efendi
47. Elazığ'da Hebeyoğlu Cera Ali Ağa
48. Elazığ'da Piranlı Ahmedoğlu Ali Ağa
49. Elazığ'da Kelmahmudlu Nuribeğzade Abdülgani Ağa
50. Elazığ'da Kehelli Zevalfükkar Ağa
51. Elazığ'da Holpenkli Pehlivan Hasan Ağa
52. Elazığ'da Germilili Ahmedoğlu Hafız Mevlüd Efendi
53. Elazığ'da Tatar Ömer Efendizade Osman Efendi
54. Elazığ'da Yukarışehirli Debbağ Arifoğlu Mehmed Ağa
55. Diyarbakırlı Berevilizade Cafer Ağa
56. Elazığ'da Hohlı İbrahim Ağa
57. Elazığ'da Çötelli Mehmedoğlu Davud Ağa

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

6. ORDU'NUN 13. KOLORDU'YA DÖNÜŞTÜRÜLMESİ VE ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

Yrd. Doç. Dr. Selçuk URAL*

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin uygulanması kapsamında en önemli hususlardan biri de orduların kolordulara dönüştürülmesiydi. Mütarekenin 5. Maddesi, birliklerin sayısının ve silâh mevcutlarının azaltılmasını ön görüyordu.

Bu makalede, Irak Cephesi'nde konuşlandırılmış olan 6. Ordunun 13. Kolordu'ya dönüştürülmesi; Terhis, Ordu Mevcudu, Yeni Konuş Merkezlerinin Belirlenmesi, Lağvedilen Birlikler, Komuta Kademesinin Değiştirilmesi, Subay Sayısının Artırılması ve Askere Alma Şubelerinin Kapatılması başlıkları altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Mondros Mütarekesi, 6. Ordu, 13. Kolordu, Irak Cephesi, Ordu Mevcudu.

* Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

TRANSFORMATION OF THE 6 TH ARMY INTO THE 13 TH ARMY CORPS AND EMERGING PROBLEMS

ABSTRACT

In the context of the application of Mondros Armistice, one of the most important issues was to change armies into Corps Armies. According to the article 5 of the armistice the number of corporations and of their weapons would be decreased.

In this article, the change of the 6th Army into the 13th Corps army, which was located on the Iraq front, is examined under the following titt-les: demobilization, the number of soldiers, the determination of new locations, abolishment of corporations, the change of officers, the increase of the number of officers and the closure of local military branches.

Key Words

Mondros Armistice, The 6th Army, The 13th Corps Army, Iraq Front, The number of Sodiers.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Irak Cephesi'ndeki İngiliz kuvvetleri 1914 Kasımından 1915 Nisanına kadar sürdürdükleri taarruzla Fav, Basra, Kurna, Ammare ve Nasıriyye'yi ele geçirerek, Bağdat'ı tehdit eder bir hale geldi[1]. Bu gelişme Türk birliklerinin takviyesini ve yeniden yapılandırılmasını zorunlu hale getirdi[2]. 6. Ordu bu ihtiyaç üzerine Ekim 1915'te kuruldu. Cephede konuşlandırılmış olan birliklere ek olarak 13. ve 18. kolordular da yeni orduya bağlandı. 6. Ordu'nun komutanlığına Alman Mareşali von der Goltz getirildi[3]. Ordunun yeniden yapılandırılması sayesinde İngiliz ilerlemesi durdurulduğu gibi, Kut'ül Ammare'de büyük bir zafer elde edildi. İngiliz ordusunun büyük kısmı yok edildi, geri kalanlar da esir edildi[4]. Böylelikle cephede 1916 yılının sonlarına kadar süren bir Türk üstünlüğü tesis edildi. Bu dönemde Türk ordusu Basra'yı, İngiliz ordusu ise Bağdat'ı almak için mücadeleye devam etti[5]. Türk ordusunun üstün durumu Ruslara karşı İran cephesinin açılması ve yanlış taktiklere bağlı olarak Mart 1917'den itibaren İngilizlerin lehine döndü[6]. 11 Mart 1917'de Bağdat düşünce Türk ordusu adım adım kuzeye çekilmeye başladı. Bölgenin önemli merkezlerinden olan Samarra 24 Nisan 1917'de, Tikrit 6 Kasım 1917'de İngilizlerin eline geçti[7]. 1918 yılında Türk ordusu Musul yönünde çekilmeye devam ederek, 7 Mayıs 1918'de Kerkük'ü boşaltmak zorunda kaldı[8].

Mondros Mütarekesi öncesi, Ali İhsan Paşanın komutanlığını üstlendiği 6. Ordu kısıtlı imkânlarıyla Musul'un düşmemesi için büyük gayret sarf etti. Dicle Muharebesi'nde büyük zayiat verilmesine karşın, İngiliz kuvvetleri durdurulabildi[9]. İngilizler petrol kaynakları sebebiyle önem arz eden

1. İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu,** İstanbul 2003, s.48.
2. Suat Akgül, **Musul Sorunu ve Nasturî İsyanı,** Ankara 2001, s.27-30.
3. 6.Ordu'nun kuruluşu ve daha sonra meydana gelen değişiklikler hakkında geniş bilgi için bkz: Orhan Avcı, **Irak'ta Türk Ordusu,** Ankara 2004, s.29-33; İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu,** Ankara 1993, s.165-173.
4. Liman Von Sanders, **Türkiye'de 5 Yıl,** İstanbul 1968, s.160; David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış** (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul 1994, s.192-195.
5. Türk-İngiliz mücadelesi hakkında geniş bilgi için bkz: Taylan Sorgun, **Halil Paşa, Bitmeyen Savaş,** İstanbul 1972, s.153-197; Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu,** s.155-157; Yusuf Hikmet BAYUR, **Türk İnkılâbı Tarihi, III/3,** Ankara 1983, s.106-110.
6. Sanders, **Türkiye'de 5 Yıl,** s.161-166.
7. Sanders, **Türkiye'de 5 Yıl,** s.212.
8. Akgül, **Musul Sorunu ve Nasturî İsyanı,** s.30-32.
9. Ali İhsan Sabis, **Birinci Dünya Harbi, IV**, İstanbul 1991, s.292.

Levent Sahverdi Arşivi

Musul'a yaklaşmışlardı, ama işgal edememişlerdi. Tam o günlerde Mondros Mütarekesi imzalandı. Artık taraflar arasında yeni bir dönem ve mücadele başlayacaktı.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi, dört yıldır süren savaşa son verirken, aynı zamanda Osmanlı silâhlı kuvvetlerinin de yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılıyordu. Mondros Mütarekesi'nin 5. Maddesi ilk olarak sınırların güvenliği ve asayişin korunmasının dışında kalan askerlerin terhis edilmesini, birlik sayısının düşürülmesini ve nihayet teşkilâtın yeniden yapılandırılmasını ön görüyordu[10]. Zira Osmanlı silâhlı kuvvetleri savaş sırasında 67 tümenlik bir güce ulaşmıştı[11]. Yeni dönemde bu gücün barış dönemine uygun şekilde küçültülmesi ve yapılandırılması gerekiyordu. Bu çalışmanın taraflarından biri de Irak Cephesi'nde konuşlandırılmış olan 6. Ordu idi.

Terhis

3 Kasım 1918'de İrade-i Seniyye'nin yayınlanmasıyla terhis için ilk adım atıldı[12]. Harbiye Nezareti, 5 Kasımda gerekli talimatnameyi ordu komutanlıklarına göndererek terhisi fiili olarak başlattı[13]. Talimat gereğince ilk olarak 1866-1884 (R. 1282-1300) doğumlular, 27 Kasım 1918'de 1885-1894 doğumlular(R. 1301-1309)[14] ve son olarak 8 Ocak 1919'da 1899-1901 (R. 1314-1316) doğumluların terhisi için emir verildi[15].

Terhisin plânlanan zaman içinde tamamlanabilmesi için bir takım hazırlıkların yapılması gerekiyordu. Bunlar şöyle sıralanabilir:

---

10. Mütareke görüşmeleri hakkında geniş bilgi için bkz: Ali Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,** Ankara 1948, s.33-62.

11. **Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, (TİH),** (Genelkurmay Başkanlığı Yayını), Ankara 1999, s.255.

12. **HADİSAT,** 5 Teşrin-i Sani 1334/5 Kasım 1918, Nr:17; **İKDAM,** 7 Teşrin-i Sani 1334/ 7 Kasım 1918, Nr:7808.

13. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Kataloğu (BOA, DH/İ-UM),** 4-2/3-5; **İKDAM,** 8 Teşrin-i Sani 1334/ 8 Kasım 1918, Nr:7809.

14. **HADİSAT,** 28 Teşrin-i Sani 1334/28 Kasım 1918, Nr:40.

15. **Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi), İstiklâl Harbi Kataloğu (ATASE, İSH),** K.174, G.45, B.45-1.

Levent Şahverdi Arşivi

1. Yeterli hizmet veren bir menzil teşkilâtı meydana getirmek.

2. Gerekli miktarda lokomotif ve vagon tedarik etmek.

3. Düzenli tren seferleri yapmak.

4. Erzak temin etmek.

5. Trenler için gerekli odunu sağlamak.

6. İngilizlerin olası engellemelerine karşı önceden gerekli önlemler almak.

Bu hususlarla ilgili çalışmalar ve ortaya çıkan aksaklıklar terhisin başlangıcından sona erdiği tarihe kadar devam ettiği için 6. Ordu'yu derinden etkilemiştir.

6. Ordu Komutanlığı, Harbiye Nezareti'nden aldığı emir doğrultusunda bir yandan Musul Vilâyeti'ni boşaltırken, diğer yandan da terhisi sorunsuz şekilde yürütmek için çalışmalara başladı. Ali İhsan Paşa, içinde bulunduğu askerî zorunluluktan dolayı Musul Vilâyeti'nin boşaltılmasına öncelik verdiğinden, 1866-1884 doğumluların terhisini ancak vilâyeti boşalttığı tarih olan 15 Kasım 1918'da başlattı. Terhisle ilgili olarak birliklere verilen emirde; nakil vasıtalarının yetersizliği göz önünde bulundurularak, yakın vilâyetlerden celp edilmiş olan erlerin derhal yola çıkarılması istendi. Ali İhsan Paşa, aynı gün Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği telgrafta; terhise başlandığını haber vererek, uzak vilâyetlere gönderilecek erler için Katma'dan Konya'ya kadar hizmet verecek menzil teşkilâtının kurulması gerektiğini belirtti. Ayrıca adı geçen istasyonlar arasında haftada en az iki tren seferi yapılması için hazırlıklara başlanmasını talep etti[16]. Yazıya istinaden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tren seferlerinin nasıl yapılacağı üzerinde bir rapor hazırlattı. Rapora göre günde 1500 erin taşınabilmesi için iki trene gerek vardı. İslâhiye-Durak ve Durak-Ereğli arasında yapılması öngörülen her bir sefer için 200 ton, yirmi sefer için 4000 ton oduna ihtiyaç vardı. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, 16 Kasımda 2. Ordu Komutanlığı'ndan Pozantı bölgesinde bulunan 7000 ton odunun belirtilen hatta geti-

16. **ATASE, İSH,** K.3, G.18, B.18-1.

Levent Sahverdi Arşivi

rilmesini ve bunun için bir amele taburunun görevlendirilmesini emretti[17]. Erkân-ı Harbiye, menzil teşkilâtının da en kısa sürede kurulması için ilgili şubelere gerekli emirleri aynı gün vermeyi de ihmal etmedi.[18]

Bütün bu yazışmalara ve verilen emirlere rağmen, ne tren seferleri, ne de menzil teşkilâtı istenilen şekilde hayata geçirildi. 6. Ordu Komutanlığı, çoğu batı vilâyetlerine gidecek olan terhis erlerini mevsim şartlarından dolayı kara yoluyla sevk edemeyeceğini dikkate alarak Nusaybin-Akçakoyunlu demiryolu hattını kendi imkânlarıyla işletmeye başladı. Buna karşı Akçakoyunlu-Katma arasında henüz Yıldırım Orduları Komutanlığı'nca menzil teşkilâtı kurulmamıştı. Üstelik Katma'dan Konya yönüne hangi tarihlerde tren işletildiği de bildirilmemişti. Bu yüzden 19 Kasımda Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda yukarıda belirtilen iki sorunun bir an evvel çözüme kavuşturulması, aksi takdirde terhiste gecikmelerin kaçınılmaz olduğu bildirildi.[19]

Terhis hususunda yaşanan sıkıntının bir başka boyutunu da İngilizlerin demiryollarında yaptıkları kontroller meydana getiriyordu. İngilizlerin trenlerde silâh nakledildiğini ortaya atarak seferleri geciktirmeleri üzerine 24 Kasım 1918'de Suriye İngiliz Ordusu Başkomutanlığı'na başvuruda bulunularak hem tren seferleri, hem de menzil teşkilâtlarının çalışmalarına kolaylık sağlanması istendi.[20]

Yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen, ağır da olsa terhiste ilerleme sağlanıyordu. 25 Kasım 1918 itibariyle Mardin-Urfa-Birecik-Diyarbakır hattına çekilen birliklerde 1885-1894 doğumlu 6500, 1899-1901 doğumlu 1100 er terhis edilmeyi bekliyordu.[21]

Ali İhsan Paşa terhisi düzene sokmak, sevkiyatı hızlandırmak ve aynı zamanda 1885-1894 doğumluların da terhisini içeren yeni bir tamim yayınladı: *"Kıtaattan Diyarbakır, Elaziz, Van, Bitlis, Erzurum, Sivas Vilâyetli olan*

17. **ATASE, İSH,** K.128, G.65, B.65-1.
18. **ATASE, İSH,** K.3, G.18, B.18-2, 3.
19. **ATASE, İSH,** K.3, G.19, B.19-1.
20. **ATASE, İSH,** K.253, G.18, B.18-2.
21. **ATASE, İSH,** K.2, G.134, B.134-1.

Levent Şahverdi Arşivi

301-309 dahil tevellüdlü efrad dahi 82-300 tevellüdlü efradın terhisi hakkında emir ettiğim gibi şerait dahilinde hemen terhis edilerek miktarı bana bildirilecektir. Nusaybin ve şarkındaki kıtaattan olan efrad evvela Nusaybin'de ve Resulayn civarındaki kıtaattan olanlar evvela Mardin'de toplanarak miktarı bana verilecek ve bade kafile halinde sevk edilecektir. 2. Fırka Van, Bitlis vilâyetlerine ait efradını Siirt üzerinden diğerlerini Midyat üzerinden Diyarbakır'a göndermelidir. Menzil ve şimendifer hidmetine halel gelmemek için 301-309 tevellüdlü efraddan icap eden miktarını menzil müfettişliği ve hat komiserliği silâh altında bulunduracak ve bakayasını terhis edecektir. Bunlar orduya bildirilecektir".[22]

Bu emir çerçevesinde yedek subaylar ile jandarmada istihdam edilen subaylar için de terhis emri verildi. Tamimle birlikte karayoluyla Anadolu'ya gönderilecek erler için Cizre ve Nusaybin, demiryoluyla gidecekler için Mardin toplama merkezi haline dönüştürüldü. Ali İhsan Paşa, Harbiye Nezareti'ni bilgilendirdiği yazısında; hem asker, hem erzak nakli için trene son derece ihtiyaç duyulduğunu, tren seferlerinin şimdiye kadar arzulanan sayıya çıkarılamadığı için birliklere genel terhis emri veremediğini, buna karşın doğu vilâyetlerinden celp edilen erleri karayoluyla Diyarbakır ve Siirt üzerinden gönderdiğini, birlikler devamlı hareket halinde olduğu için bunların sayısı hakkında henüz ellerine kesin bir bilginin ulaşmadığını bildirdi[23]. Sonradan komutanlığa gönderilen yazılardan orduda 9000-9500 er (1895-1901 doğumlu) ve 936 subayın kaldığı tahmin ediliyordu[24].

Terhis kapsamında sadece Anadolu vilâyetlerinden celp edilmiş erler memleketlerine gönderilmiyordu. Arap kökenli erler de, Musul'un boşaltılmasına bağlı olarak memleketlerine gönderiliyordu. 15 Kasım 1918 itibariyle Bağdat ve Musul doğumlu 2142 er terhis edildi[25]. Bu arada Suriyeli ve Halepli 433 subay ve er de Nusaybin'de toplatılarak Cerablus'a kadar trenle, buradan da karayoluyla memleketlerine gönderildi[26]. Terhis erleri-

22. **ATASE, İSH**, K.2, G.95, B.95-1.
23. **ATASE, İSH**, K.3 G.20, B.20-4.
24. **ATASE, İSH**, K.2, G.142, B.142-1.
25. **ATASE, İSH**, K.2, G.56, B.56-2; **ATASE, İSH**, K.3, G.20, B.20-3.
26. **ATASE, İSH**, K.114, G.124, B.124-1.

Levent Şahverdi Arşivi

nin son kafilesi 1899-1901 doğumlular da Mart ayı başlarında terhis edildi. Böylelikle bu tarihten itibaren 6. Ordu'da Arap kökenli er kalmamış oldu.[27]

29 Kasım 1918'de 1866-1884 doğumlu Erzurum, Van, Bitlis, Elazığ ve Diyarbakırlı erlerin orduyla ilişkileri tamamen kesildi. Aynı tarih itibariyle 1885-1894 doğumların terhisi ise devam etmekteydi. Doğu vilâyetlerinden olanlar kara yoluyla sevk edilirken, Urfa, Maraş ve Adanalı erler Cerablus'un batısına kadar tren seferleri mümkün olduğunda terhis edilmek üzere bekletiliyordu. Bunun dışında kalan Batı Anadolulu erler düzenli tren seferleri yapılıncaya kadar sevkıyat kapsamının dışında tutuldu. Batıya doğru er sevkıyatı için mutlak surette Adana vilâyetinin elde bulunması gerekiyordu. Aksi takdirde kış mevsiminin olumsuz şartlarına bakılmaksızın bunların da kara yoluyla gönderilmesi gerekecekti ki, bu durumda çok sayıda er soğuktan ve hastalıktan ölebilirdi. Ali İhsan Paşa, vilâyetin işgal edilebileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak, Harbiye Nezareti'nden yeni sevkıyat yolları bulunmasını talep etti[28]. Esasında terhisi yavaşlatan bir başka unsurda İngiliz makamlarının ve kontrol subaylarının izledikleri olumsuz yaklaşımdı. Aslında terhisin kısa sürede tamamlanması İngilizlerin çıkarlarına uygundu. Çünkü terhis tamamlandığında, ordunun yeniden yapılanma sürecine bağlı olarak silâhsızlanma çalışmaları başlatılacaktı. İngiliz makamları, 6. Ordu'nun dışında gelişen ve terhisi geciktiren sebepleri görmek yerine, komutanlığı Anadolu'ya silâh sevk etmek için terhisi kasten geciktirmekle suçluyordu. İddiaya göre; Komutanlık Antep ve Maraş'ta direniş hareketini örgütlemek amacıyla Adana yönüne giden trenlerle silâh ve cephane sevk ediyordu. Ali İhsan Paşa, 23 Aralıkta iddialara cevap vererek; Ordunun sorumluluk bölgesinde ahaliye kesinlikle silâh dağıtılmadığını, Antep ve Maraş'ta gizli amaçla herhangi bir çalışma yapılmadığını, Adana yönüne gönderilen trenlerde asla silâh ve cephane sevk edilmediğini ifade etti. Aynı yazıda terhiste karşılaşılan sorunlar hakkında ise şu bilgiler verilmekteydi:

27. **ATASE, İSH**, K.185, G.36, B.36-2.
28. **ATASE, İSH**, K.2, G.136, B.136-1.

Levent Şahverdi Arşivi

1- Altıncı Ordu'nun elindeki imkânlar ancak Cerablus'a kadar haftada bir tren seferi yapmaya yetmektedir.

2- Cerablus'tan sonra düzenli tren seferleri yapılmazsa Batı Anadolu'ya gidecek 6000 er sevk edilemeyecektir.

3- Cerablus-Adana hattı İngiliz işgalindeki araziden geçtiğinden, sevkıyat sırasında olumsuzluklar yaşanmaması için komutanlık elinden gelen her türlü çabayı sarf etmektedir.

4- Altıncı Ordu Komutanlığı, İngilizlerle olan ilişkilerde bir sorun çıkmaması için gayret ederken, aynı iyi niyet karşı tarafta bulunmamaktadır. Bir İngiliz generali Antep ve Urfa'da incelemeler yapmaktadır. Generalin görevi, yetkileri hakkında komutanlığa bilgi verilmemiştir. General muhtemelen İngiliz Yüksek Komiserliği'nin halka silâh dağıtıldığına ilişkin iddiasını doğrulayacak delil bulmak amacındadır.[29]

İngilizler sadece yalan iddialarla yetinmiyorlardı. Terhisi geciktirmek için fiili engellemelerde de bulunuyorlardı. Katma yönüne giden trenler, silâh ve cephane aranacağı gerekçesiyle günlerce bekletiliyordu. Bu durum da terhiste ciddi gecikmelere neden olmaktaydı. Bundan başka Yarbay Kiling ve Binbaşı Aleksandır adlı iki İngiliz subayı pek çok vagona el koymuş, yapılan girişimlere rağmen bunlar iade edilmemişti. Bu şekilde Halep ve Katma hatlarında el konulan veya geri dönmesine izin verilmeyen 2 lokomotif ve 77 vagon bulunuyordu. Bütün bunlar uzaktan yakından iyi niyetle açıklanacak hareketler değildi.[30]

Ali İhsan Paşa, 9 Ocak 1919'da Adana Hat Komiserliği'ne gönderdiği yazıyla; sevkiyatın tıkandığı Cerablus-Adana hattında tren seferlerinin talebi karşılaması için en az 1000 kişiyi nakledecek şekilde lokomotif ve vagonun hizmete hazır hale getirilmesini önerdi.[31]

Vagon sıkıntısının dışında terhisi içinden çıkılmaz bir sorun haline dönüştüren gelişme General Allenby'nin notasına dayanarak bölgede gerçek-

29. **ATASE, İSH,** K.8, G.60, B.60-1, 2.
30. **ATASE, İSH,** K.6, G.110, B.110-1.
31. **ATASE, İSH,** K.6, G.110, B.110-1.

Levent Sahverdi Arşivi

leştirilen İngiliz işgalleriydi. 22 Şubatta Maraş, 27 Şubatta Birecik, 16 Martta Harapnaz ve Telebyaz istasyonları işgal edilerek 6. Ordu'nun sevk sırasında kullandığı yollar ve özellikle Cerablus'un doğusundaki demiryolu hatları işlemez hale getirildi[32]. Bu durumda terhisin uzaması kesin bir hal almış oluyordu. İşin garip tarafı işgallere yeşil ışık yakan General Allenby'nin Osmanlı Hükûmeti'nden terhisin bir an önce bitirilmesini istiyor olmasıydı. İngilizlerin amacı mütarekenin açık bir hükmü olan terhisin yapılmadığını öne sürerek Osmanlı Hükûmeti'ne karşı -işgal seçeneği dahil- yeni yaptırımlar uygulayabilmekti[33]. Şurası bir gerçekti ki, istasyonların işgal edilmesi ve demiryollarını işletme hakkının İngilizlerin eline geçmesi terhisi olduğu kadar, birliklerin disiplinini de olumsuz yönde etkilemekteydi. Zira Harbiye Nezareti 8 Ocak 1919'da 1899-1901 doğumluların terhisi için emir vermiş olmasına rağmen, komutanlık tarafından 14 Mart 1919'da gönderilen yazıda; 1885-1894 doğumluların terhisinin ancak Nisan ayı ortalarında tamamlanacağı, bu gecikmeden dolayı 1899-1901'lilerin terhisine başlanamadığı, bu yüzden birliklerde firarların arttığı ifade edilmekteydi.[34]

Bir yanda işgallerden ve nakliye vasıtalarının yetersizliğinden, diğer yanda firarların artmasından dolayı 6. Ordu Komutanlığı, 1899-1901 doğumluların terhisinin bahara bırakılması teklifini yavaş yavaş dile getirmeye başladı.

Ali İhsan Paşa, 4 Ocak 1919 tarihli telgrafında; 1899-1901 doğumluların terhis edilmesi halinde orduda 1895-1898 doğumlu toplam 4600 erin kalacağını, bu mevcutla hizmetlerin yerine getirilemeyeceğini, ahalinin askerliğe sıcak bakmadığını, bu sebeple birliklerin takviyesinin mümkün olmadığını ifade etmekteydi[35]. 14 Mart 1919'da ordu mevcudundaki yetersizlik gerekçe gösterilerek 1899-1901 doğumluların terhisinin geciktirilmesi teklifi açıkça dile getirildi[36]. Harbiye Nezareti istekleri haklı bularak

32. **TİH, I,** s.150.
33. **ATASE, İSH,** K.21, G.43, B.43-3.
34. **ATASE, İSH,** K.12, G.112, B.112-1.
35. **ATASE, İSH,** K.12, G.69, B.69-1.
36. **ATASE, İSH,** K.12, G.112, B.112-2.

Levent Şahverdi Arşivi

1899-1901 doğumluların terhis tarihinin belirlenmesini 13. Kolordu Komutanlığı'nın yetkisine bıraktı[37]. Kolordunun üzerine düşen görevleri yerine getirmek amacıyla terhisi geciktirmek istemesi, İngiliz Kuvvetleri Başkomutanlığı'nca tepkiyle karşılandı. Başkomutanlığa göre; kolordu komutanlığı silâh sayısını düşürmemek için terhisi kasıtlı olarak ertelemekteydi. Böylelikle bütün dikkatler terhisle ilgili sorunlara yönlendirilmekte ve silâhlar herhangi bir İngiliz kontrolüne maruz kalmadan Anadolu'nun iç kesimlere gönderilmekteydi. Harbiye Nezareti, İngilizlerin endişesini gidermek için birkaç kez girişimde bulunduysa da, İngiliz Başkomutanlığı, terhisin eksiksiz tamamlanmasında ısrar etmeyi sürdürdü[38].

İşgallerin terhisi ne denli olumsuz etkilediği birkaç gün içinde iyice ortaya çıktı. İngiliz kuvvetleri Adana yönüne giden ve terhis erleriyle dolu trenleri gasp ettikleri gibi, Konya-İstanbul hattında yaşanan aşırı yoğunluğu gerekçe göstererek trenlerin hareketine izin vermemeye başladılar. Bunun üzerine komutanlık, Batı Anadolu'dan celp edilen askerlerin sevkinden vazgeçerek, sadece Adana ve Antepli terhis erlerini Cerablus'tan önceki istasyon olan Arappınarı'na (Şimdiki Mürşitpınar) trenle, buradan da yaya olarak memleketlerine sevk etmeye başladı[39]. Kolordu Komutanlığı terhisin tamamlanması hususunda aldığı kesin emir yüzünden İngilizlerin tutumunda bir yumuşamaya gidip gitmemesine bakmaksızın terhis erlerini Arappınarı'na kadar trenle, buradan da kara yoluyla sevk etmeyi sürdürdü. Kolordu Komutanlığı'nın 4 Nisan tarihli yazısına göre bu metotla sevkiyat Nisan ortalarında son bulacaktı[40]. Büyük zorluklara ve engellemelere karşın terhis 20 Nisan 1919'da son buldu[41].

Ordu Mevcudu

Mütareke gereği küçültülen 6. Ordu'da terhis sonrası ne kadar er ve subay kalacağı ve bunun barış teşkilâtında öngörülen miktarı karşılayıp, kar-

37. **ATASE, İSH**, K.12, G.115, B.115-2.
38. **ATASE, İSH**, K.12, G.112, B.112-2.
39. **ATASE, İSH**, K.12, G.115, B.115-1; **ATASE, İSH**, K.185, G.36, B.36-1.
40. **ATASE, İSH**, K.136, G.3, B.3-3.
41. **ATASE, İSH**, K.85, G.22, B.22-3.

Levent Şahverdi Arşivi

şılamayacağı hem Harbiye Nezareti'ni, hem de ordu komutanlığını düşündürmekteydi. Çünkü, terhis sırasında meydana gelecek gecikmeler firarları artırabilir, böylelikle ordu mevcudu teşkilât için öngörülen miktarın altında kalabilirdi. Kaldı ki, savaşın getirdiği bezginlik orduda ciddi disiplinsizliklere yol açmıştı. Her ne kadar Ali İhsan Paşa, komutayı ele aldıktan sonra, bir takım önlemlerle bunun önüne geçmişse de mütarekeyle birlikte herkes bir an önce memleketine dönmeyi istiyordu. Bu ruh hali ister istemez disiplini olumsuz etkilemekteydi. Bütün bunlara karşın sorunlu bir bölgede bulunan 6. Ordu'nun sorumluluklarını tam olarak yerine getirmesi için mevcudunu koruması gerekiyordu.

6. Ordu Komutanlığı, mütarekenin hemen arkasından bir yandan Musul'u boşaltırken, öbür yandan da orduyu barış teşkilâtında ön görülen yapıya dönüştürmeye çalışıyordu. 25 Kasım 1918'de birliklerin büyük kısmı Mardin-Urfa-Birecik-Diyarbakır hattına çekildi. Çekilen birliklerde 1885-1894 doğumlu 6500, 1895-1898 doğumlu 1800 ve 1899-1901 doğumlu 1100 erin bulunduğu tespit edildi[42]. Bu durum iki gerçeği de ortaya çıkarmakta idi. Birincisi komutanlık 1282-1300 doğumluları terhis ederken, diğer grubu (1301-1309) henüz terhis edememişti. İkincisi ise, terhis edilmesi gerekenler de gönderildiğinde ordu mevcudu barış teşkilâtında öngörülenin altında kalacaktı. 4 Aralık 1918'de ise ordu mevcudun yetersizliği bir vakıa olarak ortaya çıktı. Zira bu tarihte menzil teşkilâtı da dahil olmak üzere birliklerde 1895-1901 doğumlu tahminen 9000-9500 ere karşılık toplam 936 subay ve askerî memur kalmıştı. Bunların da dağılımı şöyleydi: 1 Erkân, 121 Ümera, 579 Subay, 20 İmam, 137 Hesap Memuru, 40 Askerî katip ve 36 İnzibat[43]. Bu sayı içerisinde terhis edilmesi gereken 1899-1901 doğumlu ihtiyat subay ve erlerinin fazla olduğu düşünülürse mevcudun ne denli tehlikeli seviyede olduğu anlaşılır.

Ordu mevcudunun hızla azalması sebebiyle silâhların temizlenmesi ve hayvanların tımar edilmesi dahi önemli bir sorun olmaya başladı[44]. Bu durum 4 Ocak 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgrafta bütün çıp-

42. **ATASE, İSH,** K.2,G.134, B.134-1.
43. **ATASE, İSH,** K.2, G.142, B.142-1.
44. **ATASE, İSH**, K.2, G.46, B.46-3.

Levent Şahverdi Arşivi

laklığıyla ortaya koyuldu. Ali İhsan Paşanın dikkat çektiği hususları şöyle maddeleştirmek mümkündür:

– Ordu emrinde 1895-1898 doğumlu toplam 4600 er mevcuttur.

– Bunların 1000 kadarı menzil teşkilâtında görev yapmaktadır.

– Bu erlerde birliklere verileceklerini anlar anlamaz firar etmeye başlamıştır.

– Bunlarla birlikte orduda firar edenlerin sayısı 3000'e yükselmiştir,

– Nizami birlikler hem mevcut, hem donanım itibariyle öngörülenin çok altındadır.

– Ahali askerliğe sıcak bakmamaktadır. Bu yüzden birliklere er temin edilememektedir.

– Bu durum dikkate alınarak 6. Ordu 1899-1901 doğumluların terhisinden muaf tutulmalıdır[45].

Osmanlı silâhlı kuvvetlerinin barış teşkilâtına göre; bir tümen toplam 2020, kolordu karargâhı ise 1567 erden oluşmalıydı[46]. Buna göre iki tümenden meydana gelen 6. Ordu'nun 1567+2020+2020=5607 ere sahip olması gerekiyordu. Diyarbakır Menzil Müfettişliği, Askere Alma Şubeleri ve demiryolu hatlarında hizmet veren erler de bu sayıya eklendiğinde mevcudun 9000-9500 civarında bulunması lazımdı. Bu husus Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgrafta şöyle yer alıyordu:

"1- Muvakkat hazeri kadroya ve kolordunun nizamî harbi teşkilâtı hakkında Nezaretten bildirilen esasata nazaran ahz-ı asker dahil kolorduda 1073 zabit ve memurin-i askerîye, 9253 nefer bulunması lazımdır. Şu anda 770 zabit, 6773 nefer vardır. Demirbaşlar ve menzillerde ki efrad yerli ve lağv üzerine bunların firarları hemen hemen muhakkak olduğundan 314-316 tevellütlülerden ve uzak yerlerdeki efraddan bir kısmı terhis edilememiştir. Bu halde bile 300 zabit, 3253 nefer noksanımız var demektir.

45. **ATASE, İSH**, K.12, G.69, B.69-1, 2.
46. **ATASE, İSH**, K.27, G.35, B.35-1.

Levent Şahverdi Arşivi

"2- Topçu ve muhabere ve istihkam kısımlarında eksik çoktur. Hidmetler yetersizdir...

"3- İkinci fırkada sınıf-ı muhtelifeden 1100 nefer vardır. Bunun 701 neferi piyade ve makineli tüfektir. Beşinci fırkada 1172 nefer mevcuttur. Bunun 800 neferi piyade ve makineli tüfektedir. Cem'ân kolorduda muharip olarak 1200 nefer vardır. Mütebâki 4800 gayr-i muhariptir.

"4- İaşe sıkıntısı vardır. Bu yüzden kıtalar sık sık hareket halindedirler. Bu yüzden kadroda belirtilen tabur nefer sayısına hiçbir zaman ulaşılamıyor".[47]

Ordunun mevcudunu artırmaya yönelik her türlü girişim ise İngilizler tarafından mütarekeye aykırı olduğu gerekçesiyle engellendi. Üstelik 1895-1898 doğumlulardan firari ya da bakaya kalanların birliklere sevk edilmesine şiddetle muhalefet edildi. Hükûmet 16 Nisan 1919'da bu yönde karar alarak firari ve bakayaların askere celp edilmesi uygulamasını yürürlükten kaldırdı[48]. Böylelikle barış yapılıncaya kadar ordunun üzerine düşen görevleri silâh altında tutuğu askerlerle yerine getirmesi kaçınılmaz oldu.

Yeni Konuş Merkezlerinin Belirlenmesi

Irak Cephesi'ni tutmakla görevlendirilmiş olan 6. Ordu, savaş boyunca büyük kayıplar vermiş olmasına rağmen, Musul Vilâyeti'nin büyük bölümünü elinde bulunduruyordu. Mütarekeden kısa süre önce ordu komutanlığına getirilen Ali İhsan Paşa da vilâyeti savunmak amacındaydı. Aksi taktirde Anadolu'nun büyük tehlikelerle karşı karşıya kalacağının bilincindeydi.[49]

Osmanlı Hükûmeti'nin içinde bulunduğu şartları göz önünde bulundurarak, 1918 yılı Ekim'inden itibaren mütareke için girişimlerde bulunması üzerine, İngiliz Hükûmeti Irak'taki kuvvetlerinden mütareke imzalanmadan önce vilâyetin işgal edilmesini istedi. İngiliz saldırısı 25 Ekimde başladı. Beklenen yardımın gecikmesi üzerine 6. Ordu daha fazla direnemeye-

47. **ATASE, İSH**, K.18, G.123, B.123-1, 2, 3.
48. **ATASE, İSH**, K.26, G.117, B.117-3.
49. Subis, **Birinci Dünya Harbi, IV**, s.292.

Levent Şahverdi Arşivi

rek Kerkük'ü boşalttı ve Musul şehrinin güneyinde yeni bir savunma hattı meydana getirdi.[50]

Ali İhsan Paşa mütareke görüşmelerinin başladığı gün olan 27 Ekim tarihi itibariyle ordunun görevini ve tuttuğu hattı şöyle ifade ediyordu: "*Altıncı Ordu... Mardin-Diyarbakır-Harput-Sivas araba yolunu setr ve temin ve Halep'ten ilerleyecek düşmanın tesiri ile Van Gölü cenubuna atılmamak için peyderpey Musul Vilâyetini tahliye ederek Revandiz-Akra-Divek-Oytan-Nusaybin-Resülayn-Telebyad-Birecik hattına çekilecek ve fakat mütareke vukûunu dikkate alarak Musul'u terk zamanını imkân nisbetinde tehire gayret ederek mütarekede Musul'u elde tutmağa çalışacaktır*".[51]

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı güne kadar üstün İngiliz kuvvetlerine karşı savunma savaşı yapan 6.Ordu büyük kayıplara uğradı. Birlikler mütemadiyen Musul'a ve Zaho'ya doğru çekildi. 31 Ekim tarihi itibariyle Ali İhsan Paşanın elde tutmaya büyük önem verdiği Musul, Osmanlı birliklerinin elindeydi. Dolayısıyla şehrin elden çıkması tehlikesi bertaraf edilmiş gibi gözüküyordu[52]. Fakat İngilizler farklı düşünüyorlardı. Mütareke yapılmış olsa da Musul işgal edilmeliydi. Bu sebepledir ki, İhsan Paşanın savaş haline son vermek niyetiyle yapmış olduğu girişimleri geri çevirdiler. Üstelik şehrin ve hatta vilâyetin boşaltılmasını talep ettiler[53]. Bu gelişme üzerine Ali İhsan Paşa, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; Musul'un boşaltılmasını kabul etmeyeceğini bildirdi[54]. Ama Harbiye Nazırı ve hükûmet başkanı Ahmet İzzet Paşa, mütarekenin bozulmaması için Musul'un boşaltılabileceğine karar verdi[55]. 3 Kasımda Musul'a gelen General Cassel, Musul'un boşaltılmasıyla yetinmeyeceklerini ortaya koydu. Ona göre Irak'ın kuzey sınırı Osmaniye-Siverek- Silvan-Siirt hattından geçmekteydi. General Cassel, mütarekenin 16. maddesine dayanarak Irak içerisinde kalan bütün birliklerin ve bunlara ait askerî malzemelerin tesli-

50. Sabis, **Birinci Dünya Harbi, IV**, s.303-306.
51. Sabis, **Birinci Dünya Harbi, IV**, s.307.
52. **TİH, I**, s.109.
53. **ATASE, İSH**, K.1, G.6, B.6-1.
54. **ATASE, İSH**, K.1, G.6, B.6-5.
55. **ATASE, İSH**, K.1, G.6, B.6-9,10.

Levent Şahverdi Arşivi

mini istedi[56]. Ali İhsan Paşa, Cassel'e şiddetle itiraz ederek hükûmetinden emir almadıkça Musul'u boşaltmayacağını ifade etti[57]. Ali İhsan Paşanın direnmesine karşın İngilizler de vazgeçmek niyetinde değillerdi. General Marshall bu kez General Kabel'i Musul'a gönderdi. Kabel, General Marshall'ın 2 Kasım tarihli mektubunu getirdi. Mektupta; 7. ve 16. maddelerin mutlak surette uygulanacağı ifade edilmekteydi. Ali İhsan Paşa buna da gerekli cevabı verdi[58]. Ali İhsan Paşanın tepkisi üzerine General Cassel'in komutasındaki İngiliz kuvvetleri , General Marshall'ın emriyle 4 Kasımda ileri harekât başlattı. Ali İhsan Paşa taraflar arasında bir çatışmaya yol açmamak için birlikleri kontrollü olarak Musul şehrine çekerek, şehir savunmasına hazırlandı. Gelişmelerden Ahmet İzzet Paşayı da haberdar etti. Ahmet İzzet Paşa alınan önlemleri takdir etmekle beraber mütarekenin bozulmasına meydan vermemek için Musul şehrinin terk edilmesini emretti[59]. 7 Kasımda General Marshall maiyetiyle Musul'a geldi[60]. General, Musul'un derhal boşaltılmasını, bu yapılmadığı takdirde şehre zorla gireceklerini ve 6. Ordu'yu mütarekeyi bozan taraf olarak kabul ve ilân edeceklerini belirtti. General, isteğini mütarekenin 7. maddesine dayandırmayı da ihmal etmedi[61]. Ali İhsan Paşa, hükûmetten aldığı emri göz önünde bulundurarak, iki devlet arasında yeni bir savaşa meydan vermemek için şehri boşaltacağını ifade etti. Buna karşılık General Marshall, şehrin değil, bütün Musul Vilâyeti'nin boşaltılmasını istedi[62]. Uzun tartışmalardan sonra Musul Vilâyeti'nin 15 Kasıma kadar boşaltmasına karar verildi.[63]

General Marshall bizzat kendisinin yaptığı mutabakatı hiçe sayarak 8 Kasımda Musul'un işgalini emretti. Osmanlı kuvvetleri tahliyeye henüz başlamışlardı ki, küçük bir İngiliz birliği şehre girerek vilâyet konağına kendi bayraklarını çekti. Ali İhsan Paşa bu durumu protesto ederek, 9 Kasımda

56. **ATASE, İSH,** K.1, G.14, B.14-1.
57. **ATASE, İSH,** K.1, G.14, B.14-2.
58. **ATASE, İSH,** K.1, G.13, B.13-11,12.
59. Sabis, **Birinci Dünya Harbi, IV,** s.317.
60. Generalin maiyetinde I. İngiliz Kolordusu Komutanı General Kop, 18. Tümen Komutanı General Fanshawe ve Irak Siyasî Memuru Yarbay Wilson bulunuyordu (**TİH, I,** s.120).
61. **ATASE, İSH,** K.1, G.23, B.23-1.
62. **TİH, I,** s.120.
63. **ATASE, İSH,** K.1, G.23, B.23-1.

Levent Şahverdi Arşivi

Nusaybin'e hareket etti[64]. Musul Vilâyeti'ndeki birlikler de Aralık ayı başlarında vilâyeti tamamen boşaltarak Diyarbakır Vilâyeti'ne çekildi[65].

Musul Vilâyeti'nin boşaltılmasına bağlı olarak birliklerin yeni konuş merkezlerinin tespit edilmesi gerekiyordu. Bu hususların belirlenmesi ve uygulamaya konulması Harbiye Nezareti'nin onayıyla Ordu Komutanlığı'nın yetkisine bırakıldı. Ali İhsan Paşa 9 Kasımda gönderdiği telgrafta yeni durumla ilgili çalışmalara başlandığını bu kapsamda; Musul Vilâyeti'nin boşaltılması ve Diyarbakır Vilâyeti'ne çekilme işlemlerinin 15 Kasım'da tamamlanmasının plânlandığını, bu plân dahilinde ilk olarak 5. Tümen'in Musul'dan hareket ettirildiğini, 2. Tümen'in bir kısım birliklerinin Musul'a ulaştığını ifade ettikten sonra, Ordu karargâhının Mardin'e nakledilmekte olduğunu bildirdi[66]. Harbiye Nezareti muhtemelen bu bilgileri yeterli görmeyerek 11 Kasımda daha geniş bilgi verilmesini istedi[67]. Ali İhsan Paşa ertesi gün daha ayrıntılı bilgiler içeren telgrafı gönderdi: *"Ordu çekildikten sonra Diyarbakır Vilâyeti hududunun Musul'a kadar setri temin edecek, bölgedeki şekaveti ortadan kaldıracak. 5. Fırka kısm-ı külliyesi ile Nusaybin'de bulunarak sınırı tutacak, yapılacak tecavüzleri ve Diyarbakır vilâyetine karşı müdahaleleri engelleyecektir. Süvari Livası Fırat'a kadar olan şimendüfer hattını muhafaza ve cenuptan urbana karşı Diyarbakır vilâyetini ve Urfa Sancağını setri temin edecektir. Ordu karargâhı şimdilik Nusaybin'de olacaktır. Ordu Menzil Müfettişliği Diyarbakır'a nakledilecektir"*[68].

Yazıdan Ali İhsan Paşanın, Anadolu'nun savunulması için mütareke öncesi Musul Vilâyeti'ne verdiği önemi şimdi Diyarbakır Vilâyeti'ne verdiği ortaya çıkmaktadır. Yalnız arada bir fark vardı. İngiliz baskısı göz önüne alındığında Musul Anadolu'nun savunulması noktasında bir ileri karakol gibi telâkki ediliyordu. Fakat şimdi bu durum ortadan kalkmıştı. Plân, Anadolu'nun aslî parçası olan Diyarbakır Vilâyeti'nden taviz verilmemesi üzerine bina edilmişti. Bu sebepledir ki, ordunun önemli kısmı vilâyet dahilinde konuşlandırılacaktı.

64. **ATASE, İSH,** K.1, G.29, B.29-2.
65. **TİH, I,** s.131.
66. **ATASE, İSH,** K.2, G.43, B.43-1.
67. **ATASE, İSH,** K.2, G.46, B.46-1.
68. **ATASE, İSH,** K.2, G.46, B.46-2, 3.

Levent Şahverdi Arşivi

Harbiye Nezareti'nin 12 Aralık 1918'de hazırladığı ve kolorduların teşkilâtını gösteren cetvele göre 6. Ordu'ya iki tümen bağlanmıştı. 2. Tümen 1, 6 ve 18. Alay, 2. Tümen Süvari Alayı ile 2. Sahra Topçu Alayı'ndan oluşturulurken, 5. Tümen 14, 15, ve 24. Alay, 5. Tümen Süvari Alayı ile 5. Sahra Topçu Alayı'ndan meydana getirildi[69]. Alayların konuş merkezleri ise şöyle sıralanıyordu:

6. Alay Şırnak'ta, 18. Alay Diyarbakır Vilâyeti dahilinde Midyat'ta, 2. Süvari Alayı Nusaybin'de, 2. Sahra Topçu Alayı Ergani'de, 2. Tümen Karargâhı Urfa ve Cizre'de, 5. Tümen Süvari Alayı Birlikleri Nusaybin, Demirköprü, Ergani'de, 15. Alay Döker ve civarında. Musul ve Çöle karşı emniyet hizmetinde, 24. Alay Ergani, Resulayn, Telabriz ve Nusaybin'de, 12. Alay Diyarbakır, Harran, Suruç ve Urfa'da, 5. Tümen Karargâhı Nusaybin'de, Ordu Karargâhı Nusaybin'de[70].

Ali İhsan Paşa, 23 Ocak 1919 tarihli telgrafında ise birliklerin konuş merkezlerinin tespitine etki eden sebepleri şöyle sıralıyordu: *"Altıncı Ordu'nun vaziyet-i hazırası Anadolu'daki diğer kolordıların garnizonlarına nakıs olamaz. Altıncı Ordu kıtaatının kısm-ı küllîyesi evvelce arz olunan esbabdan dolayı Telabruz-Resülayn-Cizre hattındadır. İngilizler birer bahane ile hatta doğru ilerlemeğe çalışıyorlar. Mütarekede Vilâyât-ı Sitte ile ilgili bir madde bulunduğundan kıtalar mütemadiyen münasip yerlere gönderilmektedir. Daha vaziyet müşkül olduğu için kıtaatın hazeri garnizonları tayin etmemiştir."*[71]. Ali İhsan Paşa yazının devamında yukarıda sıraladığı askerî sebeplerin dışında iaşe ve nakil imkânlarının da konuş merkezlerinin belirlenmesinde etkili olduğunu belirtti[72].

Buna göre Ordu Komutanlığı'nın konuş merkezlerini belirlemekte iki noktaya önem verdiği ortaya çıkmaktadır.

1- İngilizlerin mütarekeye aykırı olarak sınırlara yönelik askerî harekât düzenlemesi,

69. **ATASE, İSH,** K.2, G.115, B.115-1, 2.
70. **ATASE, İSH,** K.56, G.40, B.40-1, 2.
71. **ATASE, İSH,** K.183, G.37, B.37-1.
72. **ATASE, İSH,** K.183, G.37, B.37-2.

Levent Şahverdi Arşivi

2- İaşe sıkıntısının olmadığı ya da az olduğu yerler konuş merkezi olarak seçiliyordu. Bu yerin aynı zamanda stratejik bir yer olmasına dikkat ediliyordu.

1919 yılı Mart ayında konuş merkezleri yeniden tespit edilmek zorunda kalındı. Çünkü İngiliz kuvvetleri güney sancaklarını işgal edince 2. Tümene bağlı birliklerin daha geriye alınması gerekti. Harbiye Nezareti'nin de uygun bulduğu merkezler Kolordu Komutanı Ahmet Cevdet Beyin 3 Mart 1919 tarihli telgrafında şöyle belirtiliyordu: *"İngilizler faik kuvvetlerle gelmedikçe arazi terk edilmeyecek. Umum zabitanın müdir bulunması ve silâh patlatmaya da meydan verilmemesi icab edenlere mahremane bildirildi.Umur-ı devletleri vechile 2. Fırka terhis efradını Cizre, Midyat ve Savur'da bırakarak evvela Dicle şimaline, Silvan mıntıkasına çekilecek. Midyat'ta, Cizre'de tazyike maruz kalıncaya kadar hudut bölüğü gibi birer bölük bırakarak ve İngilizler Diyarbakır'ı da işgal ederlerse fırka kısm-ı küllîyesiyle Bitlis istikametinde çekilecektir ve Diyarbakır'a karşı setr kıtaatı bırakacaktır. Bu hususa göre ihzarat yapılmaktadır. Her ne kadar Bitlis ve civarında erzak yok ise de 2. Fırka'da 310 ila 313 tevellüdlü (terhis efradı olmadan) 1000 nefer kalacağından bu efradı icabında mubayaa suretiyle Bitlis civarında iaşe edebileceğimi ümid ediyorum. Bu babda şimdiden tahkikat yapılmaktadır."*.[73]

Temmuz 1919'da 5. Tümen Mardin ve civarında, 2. Tümen Siirt ve civarında, ordu karargâhı ise Diyarbakır'da olmak üzere, konuş merkezleri son halini aldı. Bundan sonra yapılan değişiklikler küçük çaplı ve süreli nitelik arz etti.[74]

Lağvedilen Birlikler

6. Ordu barış teşkilâtına göre yapılandırıldığında bir çok birliğin ve teşkilâtın lağvedilmesi doğal bir zorunluluktu. Çünkü savaş şartlarının biçimlendirdiği ordu yapısı barış döneminin ihtiyaçlarına göre şekillendirildiğinde ister istemez pek çok teşkilât ve birliğe ihtiyaç kalmayacaktı. Baş-

73. ATASE, İSH, K.8, G.107, B.107-1.
74. ATASE, İSH, K.109, G.80, B.80-1.

Levent Şahverdi Arşivi

ka hiç bir sebebe ihtiyaç duymadan tek başına terhis bile hatırı sayılır birliği işlemez hale getirdiğinden bu tür birliklerin lağvedilmesi gerekiyordu.

Birlikler belli bir süreç ve plân dahilinde lağvedilmesi gerekiyordu. Aksi taktirde asayiş ve sınır güvenliği gibi hayati görevlerde büyük ihmaller ve hatalar doğabilirdi. Bu süreç bir bölgeyi boşaltmak zorunda kalan 6. ve 9. Ordularda daha uzun olmuştur. Zira adı geçen ordular öncelikli olarak emir aldıkları bölgeleri boşaltacak, daha sonra yapılandırılacaktı. Üstelik birlikler tahliye edilecek bölgede dağınık halde bulunuyorlardı. Tahliyeye bağlı olarak erzak ve silâh depolarının da taşınması gerekiyordu. Bu sebeple 6. Ordu birlikleri kademeli olarak Diyarbakır Vilâyeti'ne çekildikten sonra lağvedilme süreci başlatıldı.

Esasında lağvetme işi tek bir yolla, yani birliklerin ortadan kaldırılması şeklinde yapılmıyordu. İkinci bir usül daha işletiliyordu. Birliklerin küçültülmesi veya mevcudu az olan birliklerin birleştirilmesi başvurulan yollardan birisiydi. Örneğin bir alay –mevcudundaki azalma dikkate alınarak- bölük haline getirildiği gibi, iki ya da daha fazla bölük birleştirilerek yeni bir tabur ya da alay haline dönüştürülebiliyordu.

6. Ordu'da birliklerin lağvedilme süreci resmî olarak Musul Vilâyeti'nin boşaltıldığı 15 Kasım 1918'den itibaren başlatıldı. İlk olarak gönüllü müfrezeler ile İnşaat, Amele ve Hudut birlikleri lağvedildi. 20 Kasım 1918 tarihi itibariyle lağvedilen birlikler şunlardı:

-Süleymaniye Hudut Taburu, Mamuze Hudut Bölüğü, Eğin Yerli Bölüğü, Çemişkezek Yerli Bölüğü, Elazığ, Dersim (Tunceli), Bitlis Seyyar Jandarma Taburları, 14. Tümen Mızıka Bölüğü, Sason, Musul, Bağdat İnşaat Taburları, Zaho Amele Taburu, Nusaybin Amele Taburu. Aynı tarih itibariyle lağvedilecek birlikler ise şunlardı: Mardin, Siirt Jandarma Taburu, 21. Alay (Bir bölük haline dönüştürülecektir) 5. ve 12. Tümen Mızıka bölükleri, 2. Tümen (Bir takım haline getirilecek), 5. Tümen (Bir takım haline getirilecek) 2. ve 5. Sıhhiye Bölükleri, 4. Kolordu Hayvanat Depoları[75].

75. **ATASE, İSH**, K.2, G.56, B.56-3.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali İhsan Paşa lağvetme işlemlerinin hangi esaslar gözetilerek yapıldığını 25 Kasım tarihli telgrafında şöyle sıralamaktaydı:

1- İşe yaramayan, fakat silâh ve erzak taşımaya yarayacak ve buralarda kullanılabilecek birlikler (Bandolar, Köprücüler gibi),

2- Hazeri (Barış) kadroda artık işe yaramayacaklar,

3- Silâh ve erzak vs. malzemeleri taşımakta olan ve Musul bölgesinde olan birlikler,

4- Harp sebebiyle kadro olarak fazla olanlar (Hastaneler, istihkam bölükleri) peyder pey lağvedilecekti[76].

Bu esaslara rağmen lağvedilecek birlikler zaman içerisinde ortaya çıkan ihtiyaçlardan dolayı sık sık değişikliğe uğradı. İlk başlarda takım haline dönüştürülmesi plânlanan 2. ve 5. Tümenlerin barış teşkilâtı gereğince tümen olarak bırakılması buna örnek gösterilebilir. Karar değişikliklerinin ardında İngilizlerin Osmanlı ordularını zayıflatmak hususundaki art niyetli çalışmalarına engel olmak düşüncesi yatmaktaydı. Zira İngilizler uzun tartışmalardan sonra Osmanlı ordularının barış teşkilâtı taslağını kabul etmelerine rağmen, uygulamada her türlü engeli çıkarmaktan geri durmadılar[77]. İngiliz makamları (özellikle Karadeniz Orduları Başkomutanı General Milne) birliklerin lağvedilmesi hususunda hiç bir itirazda bulunmazken, iş yeni bir birliğin kurulması veya başka bir yere nakledilmesi noktasına gelince bu tür istekleri mütarekeye aykırı olduğu gerekçesiyle daima geri çeviriyorlardı. Bu tür olumsuz yaklaşımların artması üzerine Harbiye Nezareti verdiği bir emirle kadro teşkilâtların olduğu gibi korunmasını istedi. Böylece savaş ve isyan gibi olağanüstü durumlarda kolorduların barış teşkilâtı çerçevesinde hızla takviye edilmesi yolu korunmuş oldu.

İngilizler, birliklerin lağvedilmesi sürecinde özellikle aşiretlerden oluşturulan gönüllü müfrezelerin teşkilât dışı bırakılmalarına büyük önem ver-

76. **ATASE, İSH,** K.27, G.68, B.68-2.

77. Geniş bilgi için bkz: Selçuk Ural, **Vilâyât-ı Şarkiye'de Mondros Mütarekesi'nin Uygulanışı ve İtilâf Devletleri Tarafından Kontrolü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2002, s.166-173.

Levent Şahverdi Arşivi

diler. Hedefleri bir yandan aşiretlere şirin görünmek, diğer yandan bu teşkilâtları lağvettirerek 6. Ordu'yu güçsüz bırakmak ve bundan yararlanarak bölgeye kolayca nüfuz etmekti. Zira ister aşiret yapısı içerisinde, isterse kasaba ve şehirde yaşayan bütün Türk halkı savaş boyunca büyük zorluklara katlanmıştı. Savaş bitince düzenli birliklerde hizmet verenlerin yanı sıra, gönüllü müfrezelerde görev alan aşiret mensupları da evlerine dönmeyi arzuluyorlardı. Terhisle birlikte gönüllü müfrezelerin de belli bir plân dahilinde lağvedilmesi kararlaştırıldı. Fakat İngiliz Yüksek Komiserliği yukarıda ifade edilen amaçlardan dolayı bunların lağvedilmesine öncelik verilmesini istiyordu. Komiserlik, 19 Ocak 1919'da Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Siverek ve Mardin bölgesinde bulunduğunu iddia ettiği Milli Aşireti Alayı'nın ordu teşkilâtı içerisinde tutulamayacağını ileri sürerek lağvedilmesini istedi[78]. Böyle bir iddianın dile getirilmesinin ardında Osmanlı Hükûmeti'nin İngiliz işgallerine karşı aşiret kuvvetlerini kullanmak isteyebileceği endişesi de yatıyor olabilirdi. Esasında işgallere karşı düzenli birliklerle karşı koymayı düşünmeyen bir hükûmetin aşiret kuvvetleriyle böyle bir direniş plânlamasına imkân yok ise de, pekalâ Ali İhsan Paşanın aklından geçiyordu. Paşa hatırasında düşüncesini şu sözleriyle ortaya koyuyordu. *"İngilizlerin mütarekenâmenin son 24. maddesinde Ermeni vilâyetleri dedikleri şarktaki altı vilâyetiniz, Diyarbekir, Van, Bitlis, Erzurum, Elaziz ve Sivas vilâyetlerini işgal etmek için bahaneler icad edeceklerini, buna karşı tedbir almaklığınızı Yakup Şevki Paşaya açıkça tebliğ etti. "Ahvale intizar edelim" şeklinde baştan savma bir cevap verdi. Bunun üzerine ben kendi ordumun mıntıkasındaki vilâyetlere fazla silâh ve cephanelerinizi sevk ederek icabında buralarda Müslüman çokluğunun bulunduğunu anlatmak üzere bu silâhların halka tevzî olunabileceğini tamim ettim. Yerli halktan gönüllü muhafız kıtaları, milisler teşkiline karar verdim".*[79]

Harbiye Nezareti, kendi içerisinde bir inceleme yaparak böyle bir teşkilâtın mevcut olmadığını ortaya çıkardı. Yine de bütün kuşkuları ortadan kaldırmak için 22 Ocak 1919'da 6. Orduya bir yazı göndererek adı geçen alayın var olup olmadığını, varsa en kısa sürede lağvedilerek sonucun

78. **ATASE, İSH,** K.23, G.13, B.13-2.
79. Sabis, **Birinci Dünya Harbi, IV,** s.325.

Levent Şahverdi Arşivi

bildirilmesini istedi[80]. Ali İhsan Paşa 25 Ocak 1919'da hem Millî Aşireti Alayı, hem de diğer aşiret alayları hakkında şu bilgileri verdi: *"Millî Aşireti Alayı seferberlik bidayetinde silâha alınarak diğer aşiret alayları ile birlikte 3. Ordu mıntıkasına sevk olunmuş ise de harbin şiddetine dayanamadığından dört sene evvel Teşrin-i Sâni 33'de (Kasım 1917) lağvedilerek silâhları ve hayvanları alınarak ve bir daha silâh altına celp edilmeyerek Viranşehir'e gönderilmiştir. Mukaddema 4. Kolordu emrinde çarpışan dört aşiret alayı da mütareke ile birlikte terhis edilmiş, Muş ve havalisine gönderilmiştir. 6. Ordu mıntıkasında hiçbir aşiret alayı yoktur. Ordu emrinde efradı kamilen Türk olan iki nizamiye süvari alayı mevcuttur. 12. Süvari Alayı Diyarbakır'da, 1. Süvari Alayı Urfa'dadır. 1. Süvari Alayı Millî Aşireti'ni yola getirmek için bir ara Viranşehir'e gitmişti. Belki onun için İngilizler bunu aşiret alayı zannetmiş olmalıdırlar".*[81]

Görülüyor ki, İngilizler yanlış bir istihbarata dayanarak Osmanlı makamlarını töhmet altında bırakmak istemişse de, gerçek kısa sürede ortaya çıkarılmıştır. Lağvedilen birlikler içerisinde aşiret kuvvetlerinin de olması Ali İhsan Paşanın sözlerini doğrulamaktadır. 6. Ordu'da birliklerin lağvedilme işlemleri kolorduya dönüştürüldüğü 9 Şubat 1919 tarihi itibariyle resmî olarak son bulmuştur.

Komuta Kademesinin Değiştirilmesi

Bir ordunun ya da kolordunun komuta kademesinin değiştirilmesi mütarekenin herhangi bir hükmü içerisinde yer almıyordu. Mütareke döneminde herhangi bir komutan asla yetersiz olduğundan değil, aksine vatanperverliğiyle İngilizlerin tepkisini ve düşmanlığını kazanmış olmasından dolayı görevden alınmak zorunda kalınmıştır. İngilizler galip taraf olarak ister merkezi, ister mahallî bütün mülkî ve askerî makamlara dilediklerini yaptırabileceklerini düşünüyorlardı. Anadolu'nun parçalanması amacıyla milleti ve orduyu başsız bırakmak için mütarekenin ilk gününden itibaren vatanperver ve millî çıkarları şahsî çıkarlarından üstün tutan idarecileri ve

80. **ATASE, İSH**, K.23, G.13, B.13-1.
81. **ATASE, İSH**, K.8, G.88, B.88-1.

Levent Şahverdi Arşivi

komutanları birer bahane ile görevden almak için sinsi usüller uygulamışlardır[82]. Ali İhsan Paşanın görevden alınmasının arkasında da onun yetersiz bir komutan olması değil, Musul'un boşaltılması, silâh ve cephanenin teslim edilmemesi gibi vb. hususlarda izlediği politikaların rolü vardı.

Ali İhsan Paşanın görevden alınması için ilk resmî girişim Suriye'deki İngiliz Ordusu Başkomutanı General Allenby tarafından yapıldı. General Allenby, 12 Şubat 1919'da Hariciye Nezareti'ne verdiği notada Ali İhsan Paşanın görevden alınmasını istedi[83]. Bundan üç gün önce Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa, 6. Ordu'nun 13. Kolordu'ya dönüştürüldüğünü belirterek, Ali İhsan Paşaya kolordu komutanlığına uygun birisini vekil bırakarak İstanbul'a dönmesini emretti[84]. Emir, zamanlama itibariyle İngiliz isteğinden bağımsız ve Osmanlı ordusunun iç işleyişi itibariyle normal bir uygulama gibi gözükse de, Ömer Yaver Paşanın 13 Şubatta gönderdiği ikinci telgraf gerçeğin çok farklı olduğunu ortaya koyuyordu. Öyle ki, Ali İhsan Paşa Harbiye Nezareti istediği için değil, İngilizler istediği için görevden alınıyordu[85].

Ali İhsan Paşa, ilk telgrafa 12 Şubatta uzun bir cevap yazdı. Ali İhsan Paşa telgrafında İngilizlerin intikam almak ve 6. Ordu'yu zayıflatmak için azli gündeme getirdiğini savunuyordu: *"Burada tevkil edilecek münasib kimse yoktur. 2. Fırka Kumandan Vekili Aşir Bey tebdil-i hava gönderilmiş ve avdeti pek mümkün değildir. Bu fırka kumandasızdır. 5. Fırka kumandanı Kenan Bey, Erkân-ı Harp mektebi müsellahlığına tayin edilmiş olub, benimle birlikte hareket edecektir. Bu fırkada kumandasızdır. Ordu Erkân-ı Harp Reisi binbaşıdır. Behemal sair mahallerden müstacelen kolordu kumandan vekili ile 2. Fırka'ya kumandan gönderilmesine lüzum vardır. Her ihtimale karşın Diyarbakır'daki Menzil Müfettişi Miralay Cevdet Bey'e hemen hareketle Nusaybin'e gelmesini yazdım. Dünde arz ettiğim vechile 10 günden beri bila-fasıla yağan yağmur büyük hasarlar meydana getir-*

82. Bu yönde ilk uygulama 9. Ordu'da tatbik edildi. Birer bahane ile önce Yarbay Ali Rıfat Bey, arkasından da Albay Mürsel Bey görevinden uzaklaştırılmıştı (Ural, **Vilâyât-ı Şarkiye'de Mondros Mütarekesi'nin Uygulanışı ve İtilâf Devletleri Tarafından Kontrolü**, s.175-185).

83. **BOA, DH-KMS**, 50-1/83.

84. Sabis, **Birinci Dünya Harbi, IV**, s.330.

85. Sabis, **Birinci Dünya Harbi, IV**, s.331.

Levent Şahverdi Arşivi

miştir. Telgraf ve özellikle demiryolları tekrardan tahrip olmuştur. Cevdet Bey ancak 10 gün sonra Nusaybin'e gelmesi muhtemeldir. Ben hep vatanın menfaatini düşünerek hareket ettim ve Kaymakam Kiling'i de bir müddet tevkif ettirmiştim. İngilizler bunların intikamını alıyorlar. Pozantı ve Arappınarı'nda zabitlerimizin silâhları alınıp, hakarete uğramaktadırlar. Bize de yapılması muhtemeldir. Maruzatım hasebiyle İstanbul'dan bir tren-i mahsusa tertibiyle bir kolordu ve 2. Fırka kumandanı ile daha küçük kıtaat kumandanları, hiç olmazsa 100 kadar zabitanın şeker, gaz vs. malzemenin Nusaybin'e sevki ve aynı trenle benim ve Kenan Bey'in vs. diğer zabitanın İstanbul'a avdetlerine müsaade buyurulması ve bu hususta İtilâf Devletleri mümessilleri nezdinde teşebbüste bulunulması maruzdur".[86]

Yazıdan Ali İhsan Paşanın istekli olmamasına karşın, ülkenin çıkarlarını gözeterek komutayı devretmek kararında olduğu anlaşılmaktadır. Burada açıklığa kavuşmayan husus yeni komutanın kim olacağıydı. Bu noktada Harbiye Nezareti ile İngiliz Yüksek Komiserliği farklı düşünüyorlardı. Nezaret, kolorduya asaleten bir komutan atanıncaya kadar kolordu içinden bir subayın vekaleten komutanlığı üstlenmesini plânlıyordu. Buna karşın İngiliz Yüksek Komiserliği, böyle bir yola hiç başvurulmadan İstanbul'da bulunan ve kendileriyle işbirliğine yatkın bir generalin görevlendirilmesinde ısrar ediyordu. Harbiye Nezareti, kendi kararını uygulayarak, 15 Şubat 1919'da Miralay Cevdet Bey'i 13. Kolordu Komutanlığı vekaletine atadı[87]. Miralay Cevdet Bey, 17 Şubatta komutayı Ali İhsan Paşadan devralarak göreve başladı.[88]

Tamamen İngiliz baskısının sonucu olan bu değişim, Ali İhsan Paşa tarafından İngilizlerin elinde kukla durumuna düşürülmüş bir hükûmet uygulaması olarak nitelendirildi[89].

İngilizler, Harbiye Nezareti'nin yeni komutanın belirlenmesi hususunda isteklerini görmemezlikten gelmesine tepki gösterdiler. 24 Şubatta Hariciye Nezareti tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazı bu durumu

86. **ATASE, İSH,** K.21, G.31, B.31-4, 5, 6.
87. **ATASE, İSH,** K.21, G.31, B.31-3.
88. **ATASE, İSH,** K.21, G.31, B.31-2.
89. Sabis, **Birinci Dünya Harbi, IV**, s.333.

Levent Şahverdi Arşivi

gözler önüne sermekteydi: *"General Allenby tarafından Hükûmet-i Seniye'ye ita olunan takrirde Ali İhsan Paşanın tebdiline dair olan talebin bilkabul, mumaileyh yerine asaleten birinin tayinine değin kumandanlığın 6. Ordu'ya mensup yüksek rütbeli bir zabit tarafından ifası devletçe takarrür ettiği 23 Şubat 919 tarihli takrir ile İngiltere Fevkâlade Komiserliği'ne işar kılınmış ise de ahiren Fevkâlade Komiser namına nezaret-i acizaneye irsal kılınan takrir cevabında bu tarz kendilerince kabul edilemeyeceğinden mezkur kumandanlığa elyevm Dersaadet'de bulunan Ahmet Avni Paşanın tayini ve mumaileyh Paşanın Dersaadet'ten hareketinden evvel (General Sir George Milne'in) erkân-ı askerîyesinden biriyle mülakat eylemesi arzu eylediği bildirilmiş olmağla olbabda emr-ü ferman"*.[90]

Harbiye Nezareti, İngiliz baskısını dikkate alarak, Ahmet Avni Paşayı kolordu komutanlığına atadı. Fakat Avni Paşa, rahatsız olduğundan dolayı görevine gidemedi. Bu gelişme üzerine, Harbiye Nezareti, 26 Şubatta İngiliz notasına cevap olmak üzere Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Avni Paşanın sağlık durumundan dolayı komutanlığı devralamayacağını ifade ederek, yeni bir komutanın tayin edilmesi için çalışmaların başlatıldığını bildirdi.[91]

Harbiye Nezareti'nin başlattığı çalışma bu tarihten itibaren sürekli değişen siyasî ve askerî olaylar yüzünden bir türlü sonuçlandırılamadı. Bu sebeple Ahmet Cevdet Bey, 13. Kolordu Komutanlığı'nı vekaleten yürütmeye devam etti.

Subay Sayısının Artırılması Girişimleri

6. Ordu 13. Kolordu'ya dönüştürülürken ortaya çıkan sorunlardan biri de subay sayısında yaşanan düşüştü. Bunun bir çok sebebi vardı. Başlıcası terhise bağlı olarak bazı birliklerin lağvedilmesiydi. Barış teşkilâtında yer almayacak olan birliklerde görev yapan çok sayıda subay İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Fakat teşkilât dahilindeki birliklerde görev alan subayların çeşitli gerekçelerle izin alarak İstanbul'a gitmeleri kolordunun subay

90. **ATASE, İSH**, K.21, G.31, B.31-8.
91. **ATASE, İSH**, K.21, G.31, B.31-1.

Levent Şahverdi Arşivi

sayısında ciddî düşüşe neden oldu. İzinli subayların bir kısmı çalışma şartlarının daha iyi olduğu birliklere tayin ettirmeye başladılar. Esasında bu sıkıntı sadece 13. Kolordu'da yaşanmıyordu. 15. Kolordu'da aynı sıkıntıyla karşı karşıyaydı[92]. Kâzım Karabekir Paşa doğudaki kolorduların sıkıntılarına tercüman olduğu telgrafında; İstanbul'a giden subayların doğuya dönmemek için batıdaki birliklere tayinlerini yaptırmaya çalıştıklarını belirterek, Harbiye Nezareti'nden bu subayların yerlerine yenileri tayin edilmeden nakil başvurularının uygulamaya sokulmamasını istedi.[93]

Bu hususlara ek olarak, ulaşım sorunu da kolorduda görev yapma isteğini törpülemekteydi. Harbiye Nezareti, kolorduya tayin edilen subayların demiryollarıyla hızlı ve güvenilir şekilde seyahat etmeleri için bir çalışma başlattı. Nezaret, bu doğrultuda subayların herhangi bir engelle karşılaşmadan Diyarbakır'a ulaşmalarını sağlamak için İngiliz Yüksek Komiserliği nezdinde girişimde bulunma kararı aldı. Harbiye Nezareti'ne göre bu girişimden sonuç alınamadığı takdirde kara yoluyla Ulukışla-Sivas yahut Samsun-Sivas üzerinden Malatya-Elazığ-Diyarbakır yolunun kullanılması gerekecekti. Nezaret kara yolunun kullanılması halinde mesafenin uzunluğunu göz önünde bulundurarak, subayların iaşe ve nakliye vasıtası gibi ihtiyaçlarının karşılanmasına karar verdi.[94]

Subay sıkıntısıyla ilgili sorunlar sadece iç şartlardan kaynaklanmıyordu. Bazı dış etkenler de sorunun ağırlaşmasında etkili olmaktaydı. İngilizlerin gizliden gizliye uyguladıkları yıldırma politikası bunun başında geliyordu. İngiliz makamları çeşitli iddialar ve hatta suçlamalar yönelterek subayların görev yapmalarını engellemeye çalışıyordu. Ali İhsan Paşanın azledilmesi için ortaya atılan iddialar ve baskılar buna örnek gösterilebilir. İngilizler işi bazen tutuklamaya kadar vardırıyordu. Buna delil teşkil eden olay 25 Ekim 1919'da Urfa'da meydana geldi. Teğmen İbrahim Efendi adındaki subay Urfa'daki İngiliz İşgal Komutanlığı tarafından tutuklandı[95]. Kolordu Komutanlığı, Osmanlı subaylarının İtilâf kuvvetleri tarafından tutuklanmasının

92. Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz, I**, İstanbul 1993, s.57.
93. **ATASE, İSH**, K.39, G.93, B.93-1.
94. **ATASE, İSH**, K.12, G.145, B.145-1.
95. **ATASE, İSH**, K.104, G.28, B.28-2.

Levent Şahverdi Arşivi

mütarekeye aykırı olduğunu öne sürerek olaya müdahale etti. Bu arada Hariciye Nezareti de İngiliz Yüksek Komiserliği nezdinde girişimde bulundu. Girişimler olumlu sonuç verdi ve Urfa İşgal Komutanlığı İbrahim Efendi'yi serbest bıraktı.[96]

Subay sayısında yaşanan azalmanın bir başka sebebi de istifalardı. İstifalar iki farklı kaynaktan doğmaktaydı:

1- Ordunun küçültülmesi.

Bir çok subay yeni teşkilâtta kendilerine görev verilemeyeceğini düşünerek istifa ediyordu. Özellikle küçük rütbeli subaylar ile yedek subaylar geçimlerini temin etmek endişesinden hareket ederek istifa edip, şanslarını sivil hayatta aramayı plânlıyorlardı. Bunlar içerisinde ihtiyat subayları nispeten şanslıydı. Zira onların sivil hayatta iyi kötü bir işleri vardı. Fakat aynı şey küçük rütbeli subaylar için geçerli değildi. Esasında Harbiye Nezareti'nin de bu yönde elle tutulur bir hazırlığı ve çalışmasının olduğu söylenemezdi.

2- İkinci tür istifalar ise boşaltılan bölgelerde doğmuş olan subayların Osmanlı ordusunda görev yapmak istememelerinden kaynaklanmaktaydı.

İstifalar daha ziyade Irak ve Suriye doğumlu subaylar arasında yaygındı. İstifaların arkasında İngiliz propagandasının etkisi de söz konusuydu. Çünkü İngilizler, adı geçen bölgelerde yerel halka kendi devletlerini kurmalarına yardımcı olmak için çalıştıkları propagandası yapmaktaydı. Buna inanan subaylar da Osmanlı Devleti'nin de durumunu göz önüne alarak doğdukları yerlerde sözde kendi devletlerine ve halklarına hizmet etmek için istifa ediyorlardı. Ali İhsan Paşa, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; 24 Kasım 1918 tarihi itibariyle Bağdat ve Musul Vilâyetlerinde doğmuş olan 2000 civarında erin terhis edildiğini, bunun dışında 200 kadar subayın da istifasını kabul ettiğini ifade etmekteydi[97]. Mütarekenin üzerinden bir ay bile geçmeden bu kadar subayın istifa etmesi kolordu için ciddi bir tehlikeydi. Bu süreç 1919 yılı Şubat'ında Kolordu'nun normal hizmetleri

96. **ATASE, İSH,** K.104, G.28, B.28-1.
97. **ATASE, İSH,** K.2, G.56, B.56-2.

Levent Şahverdi Arşivi

yürütecek er ve subaydan yoksun hale gelmesine yol açtığı gibi, tümen komutanlıklarına dahi düşük rütbeli subayların atanması gündeme geldi. Ali İhsan Paşa, 12 Şubatta Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; 2. Tümen Komutanı Vekili Aşir Beyin hava değişimine gönderildiğini ve dönmesinin mümkün olmadığını, bu sebeple tümenin uzun zamandır komutansız kaldığını, Ordu'nun Kurmay Başkanlığını dahi bir binbaşıyla yürüttüğünü belirterek, kısa sürede çeşitli birliklerden temin edilecek subaylarla kolordunun subay açığının kapatılmasını talep etti. Ali İhsan Paşa aynı telgrafta kurmay subayı dışında küçük rütbeli en az 100 kadar subaya ihtiyaçları olduğunu ifade etti.[98]

Askerlik Şubeleri'nin Çalışmalarına Son Verilmesi

Bilindiği gibi birliklerin er ihtiyacı Askere Alma Şubeleri tarafından karşılanır. Şubelerin varlığı aynı zamanda bölgenin hangi devlete ait olduğunu göstermesi açısından da büyük önem taşıyordu. Herhangi bir Askere Alma Şubesi'nin kapatılması o bölgede konuşlandırılan askerî kuvvetin zaman içerisinde mevcudunun ve caydırıcılığının azalmasına neden olmaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında 1866-1898 doğumlular doğrudan, 1899-1901 doğumlular da ihtiyaten askere alınmıştı. Mondros Mütarekesi'nin 5. Maddesi uyarınca 1866-1894 ve 1899-1901 doğumlular terhis edilerek, Osmanlı silâhlı kuvvetlerinin 1895-1898 doğumlulardan meydana getirilmesine karar verildi. Bu noktada Askere Alma Şubeleri çok büyük önem kazandı. Çünkü Şubeler bir yandan menzil teşkilâtı olmayan yerlerde menzil teşkilâtı gibi hareket ederek terhis askerînin barınma ve iaşe ihtiyacını karşılarken, diğer yandan da birliklerin asker ihtiyacını karşılamaktaydı. Yeni dönemde Şubelerin ikinci görevi ilkine oranla çok daha hayati önem taşıyordu. Zira asker celbinde yaşanacak sorunlar kısa süre sonra birliklerin askersiz kalmasına yol açabilirdi.

İngilizler ise, gizli anlaşmaları hayata geçirmek ve bu bağlamda Anadolu'yu parçalamak için mütarekeyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak niyetindeydi. Mütarekenin hayata geçirilmesiyle askerî ve mülkî ma-

98. **ATASE, İSH,** K.21, G.31, B.31-4, 6.

Levent Şahverdi Arşivi

kamlara dokunmayacakları yönünde verdikleri sözü unutan İngilizler, işgal ettikleri sancak ve vilâyetlerde görev yapan bütün Osmanlı mülkî ve askerî makamları ya ortadan kaldırdılar, ya da yetkilerini kısıtlayarak bölgeyi terk etmeye zorladılar.

Askerî makamlar çerçevesinde çalışmalarına son verilen teşkilâtlardan biri de Askere Alma Şubeleri idi. Bununla ilgili ilk uygulama Elviye-i Selâse'de gerçekleştirildi[99]. Aynı usul güney sancaklarında da uygulandı. İngiliz Yüksek Komiserliği, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği notada işgal edilen bölgelerde görev yapan Askere Alma Şubeleri'nin mütareke gereği kapatılmasını istedi. Yüksek Komiserlik, nezaretin cevabını beklemeden, bölgedeki İngiliz askerî makamlarına verdiği emirde Osmanlı askerlik şubelerinin çalışmalarına nota doğrultusunda son verilmesini istedi. Gerçekte buna ilişkin ne mütareke görüşmeleri, ne de mütareke metninde bir husus kabul edilmişti. Aksine askerî ve mülkî makamların çalışmalarına devam edebileceği yönünde Amiral Calthorpe tarafından güvence verilmişti[100]. Bu açıdan bakıldığında Askere Alma Şubeleri'nin kapatılmak istenmesinin arkasındaki amaç uzun vadede işgal edilen yerleri Osmanlı Devleti'nden koparmaktı.

Osmanlı Hükûmeti ise sorunu mütareke kapsamı içerisinde ele almakta ve şartlar gereği şubelerin kapatılmasına itiraz etmemekteydi. Hükûmete göre işgaller geçiciydi; barış antlaşması yapıldığında işgal edilen sancaklar yeniden Osmanlı Devleti'ne devredilecekti. Bu açıdan Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde bir pürüz çıkarmaya gerek yoktu.

İngiliz Yüksek Komiserliği'nin vermiş olduğu emir doğrultusunda İngiliz Tümen Komutanlığı, 6 Mart 1919'da Antep'te bulunan 24. Tümen Askere Alma Şubesi Başkanlığı'na gönderdiği yazıda; gerek ordu, gerekse jandarma teşkilâtı için asker kayıt ve sevk edilmemesini istedi. 13. Kolordu Komutanlığı İngiliz işgali altında bulunan bölgelerde görev yapan As-

99. Ural, **Vilâyât-ı Şarkiye'de Mondros Mütarekesi'nin Uygulanışı ve İtilâf Devletleri Tarafından Kontrolü**, s.138-141.

100. Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekeleri'nin Tarihi**, s.52; Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni, I**, İstanbul 1993, s.132.

Levent Şahverdi Arşivi

kere Alma Şubeleri'ne gönderdiği yazıda; asker sevkinin şimdilik durdurulmasını emretti.[101]

İngilizlerin şubelere yönelik çalışmaları bununla sınırlı kalmadı. Kilis'e gönderilen bir İngiliz subayı Azez Şubesi Başkanlığı'nın sorumluluğunda bulunan 190 köyün İngiliz İşgal Komutanlığı'nın uygun görmesi üzerine Araplar tarafından işgal edildiğini belirterek, jandarmanın ve şubenin bölgeyi derhal terk etmesini istedi.[102]

İki olay yan yana getirildiğinde görülecektir ki, İngilizler bir bölgeyi işgal etmeden önce nizami kuvvetlerin o bölgeyi boşaltmasını istemekte ve bilahare kendi kuvvetleriyle o yerin idaresini ele geçirdikten sonra, bölgenin Osmanlı Hükûmeti ile olan bağlarını koparmak için bütün mülkî ve askerî makamları yöreyi terke zorlamaktaydı. Böylelikle geçici gibi gözüken işgalin zaman içerisinde ilhaka dönüştürülmesinin yolu açılmış oluyordu. Bu iddiaya en çarpıcı delil İngilizlerin 14 Ağustos 1919'da Antep Askere Alma Şubesine gönderdikleri yazı gösterilebilir: *"Varid olan talimat mucibince bilcümle ahz-ı asker şubelerince ahz-ı asker ve jandarma muamelatı terk edilmelidir. Saniyen kara bekçilerine silâh ve cephane tevzi vesaire işar-ı ahire değin men edilecektir"*. 13. Kolordu Komutanı Ahmet Cevdet Bey, bu istek üzerine 16 Ekim 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Musul Vilâyeti'nin boşaltılmasından sonra Antep Askere Alma Şubeleri'nin kolordunun er ihtiyacının büyük kısmını sağladığına değinerek İngiliz isteğinin geri çektirilmesi hususunda gerekli girişimde bulunulmasını istedi.[103]

Esasında hem Kolordu Komutanlığı'nın, hem de Harbiye Nezareti'nin izlediği yol itibariyle şubelere ilişkin uygulamaların bu noktaya geleceği açıktı. Zira şubelerin asker sevk etmemesine karar verildiğinde İngilizlerin daha da ileri giderek şubelerin kapatılmasını isteyebilecekleri hesap edilmeliydi. Bunların dikkate alınmaması devleti ve orduyu çaresizliğe mahkum etmekteydi.

101. **ATASE, İSH**, K.8, G.118, B.118-1.
102. **ATASE, İSH**, K.8, G.118, B.118-2.
103. **ATASE, İSH**, K.200, G.23, B.23-1.

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizler, Askere Alma Şubeleri'ni zayıflatma çabaları kapsamında şubelerde görev yapan subaylara gözdağı vermek, hatta tutuklamaya varan gayri kanunî usullere de başvuruyorlardı. Kolordu Komutanlığı'nın zamanında ve etkili girişimleri sonucunda gayri hukukî çalışmaların önüne geçilebildi[104].

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nin gereği olarak 6. Ordu'nun 13. Kolordu'ya dönüştürülmesi Güneydoğu Anadolu'daki en önemli askerî çalışma olarak nitelendirilebilir. Bu çalışmalar İngilizlerin ciddi engellemeler yapmasına karşın başarıyla tamamlanmıştır.

İlk olarak 1895-1898 doğumlu erlerin dışında kalan bütün Türk ve Arap kökenli erler terhis edilmiştir. Terhis büyük sıkıntılara rağmen Nisan 1919'da tamamlanmıştır.

Terhisin sonunda silâh altında tutulan asker sayısı barış teşkilâtında öngörülen sayının altında kalmıştır. İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Askere Alma Şubeleri'nin çalışmalarına engel olması yüzünden birliklerin takviyesi mümkün olmamıştır. Bu durum hem bölgede, hem de Vilâyât-ı Şarkiye'de asayişin sağlanmasını olduğu kadar, sınırların korunmasını da güçleştirmiştir.

Ordu aynı zamanda subay sayısında da büyük kayıplara uğramıştır. Öyle ki, pek çok birlik komutansız veya düşük rütbeli subayların idaresinde hizmet vermek zorunda kalmıştır. İngiliz müdahalesi Ali İhsan Paşanın görevden alınması esnasında had safhaya ulaşmıştır.

6. Ordu, 13. Kolordu'ya dönüştürülürken pek çok birlik lağvedilmiştir. Barış teşkilâtında kolordunun iki tümenden oluşmasına karar verilmiştir. Birliklerin yerleri asayiş ve iaşe sıkıntısına bağlı olarak sık sık değişikliğe uğramıştır. Temmuz 1919 itibariyle 5. Tümene bağlı birlikler Mardin'de, 2. Tümene bağlı birlikler Siirt ve Diyarbakır'da konuşlandırılırken, Ordu karargâhı önce Nusaybin'e, arkasından Mardin'e ve nihayet Diyarbakır'a nakledilmiştir.

104. **ATASE, İSH**, K.200, G.23, B.23-1.

Levent Şahverdi Arşivi

İZMİR'İN İŞGALİNDEN SONRA UŞAK'TA KUVA-YI MİLLİYE'NİN OLUŞUMU*

Yrd. Doç. Dr. Şadiye TUTSAK**

ÖZET

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle iktidarı kaybeden İttihat ve Trakki ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Osmanlı ülkesindeki çekişme zemininde Kuva-yı Milliye'nin ortaya çıkması sancılı olmuştur. İzmir'in işgalinden sonra Batı Anadolu'yu işgale başlayan Yunanlılara karşı direnişte cephe gerisinde önemli hizmetler veren Uşak'ta Kuva-yı Milliye'nin oluşması da aynı minvalde gerçekleşmiştir. Bu süreçte Uşak'ta ilkönce Karakol Cemiyeti ile bağlantısı olan gizli bir cemiyet kuruldu. Bu gizli cemiyetin yaptığı çalışmalar neticesinde 17 Temmuz 1919 tarihinde şehre giren Kuva-yı Milliye şehre hâkim oldu. Eski bir ittihatçı olan İbrahim Tahtakılıç gizli cemiyetin halka zarar vermesinden endişe duyduğundan 30 Temmuz 1919 tarihinde "Redd-i İlhak Cemiyeti"ni kurdu. İbrahim Bey yaptığı çalışmalarla Kuva-yı Milliye'yi büyük ölçüde bir halk hareketi haline getirdi. Alaşehir Kongresi'ne katılan İbrahim Bey aktif konuşmalarıyla burada dikkati çeken bir şahsiyet olmuştur. Batı Anadolu'da bir üst kongre niteliğinde olan Alaşehir Kongresi'nde kurulması kararlaştırılan Alaşehir Heyet-i Merkeziyesinin daha sonra Uşak'a nakledilmesi, Yunan işgaline kadar Uşak'ın cephe gerisinde önemli bir konumda olduğu dikkati çekmektedir.

Anahtar Kelimeler

Uşak, Alaşehir, Yunan, Kuva-yı Milliye, Cemiyet.

---

* 30-31 Ekim 2003 tarihleri arasında düzenlenen "Milli Mücadele'de Alaşehir Kongresi ve İçege Bölgesi Sempozyumu"nda sunulmuş olan tebliğ metnidir.

* * Afyon Kocatepe Üniversitesi Uşak Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

THE FORMATION OF THE NATIONAL FORCES IN UŞAK AFTERWARD THE OCCUPATION OF İZMİR

ABSTRACT

Upon the end of the World War I, in the conflicted atmosfere in the Ottoman country due to the conflict betwen Hürriyet ve İtilaf Party and İttihat ve Terakki who lost his ruling power, the emerging of the national forces was really difficult. The emerging of the National Forces in Uşak which had such an important service in the back front in the struggle against the Greeks who started invading the Western Anatolia after İzmir was realized in the same way. In this process, a secret society in cooperation with the Karakol Cemiyet wasformed. As a result of the works this secret society, the national forces came to the city on 17 July 1919 and held the control of the city. Since İbrahim Tahtakılıç, a farmer of İttihat ve Terakki, was worried about that the secret society could damage people, he formed the "Reddi-i İlhak Cemiyet". With great efforts, the national forces became a public movement. İbrahim Bey, who participated in Alaşehir Congress, drew attention of the other participants with his active sepeeches. The tranfer of Alaşehir Congress, an upper congress in the Westren Anatolia, draws attention to the important role of Uşak in the back front until the Greek invasion.

Key Words

Uşak, Alaşehir, The Greeks, The National Forces, Cemiyet/Society.

Levent Şahverdi Arşivi

II. Meşrutiyet döneminde iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki, I. Dünya savaşına soktuğu Osmanlı Devleti'nin savaş sonrasında yıkılmasına vesile olduğu gibi, kendi sonunu da hazırlamıştır. Mondros Mütarekesi öncesinde iktidarı bırakan İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderleri, mütarekenin imzalanmasından sonra ise ülkeyi terk etmişlerdir. Bu otorite boşluğundan faydalanan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, üstünlüğü ele geçirerek her tarafta İttihat ve Terakkicileri sindirmişlerdir. Osmanlı ülkesinin bu genel tablosu içerisinde Uşak'ta da durum farklı değildi. Uşak'ta İttihat ve Terakkici olan memur ve yöneticiler, Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından etkisiz hale getirilmiştir. Uşak Müftüsü Ali Rıza ve Uşak Mahkemesinden Nakib Ahmed Efendiler vazifelerinden azl edilirken, müdaafaa-i millîye, donanma cemiyetleri ile belediye ele geçirilmiştir[1]. Kütahya İstinaf Müddeî Umûmi'nin Dahiliye Nezareti'ne 12 Şubat 1919 tarihinde göndermiş olduğu telgrafta yer alan *"Hürriyet ve İtilaf müntesibi tarafından me'mûrîn dâîma tehdid ve tecâvüzâta ma'rûz kaldığı bu gece reis-i evvele umûmî darb ve cerh idilerek kat'lerine teşebbüs idildiği ve emniyet ve inzibâtın yok denecek raddeye getirildiği ve vak'a-i müessife derhâl ve polis dâiresine ihbâr idildiği halde ehl-i mütecâsirler henüz derdest idildikleri ve her birerleri bin dürlü teccavüzâta ma'rûz kaldıkları cihetle bu halin önü alınmadıkça ba'de-ma ifâ-i vazife tevzî-i adâlet mümkün olamuyacağından hayatlarını muhâfaza itmek üzere bi'l-huzûr devâiri kapadıb terk-i vâzife idecekleri"* şeklindeki ifadeler bu hadiselere bir nebze açıklık getirmektedir[2].

Hürriyet ve İtilâf Fırkası taraftarı olan *Müsavat* gazetesine Uşak halkı adına gönderilen bir mektupta, Rumca gazetelerin neşriyatı her yerde olduğu gibi Uşak'ta da halkı galeyâna getirmekte olduğu zikredilmiş ve ardından *"hükûmet-i sabıka mezâlimine Türklerin daha ziyâde ma'rûz kaldığı"* şeklinde bilgi verilmiştir[3]. Yukarıda bahsedilen *"hükûmet-i sabıka"*dan kasdedilen hükûmetin, İttihat ve Terakki hükûmeti olduğu aşikardır. Bu ifadeler, Uşak'ta Hürriyet ve İtilafçılar ile İttihat ve Terakkiler arasındaki çekişmenin boyutunu göstermektedir. Bu çekişmeye dair verilebilecek bir

1. Sadiye Tutsak, "Milli Mücadele'de Uşak", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, X, İzmir 1995, s.290.
2. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, Dahiliye Nezareti İrade-i Umumiye (DH-İ-UM) 19-4/1-81.
3. **Müsavat**, 26 Şubat 1335.

Levent Sahverdi Arşivi

başka misal, Uşak Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin görevden azl edilmesini Müsavat gazetesinin[4] "*umûr ve muâmelât-ı fıkhiyyeyi bir tarafa bırakarak gece gündüz İttihat ve Terakki'nin dolaylı ve müvecceh-i siyasiyesiyle uğraşmağı kendisine rehber-i hareket iden Uşak Müftüsü Ali Rıza Efendinin dahi şehrimiz müftüsü gibi azl idilmiş olduğunu haber aldık bâb-ı meşihât-ı ulyâyı bu nusîb kararından dolayı alkışlarız*" şeklinde vermesidir.

1919 yılı baharında "*Türkçülük*" yaptığı için Niğde maarif müdürlüğünden azledilen Besim (Atalay) Bey, daha sonra İçel maarif müdürlüğüne tayin edilmiştir. Bu sıralarda Anadolu'da yer yer millî hareketler başlarken bu dönemde burada böyle bir millî kımıldanma yoktu. Silifke'de millî direnmenin çekirdeğini kuran Besim Bey, memleketi olan Uşak'tan gelen haberlerden hoşnut olmadığından buraya gelişini şöyle izah etmektedir[5].

"*Memleketimiz olan Uşak'tan kötü haberler geliyordu. Dört kız, iki kadından ibaret olan ailemi görmek için iki aylık izin alarak Uşak'a gittim. Yunanlılar İzmir'den içerilere kadar girmişti.*

Fikrimiz karışık, ortalık başsızdı. Maarif Müdürlüğünden istifamı verdim, mücadeleye karıştım. O sıralarda Uşak'ta softalarla hocaların bir kısmı itilâfçı idiler, kuvvetli idiler. "İttihatçılar gelmesinler de hangi devlet gelirse gelsin" diyorlar ve millî hareketi ittihatçı hareketi sayıyorlardı".

İttihat ve Terakkiciler ile Hüriyet ve İtilâfçılar arasındaki bu çekişmeler yaşanırken, Uşak'ın eski müftüsü İbrahim Bey (Tahtakılıç) ile bu sıralarda Uşak Müftüsü Hafız Ali Efendi (Ali Rıza Efendi) şehirdeki aydın ve düşünür bir grup insanla birlikte başbaşa vererek neler yapılabileceğini Türk Ocağında tartışıyorladı[6].

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal eden Yunanlılar Batı Anadolu'da Gediz ve Menderes vadilerinde ilerlemeyi plânlıyorlardı. 23 Mayıs'ta ilerleme emrini alan Yunan kuvvetleri 25 Mayıs'ta Manisa'yı işgal ettiler. Gediz vadisine doğru ilerleyen Yunan kuvvetlerine karşı koyacak Türk kuvveti bulunmadığından düşman kuvvetleri Alaşehir'e doğru kolayca ilerli-

4. **Müsavat**, 19 Kanun-ı Sani 1335.
5. Besim Atalay, "*Uşak'ta Milli Hareket*", **Yakın Tarihimiz**, II/20, 12 Temmuz 1962, s.205.
6. *Aynı Yer*.

Levent Şahverdi Arşivi

yordu. Kasaba (Turgutlu) 29 Mayıs'ta işgal edildi ve 56. Fırka Kumandanı Alaşehir'e geldi[7]. Kasabadan Alaşehir'e yeni gelen Süleyman Sururi, Rıza Çetin, Zühtü Akıncı, Şakir Ünalan Beylerin, daha önceden Mustafa Beyin hazırlamış olduğu Millî Müfreze'ye katılmasıyla Alaşehir'de Kuvayı Milliye teşekkül etti[8].

İzmir'in işgal edilmesinden sonra XVIII. Kolordu'dan ayrılan (Uşak Mevki Kumandanı) Selânikli Kaymakam Fuat ile Binbaşı İsmail Hakkı Beyler Uşak'a geldiler. İzmir'in işgalinden sonra Redd-i İlhak Cemiyeti'ne girmiş olan Sökeli Hilmi Bey, Uşak'ı cemiyet içine almak için İzmir'den gelen şahıslarla gizli bir cemiyet kurdu. Bu gizli cemiyetin üyeleri; Bacakoğlu Mustafa, Hamzaoğlu Ali, Menzil Anbar Müdürü Kolağası Şükrü, Uşak Jandarma Kumandanı Yüzbaşı İsmet, Sökeli Hilmi, Uşak Şube Reisi Kemal Beylerdi[9]. Kütahya Mutasarrıfı Fevzi Bey, Millî Ordu Teşkilâtı Kumandanı Tahir Beye göndermiş olduğu bir resmi yazıda bu cemiyetin kurulmasından rahatsız olduğunu "*Uşak'da millî ordu teşkiline me'mûren geldiğini beyân iden Binbaşı İsmail Hakkı Bey tarafından i'lân ve bazı propagandacıların İzmir vilâyet ve Uşak kazası ahâlisinin hakimiyetsizliğinden bahisle hissiyâtı tahrik yolunda teşebbüsleri hissedildiği ve Uşak'ta teşkilâta hacet olmadığı mûmâileyh bildirildiği halde el-yevm gitmemiş dâî-i mezâhir görüldüğü Uşak Kaymakamlığından bildirildiğinden gerek propagandacılar gerek mûmâileyh İsmail Hakkı Bey meblâğ-ı talimât dâiresinde hareket olunmuş mezkûr kaymakamlığa cevâben tebliğ kılınmıştır. Binbaşının oradan kaldırılması hususunun icâb idenlere iş'arı ma'rûzdur*"[10] şeklinde ifade etmiştir.

Yunanlılar tarafından Ödemiş'in 1 Haziran 1919 tarihinde işgal edilmesi Alaşehir Kuva-yı Milliye'sini çok sarstığı için Bekir Sami Bey Eşme'ye

7. Tutsak, *a.g.m.*, s.290.

8. Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İzmir 1995, s.170-171,172; Süvari Yüzbaşı Ahmed, **Türk İstiklal Harbi Başında Milli Mücadele**, Haz;İsmail Aka, Vehbi Günay, Cahit Telci, İzmir, 1993, s.93'te Kasaba'nın işgali 20 Mayıs 1919 olarak belirtilmiştir.

9. Tutsak, *a.g.m.*, 190; Atalay, a.g.m., s.206. Besim Atalay İsmail Hakkı'nın askerî rütbesini "*Yüzbaşı*" olarak vermesine rağmen arşiv belgelerinde "*Binbaşı*" olarak geçmektedir. Bkz. BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdiriyeti (DH-KMS) 53-2/106.

10. BOA, DH-KMS 53-2/106.

Levent Sahverdi Arşivi

gitti[11]. Uşak'da Millî Mücahidin Kumandanı Tahsin Bey yanına aldığı kuvvetle Alaşehir'e hareket ederken, yerine Alaşehir'den Süleyman Sururi Bey Uşak'a geldi[12]. Sururi Beyin tesiriyle Uşak'ta önceden kurulmuş olan gizli cemiyetin adı, "*Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Millîyesi*" olarak değiştirilerek Karakol cemiyeti ile bağlantısı sağlandı[13].

Kütahya Mutasarrıfı Fevzi Beyin 2 Temmuz 1335/1919 tarihli telgrafından, bu cemiyetin Uşak'ta teşekkül etmeden önce benzer bir cemiyetin ilkönce Kula'da mevcut olduğu öğrenilmektedir[14].

"*Bolşevik ceryânın Kula'ya sirâyet iderek alenen tezâhürâtda bulunduğu hükûmet-i mahalliyenin buna mâni' olamadığı Kula müftüsünden bi'l-vâsıta alınan bir telgrafnâmeyle Uşak kaymakamlığından bildirilmiştir. Yunan kıtaâtıyla temas için kazada bulunan millî kuvvetlerin su-i tefehhüm asârı olarak bolşevik ceryânına benzetilmiş ve teşkilât-ı millîye altında tedricen tevsi' iden vesâit-i müdâfaanın bu su-i tefehhümü teşdid itmesi iş'ar-ı vakıanın kayd-ı ihtiyatla telakkisi muktezi ise de hâricen istilaatatın tevsi'ne çalıştığı cihetle iş'arına müsâraât ideceklerdir*".

1 Temmuz 1335/1919 tarihinde Kula'daki millî teşkilatın kurulması Uşak Kaymakamlığınca "*bolşeviklik cürriyâtı*" olarak telakki edilmiştir[15].

Uşak Kaymakamı Ahmet Tevfik Bey, Sururi Beyin Uşak'a gelmesinden ve buradaki faaliyetlerinden rahatsız olduğu için belediye reisi ile birlikte O'nu ve arkadaşlarını İstanbul'a göndermek için tevkif ettiler. Birkaç gün sonra Uşak Jandarma Kumandanı Yüzbaşı İsmet Beyin yardımıyla kurtulabildiler ve Sururi Bey eski görevine geri döndü. Dahiliye Nezareti'nden emir aldığı gerekçesiyle Uşak'ta Kuva-yı Milliye'nin kurulmasını yasaklayan Uşak Kaymakamı Ahmet Tevfik Bey, Uşak'ta gönüllü asker toplamaya çalışan Çerkes Hasan'ı tutukladı. Kaymakamın baskıcı tutumu-

11. Tutsak, a.g.m., 290; Kaygusuz, a.g.e., s.174-175.
12. BOA, DH-KMS 53-2/89.
13. Selim İlkin-İlhan Tekeli, **Ege'de Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, Ankara, 1989, s.97, 98.
14. BOA, DH-KMS 53-2/106.
15. BOA, DH-KMS 53-2/106.

Levent Şahverdi Arşivi

na rağmen şehirde Kuva-yı Milliye'nin kurulması önlenemedi. Kuva-yı Milliyecilerin Uşak'a hakim olması, bu gizli cemiyetin çabası neticesinde gerçekleşti. Salihli cephesinden ayrılan bir bölük Eşme'den takviye alarak[16] 17 Temmuz 1919 tarihinde Uşak'a girdi. Yüz-yüzon kişilik süvari millî kuvvetleri, Millî Mücahidin Kumandanı Tahsin Beyin kumandası altındaydı[17]. Gizli cemiyet, Kuva-yı Milliye'nin Uşak'a ne zaman gireceğini önceden bildiğinden, cemiyet üyesi Hilmi Bey Uşak istasyonunda Fransız askerlerini oyalamak için bir poker partisi düzenledi[18]. Bu boşlukdan faydalanarak şehre giren Kuva-yı Milliyeciler, burada ilkönce adliyedeki "*eşya-i cürmiye emanet odasını*" açtırarak önceden kullanımı yasaklanmış ve yasak olmayan revolver, bıçak ve kamaların tamamını topladılar[19]. Şehirdeki telgraf tellerini keserek belediye ve resmî dairelere kendi bayraklarını asan Kuva-yı Milliyeciler Uşak Kaymakamı Ahmet Tevfik Beyi iki gün görevden aldılar. Böylece Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Uşak'ta nüfuzu kalmadı. Kuva-yı Milliye'nin Uşak'ta üstünlüğü sağlamasında Jandarma Bölük Kumandanı İsmet, Binbaşı İsmail Hakkı, Millî Ordu Mücahidin Kumandanı Tahsin Bey ve Yüzbaşı Sürüri Beyin yerleri yadsınamaz. Kütahya Mutasarrıfı Fevzi Bey, Kuva-yı Milli'ye yanlısı olmamasından dolayı birçok silâhın İngilizlere geçmiş olması, Uşak'ı tehlikeye sokmaktaydı. Bu yüzden Binbaşı İsmail Hakkı Bey, yanındaki kuvvetlerle birlikte Temmuz ayı sonlarında Gediz ve Simav'da üstünlüğü sağladı. Hilmi Bey Gediz'de, İsmail Hakkı Bey de Kütahya tarafında Kuva-yı Milliye teşkilâtını kurarak buralardan Uşak'a gelebilecek tehlikeyi önlemiş oldular.[20]

Kuva-yı Milliye askerleri şehirdeki hanlarda, kumandanlar ise belediye binasında ikâmet ediyorlardı. Bu sıralarda Kuva-yı Milliye için Uşak kasabasından altmışbin lira, mülhak nahiyelerden ise kırkbin lira iane talep edilmiş, bir taraftan da gönüllü asker kaydına başlanmıştı[21].

16. Atalay, *a.g.m.*, s.206.
17. BOA, DH-KMS 53-2/106; *BOA*, DH-KMS 53-2/54.
18. Atalay, *a.g.m.*, s.206.
19. BOA, DH-KMS 53-2/106.
20. Tutsak, *a.g.m.*, s.291-292.
21. BOA, DH-KMS 53-2/62.

Levent Şahverdi Arşivi

Uşak'ta Kuva-yı Milliye'nin üstünlüğü sağlamasına rağmen iane toplanması ve efrad celbi hususlarında muhalifler sıkıntı çıkartıyorlardı. Bunun giderilmesi için Eşme ve Alaşehir'den alınan kuvvetlerle Uşak'a gelen Tahsin Bey muhalefet edenleri sindirdi[22]. Bu hadiseye dair Kütahya mutasarrıfı ile İstanbul hükûmetinin yazışmaları, onlar tarafından Kuva-yı Milliye'nin nasıl algılandığı hakkında bize bilgi vermektedir.

Bab-ı Ali'den Kütahya Mutasarrıflığı'na 31 Temmuz 1335/1919 tarihinde çekilen telgraftaki "*Uşak'ta dün akşam hadise olan vak'adan liva haberdar olmadı mı? Ne için ma'lûmât virilmiyor. Serian izâhı*" ifadesinden Uşak'ta 30 Temmuz 1919 tarihinde önemli bir hadise olduğu anlaşılmaktadır[23]. Aynı tarihte Uşak'tan gönderilen telgrafta "*Eşme'den icrâ-ı fiiliyât iden çetelerden iki yüz kişinin süvari bir çetenin dün saat 10 raddelerinde vehleten hücûm ile hükûmet ve karakol ve telgrafnamenin işgal ve muhaberâtın kontrol altına alındığı ve anlaşılabildiğine göre maksadları çete için gönüllü toplamak ve müsâraâtını ahâliye temin ittirildikden ibâret olduğunu ve çete fiiliyâtına karşu muhâlefette bulunanların kurşuna dizdirileceği*"[24] şeklinde verilen bilgiler bu olayın boyutuna ışık tutmaktadır. Bu kuvvetlerin başında bulunan Tahsin Bey, hükûmet ve karakolu ele geçirdikten sonra "*ahâlinin mal ve canına dokunulmayacağı çapulcuların tenkili için müfrezeler sevk idileceği*"ni ilan etmiştir. Kütahya Mutasarrıfı'nın Karahisar-ı Sahib'e çekmiş olduğu telgraf bu olaya daha da açıklık getirmektedir[25]. "*Dün akşam Uşak idâre-i hükûmete çeteler tarafından gönderilmiş yüz süvari ile basılarak kaymakamın habs idildiği ve hükûmet-i millîyenin polisleri ve jandarmaları silahlarından tecrit olunduğu ve hakkında tahliye idildikleri ve fakat bunu bahâne iden mahalli Rumların istasyona dökülerek öteye beriye i'zâm-ı keyfiyetle telgraflar uçurmakda olduklarını şimdi ziyâretime gelen Fransız Mümessili Mösyö Layon Ziyaydı(?) Hukuk-ı Osmaniye nâmına teessüfler iderek haber vermişdir*". Fransız kontu tarafından şehrin işgaline mahall bırakmamak için Kuva-yı Milliye

22. Tutsak, *a.g.m.*, s.292.
23. BOA, DH-KMS 53-2/54.
24. BOA, DH-KMS 53-2/54.
25. BOA, DH-KMS 53-2/54.

Levent Şahverdi Arşivi

son derece hassas davranmıştır[26]. Kuva-yı Milli'ye'nin 30 Temmuz tarihinde Uşak'a hakim olmasından sonra hapsedilmiş olan Uşak Kaymakamı Ahmet Tevfik Bey Burdur'a gönderilmiştir[27].

Uşak'ta Kuva-yı Milliyeciler millî harekete muhalefet edenleri bu şekilde sindirdiler, fakat işgalci kuvvetler ve İstanbul hükûmeti, bu hadiseyi kamuoyuna Kuva-yı Milliyeciler Hristiyan nüfusa saldırdılar biçiminde aksettirdiler. Bundan dolayı işgalci devletler, İstanbul hükûmetine baskı yaparak burada asayişi sağlaması talebinde bulundular. Harbiye Nezareti, Konya'da bulunan II. Ordu Müfettişliği vasıtasıyla 23. Fırka Kumandanlığı'na çektiği telgrafta Uşak'da hükûmet konağını ve kasabayı işgal eden kuvvetin komutanının kim olduğu ve bu işgalden maksadın ne olduğu seri bir şekilde haber verilmesini istemiştir. Ayrıca Afyon'da bulunan 1500 kişilik 23. Fırkanın Uşak'a gönderilmesi önerildi. Fakat General Milne bu kuvvetlerin Kuva-yı Milliye'ye katılabileceğini iddia ederek bunu kabul etmedi. Kuva-yı Milli'yenin çalışmaları sayesinde şehir küçük bir cephaneliği geçti. Şehirde kurulan komisyonlar vasıtasıyla gönüllü kaydına ve iane dercine başlandı. Hatta Bozdağ ve Salihli cephelerinin kurulması ve Alaşehir'in merkez olarak Batı Anadolu'da yükselmesiyle Uşak'dan bölük bölük Alaşehir'e asker sevk edildi[28].

Uşak'a giren Kuva-yı Milliyeciler, şehirde bir yol olmasına rağmen muhabere kontrolünün sağlanması için ayrı bir yol yapılması amacıyla muhabere memurları vasıtasıyla külliyetli miktarda bir para toplamaya başladılar. Kütahya Mutasarrıfı Fevzi Bey, bunu engelleyebilmek için Afyon Karahisar-ı Sahip'te bulunan 23. Fırka Kumandanlığı'na bir yazı yazdı[29]. Fakat bu engellenememiş olacak ki, Kuva-yı Milliye memurları tarafından Gediz, Simav arasında Şaphane nahiyesinde Posta ve Telgraf merkezi açıldı. Kuva-yı Milliyeye ait olan bu posta ve telgraf merkezi haberleşmenin temini için son derece önemliydi[30].

26. BOA, DH-KMS 53-2/54.
27. BOA, DH-KMS 53-2/93.
28. Tutsak, *a.g.m.*, s.292-293.
29. BOA, DH-KMS 53-2/54.
30. BOA, DH-KMS 53-4/36.

Levent Sahverdi Arşivi

Millî Mücahidin Kumandanı Tahsin Beyin 6 Ağustos 1335/1919 tarihinde Kütahya Mutasarrıfı Fevzi Beye çekmiş olduğu telgrafta Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliyenin teşekkül ettiğini beyan etmektedir. Bu telgrafa göre[31];

"*1. Müslümanlar ma'rûz kaldıkları Yunan mezâliminin nihâyet vermek veya şân ve şerefle şehid olmak üzere ithâl ve ittifâk itmişlerdir.*

2. Uşak'da hâsıl olan durgunluk izâle idilmiştir.

3. Memleketimiz müslümanlık nâmına açılan cihâd bayrağına iştirâk idiceklerdir.

4. İştirâk itmek istiyorlarsa mâni' olan heriflerin isimlerini bir sâate kadar bekliyorum.

5. Hakikati söylemediğimiz takdirde i'dâma mahkûm olacağımızı İslâmiyet ve millîyet nâmına tebliğ ediyorum".

Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliyenin oluşturulmasından sonra 29 Ağustos 1335/1919 tarihinde 14. Kolordu Vekili Miralay Kazım'ın Uşak'tan Alaşehir ve Havalisi Kumandanlığına acil olarak göndermiş olduğu yazı, İngilizlere nasıl davranılacağı anlatması bakımından ayrı bir önem arzetmektedir[32].

"*Vaziyet-i siyâsiyenin lehimize inkişâf ittiği şu zamanda bunca düşmâna rağmen İngilizlerle müsâdemeyi intâc idecek bir hareketde bulunmak Yunan ve ecnebi kuvvetlerine çiğneterek elde idilecek cephâneden kıymet ve ehemmiyet itibâriyle madden ve ma'nen yüzbinlerce fazla zâyiâtı mûceb olur. Ba-husûs İngilizlere karşı bu nazik zamanda mütecâviizâne-i mütehâsımâtda bulunmak mukarrerât-ı umûmiye ve emel-i millîyeye muhâlif bir hareketdir. Cephâne ihtiyacı ve tedâbir ile de telâkki idilemez*".

İyi bir medrese eğitimi görmüş olan eski İttihatçı İbrahim (Tahtakılıç) Bey, Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Millîye'ye girmemişti. Millî harekete karşı olmamakla birlikte, Uşak'ta hakimiyeti ele geçirmiş olan Kuva-yı Milli-

31. BOA, DH-KMS 53-2/62.
32. BOA, DH-KMS 53-4/36.

Levent Şahverdi Arşivi

yenin halka zarar vermesinden korkmaktaydı. Bundan dolayı Hilmi Beye "*Oğlum bunlarla meşgul olmamız lazımdır. Halka bir zarar gelmesin idarelerini ele almak ister*" diyerek bu konudaki düşüncesini zikretmiştir. Buna binaen İbrahim Bey, 30 Temmuz 1919 tarihinde Redd-i İlhak Cemiyeti'ni kurdu[33]. Gediz delegesi Mehmet Fuat, Demirci delegesi Mazhar Nurullah, Kula delegesi Nazmi, Salihli delegesi Raşit, Alaşehir delegesi Abdullah Salim Beylerden bir heyet-i merkeziye oluşturan İbrahim Bey, Kuva-yı Milli'yecilerin taşkın hareketlerini bertaraf ederek halkı ezdirmedi. Halkın gönüllü olarak millî hareketi desteklemesi için Besim Beye millî savaşa ait konferanslar ve camide mücadelenin meşru olduğunu bildiren vaazlar vermesini istedi. O'nun bu isteklerini Yunan işgaline kadar Besim Bey Koca Yazı denilen meydanda konferanslar, Ağalar Cami'nde ise vaazlar vermek suretiyle gerçekleştirmiştir. İbrahim Beyin idaresi altında Kuva-yı Milliye bir halk hareketine dönüşmüştü. 1919 yılı Ağustos ayı sonlarına doğru Uşak'ta "*Uşak Hücum Taburu*" kuruldu[34]. Yüzbaşı İsmet Bey komutasında olan bu tabur Salihli cephesinde bulunduğu gibi, iç ayaklanmalar sırasında Anzavur isyanını bastırmak üzere gönderilen kuvvetlerin arasında yeralmıştır. Ayrıca Büyük Millet Meclisi'nin açılışında Muhafız Alayı içerisinde görev yapmıştır[35].

Batı Anadolu'da bir üst kongre niteliğinde olan Alaşehir Kongresi'nden önce oluşturulan Balıkesir ve Nazilli kongreleri bu bölgenin kuzey ve güney cephelerinde, savaş hatlarında ve gerilerinde örgütlenmeyi sağlarken Kuva-yı Milliye'yi halka benimsetmeye çalışmışlardı. Salihli ve Bozdağ cephelerinin merkezi mevkiînde olan Alaşehir'de 15-26 Ağustos 1919 tarihleri arasında düzenlenen kongre, Balıkesir ve Nazilli kongrelerinin görevlerini üstlenmekle beraber bir üst kongre niteliğinde olması bakımından ayrı bir öneme haizdir. Balıkesir, Manisa, Alaşehir, Sındırgı, Buldan, Gördes, Uşak, Ödemiş, Bozdağ, İnegöl, Denizli, Nazilli, Akhisar ve Ayva-

33. Tutsak, *a.g.m.*, s.293. 29/10/1335 tarihli cemiyet tarafından çekilen bir telgrafta cemiyetin tam adı "*Uşak'da Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Cemiyeti Merkeziyesi*" olarak geçmektedir. Bkz.BOA. DH-KMS 52-4/48. Besim Atalay, *agm*, s.206'da cemiyetin adını "*Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi*" şeklinde vermektedir.

34. Atalay, *a.g.m.*, s.207.

35. Süvari Yüzbaşısı Ahmed, **a.g.e.**, s.97, 110-111.

Levent Şahverdi Arşivi

lık'tan temsilciler Alaşehir kongresine katıldılar[36]. İlk gün yapılan seçimde Hacım Muhiddin Çarıklı kongre başkanlığına, kongreye Uşak murahhası olarak katılan İbrahim (Tahtakılıç) Bey ise başkan yardımcılığına seçildiler. Kongrede 20 Ağustos 1919 tarihinde yapılan bir toplantıda Alaşehir, Ödemiş, Uşak, Eşme, Kula, Demirci, Salihli kazalarını kapsayan yedi kişilik bir heyet-i merkeziye teşekkül etmesi kararlaştırılmıştır[37]. Kısa süre sonra heyet-i merkeziye, talimatnamesinin 8. maddesinde yeralan "*Heyet-i merkeziye, karargahını icabında kendisi için muvafık göreceği mahalle nakl edebilir*" hükmü gereğince 29 Eylül 1919 tarihinde Alaşehir'de son toplantısını yaptıktan sonra merkezini Uşak'a nakletti. Uşak Heyet-i Merkeziyesi, Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne yazdığı bir yazıda bu naklin gerekçesini "*...Kütahya livasının iltihakı dolayısıyla merkezi bir vaziyet iktisabı için Heyet-i Merkeziye Alaşehir'den Uşak'a nakledilmiştir*" şeklinde açıklanmıştır[38]. Bu resmî açıklamadan başka yan sebeplerde heyet-i merkeziyenin nakledilmesinde etkili olmuştur. Alaşehir'deki idareciler ile Batı Cephesi kumandanlarının anlaşmazlıkları ve Uşak'ın dokumacılık sektöründe gelişmiş olması gibi unsurlar etkilidir. Uşak Heyet-i Merkeziyesi'nin faaliyet sahası içine Kütahya livasının tamamını, Manisa livasının Demirci, Kula, Alaşehir, Eşme ve Ödemiş'in "*gayr-ı meşgul*" kısmını ihtiva etmekteydi. Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli'deki cemiyetlerin "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*" adı altında toplanması konusunda karar alınmasına rağmen Uşak Heyet-i Merkeziyesi "*Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi*" adını koruyarak, Batı Anadolu'nun millî direnişinde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Daha sonra cemiyetin adı, "*Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Uşak Heyet-i Merkeziyesi*" olarak değiştirilmiştir. 1920 yılı Mart ayına kadar bu isim altında faaliyetlerini sürdüren heyet-i merkeziye, Refet (Bele) Beyin Kuva-yı Milliyenin düzenlenmesinden sorumlu hale gelmesiyle "*İzmir Şark Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesi*" adını almıştır[39].

---

36. Tutsak, *a.g.m.*, s.294.

37. Türk Inkılap Tarihi Enstitüsü, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacım Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, Ankara, 1967, s.38.

38. Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s.397.

39. Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s.249.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Mondros Mütarekesi'nin ardından Osmanlı ülkesinde İttihat ve Terakkiciler ile Hürriyet ve İtilafçılar arasında yaşanılan nüfuz mücadelesinin bir neticesi olarak Uşak'ta Kuva-yi Milliye güç şartlar içerisinde oluşturulabilmiştir. İzmir'in işgalinden sonra Yunan kuvvetlerinin daha iç kısımlara doğru işgallerini devam ettirmesi, bu bölgede Kuva-yi Milliye teşkilâtının kurulmasını hızlandırmıştır. Uşak'ta bir taraftan İttihat ve Terakkiciler ile Hürriyet ve İtilâfçılar arasında nüfuz mücadelesi sürerken, diğer taraftan civar yerlerden getirilen millî kuvvetlerin yaptığı baskınla millî harekete karşı olanlar etkisiz hale getirilmiştir. Bundan dolayı burada daha önceden bir cemiyet kurulmakla birlikte, ziyadesiyle kuva-yi milliye halka empoze edilmek suretiyle yaygınlaştırıldığı düşüncesi hasıl olmaktadır. Uşak'ta ve daha sonra Kütahya, Gediz ve Simav'da Kuva-yi Milliye'nin kurulmasıyla Batı Anadolu'da Kuva-yi Milliye bütünüyle teşekkül etmiştir. Kuva-yi milliye'nin bu sahada oluşmasında önemli bir halkayı teşkil eden Uşak, Alaşehir Kongresi'nde alınan kararları yürütmekle mükellef Alaşehir Heyet-i Merkeziyesi'nin bir süre sonra buraya nakledilmesiyle, Yunanlılara karşı verilecek sivil direnişte cephe gerisinde önemli hizmetler vermiştir. Batı Anadolu'nun sivil direnişinde önemli bir merhale teşkil eden Uşak Heyet-i Merkeziyesi, Uşak'ın işgaline yakın bir döneme kadar bölgede karar alma merciî konumunda olması bu süreçte Uşak ve civarının ehemmiyetini ortaya koymaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MÜTAREKE DÖNEMİNDE AMERİKAN MANDATERLİĞİ TARTIŞMALARI

Yrd. Doç. Dr. Selçuk DUMAN*

ÖZET

Osmanlı Devleti II.Viyana bozgunundan sonra devam eden yenilgiler sebebiyle, düşünce olarak da kendine güvenini bir türlü sağlayamamıştır. Özellikle de Balkan savaşları ve I.Dünya Savaşı yenilgisi Osmanlı ileri gelenlerinde "Türk milletinin kendi kendini kurtaramayacağı" düşüncesini doğurmuştur. Bu çalışmada, mütareke öncesi Osmanlı Devleti-Amerika Birleşik Devletleri ilişkilerine kısa bir bakıştan sonra mütareke döneminde dış himaye aramak düşüncesinin ortaya çıkışını ve makalenin temelini teşkil eden Amerikan Mandaterliği konusundaki görüşler ve tartışmalar aktarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı, Mütareke, Mandaterlik, Amerika, Millet, Savaş.

* Gazi Osman Paşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

Levent Şahverdi Arşivi

THE ARGUMENTS ABOUT THE AMERICAN MANDATE DURING THE ARMISTICE

ABSTRACT

After II.Vienna defest the Otoman Empire couln't get back selfconfidense as thought.Especially at defeatof Balkan War and the first World war most of the intellecttuals of the Otoman Empire thought that the Turkish nation wouldn't rescue themselves.

After we touchad on before the armistice the relationship of the Otoman Empire and the USA we explained the period of the armistice,appearence of thoght of American mandatery and the opinions and disenssions about this thought at this article.

Key Words

The Otoman, Armistice, Mandatery, The USA, Nation, War.

Levent Şahverdi Arşivi

Mütareke Öncesi Amerika ile Münasebetler

Coğrafi keşifler bağlamında Kristof Kolomb tarafından tespit edilip, Amarigo Vespuci tarafından ortaya çıkarılan Amerika kıtası 16. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren İngiltere, Fransa, İspanya ve Portekiz tarafından istila edilerek yönetilmeye başlandı. Ancak yedi yıl(1756-1763) savaşları ile Fransa kıtayı terk etmek zorunda kaldı. İngiltere savaşı kazanmasına rağmen çok büyük bir malî sıkıntı içine düştü. Bu durumdan kurtulmak için Amerika'da bulunan kolonilere vergiler getirdi. Fakat bu vergiler koloniler tarafından kabul edilmediği gibi, Amerikan kolonileri buna karşı isyan ederek, 1776 yılında bağımsızlıklarını ilân ettiler. İngiltere'nin bu bağımsızlığı tanıması ise 1783[1] yılında oldu.[2]

Amerika Birleşik Devletleri kurulduktan sonra 3 Aralık 1823 yılında kabul ettiği" Monroe Doktrini"[3] ile kendi kıtası dahilinde hareket etme kararı almıştı.

Bu tarihten sonra Amerika; sömürgeci-emperyalizmin kan ve ateşle yoğrulmuş yöntemlerini "modası geçmiş" ve "pahalı" bularak benimsememiş, bunun yerine "İnsanî değerlere önem veren" yeni bir tür yayılma yöntemi olan misyonerlik örgütleri ve eğitim kurumları ile Yakın Doğu'da sessiz sedasız etki ağlarını örmüştü.[4]

Amerikalı misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu'na gelişleri 1820'dir. 1810 yılında Amerika'da "American of Commissioners for foreing Missions" adı altında örgütlenen Protestan kilisesi dünyayı kendi mezhebi çerçevesinde bir Hıristiyanlık politikasında toplamayı amaçlamaktaydı. Bu amaçla Anadolu'ya gelen ilk Amerikalı misyonerler Levi Persons ve Plinky Fiskdir.[5]

---

1. İngiltere; Amerikan kolonilerine karşı yaptığı savaşı kaybedince 1782 yılında bağımsızlık esas olmak üzere görüşmelere başladı. Sonuçta 3 Eylül 1783 tarihinde Paris'te yapılan anlaşma gereğince, İngiltere Amerikan kolonilerinin bağımsızlığını tanıdı. Rıfat Uçarol **Siyasi Tarih**, İstanbul, 1985, s. 213.

2. Fahir Armaoğlu, **20. yy Siyasi Tarihi**, Ankara, 1989, s. 62.

3. ABD Cumhurbaşkanı Monroe tarafından açıklanan ve dış politikasının temelini teşkil eden Monroe Doktrin'i iki maddeden ibarettir. 1-Amerika Birleşik Devletleri Avrupa'nın iç işlerine karışmamaktadır. Avrupa da Amerika kıtasının iç işlerine karışmamalıdır. 2-Eğer Avrupalı devletler Amerika'nın bu kararına uymazsa ve Amerika kıtasında sömürgecilikte bulunursa Amerika Birleşik Devletleri bu hareketi düşmanca sayacak ve karşı tepkide bulunacaktır. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 71-72.

4. Osman Ulugay, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1974, s. 15.

5. Seçil Akgün, *"Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi(1820-1915)"*, Türk Tarih Kongresinden ayrı basım, Ankara 1994, s. 2121.

Levent Şahverdi Arşivi

Amerikalı misyonerler ilk geldikleri zaman bir hayal kırıklığı yaşamışlardır. Ancak daha sonra çalışmalarını azınlıklar üzerinde yoğunlaştıran misyonerlerin sayısı (1831-1850) 268'e, kurulan Protestan kilisesinin sayısı ise 7 ye yükselmiştir. I. Dünya Savaşı öncesi bu sayı 163 kilise ve kiliselere üye sayısı ise 15. 348 oldu. Kiliselerin yayılma alanları Ermeni nüfusun yaşadığı yerlerle doğru orantılı idi. Misyoner merkezi olarak 1820 de İzmir, 1831 de İstanbul, 1839 da Trabzon-Erzurum, 1847 de Kayseri, Maraş, Urfa, 1855 de Harput, 1859 da Tarsus, Sivas, 1873 de Van olmuştur.[6]

Misyonerlerin yayılma şekilleri ise, Kilise, yemekhane, okul, çocuk yuvası, sağlık merkezi ve çocuk bahçeleri şeklindedir.[7]

Amerikan hükûmeti de bu misyoner faaliyetleri sürekli korumuştur. Örneğin; 1895 yılında iki zırhlısını bu bölgeye göndererek bu kuruluşlara destek vermiştir.[8]

Türk-Amerikan ilişkilerinin diğer bir alanı da ticaret olmuştur. 1810 yılında İzmir'de başlayan ticaret, 7 Mayıs 1830 yılında imzalanan dokuz maddelik ticaret antlaşması[9] ile gelişme göstermiştir.[10]

13 Şubat 1862 ve 1874 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri ile yeni birtakım ticaret anlaşmaları yapılarak, ilişkilerin daha da gelişmesi sağlanmıştır.[11]

Siyasî ilişkilere gelince; 1830'larda Amerika David Porter'i Osmanlı Devleti'ne göndermiştir. David Porter'e 3 Mart 1839 tarihinde elçilik payesi verilmiştir. Osmanlı Devleti ise ilk resmî ziyaretçi olarak Emin Beyi, Amerika Birleşik Devletleri'ne 1850 yılında geçici olarak göndermişti. 1867 yılında ise, elçi olarak Fransız asıllı Edovard Blacque gönderdi.[12]

---

6. Seçil Akgün, a.g.m., s. 2123.
7. Seçil Akgün, a.g.m., s. 2124.
8. Seçil Akgün, a.g.m., s. 2130.
9. Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara 1991'de Amerika Birleşik Devletleri ile yapılan 1830 tarihli ticaret antlaşmasının İngilizce ve Türkçe tam metnine ulaşmak mümkündür.
10. Mine Erol, **Osmanlı İmparatorluğu'nun ABD ile Yaptığı Ticari Anlaşmaları**, Konya 1988, s. 7.
11. Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 7.
12. Mine Erol, **I. Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye karşı Tutumu**, Ankara, 1976, s. 47.

Levent Şahverdi Arşivi

Yukarıda belirttiğimiz faaliyetler iki devlet(Osmanlı-ABD) arasındaki olumlu gelişmeleri beraberinde getirdi. II. Mahmut döneminde Osmanlı ülkesine gelen ve Robert Koleji'nin kurucusu olan Cyrus Hamlin, Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesinde faydalı olmuştur. Abdülmecit döneminde bu iyi ilişkiler çerçevesinde pamuk uzmanı olan Dr. Davis getirilerek, modern pamuk işletmeleri oluşturulmuştur. Yine madencilik konusunda Prof. Lawrance Simith getirilmiştir.[13]

1912 yılında Amerikan Cumhurbaşkanlığına seçilen Wilson, kendine yakın adamları göreve getirme çerçevesinde "Morgenthaw" ı elçi olarak Osmanlı Devletine gönderdi. Amacı yerinde olayları görerek kendi politikasını bu ülkelerde etkili kılmaktı.[14] Bu dönemde Amerika'da Türk Milleti aleyhinde bir propagandanın varlığını görmekteyiz. Bunun temel nedeni; Osmanlı Devleti Azınlıkları'nın yaptığı propagandalardır. Türklerin hoşgörülü, nazik göründüğünü, ancak bunun bir rüya olduğunu ifade eden yazılar basında yer almıştır.[15] Osmanlı Devleti adına Amerika'da bulunan Maslahatgüzarı Yusuf Ziya Paşa ise, bu propagandalara cevap vermede yetersiz kalmıştır.[16] 1914 yılında Amerika'ya büyük elçi olarak gönderilen Rüstem Bey, bu durumu nispeten düzeltmiştir.

Bu ilişkilerin sonucu olarak 1914 yılı başlarında Osmanlı ülkesinde(Anadolu'da) şu Amerikan kuruluşları bulunmaktaydı:

1- Harput Fırat Koleji (Euphrates Collage)

2- Antep Orta Anadolu Koleji (Central Anatolian College)

3- Tarsus Aziz Paul Koleji (St. Paul's College)

4- İzmir Uluslararası Koleji (İnternational College)

5- Van Amerikan Koleji (American College)

6- Maraş Orta Türkiye Koleji (Kızlar) (Central Turkey College)

13. Seçil Akgün, a.g.m., s. 2124.
14. Mine Erol, **I. Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye karşı Tutumu**, s. 9.
15. Mine Erol, a.g.e., s. 12.
16. Mine Erol, a.g.e., s. 14.

Levent Şahverdi Arşivi

7- Sivas Öğretmen Koleji (Teacher's College)

8- İzmir Amerikan Kız Koleji (American College For Girls)

9- İstanbul Robert Koleji (Robert College)

10- İstanbul Kız Koleji (İstanbul Girls College)[17]

I. Dünya Savaşı çıktıktan sonra İngiltere, ABD'yi Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa sokmak için, sürekli kışkırtıyordu. Osmanlı Devleti'ndeki Amerikalıların canlarının tehlikede olduğunu anlatıyordu. Örneğin; İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Londra'daki Amerikan elçisine, "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikalıların hayatları tehlikededir." diye haberler gönderiyordu. Diğer yandan Türk sularına Amerikan gemileri giderse, İngiltere'nin bunu hoş karşılayacağını bildiriyordu.[18] Osmanlı Devleti'nde bulunan Amerikan elçisi Morgenthaw da devletini savaşa sürüklemeye çalışıyordu. 26 Ağustos'ta Evening Star Gazetesi'nde yayınlanan Morgenthaw raporlarında, Osmanlı İmparatorluğu İngiltere ile savaşa girerse, Türkiye'deki Amerikalıların katledileceği tehdidinin olduğunu söylüyordu.[19]

Bu propagandalara ek olarak, Almanya ile İngiltere arasında başlayan denizaltı savaşları çerçevesinde, ticaret gemilerinin de batırılması ve bunlarda Amerikan vatandaşlarının da bulunması, Amerika'yı kızdırdı. Ayrıca Mart 1917 de Alman Denizaltıları'nın iki Amerikan ticaret gemisini batırması üzerine, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya'ya savaş ilân etti.[20] Ancak savaşa girdikten sonra, Osmanlı Devleti'ne savaş açıp açmama noktasında endişeli idi. İtilâf Devletleri görüşüne göre; Bulgaristan'a değil, sadece Osmanlı Devleti'ne savaş açılmalı idi. Amerika Dışişleri Bakanı Robert Lansing ise, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa razı değildi. Çünkü en başta Amerika'nın misyonerlik faaliyetleri önemli oranda yara alacaktı. Yine Türkiye Elçisi Elkus da savaşa taraftar değildi.[21] Amerikan hükûmeti bunlardan dolayı savaş ilân etmedi. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Al-

17. Seçil Akgün, a.g.m., s. 2128.
18. Mine Erol, **a.g.e.**, s. 15.
19. Mine Erol, **a.g.e.**, s. 18.
20. Rıfat Uçarol, **a.g.e.**, s. 405.
21. Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi**, Giresun, 1972, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

manya'nın baskısı karşısında ve Almanya'nın müttefiki olmak hasebiyle 20 Nisan 1917'de, ABD ile diplomatik münasebetlerini kesmiştir.[22]

Amerikan Mandaterliği Düşüncesinin Ortaya Çıkışı

Amerika Birleşik Devletleri I. Dünya Savaşı'nın başında Avrupa diplomasisinden uzak kalmak ilkesini içeren Monroe Doktrini'ne sığınarak, savaş dışı kalmayı başarmıştı. Ancak savaşın umulanın aksine çok uzun sürmesi ve batırılan İngiliz ve Fransız gemilerinde Amerikalıların olması, diğer taraftan yukarıda da ifade ettiğimiz gibi iki Amerikan ticaret gemisinin Almanlar tarafından batırılması üzerine, Amerika Birleşik Devletleri 1917 yılında savaşa girmiş ve ürettiği üstün teknolojik silâhlarla savaşın gidişatını değiştirmişti.[23]

Savaş devam ederken Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Thomas Woodrow Wilson 8 Ocak 1918 tarihinde; Amerikan Kongresi'nde[24] Wil-

22. Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, s. 19.

23. Seçil Akgün, "*Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu: Türkiye'de Amerikan Mandası*," **Belleten**, C. XLVIII, S. 189-190, (Ocak, Nisan 1984) den ayrı basım, Ankara, 1985, s. 95.

24. Amerikan Kongresi tarafından kabul edilen ve Wilson Prensipleri adıyla tarihe geçen bildirinin maddeleri şu şekildedir: 1-Milletler arasında gizli anlaşmalara son verilerek açık diplomasi usulünün uygulanması. 2-Kara suları dışındaki denizlerde gerek savaş zamanında gerek barış zamanda gidiş gelişin tam olarak serbestliği. 3-Barışı kabul eden ve onun sürekli olması için birleşen bütün milletler arasında iktisadî engellerin imkân derecesinde kaldırılması ve ticari meselelerde eşit haklar tanınması ve tesisi. 4-Her milletin silâhları kendi iç güvenliğini sağlayabileceği şekilde en aşağı bir miktar ve seviyeye indirmesi hususunda yeterli güvence alınması ve verilmesi. 5-Sömürgelere ait bütün isteklerin, hakimiyet meselesinin hallinde, ilgili ahalinin çıkarlarını da burayı sömürge olarak yönetecek devletin hakkaniyete uygun istekleri derecesinde dikkate almak suretiyle meselenin geniş ve tamamıyla taraflsız bir yoldan açıkça, serbestçe tartışma sonunda halli ve ayarlanması .6-Rus topraklarının tamamen boşaltılması. 7-Bütün diğer milletler gibi haiz olduğu istiklali hiçbir kayıt altına alınmadan Belçika'nın boşaltılması ve onarılıp eski haline getirilmesi .8-Fransız topraklarının tamamıyla boşaltılması ve işgal altında olan kısmının onarımı. Alsace-Loraine hakkında 1871 tarihinde Prusya tarafından Fransa'ya yapılan haksızlık, elli yıla yakın bir süredir cihan barışını boza-geldiğinden umumun menfaati namına barışın tekrara sağlanabilmesi için bu haksızlığın düzeltilmesi .9-İtalya sınırlarının yeniden tespitinde milletler arasındaki sınır çizgisi açıkça anlaşılacak surette bir düzenleme yapılması. 0-Milletlerarası mevkilerinin korunması ve temini istenilen Avusturya ve Macaristan milletlerinin muhtariyete kavuşmaları ve serbest olarak gelişmeleri için gerekli imkanlar sağlanması. 11-Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın boşaltılması ve işgal olunan toprakların onarımı; Sırbistan'a, denize serbest çıkış yeri sağlanması. Muhtelif Balkan devletleri arasında dostça yapılacak fikir alışverişi sonucunda ve tarihin oluşturduğu bağlar ve milliyet farkları dikkat nazarına alınarak bir düzenleme yapılması. Bu devletler hakkında siyasi ve iktisadi istiklale ve toprak bütünlüğüne ilişkin milletlerarası bir güvence sağlanması. 12-Şimdiki Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkler ile meskun kısımlarına tam bir hükümranlık hakkı tanınması, fakat bugün Türk hakimiyetinde bulunan diğer milliyetlere de tam bir emniyet içinde yaşama ve kolayca gelişme imkanının güvence altına alınması. Çanakkale Boğazı'nın milletlerarası bir güvence altında bütün

Levent Şahverdi Arşivi

son Prensipleri adıyla anılan bir bildiri açıkladı. Bildiride temelde çoğunluğu oluşturan toplumların kendi kaderlerini tayin hakkının verilmesi üzerinde durulmuştur.[25] Savaş sonrası yenilen devletlerin kaderini belirlemek amacıyla Paris'te bir kongre toplandı. Bu kongreye Fransa adına; George Clemanceu ve Stephan Pichon, İngiltere adına; Lloyd George ve Arthur James Balfour, Amerika adına; Woodrow Wilson ve Robert Lansing, İtalya adına; Vittario Emanuelle Orlondo ile Sidney Sannino katıldı.[26] Bu görüşmeler sırasında Wilson bir tarafta Venizelos'a; İngiltere, Fransa ve Japonya'nın Yunanlıların Anadolu'daki beklentilerine yeşil ışık yakmalarına şimdilik katılacağını, oysa aslında bir toplumun çoğunluk olarak yaşadığı toprakların yabancı bir devlete sunulmasına karşı olduğunu bildirerek, fikirlerinde ikilem içine düştüğünü gösteriyordu. Diğer yandan Türkiye ve Ermenistan'ın Amerikan mandaterliğine bırakılmasına taraftardı.[27] Paris'te devam eden bu görüşmeler çerçevesinde 24 Ocak-14 Şubat 1919 tarihleri arasında on defa komisyon toplanmıştır. Bu toplantılarda "Cemiyet-i Akvam Nizamnamesi"ni kabul etmiştir.

Bu Nizamnamenin 19. maddesi de mandacılığa ayrılmıştır. Daha sonraki değişikliklerle 28 Nisan 1919 da son şeklini alan metnin, 22. maddesi doğrudan doğruya mandacılığa aitti. Burada kabul edilen mandacılık fikrinin ise, özellikle işgal edilen Osmanlı toprakları ile Alman kolonilerine uygulanması uygun bulundu.[28]

Manda, kendi kendini yönetemeyen bir ülkeyi yönetmek için Milletler Cemiyeti'nin bir devlete verdiği vekillik olarak tanımlanabilir.[29]Sömürge

---

milletlerin gemilerine ve ticaret ulaşımına açık kalması. 13-İtiraz edilmeyecek bir şekilde Polonyalı ahali ile meskun olduğu sabit araziye şamil bulunmak üzere bağımsız bir Polonya Devleti'nin. kurulması. Bu devlete denize serbest bir çıkış yeri sağlanması, siyasi ve iktisadî istiklâl ile toprak bütünlüğünün milletlerarası sözleşmelerle güvence altına alınması .14-Kat'ı sözleşmelere uyarak küçük, büyük bütün devletlere eşit olarak siyasi istiklal, karşılıklı toprak bütünlüğü garantisi vermek maksadıyla milletler arasında bir genel Milletler Cemiyeti kurulması. Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**. Ankara, 1991, s. 151-152.

25. Fethi Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 151.

26. Ali Karakaya, **Milli Mücadelede Manda Sorunu, Harbord ve King-Crane Heyetleri**, Ankara, 2001, s. 19.

27. Seçil Akgün, **Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu**, s. 96.

28. Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi**, s. 3-5.

29. **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları (Komisyon), Ankara, 1974, s. 551.

Levent Şahverdi Arşivi

yerine geçen bir anlam içeren manda, emperyalist düşüncenin bir ürünüdür.[30] Amerikan Mandaterliği konusu İngiliz Başbakanı Lloyd George'un vermiş olduğu öneriyle ortaya çıkmıştır. Bu olay şu şekilde gelişmiştir: İtalyan temsilcisi Orlondo 19 Mayıs'ta bütün Anadolu'nun İtalyan mandasına alınması için teklif vermiştir. Bu teklif orada bulunan devletler tarafından reddedildikten sonra, Lloyd George kendi teklifini sunmuştur. Buna göre:

1- Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul ve Boğazlar üzerinde tam bir mandaterliğe sahip olması için iki şık vardır.

Birincisi; Amerika Birleşik Devletleri bütün Anadolu'da hafif bir mandaterliğe sahip olmalıdır. Padişah ve hükûmet İstanbul'da kalmalıdır.

İkincisi; Eğer Amerika Birleşik Devletleri bu işe razı olmaz ise, bu bölge doğrudan doğruya padişaha kalmalıdır. Sınırları; Akdeniz, Karadeniz ve Marmara'ya uzanmalıdır.

2- Yunan komiserinin teklifi gereğince, Aydın vilâyetinin bir kısmı Yunanistan'a bağlanmalıdır.

3- Amerika Birleşik Devletleri, Ermenistan ve Kilikya'da tam bir mandaya sahip olmalıdır.

4- Ermenistan'ın mandaterliğe alınması çerçevesinde, Rus meselesinin halline kadar Rus Ermenistan'ı ve Azerbaycan da, mandaterlik içinde olmalıdır.[31]

İşte mandacılık düşüncesi Paris'te bu şekilde tartışılırken ve nispeten Amerika Birleşik Devletleri Başkanı tarafından kabul edilirken, asıl önemli kısım unutuluyordu. O da Amerikan Senato ve Kongresiyle, Türkiye'nin buna razı olup olmaması konusu idi.

Osmanlı Devleti'nin 29 Eylül 1918 tarihinde Bulgaristan'ın İtilâf Devletleri ile mütareke imzalaması üzerine, Almanya ve Avusturya ile bağlantısı kesilmişti. Yeni iktidara gelen İzzet Paşa ise, 12 Ekim 1918'de İspan-

30.Ali Sarıkoyuncu, Sivas Kongresi Öncesinde Manda İstemi Konusundaki Tartışmaların değerlendirilmesi, **Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu**, Sivas, 2002, s. 155.

31. Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi**, s. 14.

Levent Sahverdi Arşivi

ya hükûmeti vasıtasıyla 14 Ekim 1918 de Wilson'dan, Wilson Prensipleri çerçevesinde bir mütareke imzalanmasını, bunu da Wilson'un üstlenmesini istemiştir. Wilson bunu kabul etmiş ve diğer ülkelere bildirmiştir. Ancak Osmanlı Devleti sonucu beklemeden 30 Ekim 1918 de mütarekeyi imzaladı.[32] Mütarekeyi takiben ülkenin önemli bir kısmının işgale uğraması üzerine, insanlar ne yapacaklarını bilmez bir duruma gelmişlerdi.

Mütareke; büsbütün karıştırdığı, bir cadı kazanı haline getirip kaynatmaya başlattığı, fikirsiz haykırışlar ortamı, İstanbul'da bir anda gösterişli adlar ve programlarla ideal ve düşünceden yoksun bir sürü dernek, parti ve kısa sürelerde ad değiştirerek çıkıp batan gazeteler türetmişti. Bu mütareke sonucunun işgal altındaki bazı İstanbul aydınlarında yarattığı "Kendine güvenmeme" ve "Aşağılık duygusu" onları bir ruh bunalımı ile iç çöküntüsüne sürüklemiş, umutsuzluğa düşürmüştür. Millî irade aşkından yoksun bu yüreksiz aydınlar, bir sığıntı halinde büyük devletlerden birinin "Manda yönetimi" altına girmeyi tek kurtuluş çaresi! sanmışlardı. Türkiye'de, Amerikan ve İngiliz mandası taraftarları böyle türemiştir. Fransız ve İtalyan mandası da söz konusu edilmiştir. Ancak bunlar sözde kalmıştır.[33]

Diğer yandan İstanbul'da, Harbiye Nazırlığı'nda Fransızca öğretmenliği yapan Mösyö Lamber, Fransız Miralayı(Albay) Mösyö Mojen'i Seryaver Hazret-i Şehriyarî Naci Beye takdim ettiği anda (Bu görüşme sarayda Naci Beyin odasında olmuştur) geçen konuşmada, Albay Mojen Dörtler Meclisi'nde, Türkiye'nin bölgelere ayrılması ve bölgelerin her birinin bir devletin himayesine verilmesinin kararlaştırıldığını belirtmiş ve "Eğer parçalanmak istemiyorsanız Fransız himayesini kabul edin" demiştir. Naci bey ise; "Bu kararı padişaha bildireceğini Türk milletinin ise buna razı olmayacağını" söylemiştir. İşte bu söylentilerin de etkisiyle, İstanbul'daki siyasîler ve diğer zevat "Amerikan mandasının Ehven-i Şer olduğu üzerinde hemfikir olmuştur".[34] Buna karşılık mütareke döneminde, Türkiye'nin tamamının kurtuluşu için üç farklı görüş ileri sürüyorlardı. Bunlar:

32. Mine Erol, **a.g.e.**, s. 27.
33. Fethi Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 143.
34. Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. I, Ankara, 1988, s. 185.

Levent Şahverdi Arşivi

1- "Kadere razı olmak, neyi verirlerse kabul etmekti." Bu görüşü savunanlar padişah ve onun en yakınındaki kişilerdi. Bunlar uysal bir tavır ile kurtulabilen Türkiye topraklarının da korunabilmesi için, İngiliz himayesini zorunlu kabul ediyorlardı.

2- "Türkiye'yi bir ihtilâl ile kurtarmak, yani mücadele etmek, boyun eğmemek" görüşü idi. Bu düşünce Mustafa Kemal'e aitti.

3- "Amerikan Mandaterliğinin kabul edilmesi" düşüncesi idi. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi birçok ünlü asker, yazar ve idareci bu görüşte idi. Bu insanların çoğu milliyetçi idi.

Bu insanların önemli bir kısmı Mustafa Kemal Paşaya çektikleri telgraflarda, onu mandaterlik konusunda inandırmaya çalışıyorlardı. Bu telgrafların ortak görüşü ise şöyle özetlenebilir:

1- Emperyalist Avrupa devletleri karşısında, haklarımızı savunacak imkânlara sahip değiliz.

2- Türkiye, Hıristiyan azınlıkların haklarının korunması bahanesiyle yapılacak baskılara karşı koyamayacaktır.

3- Modern bir Türkiye kurabilmek için gerekli para, sanayi ve bilgi gücüne sahip değiliz.

Bütün bunların yanında, "Amerika sömürgeci bir devlet değildir. Diğer belaları uzaklaştırdıktan sonra, yalnızca Amerika ile karşı karşıya kalırız, onunla uğraşması daha kolay olur. Ayrıca Amerikan yönetiminin idarî yapısı, dinsizdir. Bizim için dinî bir tehlike arz etmez. " deniliyordu.[35]

Amerikan mandasının bu şekilde ortaya çıkmasının sebeplerine gelince;

1- I. Dünya Savaşı sonunda İngiltere, Fransa ve İtalya gibi devletlerin Türk topraklarını işgal etmesine rağmen Amerikanın işgalde bulunmaması.

2- Yunanlıların İzmir'i işgal ettiği ilk günlerde oluşan olaylarda, birçok Türk (2000 civarı) öldürülmüştü. Ancak Yunanlıların iddiaları farklıydı. İş-

35. Sabahattin Selek, **Milli Mücadele**, İstanbul, 1982, s. 448-449.

Levent Şahverdi Arşivi

te bu olayı ortaya çıkarmak için oluşturulan komisyon, Türkiye lehinde bir karar vermişti. Bu kararın çıkmasında ise Amerika'nın etkisinin olduğuna inanılıyordu.

3- Amerika'nın adalet taraftarı olduğu ileri sürülüyordu.[36]

Tabi ki bütün bu söylenenleri Türk aydını ve halkına anlatan, bunun bayraktarlığını yapan bir grup vardı ki, şüphesiz bu grup "Wilson Prensipleri Cemiyeti Üyeleri" idi. Mütarekeyi takiben Kasım 1918 de İstanbul'da kurulmuştur[37] Kurucuları Halide Edip, Celalettin Muhtar, Ali Kemal ve Hüseyin Avni Beydir. Halide Edip yazar, Celalettin Muhtar doktor ve aynı zamanda İzzet Paşa kabinesinde İaşe Nazırlığı yapmıştır. Ali Kemal Sabah Gazetesi Başyazarlığı, Damat Ferit kabinesinde Dahiliye Nazırlığı yapmıştır. Ayrıca Ali Kemal Millî Mücadele muhalifi idi. Hüseyin Avni Bey konusunda kesin bir bilgi yoktur.

Cemiyetin ilk idare heyeti Halide Edip, Refik Halit, Ali Kemal, Hüseyin Ragıp Nurettin'dir. Wilson Prensipleri Cemiyeti kurulduktan sonra[38] Cemiyet Nizamnamesi hazırlanmış ve yayınlanmıştır.[39]

Bu insanların Amerikan mandası isteme sebepleri ise şöyledir:

1- Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak, yani parçalanmasını önlemek.

2- Türklerin kendi başlarına adil ve istikrarlı bir yönetim kurup, ülkelerini genişletemeyecekleri fikrinin bulunması.

3- Azınlıkların bundan sonra da yabancı müdahalelerine sebebiyet verecekleri.

4- Türkiye'nin iktisaden geri kalmış olması.

5- Kapitülasyonların varlığı ve devletin ağır bir borç yükünün olması.

---

36. İsmet İnönü, (Yay. Haz. Sabahattin Selek) **Hatıralar**, 1985, İstanbul, s. 173.

37. Bu konuda Fethi Tevetoğlu, **a.g.e.** 'de Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kuruluş tarihini 4 Aralık 1918 Çarşamba günü olarak vermektedir

38. Geniş bilgi için bakınız. Dr. Fethi Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 161.

39. Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi**, s. 35-36.

Levent Şahverdi Arşivi

6-Türkiye'nin kalkınması için yabancı sermaye ve yabancı uzmanlara ihtiyaç duyulması[40]

Amerikan Tarafındaki Görüşler ve Düşünceler

İstanbul'da Amerikan mandaterliği tartışmaları yoğun olarak yaşanırken, Amerikan basınında bu olay şöyle cereyan etmişti: 27 Kasım 1918 tarihli "The New York Times Gazetesi" İngiliz ve Fransız birliklerinin İstanbul'a asker çıkarmalarından dolayı Türklerin büyük üzüntü içinde olduğunu ve Amerikan Mandaterliğini istediğini yazmıştır. Yazıda devamla İstanbul'da yedisi Türkçe, ikisi Fransızca olarak yayınlanan gazetelerin Türkiye'nin malî ve askerî denetiminin Amerika'ya verilmesinin gerektiğini yazıyorlar, deniyordu.[41] The New York Times Gazetesi'nin 17 Mayıs 1919 tarihinde çıkan yazısında, Paris'ten gelen son haberlere göre yakında imzalanacak anlaşmalarla, Avrupa'daki Türk hakimiyetinin son kalıntıları da temizlenmiş olacaktır. İngiltere ve Fransa çıkarma birliklerini taşıyan donanmaları ile işgal bölgesindeki yerlerini almışlardır. Aynı bölgede, Yunanlıların bir savaş gemisi, beş gambotu, İtalyanların da beş adet büyük savaş gemisi bulunmaktaydı. Amerika Birleşik Devletleri kuvvetleri ise, Arizona adlı savaş gemisi ile dört muhripten oluşmaktadır, denilmiştir.[42] 23 Mayıs 1919 tarihli The New York Times Gazetesi'nde, Paris'te Türkiye'nin bir ya da birkaç devletin mandası altında kalması noktasında henüz bir karar verilmediğini, bu arada Amerikan delegelerinin bir Amerikan mandasını şiddetle istediklerini, Amerika'nın bu yolla geri kalmış ülkeleri nasıl yöneteceğini, Avrupa ve Asya'ya göstereceği bildirilmiştir.[43]

Yine 24 Mayıs 1919 tarihinde, bir dönem Türkiye büyükelçiliği yapmış olan ve Amerika'yı I. Dünya Savaşı'na İngiltere'nin yanında sokmaya çok uğraşan Henry Morgenthaw; Başkan Wilson'a bir muhtıra sunarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul'da bir manda yönetimi kurmasını önermiştir. Muhtırada; İstanbul, Anadolu ve Ermenistan'ın tek bir manda

40. Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi**, s. 42.
41. Osman Ulugay, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1974, s. 36
42. Osman Ulugay, **a.g.e.**, s. 46.
43. Osman Ulugay **a.g.e.**, s. 48.

Levent Sahverdi Arşivi

altında toplanmasının, merkezi bir yönetim sağlama açısından yararlı olacağını bildirmiştir.[44] Mayıs 1919 da İstanbul'a Amerika Yüksek Komiseri olarak gönderilen Raundal, 31 Temmuz 1919 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na çektiği telgrafta; ".... İstanbul'daki siyasî partilerin liderleri, kendilerinin Amerikan mandasından yana olduklarını, belirten bir belge imzaladılar. Barış konferansının uzaması yüzünden daha yumuşak bir belge ortaya çıkmıştır. Ancak bu belge şimdilik yayınlanmıyor. Veliaht da Amerikan mandasından yana. Yalnız padişahın bütün Amerikalıları misyoner sanıp dinî nedenlerle çekindiğini belirtiyor" demiştir.[45]

Amerikan Yüksek Komiseri; 5 Ağustos 1919 tarihinde görüşlerini şöyle dile getirmiştir: "Türkler ne kendilerini yönetebilirler, nede başkalarını ama ıslah edilmeye değerdirler. Bir manda yönetimi gereklidir. Ahlakî ve maddî yönden Amerikan mandası en uygun olanıdır. Manda; Bulgaristan'dan İran'a ve Kars'ın kuzeyinden, İskenderun'a uzanarak, İstanbul'da, Anadolu'da ve Ermenistan'da olmak üzere üçe bölünebilir.

İstanbul'da Türk hükûmeti bırakılmamalıdır. Mandater devlet çekilince, boğazlara yerleşebilirler. Rusya ve Yunanistan'a problemler yaratırlar. İstanbul'da uluslararası bir yönetim kurulmalıdır. Ermeniler panikte olduğu için, bir arazi garantisi verilmelidir. Türkiye'de Amerikan yönetimi Yakın Doğu ve Balkanlarda düzenleyici, barış getirici bir etki yaratabilir. Bu karışık bölgelerde barışın güvencesi olabilir. Savaşa milyarlar harcamaktansa; mandaya milyonlar harcamak daha akıllıcadır. Manda savaşa karşı bir sigorta olur. Amerika diğer mandater ülkelere örnek olabilir. Hükûmet Konya veya Ankara'ya götürülebilir. Padişah'a İstanbul'da halife olarak kalma olanağı verilebilir"[46] demiştir.

Yine 31 Ağustos 1919 tarihli The New York Times Gazetesi'nde, Amerika'nın barış konferansına katılan delegeleri; Charles R. Crane ve Henry Churchill King konferansa bir rapor sunarak, Türkiye'de yapmış oldukları araştırmalardan sonra edindikleri kanaate göre, Amerika yalnızca İstanbul ve Ermenistan'ı değil, Suriye ve Filistin'de dahil olmak üzere bütün impa-

44. Osman Ulugay, **a.g.e.**, s. 49.

45. Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, İstanbul, 1978, s. 34.

46. Orhan Duru, **a.g.e.**, s. 34-35.

Levent Şahverdi Arşivi

ratorluk topraklarını kapsayacak, manda yönetimi kurmasının uygun olacağını belirtmişlerdir. Delegelerin ifadelerine göre, böylesine geniş bir manda yönetiminin Siyonist emellere de uygun düştüğü anlatılmaktadır. Mr. Crane Küba ve Filipinler örneğinin burada uygulanacağını, aklı başında Türklerin bunu destekleyeceğini, sadece Jandarma kuvvetiyle bunun yapılabileceğini belirtmiştir.[47] İngiltere Başbakanı Lloyd George da 18 Ekim 1919 tarihinde, The New York Times Gazetesi'ne verdiği röportajda şunları söylüyor; "Yüzyıllardır görülmemiş bir istibdat yönetiminde yaşamış olan Türkiye halkı, Amerika'yı yardıma çağırıyor. "[48]

Asia Dergisi'nin Ocak 1920 sayısında ise; Louis De Froelick: Amerika Birleşik Devletleri'nin Yakın Doğu'da bir manda yönetimi üstlenmesi, Ermeniler, Suriyeliler, Türkler, Yahudiler ve Kafkasyalıların eninde sonunda kendilerini yönetmeye hak kazanmaları anlamına geleceğini, Avrupalı devletlerin etki alanına bölünmesi ise, Avrupalı devletler arasındaki ticarî ve siyasî rekabetin silâhlı çatışmalara dönüştüğü, bir savaş alanı olmaya devam edeceğinden bahsetmiştir.[49]

Amerika'nın Türkiye'ye gönderdiği heyetlerin düşüncelerine gelince; Öncelikle şunu ifade edelim ki, ilk etki İzmir katliamlarından dolayı İzmir'e gelen Amiral Bristol'un gerçeği yansıtan raporudur. İkincisi; King-Crance Heyeti'dir. Charles R. Crana ile Henry King'in başkanlığında oluşturulan bu heyette; Profesör Albert H. L. Lybyer, genel teknik danışman doktor George Montgomery, Türkiye kuzey bölgesi teknik danışmanı Yüzbaşı Donald N. Brodney, USA sekreter ve malî danışman Sami Haddad, Üsteğmen Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi Öğretim görevlisi tıp doktoru Tercüman Başçavuş Michael Dorizas, Tercüman Mr. Lawrence, S. Mooreye, Üsteğmen Paul O. Toren ve astsubay Stanagraf bulunuyordu.[50]

[51]3 Haziran 1919 da İstanbul'a gelen bu heyet dört gün kalmıştı. Komisyon başkanı İstanbul'da yaptığı açıklamada, amaçları ve misyoner okul-

47. Osman Ulugay, **a.g.e.**, s. 52.
48. Osman Ulugay, **a.g.e.**, s. 54.
49. Osman Ulugay, **a.g.e.**, s. 64.
50. Ali Karakaya, **Milli Mücadelede Manda Sorunu, Harbord ve King Crone Heyetleri**, Ankara, 2001, s. 84.
51. Halide Edip Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, 1973, s. 5 'de King-Crane komisyonunun eylül ayının sonlarında İstanbul'a geldiğini, bir yandan Amerika adına durumu incelerken diğer yandan; bizimde şikayetlerimizi dinlemiştir, demiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

larının durumlarını belirttikten sonra, Wilson'un Amerikan Mandaterliği noktasında halkın fikrini almak istediğini söylüyordu.[52] Çalışmalarını tamamladıktan sonra, King-Crane komisyonunun hazırladığı raporda, Türkiye ile ilgili önerileri şu şekilde sıralamıştır:

1- Kilikya dışında Türkiye'den tamamen bağımsız, mandaterlik altında olan bir Ermeni devletinin tesisi,

2- Türkiye'den tamamıyla bağımsız ve yine Mandaterlikle yönetilecek uluslararası İstanbul'un oluşturulması,

3- Türkiye Devleti üzerindeki mandaterlik, Türklerin çoğunluğunun kabul ettiği bir düşüncedir. Mandaterlik kararını, barış konferansı ve Milletler Cemiyeti verdikten sonra ilgili devlet tarafından görüşülmesi,

4- Yunanlılara bağımsız bir bölge verilmeyecektir. İzmir de Yunanlıların çoğunlukta olduğu bölgede, Yunanlılara bağımsızlık verilmiş olmasına rağmen, Yunanlıların genel olarak Türk Mandaterliği altında varlıklarını sürdürmesi,

5- Anadolu'daki cemiyetler toplantılara çağrılarak, İzmir, Suriye ve Mezopotamya sınırları kesin olarak belirlenmeli. Ayrıca Keldani ve Nasturilerin hakları korunmalıdır,

6- Mezopotamya ve Suriye'yi içine almayan bir mandaterliğin kurulması,

7- Türk Devleti'nin, İstanbul'un ve Ermeni Devleti'nin mandaterlikleri, Amerika'ya verilmelidir.[53]

Üçüncü heyet ise, Wilson'un Temmuz 1919 da yurduna döner dönmez, Yakın Doğu Yardım Fonu Başkanı Herbert Hoover'in önerisiyle, Türkiye ve Kafkaslarda bir nabız yoklaması yapması için, Tümgeneral James G. Harbort görevlendirilmiştir.[54] Bu heyette 15 asker, 31 sivil olmak üzere toplam 46 kişi bulunuyordu. "American Military Mission Of Armenia" adını alan[55]

52. Ali Karakaya, a.g.e., s. 85.
53. Ali Karakaya, a.g.e., s. 95.
54. Doç. Dr. Seçil Akgün, **Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu**, s. 96.
55. Ali Karakaya, a.g.e., s. 100.

Levent Şahverdi Arşivi

heyet, incelemelerini bitirdikten sonra, raporunda Türkiye Mandaterliği ile ilgili olumlu ve olumsuz yönler olarak iki başlığa yer vermiştir.

Olumlu Yönler

1- Amerika, sorumluluğu yüklenmelidir.

2- Tarihin ilk günlerinden bu yana dünyanın kavşağı olan bu bölge barış sigortası yerine "sarı hastalıkların"odağı olmuştur.

3- Orta Doğu için atılacak insancıl adımlarda en iyisi Amerika'dır. Küba, Porto Rico, Hawaii ve Filipinlerde olduğu gibi.

4- Halk Amerika'yı seçer ve ona güveniyor.

5- Amerika, Türkiye ve Transkafkasya'ya yaptığı yardımlarda daha dikkatli davranırsa daha fazla yardım sağlayabilir.

6- Görevli ülkenin kim olduğu önemli değil. Sorumluluk Amerika'dan beklenecektir.

7- Amerika, Ermenilerin tek ümididir.

8- Başlangıç dönemi en fazla beş yıl olacak, parasal sorumlulukları yerine getirecek, tren yolları yapılacak, Rusya, Romanya ile yapılacak ticarî ilişkilerle sermaye arttırılacak, Küba ve Panama'daki gibi, mikrop yatağını da temizleyecektir.

9- Amerika bu yolla gücünü dünyaya duyuracaktır.

Olumsuz Yönler

1- Amerika'nın yakın problemleri vardır.

2- Amerika dışında birçok ülke bu bölgeyi ele geçirmek istemektedir.

3- İnsancıllık, Amerika'da başlamalıdır. Amerika yarım küresinde bulunan güç sorunlar, bizim harekete geçmemizi beklemektedir.

4- Amerika bölgenin bu hale gelmesinden sorumlu değildir. Görevi almayabilir.

5- Amerika'nın yardımsever görünümünü bu görev bozar.

Levent Şahverdi Arşivi

6- İngiltere, Rusya ve diğer güçlerde Ermeni sorunu ile devamlı ilgilidir. İngiltere yeteri kadar güçlü ve para sahibidir.

7- Amerikan ordu ve deniz kuvvetlerinin artmasıyla, belki de büyük malî harcamalar yapacaktır. Diğer yandan salgın hastalıklara da maruz kalabilecektir.

8- Adaletimiz sarsılabilir, Atlantik'te ki stratejik gücümüz azalabilir.[56]

Tabi tüm bu tartışmalar ve görüşlerden sonra Wilson, Anadolu ve Ermenistan mandaterliği konusunu, 24 Nisan 1920 de senatoya sundu. Senato, bu öneriyi 1 Haziran 1920 de 23 kabule karşılık, 52 ret oyuyla kabul etmedi.[57]

Türklerin Görüş ve Düşünceleri

Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'un I. Dünya Savaşı'na girerken yayınlamış olduğu 14 temel ilkesinden birisi, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin tayin etme hakkı idi. Bu yüzden savaş sonrası yenilen devletlerin hepsi bu notadan medet umar duruma gelmişlerdi. Oysa daha savaş sürerken, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya gizli anlaşmalar imzalamışlar idi. Yine Yunanlılar İzmir'e asker çıkarmış, Amerika; Erzurum, Diyarbakır, Sivas, Bitlis, Van ve Harput'ta Ermeni hamiliğine soyunmuştu.[58]

Diğer yandan Wilson ilkelerinin 12. maddesi Türkiye'ye hak tanısa bile, o dönemde Amerikan senatosu Wilson'a çoğunlukla muhalifti. Onlar ne "Cemiyet-i Akvam'ın" ne de "Paris Anlaşması'nın" tasdikine taraftardı.[59]

Bütün bu gelişmeler devam ederken, Türkiye'de mandaterlik konusunun mütarekeden sonra yoğun olarak tartışıldığını görüyoruz. Özellikle Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurulması ve onun yöneticilerinin çoğunlukla yazar ve gazeteci olması, bu konunun gündemde kalmasına neden olmuştur.

---

56. Ali Karakaya, **a.g.e.**, s. 156-157.
57. Seçil Akgün, **Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu**, s. 97-98.
58. Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara, 1991, s. 29.
59. Aptülahat Akşin **a.g.e.**, s. 31.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa daha Havza'dayken, Şura-yı Saltanat Mandaterlik konusunu tartışmak üzere toplanmıştı. Bu toplantıyla ilgili Mustafa Kemal Paşa, sadece bir kişinin İngiliz himayesinden bahsettiğini, diğerlerinin ise "Tam istiklâl" istediklerini belirtmiştir.[60] Şura-yı Saltanat toplantısında, kayıtsız şartsız istiklâli savunanların başında Prof. Selahattin Bey vardı.

Selahattin Bey Türk milletinin kendini idareden aciz olmadığını söyleyerek, bu yolda aciz göstermekten fayda beklemek abestir, demiştir. Devamında Selçuklu ve Osmanlı Devleti'ni kuran ve Çanakkale Savaşı'nı kazananlara bunu lâyık görmenin doğru olmadığını söylemiştir. "İstiklâl bir bütündür, ya vardır ya yoktur" demiştir.

Diğer yandan Selahattin Bey olaya Amerikan penceresinden bakarak, bu olayı Amerika'da bir gazetecinin ortaya attığını, oysa ne Amerikan parlamentosunda ne de Amerikan kamuoyunda bu fikrin yer almadığını, hatta Amerika'nın bunu üzerine alamayacağı düşüncesinin ağır bastığını söylemiştir.[61]

Manda meselesini gündeme getirenler, kendilerini ılımlı görenlerdi. İstanbul'da bu işin önde geleni ise, Müşir Ahmet İzzet Paşa idi. Bu konuda bir rapor hazırlamış ve Kurmay Binbaşı Saffet Bey (Arıkan) eliyle, Kâzım Karabekir'e göndermişti. Bu yolla konu Sivas Kongresi gündemine getirilmek istenmiştir. Yine Saffet Bey, bu raporla beraber İsmet İnönü'nün de bir mektubunu Kâzım Karabekir'e getirmiştir.[62]

İsmet İnönü mektubunda özetle; İstanbul'da İngiliz ve Amerikan taraftarlığının bulunduğunu, İngiliz taraftarlarının Hürriyet ve İtilâf Fırkası ve Türkçe "İstanbul Gazetesi" olduğunu, Amerikan taraftarları içinde Tevfik Paşa dahil önemli isimlerin bulunduğundan ve Türk milletinin bir felaket içinde olduğundan bahsetmiştir.[63]

Kâzım Karabekir, Saffet Beye Manda konusunda ne düşünüyorsunuz diyerek; İstanbul'un ve kendisinin düşüncesini öğrenmek istemiştir. Saffet

60. Celal Bayar, **Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş**, İstanbul 1968, s. 1881.
61. Celal Bayar, **a.g.e.**, s. 1885.
62. Celal Bayar, **a.g.e.**, s. 1884.
63. Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul, 1984, s. 191-192.

Levent Şahverdi Arşivi

Bey de "Amerikan mandasından başka çare olmadığını, İstanbul'da aklı başında, namuslu kişilerin bu fikirde olduğunu, padişah, hükûmet ve bazı menfaat düşkünlerinin İngiliz mandası istediğini, memleketin Mısır Hidivliği seviyesine düşmesine razı olduklarını" söylemiştir.

Ahmet İzzet Paşa da, Kâzım Karabekir'e gönderdiği raporunda Sivas Kongresi'nde, Amerikan Mandaterliğinin istenmesi gerektiği üzerinde durmuştur.[64] Kâzım Karabekir Paşa da aldığı bu haberleri, Mustafa Kemal Paşaya aktarırken 21 Temmuz 1335(1919) tarihinde İstanbul'dan alınan bilgilere göre, Türkiye'nin Amerikan Mandaterliğini kabul ettiğini, Ermenistan fikrinin imkansızlığının Amerika tarafından kabul edildiğini bildirmiştir.[65] Ali Fuat Paşa 15 Ağustos 1335(1919) tarihli telgrafında; Ahmet İzzet Paşa ile görüştüğünü, bu görüşmede Ahmet İzzet Paşanın; "Amerikan heyetlerinin düşüncesine göre, Anadolu'daki Kuvay-i Milliye Amerikan mandasını talep ederse, Amerika Birleşik Devletleri tarafından kabul edilebileceğini, kendisinin de Amerikan mandaterliğinin talep edilmesinden yana olduğunu" söylemiştir."[66]

Amerikan mandası isteyenler arasında sıkça bu konuyu gazetesine taşıyan biri de, Türk basın delegesi Rauf Ahmet Beydir. O görüşlerini iki noktada toplamıştır:

Birincisi; İstanbul merkez olmak üzere, Edirne'yi de içine alan Anadolu'dan oluşan bir devletin kurulması.

İkincisi; Kurulacak bu devletin herhangi bir felakete uğramasını engellemek için, Amerikan korumasının sağlanmasıdır, demiştir.[67]

Vakit Gazetesi başyazarı Ahmet Emin Bey (Yalman); "Türkiye bağımsız olarak kendi başına yaşayamaz, mutlaka güçlü bir ülkenin kontrolü gerekir." Diyerek bu ülkenin Amerika Birleşik Devletleri olabileceğini ileri sürmüştür.[68]

64. Falih Rıfkı Atay, **a.g.e.**, s. 184-185.
65. **ATAZB-1**, Klasör no: 1, Dosya no: 2, Fihrist no: 28.
66. **ATAZB-1**, Klasör no: 4, Dosya no: 9, Fihrist no: 38(1-2).
67. Celal Bayar, **a.g.e.**, s. 1882.
68. Aptülahat Akşin, **a.g.e.**, s. 32.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'dan Kara Vasıf Bey de; çoğu kişinin Amerikan Mandası istediğini, çünkü Fransız Albayı Mojen'in Dörtler konferansında Türkiye'nin birkaç bölgeye bölüneceğini, bunların da ayrı ayrı devletlere verileceğinden bahsettiğini, söylemiştir.[69]

Diğer yandan Bekir Sami Bey de, 25 Temmuz 1919 tarihinde Amasya'dan Üçüncü Ordu Müfettişliği kanalı ile, Mustafa Kemal Paşaya gönderdiği telgrafında ".... İstiklâlin gerekli ve arzu edilen olduğunu, ancak tam istiklâlin zor olduğunu, birkaç vilâyetle sınırlı kalacak istiklâlden ise, mandater tam bir ülkenin daha iyi olacağını bildirerek, bu ülkenin Amerika olduğunu, bütün milletin bu görüşünü Wilson'a, Senato'ya ve Amerikan Kongresi'ne bildirmesi gerektiğinden" bahsetmiştir.

Mustafa Kemal Paşa bu telgrafı okurken Mahzar Müfit ve Rauf Orbay yanındadır. Mazhar Müfit Mustafa Kemal'in tepkisini şöyle dile getirir: "Mustafa Kemal'in sigarayı arka arkaya yaktığını, sinirlendiğini ve ne garip, Bekir Sami Bey de Amerikan Mandası'nın kabulünü iltizam ve tavsiye etmekten başka çare bulamıyor diyerek, devamında Mustafa Kemal'in şöyle dediğini söyler: "Oh ne ala, mücadele yerine Manda'yı kabul edeceğiz ve rahata kavuşacağız, bu ne gaflet, ne körlük ve hatta ne budalalık. İstanbul'dakilerden biri de çıkıp, Ya istiklal Ya ölüm! diyemiyor."[70]

Yine Mazhar Müfit'in ifadesiyle Mustafa Kemal Paşa şöyle demiştir; "Biz muvaffak olacağız. Buna şüphem yok. Acaba zafere kavuştuğumuz ve memleketi kurtardığımız zaman, bunu savunan insanlar hiç olmazsa utanma hissini duyabilecekler mi? Bütün bu Efendilerin, Paşalar Hazeratı'nın, Sadrazam'ın, Padişah'ın isteği; şahsî rahatlık ve emniyet temininden ibarettir. Ne milleti, ne vatanı ne istiklâli düşünüyorlar. Rahat yemek ve içmekten, huzur içinde ve mevkilerinde kalmaktan başka hiçbir emelleri yok. Kurulacak hükûmet Amerika'nın tesirinde olmayacaktır. Eğer bunu Amerika'dan talep ederseniz, meşruiyetin bekası laftan ibaret olur, demiştir."[71]

69. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. 2, İstanbul 1991, s. 100.

70. Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Ankara, 1988, s. 178.

71. Mazhar Müfit Kansu, **a.g.e.**, s. 180-182.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Beye göndermiş olduğu şifre telgrafta; Doğu Anadolu Kongresi'nde tüm milletin istiklâlinin savunulduğunu, tam anlamı belli olmayan Amerikan mandaterliğinden bahsetmenin sakıncalı olacağı, o yüzden birtakım noktaların açıklanmasının gerekli olduğunu söylemiştir.[72]

20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa da 16 Temmuz 1335(1919) tarihli telgrafında; Mustafa Kemal Paşaya, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rusların genel bir değerlendirmesini yaparak, Amerikan mandaterliği konusunun gündemde olduğundan bahsetmiştir. Bu konunun özellikle İstanbul'da yoğun olarak tartışıldığını belirtmiştir.[73]

Mustafa Kemal Paşa da 20 Ağustos 1919 tarihinde, Ali Fuat Paşanın o ana kadar gönderdiği telgraflara vermiş olduğu cevapta; "Sözü edilen Amerikan yardımı ve Mandasının çok iyi incelenmesi ve ulusal amacımızla karşılaştırılması pek önemlidir. İstanbul da ki çalışma grubunun amacı, ulusun birliğini, ülkenin bütünlüğünü, bağımsızlık ve egemenliğin sağlanması yönünde anlatıldığına göre, Amerikan mandasına girilince bu amaç dokunulmaz olarak kalabilir mi?

Ulusal isteğe bağlı ve uygun olmayan kararlar hiçbir zaman ulusça tanınmayacağından, ulusun ve ülkenin alın yazısından ulusal duyuncu yansıtmaktan başka hiçbir niteliği olmayan ödevimizi yapabilmek için, ulusal isteğin belirip birleşmesini beklemeden, hiçbir işte yetkili görünmemiz doğru değildir. Bundan ötürü, bizim yabancılarla ilişki ve bağlantı kurmamızın, kongre kararlarına dayanarak ulus adına yapılmasını yeğlemekteyiz. Çok şükür ülkemizdeki ulusal akımın iyice gelişmesi, kökleşmesi ve güçlenmekte oluşu, bizleri hep bu amaca çekiyor ve çağırıyor.

Şurası da göz önünde tutulmalıdır ki, ulus ve ülke geleceği konusunda Amerika yada herhangi bir devletle anlaşmaya yetkili olabilecek bir hükûmet, ancak ulusal egemenlik ilkesini ve bir ulusal kurulun varlığını benimseyerek, ona dayanma yolunu tutan hükûmettir. Bu nedenle, hükûmeti oluşturacak kişilerin kesinlikle bu nitelikte olmaları gerekir. Bizce böyle

72. Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. 1, İstanbul, 1996, s. 91.
73. **ATAZB-1** Klasör no: 4, Dosya no: 9, Fihrist no: 27(1).

Levent Şahverdi Arşivi

olduğu gibi sizin oradaki çalışmalarınızın da bu doğrultuda olması gerekir." demiştir.[74]

Bütün bu söylediklerimizi ve Amerikan mandası konusunda İstanbul grubunun düşüncelerini aslında en iyi Halide Edip (Adıvar)' ın 10 Ağustos 1919 tarihinde, Mustafa Kemal Paşaya göndermiş olduğu çok geniş izahatlı mektubu açıklamaktadır. Bunu özet olarak alırsak şöyle denilmiştir; "Memleketin siyasî durumu oldukça kritik bir durumdadır. Kendimize bir istikamet tâyini için, Türk milletinin zarını atıp müspet bir vaziyet alma zamanı ise geçmek üzere bulunuyor.

Fransa Suriye de kaybettiklerini Türkiye den telafi etmek istiyor. İtalya emperyalist niyetini Anadolu da görüyor. İngiltere güçlü ve bağımsız Müslüman Türkiye'yi Müslüman sömürgelerinden dolayı sakıncalı görüyor. " Diyerek Ehven-i Şer olarak gördüğü Amerikan Mandaterliğinin sebeplerini şu şekilde açıklamıştır:

"1- Hıristiyan azınlıkların güçlü devletler yolu ile baskı kurmasını engellemek ve patrikhanenin siyasî imtiyazlar isteğine karşı durabilmek.

2- Birbirini yok etmeye çalışan menfaat hırsızlığına dayanan hükûmetin yerine, milletin kurtuluşunu ve refahını sağlayan bir hükûmetin kurulabilmesi. Bunu sağlayabilecek para, ihtisas ve kudrete sahip değiliz. Bunu bize Amerika Birleşik devletleri sağlayabilir.

3- Dışarıdan gelebilecek tehlikelerin Amerika sayesinde uzaklaştırılması.

4- Şark meselesinin Amerika sayesinde aşılabileceğini" ifade etmiştir.[75]

Mustafa Kemal'in Halide Edip ve İstanbul'dan gelen diğer mandaterci telgraflara cevabı şudur: "İstanbul'dakiler, bizi Amerika'da Wilson'a Senato'ya ve kongreye müracaat ettirmek ve bütün Türk milleti namına istenen bir manda oyununa düşürmek istiyorlar, bu oyuna gelmeyeceğiz."[76]

---

74. Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, Ankara, 1995, s. 131-132.

75. Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. 1, s. 95-98,; Fethi Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 186, Dr. Kadir Kasalak, **Erzurum Kongresi Yapıldığı Günlerde Manda ve Himaye Konusunda Komutanlar Arasındaki Yazışmalar ve Basındaki Tartışmalar**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 8, S. 23(Mart 1991)ayrı basım, Ankara, 1992, s. 404.

76. Mazhar Müfit Kansu, **a.g.e.**, s. 192.

Levent Sahverdi Arşivi

Üçüncü Kolordu Kurmay Başkanlığı'ndan Mustafa Kemal Paşaya, 25 Temmuz 1335(1919) tarihinde gönderilen telgrafta; İstanbul'dan alınan bilgiler aktarılırken, Amerikan mandaterliğinin tahkim edildiği, kendi tercihinin de Amerikan mandaterliği olduğunu, bunu gerçekleştirmek için ise, Amerikalılarla temasa geçilmesi gerektiğini bildirmiştir.[77]

Bütün bu tartışma ve öneriler geçtiği dönemde Erzurum Kongresi'nin 7. maddesi ile tam bağımsızlık savunulmuştur. Buna göre; "Milletimize insani maksatlarla fennî, sınaî ve iktisadî yardımları kabul ederiz. Ancak devletimizin ve milletimizin dahili ve harici istiklâli olmak kaydıyla, yapılacak yardımları memnuniyetle karşılarız. " Denmiştir.[78]

Sivas Kongresi açılmadan önce, İstanbul dan gelen ve millî istiklâl değil bir yabancı devletin himayesi (manda) davasını güden delegeler, Bekir Sami Beyin evinde toplanarak, mandaterliği tartışıyorlardı.[79]

Burada Amerikalı gazeteci Mr. Browne de vardır.[80]

Sivas Kongresi 4 Eylül 1919 da Mustafa Kemal Paşanın konuşmasıyla açılmıştır. Kongrede 5 Eylül'de manda meselesi gündeme gelmiş, önce Mr. Browne ile görüşülüp sonra kongrede görüşülmesine karar verilmiştir.[81]

8 Eylül 1919 da, Pazartesi günü 4. oturumda kongreye İsmail Fazıl Paşa, Bekir Sami ve İsmail Hami beyler tarafından bir muhtıra verilmişti. Muhtıranın konusu Amerikan mandasıdır.[82]

Kongrede İstanbul'dan gelen delegeler(Kara Vasıf, Bekir Sami, İsmail Fazıl Paşa, Hami Bey, Refet Bey gibi) mandaterlik dahilinde konuşmalar yapmışlardır.[83]

---

77. **ATAZB-1**, Klasör no: 4, Dosya no: 9, Fihrist: 30(1-5).
78. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1988, s. 100.
79. Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, C. 2, İstanbul, 1966, s. 124.
80. Konu hakkında geniş bilgi için Dr. Deniz Bilgen, Milli Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L. E Browne'nin Türkiye'deki izlenimleri, Sivas Kongresi'ne katılması, **Sivas Kongresi 1. Uluslararası Sempozyumu**, Sivas, 2002.
81. Hüsrev Gerede, (Haz: Sami Önal), **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, İstanbul, 2002, s. 75.
82. Sivas Valiliği (Komisyon), **Atatürk Sivas'ta**, Sivas, 1981, s. 48.
83. Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Ankara, 1986, s. 47.

Levent Şahverdi Arşivi

9 Eylül 1919 tarihinde manda konusunda söz alan Rauf Bey Amerikan mandasının gerekliliğini anlatmış ve Amerika'dan bir heyet davet edilmesi gerektiğini önermiş, bu da kongrede kabul edilmiştir.[84] Kararda Sivas Millî Kongresi'nin, Birleşik Amerika Devletleri Ayan Meclisi'nden bir heyeti, Osmanlı Devleti'nin her köşesini gezip inceleme yapmak üzere gönderilmesi ve bu komitenin menfaat ilişkisi olmaması, tarafsız olarak değerlendirme yapılması istenmiştir. Bu incelemenin Osmanlı Devleti'nin nüfus ve arazisi hakkında karar verilmeden yapılırsa, yanlış bir karar alınmaz, denmiştir.[85]

Kongrede en ilgi çeken sima ise, genç bir tıbbiyeli öğrenci olan Hikmet Beyin tam bağımsızlık noktasındaki çabasıdır.[86]

Atatürk; Sivas Kongresi'nde Amerikan Mandası taraftarlarının ne kadar kalabalık olduklarını ve yoğun çaba sarf ettiklerini görünce, kongreyi amacına ulaştırabilmek için gayet ustaca bir yol izlemiştir. Çünkü bilindiği üzere Sivas Kongresi, Amasya Genelgesi ile toplantıya çağrılmış idi. Gerçi Atatürk Amasya Genelgesi'nin ruhu demek olan "Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" ilkesi başta olmak üzere "Millî iradeyi hakim ve Millî kuvvetleri etkin kılmak esastır" gibi, vatanın bölünmez bütünlüğünü ve Millî iradenin egemenliğini, milletin bağımsızlığını esas alan ilkeleri ve düşünceleri, Erzurum Kongresi'nin kararları haline getirmiş idi. Ancak Erzurum Kongresi yerel bir kongre, Sivas Kongresi ulusal bir kongre idi. O yüzden ilk etapta konuşmacıları sabırla dinledi ve sonra gerekli cevabı verdi.[87] Cevabında ortaya çıkan sonuç ise; "Kayıtsız şartsız tam istiklâl" dir.

Bizim bazı aydınlarımız Amerikan mandacılığını bu şekilde savunurken, Amerikalılar Anadolu'daki Ermenilerin peşindedir. İşte bunlardan biri Amerikalı Miss Suckot adında bir kadın. Diyarbakır'dan Silvan'a gitmiş ve

84. Uluğ İğdemir, **a.g.e.**, s. 74.
85. Kemal Atatürk, **Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C. 14, Ankara, 1991, s. 65.
86. Mehmet Alpargu, *"Sivas Kongresi'nde Bir Portre Tıbbiye Temsilcisi Hikmet Bey"*, **Sivas Kongresi I. Uluslar arası Sempozyumu**, Sivas, 2002.
87. Reşat Genç, *"Yeni Mandacılık Eğilimleri"*, **Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu**, Sivas, 2002, s. 89.

Levent Sahverdi Arşivi

Beşiri ilçesine dönmüştür. Kadının amacı Ermeni köylerinde Ermeni nüfusunu tespit etmektir. Mustafa Kemal Paşa 19 Haziran 1919 da bunu Erzurum Valiliği'ne bildirmiştir.[88]

Yine Sivas Vali Vekili Hasbi Bey tarafından 10. 06. 1335(1919) tarihinde verilen bilgide, patrikhaneden iki Ermeni gönderilerek İngiliz ve Amerikan subayları tarafından Ermenilerin silâhlanmakta olduğunu bildirmiştir.[89] Diğer bir Sivas vilâyeti kaynaklı 28 Mayıs 1335(1919) tarihli telgrafta ise Ermenilerin Amerikalılarla birleşerek işgalde bulunacakları söylentilerinin olduğu, ancak bu konuda kesin malumat alınmadığından bahsedilmiştir.[90]

Sonuç

Osmanlı Devleti yeni çağla birlikte batı da başlayan sanayi devrimini takip edememiştir. Bu yüzden Dünya'daki ekonomik, sosyal, siyasî ve askerî gelişmelerin dışında kalmıştır. Diğer yandan II. Viyana bozgunu ile başlayan yenilgiler, Osmanlı ileri gelenlerinde komplekse neden olmuş, batıya yetişmesi için insan gönderme, batıdan yetiştirmesi için uzman getirme şeklinde bir süreç başlatmıştır. Tabi, yapılan bu girişimlerin hiçbir fayda getirmediği Trablusgarb, Balkan ve I. Dünya savaşlarındaki yenilgileri ile görülmüştür. Batı ya eğitim için gönderdiğimiz insanlar ise döndükleri zaman batının teknolojik gelişmelerini ülkemize taşımanın yerine, Türk toplumunu küçük gören, bu toplumla hiçbir şey yapılmayacağına inanan bir anlayışı getirmişlerdir.

İşte Osmanlının son döneminde ileri gelenler arasındaki genel kanaat budur. Yani "Türk toplumu kendi kendini kurtaracak kapasiteye ve yeteneğe sahip değil" anlayışı hakimdir.

Teşhis konulmuştur. Türk milletini kurtaracak şey, ancak büyük bir devletin mandaterliğidir. Sorun bu devletin hangi devlet olacağı konusudur. Müstemleke mantığındaki bu insanlar, işte bu noktada anlaşamazlar.

88. Mustafa Onar, **a.g.e.**, s. 79.
89. **ATAZB-1**, Klasör no: 2, Dosya no: 5, Fihrist no: 9.
90. **ATAZB-1**, Klasör no: 1, Dosya no: 1, Fihrist no: 5(1-4).

Levent Şahverdi Arşivi

Yoğun olarak gündemde olan devletler ise; İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri'dir.

İngiltere'yi İstanbul da bulunan yönetici kesim desteklerken, Fransa İstanbul'daki görevlileri aracılığı ile, Türk topraklarının tamamında bir Fransız mandater idaresinin kurulması için çalışmıştır. İtalya Paris görüşmeleri sırasında Orlondo aracılığı ile, Anadolu da kendi mandaterliğinde bir idarenin kurulmasını istemiştir. Ancak bu önerisi kesin olarak reddedilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Mandaterliğini isteyenler ise; İstanbul'da bulunan birçok milliyetçi aydın, asker ve bürokrattır. Onlara göre Amerika uzak bir ülkedir, direkt müdahil olamaz. Özgür bir ülkedir sömürgeci olamaz, dinsiz bir devlettir İslâm'a zarar veremez.

Bütün bu düşünceler aslında çaresizliğin, Türk milletine güvenmemenin, Türk tarihini tam olarak idrak edememenin bir sonucu olarak ortaya çıkan düşüncelerdi. Oysa başını Mustafa Kemal Paşanın çektiği Anadolu'daki milliyetçi kanat, Tıbbiyeli Hikmet Bey örneğinde olduğu gibi " Ya İstiklâl Ya Ölüm" diyordu.

Mustafa Kemal Paşaya göre; Bizi korumaya alacak hiçbir devlet bunu karşılıksız yapmazdı. Diğer yandan Anadolu da ortaya çıkan eğilim tam bağımsızlıktı. Bununda mutlaka başarılması gerekirdi.

Mustafa Kemal Paşa bunun mutlaka başarılacağına inanıyordu. O yüzden de Mandaterliğin reddedilmesini istiyordu.

Aslında bu anlayışla bugünde farklı şekillerde karşılaşıyoruz. Bize düşen tüm bu yaklaşımlara karşı, Mustafa Kemal duruşunu göstermektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

HÜSEYİN RAUF ORBAY'IN HAYATI (1880-1964)

Dr. Mustafa ALKAN*

ÖZET

Hüseyin Rauf Orbay, 1880 yılında İstanbul Cibali'de doğdu. Babası Amiral Mehmet Muzaffer Paşa, Annesi Hayriye Rüveyde Hanımdır. Rauf Bey, ilkokulu Cibali İlkokulunda, ortaokulu Trablus Askerî Rüştiyesinde, liseyi Heybeliada Bahriye Okulunda okudu. Rauf Bey, 1899'da teğmen rütbesiyle Deniz Kuvvetlerine katıldı. 1918 yılına kadar değişik savaş gemilerinde görev yaptı. Balkan Savaşları döneminde Hamidiye Akınıyla tanındı. Birinci Dünya Savaşı'nda; İran Cephesi'nde savaştı. Deniz Harbiye Reisliği görevinde bulundu. Savaşın sonunda kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükûmetinde Bahriye Nâzırlığı yaptı. Bu sırada Baş Murahhas olarak Mondros Mütarekesi'ni imzaladı. Türk Kurtuluş Savaşı döneminde; kongrelerden sonra, Heyet-i Temsiliye adına Son Osmanlı Meclisi (Meclis-i Mebusan) toplantısına katıldı. Bu sırada İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürüldü. Malta'dan kurtulduktan sonra, önce Nâfia (Bayındırlık) Bakanlığı, sonra Başbakanlık ve TBMM Başkan Vekilliği yaptı. Cumhuriyet Devrinde; Terakkîperver Cumhuriyet Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. Şeyh Said İsyanı sebebiyle partisi kapatılınca bağımsız kaldı. Atatürk'e karşı tertiplenen İzmir Suikastında ceza aldı. Bu sırada yurt dışında olduğundan 10 yıl yurda dönemedi. Türkiye'ye 1935 yılında döndü. 1942 yılında Londra Büyükelçisi tayin edildi. 1944 yılında emekliliğini isteyerek kamu görevinden ayrıldı. Nihaî olarak, 1964'de İstanbul'da vefat edene kadar, hayatını üniversitelerde ders ve konferanslar vererek ve seyahatlere çıkarak geçirmiştir. Hüseyin Rauf Orbay, Osmanlı'dan Cumhuriyet Devrine uzanan süreçte önemli bir asker ve siyaset adamıdır.

Anahtar Kelimeler

Hüseyin Rauf Orbay, Deniz Kuvvetleri, Hamidiye Akını, Mondros Mütarekesi, Millî Mücadele, Heyet-i Temsiliye.

* Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Levent Sahverdi Arşivi

THE LİFE OF HÜSEYİN RAUF ORBAY (1880 – 1964)

ABSTRACT

Hüseyin Rauf Orbay was born in İstanbul in 1880. His father is Admiral Mehmet Muzaffer Pahsa. His mother is Hayriye Ruveyde Hanım. He went to Cibali Primary School. His Secondary school is Trablus Military School. He attended high school in Heybeliada Navy School. He joined Navy Army as a lieutenant in 1899. He worked on various warship by 1918. He was known by Hamidiye Attack during Balkan Wars era. In First World War, he fiehted in Iranian side. He Worked as a Navy Army Leader. He worked as a Navy Seruent in the goverment that was established after the war. At the same time, he singed Mondros Agreement as cheaf delegate. He attended the Ottoman Assembly on behalf of representitive after the Kongre during Turkish Independence War. Meanwhile, he was exiled by English having being arrested. After he was releived in Malta, at first he worked as Minister of Public Works then he became prime minister and representitive Turkish Great National Assembly. He took part among the founders of the Terakkiperver Republic durin the Republic era. He became independent when his party was abolished because of Şeyh Said Rebel. He was charped with İzmir assassination against Atatürk. At that time, he couldn't return to country being abroad. He returned to Turkey in 1935. He was appointed as a London Embessador in 1942. He left the goverment duty asking his retirement. At the end, until he died in İstanbul in 1964, he spent his following life travelling and giving lectures, conferences in Universities. Hüseyin Rauf Orbay is an important soldier and politician at the time from the Ottoman Empire to the Turkish Republic.

Key Words

Hüseyin Rauf Orbay, Navy Army, Hamidiye Attack, Mondros Agreement, National Struggle, Council of Minister.

Levent Şahverdi Arşivi

"Benim çok muhterem kardeşim ve Türkiye'yi kurtarmakta hakîki mu-în ve zâhir kardeşim Rauf'a"

Mustafa Kemal Paşa[1]

Giriş

Türk Bağımsızlık Savaşı'nda görev yapmış, yeni Türk Devleti'nin temelinin atılmasında yeri olan asker veya bürokrat kökenli devlet adamlarının yetişmesinde iki temel olgu vardır. Birincisi, bunlar Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturacak olan modern okullarda eğitim görmüşlerdir. İkincisi, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü "cehennem değirmeni"nden kurtuluş mücadelesi vererek yetişmişlerdir. Bu mücadeleler, Türk ordusunda görev yapan bir subaya "siyaset adamı formasyonu", siyaset ve kültür adamına da "askerlik formasyonu" kazandırmıştır. En önemlisi de, bunlar kendilerini cemiyet meselelerine öylesine vermişlerdir ki, bu onların ailevî hayatlarını bile etkilemiştir. Meselâ, 1900'lü yıllarda Türk ordusuna katılan bir askerin en az yirmi yılı savaşın içinde geçmiştir. Öyle ki, barış sağlandığında bu cemiyet adamları, bir aile oluşturmak için geç kalmışlardır. İşte söz konusu bu dönemde yetişmiş asker ve siyaset adamlarından biri de, Hüseyin Rauf Beydir. Biz bu araştırmada Rauf Beyin hayatını inceleyeceğiz. Onun bir "cehennem değirmeni" olarak nitelenen siyasî hâtıralarını Feridun Kandemir, "*Yakın Tarihimiz Dergisi*"nin muhtelif sayılarında yayınlamıştı[2]. Bu hâtıralardan hareketle Rauf Beyin biyografisi üzerine bir kaç araştırma yapılmıştı[3]. Biz bu makalede Hüseyin Rauf Beyin hayatını, dönemin diğer önemli siyaset adamlarının hatıraları ile test ederek, yazmaya çalışacağız.

---

1. Atatürk, Büyük Taarruz'dan sonra İzmir'de Rauf Beye verdiği hâtıra resminin arkasına bu notu yazmıştı. Bkz. Sabahaddin Selek, **Milli Mücadele**, I, Işık Matbaası, İstanbul 1982, s. 666, Ek: 33

2. Feridun Kandemir, **Hâtıraları ve Söyleyemedikleri İle Rauf Orbay**, Sinan Matbaası, İstanbul 1965, 208 s. Bu hatıralar daha sonra önce, Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni -Siyasî Hatıralarım-**, (I-II, İstanbul 1993, Eko Ofset, Emre Yayını) adıyla iki cilt halinde, daha sonra da, **Siyasî Hatıralar** (İstanbul 2003: Yaylacıcık Matbaa) adıyla tek cilt halinde tekrar yayınlanmıştır.

3. Erberk İnam, **Rauf Bey**, İstanbul 1965; Kâzım Çavdar, **Cumhuriyetin 50. Yılı Dolayısıyla, Atatürk'ün Silah Arkadaşları**, İzmir 1973, 156 s.; Cemal Kutay, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay**, c. V, İstanbul 1992; Süleyman Ataseven, **Rauf Orbay, Biyografisi**, İzmir 1997, Dokuz Eylül Üni, Y. Lisans Tezi (Yayınlanmamış).

Levent Sahverdi Arşivi

Çocukluğu, Yetişmesi ve Tahsili

Hüseyin Rauf Bey, 1880 (H.1296) yılında[4] İstanbul'un Cibali semtinde doğmuştur. Babası Bahriye Şûrası Başkanı ve Âyân (Senatör) olan Ferik (Amiral) Mehmet Muzaffer Paşa[5], Annesi Hayriye Rüveyde Hanımdı. Rauf Beyin, biri erkek üçü kız dört kardeşi vardı. Babası aslen Çerkez asıllı, annesi Kürt aşiret reislerinden Bedirhan Paşanın kızıdır.[6]

İlk öğrenimini Cibali'deki ilkokulda bitirdikten sonra, Babasının Trablusgarb'a komodor göreviyle atanması üzerine, ailesiyle birlikte İstanbul'dan ayrıldı. Ortaokulu Trablus'ta yeni açılan Askerî Rüştiyede okudu.

Trablusgarb dönüşü, 14 Mayıs 1893'te Heybeliada Bahriye Okulu'nun (İdadî/Deniz Lisesi) birinci sınıfına başladı. 14 Mart 1897'de Harbiye (Şâkirdân) sınıfına geçti. 31 Mart 1899'da Güverte Mühendisi (teğmen) rütbesiyle Deniz Harp Okulu'ndan mezun oldu. *Heybetnümâ Okul Gemisi*'ndeki eğitim ve öğretimden (staj) sonra Deniz Kuvvetleri'ne katıldı. 1905-1911 yılları arasında donanmayı güçlendirme ve geliştirme çalışmaları çerçevesinde, eğitim amaçlı olarak, çeşitli ülkelere yapılan ziyaretlere katıldı[7].

Askerî Hayatı

Hüseyin Rauf Beyin *Heybetnümâ Okul Gemisi*'ndeki stajından sonra *Selimiye Firkateyni*'ne tayin edilmesiyle askerî hayatı başladı. Önce *Selimiye Firkateyni*'nde daha sonra *Garp Vapuru* Seyir Subayı yardımcılığı görevlerinde bulundu. *Mahmudiye Zırhlısı*'nda görevli iken 1 Nisan 1901'de üsteğmenliğe yükseldi. *Hamidiye Torpidosu* ve *Fethiye Gemisi* ikinci komutanlığı görevlerinde bulundu. 23 Nisan 1904'te yüzbaşı rütbesine yükseldi. 24 Ağustos 1904 tarihinde de "*Mesudiye Zırhlısı*"na atandı. Rauf Bey, İngilizce'sinin iyi olması ve bulunduğu görevlerde başarılarıyla dik-

4. Rauf Bey, "Kim kimdir" kitabı için istenen ankette doğum yılını 1881 olarak vermiştir. Bkz. F. Kandemir, **a.g.e.**, s. 14

5. Mehmet Muzaffer Paşa, Osmanlı Deniz Kuvvetleri komutanlarındandı. Meşrutiyet'in ilânına kadar Bahriye Şûrası'nda görev yaptı. Daha sonra Bahriye Muhâkeme Dairesi Reisi ve Âyân Azalığı görevlerinde bulundu. Bkz. E. İnan, **a.g.e.**, s. 4.

6. R. Orbay, **a.g.e.**, II, s. 190; "Çerkez asıllı" olduğuna dair bkz. S. Selek, **a.g.e.**, I, s. 667.

7. **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)**, c. III. TBMM Vakfı Yayınları, No: 6, s. 880-81.

Levent Şahverdi Arşivi

kati çekmesi itibariyle, bu sırada ABD'nin *Kramp* tezgahlarında inşâ edilen "*Abdülmecid Kruvazörü*"nü Amerikalı gemici Bucknam Bey ile İstanbul'a getirmişti. Başarılı bir denizci olan Bucknam Beyi İkinci Abdülhamid "Paşalık" rütbesi vererek Osmanlı hizmetine aldı. Rauf Bey de Bucknam Paşanın tercüman ve yardımcısı olarak görevlendirildi. Rauf Bey, iki yıl süren bu görevi boyunca Bucknam Paşa ile yakın dostluk kurdu ve bir çok görev gezisine çıktı. Meselâ, 1905'te taşıt gemileri satın alması, gemi inşâ tezgâhlarını ve deniz altı gemilerini incelemesi için önce İngiltere'ye, daha sonra da Amerika'ya gönderildi. Dönüşünde, Yemen Harekâtı sırasında Kızıldeniz'de faaliyette bulunan Osmanlı donanmasında görevlendirilerek, Ahmed İzzet Paşanın mâhiyetinde çalıştı. 28 Ocak 1906'da *Âsâr-ı Tevfik Zırhlısı*'nda görevlendirilerek, Almanya'nın Kiel Tersanesi'nde onarılıp yenileştirilen bu gemiyi yurda getirecek subaylarla Almanya'ya gönderildi. Bu geziler süresince Rauf Bey gemicilik bilgi ve tecrübelerini daha da ilerletmiştir[8]. Bu arada 8 Ocak 1907'de *solkolağalığa* (kıdemli yüzbaşı) terfi etti. 2 Mart 1907'de *Peykişevket Torpido Kruvazörü* komutanlığına atanarak, Sisam Ayaklanması'nı bastırmaya memur filoda yer aldı. 13 Kasım 1907'de *sağkolağası* (ön yüzbaşı) olarak 31 Mart Ayaklanması sebebiyle İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nun faaliyetlerine katıldı. Bu harekât sırasında Rauf Bey ile Mustafa Kemal'i Cemal Bey (Paşa)[9], İsmet Bey (İnönü) ile de Kazım Karabekir tanıştırmıştı[10]. 5 Mayıs 1909'da *Hamidiye Gemisi* komutanlığına atandı. Hamidiye ile Arnavutluk Ayaklanmasının bastırılmasında rol oynadı. Aynı yıl *Tuna Milletlerarası Su Yolu Komisyonu*'nda Türkiye temsilcisi olarak görev yaptı. 7 Mayıs 1910'da tahta çıkan İngiltere Kralı Beşinci George'un taç giyme törenine katıldı. Bu münasebetle yapılan deniz resmî geçidinde Türk Donanmasını temsil etti. 1911 Türk-İtalyan Savaşı'nda Trablusgarb'a ikmâl sevkıyatında görev aldı[11]. Balkan Savaşları döneminde adını tüm dünyaya duyuracağı *Hamidiye Kruvazörü*ne tayin edildi.

8. E. İnam, **a.g.e.**,s. 6
9. Ali Fuad Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, Anka Ofset, İstanbul (Tarihsiz), s. 167.
10. Kâzım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)**, İstanbul 1982, s. 434-41.
11. İsmet Parmaksızoğlu *"Hüseyin Rauf Orbay"*, **Türk Ansiklopedisi**., c. 25, İstanbul 1977, s. 458.

Levent Sahverdi Arşivi

Hamidiye Akını

Hüseyin Rauf Bey, Balkan Savaşlarında *Hamidiye Kruvazörü* komutanı olarak, Karadeniz ve Akdeniz'deki akınlarıyla tanınmıştır. Aralık 1912 - Eylül 1913 tarihleri arasında Varna, Draç, Şinkin baskınlarıyla, Balkan bozgunundan doğan moral çöküntüsünü nispeten telâfi etmeye çalışmıştır. Bu başarılardan dolayı Türk kamuoyunda "*Hamidiye Kahramanı*" olarak tanınmıştır.[12]

"*Şüphe yok ki ben, Koca Barbaros'un bir dümen neferi dahî olamam*" diyen Rauf Bey, "20. yüzyılın son büyük akıncılık harekâtını" gerçekleştirmiştir. *Hamidiye Kruvazörü* komutanı olarak, Çanakkale'den akıncı seferine çıkar çıkmaz, Şira'yı bombardımana tuttu. Yunan bandıralı *Makedonya Gemisi*ni batırdı, harp levâzımı yapan barut fabrikası ve benzeri hedefleri vurdu. Yunanlılara sadece ve sadece harp edenlerle savaştığını ilân ile "eğer siz muhârip olmayanlara dokunursanız, baştanbaşa bütün sahillerinizi yıkarım" ikâz ve tehdidinde bulundu.

Şira bombardımanından sonra Ege Denizini geçen Rauf Bey, Yunan donanmasının yeni ve kuvvetli gemisi olan *Averoff Zırhlı Kruvazörü*nü peşinden sürükleyerek etkisiz hâle getirmek için Akdeniz'e açıldı. Ancak Yunan komutanı Amiral Konduryatiş, *Averoff*'u Çanakkale Boğazı önünden çekmedi.

Hamidiye, Akdeniz'in Trablusşam, Suriye, Mısır ve Hicaz kıyılarını takip ederek, Yemen'in Hudeyde iskelesine kadar gitti. Buralarda *Hamidiye*'yi Türk denizciliğinin bir sembolü sayan Müslümanlar, çok büyük sevgi gösterilerinde bulundular. Kruvazörün tüm ihtiyaçları uğranılan İslâm beldeleri tarafından karşılandı.[13]

Kızıldeniz'den tekrar Süveyş yoluyla Akdeniz'e çıkan Rauf Bey, Sicilya ve Malta'dan sonra Adriyatik'e yöneldi. 27 Şubat 1913 günü *Laros*

12. **Türk Parlemento Tarihi**, *s. 880*

13. İsmet Bey (İnönü), Yemen hâkimi İmam Yahya ile görüştükten sonra geri dönerken Beyrut Limanı'nda Hamidiye Kruvazörü ile karşılaştığını belirtmekte ve "Kumandan Rauf Beye buluşmak gerçekten bir bahtiyarlıktı" demektedir. İsmet İnönü, **Hatıralar**, I, (Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek), İstanbul 1985, s. 78

Levent Şahverdi Arşivi

isimli bir Yunan gemisini batırdı. Alınan malûmât gereği, Yunanların harp sevkıyâtları yaptıkları Şinkin Limanı bombardımana tutuldu. Rauf Bey bu bombardıman ânını hâtıratında şöyle anlatıyor: "*Yunanlar harp sevkıyâtlarını Şinkin'den yapıyorlarmış. Limanı 3500 metreden ateş açtım. Bombardıman müthiş panik yarattı. Asker, top, cephâne hatta uçak yüklü gemiler, iç limana kaçmak istiyor, askerler kendilerini denize atıyorlardı. Tam bir ana baba günüydü. Yarım saat süren bombardıman sonunda, Şinkin'de bütün askerî hedefler tahrib edilmişti. Burada bizi İşkodra'da muhâsara etmede kullanılacak savaş malzemesinin yüklendiği sekiz Yunan gemisi de vardı*".

Şinkin baskınından sonra Adriyatik'ten Akdeniz'e açılan Hamidiye, 6 Eylül 1913'de halkının coşkun gösterileriyle Çanakkale önlerine geldi.[14]

Birinci Dünya Savaşı'nın başında Cemal Paşa ile Almanya'ya giden Rauf Bey, Alman İmparatoru Wilhelm'e takdim edildiğinde İmparator, ilk söz olarak, "*sizin Hamidiye harekâtınızı alâka ile takip ettim. Bizim Emdem de sizi taklit etmek istedi fâkat muvaffak olamadı, yolda battı*» demiştir.[15]

Rauf Bey, Hamidiye Harekâtı ile Balkan Savaşı'nın en zor günlerinde Türk halkının moralini yükselterek Yunan ordusunu Selânik cephesinde tuttu ve ayrıca Sırbistan'ın yardımına engel oldu. Yunan donanmasını özellikle en büyük gemileri *Averoff Zırhlısını* âdeta hareketsiz bıraktı. Bu başarısı sebebiyle Rauf Bey kamuoyunda *Hamidiye Kahramanı* olarak adlandırıldı. Devlet "*Hamidiye Kruvazörü Hümâyunu*" adını taşıyan bir madalya ihdas etti. Bu arada Rauf Bey, 2 Temmuz 1913'te daha dönüş yolunda iken (İzmir) *binbaşılığa* terfi ettirildi. Rauf Bey, *Hamidiye Gemisi* komutanı olarak görevine o yılın sonuna kadar sürdürmüştür.[16]

Birinci Dünya Savaşı'ndaki Faaliyetleri

Hüseyin Rauf Bey, 8 Ocak 1914'de İngiltere'de inşâ halinde bulunan *Sultan Osman Zırhlısı* komutanlığına tayin edildi. Birinci Dünya Sava-

14. E. İnam, **a.g.e.**,s. 118.

15. R. Orbay, **a.g.e.**,I, s. 28.

16. **Türk Parlamento Tarihi**, s. 880-81; E. İnam, **a.g.e.**,s. 65; Fethi Okyar, Hamidiye Harekâtını, "Balkan savaşlarında yaşanan tek istisna başarı" olarak nitelemektedir. Bkz. **Üç Devirde Bir Adam** (Yay. Haz. Cemal Kutay), Dilek Matbaası, İstanbul 1980; s. 189.

Levent Sahverdi Arşivi

şı'nın başlaması sonucu, İngiltere savaşa henüz katılmadığı halde bu gemiye el koymuş ve teslim etmemişti. Rauf Bey bu olayı hatıralarında şöyle anlatmaktadır:

"Sultan Osman sivarisi olarak üç aydır Londra'da bulunuyordum. İlk önce Brezilya Hükûmeti adına Armstrong tezgâhlarında inşâ edilmişken bu hükûmetle Şili ve Arjantin'in donanma yapmamak hususunda aralarında anlaşmaları üzerine hükûmetimiz tarafından satın alınmıştı. 'Sultan Osman' ismi verilen bu dretnotu teslim alıp memlekete götürecek olan bin kişilik mürettebât ve askerim de, Reşit Paşa Vapuru ile İngiltere'ye gelmişti. Geminin son taksiti olan yedi yüz bin lira da ödendi. 2 Ağustos günü gemi teslim edilecekti. Sancağımızı çekme töreninden yarım saat önce İngilizler Sultan Osman'a el koydular.

İngiltere, 'Sultan Osman'dan sonra, Reşadiye Dretnotumuzla, gene orada Şili Hükûmeti nâmına inşâ edilmişken hükûmetimiz tarafından satın alınması kararlaştırılıp, pazarlığı da yapılmış olan iki torpido destroyerine de el koydu. Biz de çaresiz, Reşit Paşa Vapuru ile İstanbul'a dönmek üzere hareket ettik".[17]

Rauf Bey İstanbul'a geldiğinde Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde kısmî seferberlik ilân edilmiş, Meclis-i Mebusân padişah tarafından dağıtılmış, ülkede bir savaş havası esiyordu.

Enver Paşayı Harbiye Nezareti'ndeki makâmında ziyaret eden Rauf Bey, Türkiye'nin Afganistan temsilcisi olarak görevlendirildiğini öğrendi. Ayrıca Rauf Beyden Almanya'nın temsilcisi Fon Vas Muss'u da birlikte götürmesi istendi. Bu görevin temel amacı, Afganistan halkını İngilizlere karşı ayaklandırmaktı.

Askerî bir heyetle birlikte Halep'e giden Rauf Bey, bir ay kadar burada kaldı. Bu sırada Birinci Dünya Savaşı'na girişimiz duyuldu. Afganistan'a İran'dan geçmek gerekiyordu. Oysa İran'ın o zamanki durumu, değil boydan boya geçmeğe, adım atmağa bile müsait değildi. Fon Vas Muss'u ba-

17. E. İnam, a.g.e.,s. 65-67.

Levent Şahverdi Arşivi

şından savan Rauf Bey, Türk-İran sınırındaki Mendeli Kasabası'nda beklemeğe karar verdi. Enver Paşaya İran'ın kuzeyine hakim olan Ruslar ile güneyine hâkim olan İngilizlerden bahisle, bir mektup yazıp, Afganistan'a geçmesinin imkânsızlığını anlattı. Buna karşılık Enver Paşa "Bulunduğu yerde kalmasını ve Güney İran Başkomutanı olarak, İngilizleri o bölgeden çıkartmasını" emretti. Rauf Bey Kirmanşah'taki İngiliz ve Rus konsoloslarının kışkırtıp, üstlerine saldırttıkları İranlı Sencanî Aşiretini, komutasındaki Türk birliklerinin taarruzlarıyla geri püskürttü. Daha sonra Kırmanşah'a kadar dayandı. Krind mevkiinde karargâh kurarak, bir yıl burada her türlü tehlikeye karşı göğüs gerdi.[18]

Afganistan'a geçmenin imkânsız olduğunu merkeze bildiren Rauf Bey, askerleriyle birlikte Kerkük'e gitti. Bu sırada *yarbaylığa* terfi etti (4.10.1915). Bahriye Erkân-ı Harbiye Reisliği'ne tâyin edilince İstanbul'a döndü. Alman Amirali Şason'un Bahriye Nezâreti'ni kayıtsız şartsız idaresine almasına engel olan Rauf Beye, Şason türlü iftiralar attıysa da, Enver Paşa gerekli cevaplarla kendisini susturmuştur[19].

Rauf Bey, 1917 yılı içinde, Bahriye Nâzırı Cemal Paşa ve Müsteşar Vâsıf Bey ile birlikte, Alman İmparatoru Wilhelm'i ziyaret amacıyla Almanya'ya gitti. Dönüşte, 28 Eylül 1917'de *albaylığa* (kalyon kaptanı) yükseldi. Savaş boyunca Deniz Kurmay Başkanı sıfatıyla bu görevde kaldı. 1917 Rus Devriminden sonra Kopenhag'da yapılan toplantıya Türk Heyeti Başkanı olarak katıldı. Daha sonra da, Brest Litovsk Barış Konferansı'nda Deniz Kuvvetleri delegesi olarak Osmanlı'yı temsil etti. Savaşın sonunda, Talat Paşa Kabinesinin istifa etmesiyle, yeni kurulan Ahmet İzzet Paşa Kabinesinde, özellikle mütâreke koşullarını araştırmak için, Bahriye Nâzırlığına getirildi[20]. Bu nezâret görevi ile Rauf Beyin askerî hayatı sona ermiş, siyasî hayatı başlamıştır.

---

18. Rauf Bey, "Heyet-i Seferiyesi"ndeki subayların İran ordusu'nun çekirdeğini oluşturmak üzere İranlıların emrine verilmesi teklif edildi. Bkz. **Genel Kurmay Askerî Tarih Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi** (ATASE), 195, Dosya: 250/825, Fihrist: 13, 15; Buradaki Müfreze için bkz. İsrafil Kurtcephe- Mustafa Balcıoğlu, *"Rauf Bey Müfrezesi"*, **OTAM.**, Sayı: 3, (Ankara 1992), s. 247-69.

19. E. İnam, **a.g.e.**,s. 69.

20. **Türk Parlamento Tarihi**, s. 881; Parmaksızoğlu, **a.g.e.**,s. 458.

Levent Şahverdi Arşivi

Siyasî Hayatı

Mondros Mütarekesinden önce Osmanlı Devleti'nin kaderi Sadrazam Talat Paşanın konağında görüşülüp çare aranıyordu. Memlekette İttihât ve Terakkî Partisi'ne karşı büyük tepki vardı. Yeni Padişah'ın İttihâtçılara karşı olduğu biliniyordu. Bu hakikatlerin ışığı altında, İttihât ve Terakkî'nin rakipsiz lideri Talat Paşa arkadaşlarına bulduğu çareyi şöyle açıkladı.

"*İttihat ve Terakkî Partisi'ni feshedeceğiz, arkadaşlarımız yeni bir adla siyasî hayatlarına devam edebilirler. Memleketteki bu şartlar altında adâlet âciz ve âtıl kalır. Arkadaşlar içinde, vaziyet normalleşinceye kadar memleketi terk edenler olabilir: Fakat İttihât ve Terakkî'nin reisi olarak ben, kalarak iktidarımızın ef'âlinin hesâbını ayrıntılarına kadar vereceğim. Padişaha şartlı olarak istifamı vererek, Dahiliye, Mâliye ve Mukadder Mütârekede Heyetimize riyâset etmesi için Hüseyin Rauf'a Bahriye nâzırlığının verilmesini isteyeceğim. Arkamızda, hangi siyasî hareket iktidâr olursa olsun değerlerinden istifade edilecek kıymette insanlar bırakıyoruz. Göreceksiniz, Bunlar bedbîn, nevmîd, çâresiz kalmayacaklar, el ele vererek, memleketi kurtaracaklardır*".[21]

"Ben kalacağım" diyen Talat Paşa kalmadı, kalamadı. İttihât Terakkî Partisi kendisini feshetti. Padişah Vahidettin, Talat Paşanın istifası için ileri sürdüğü şartları kabul etti.[22]

Sadrazam Ahmed İzzet Paşa, Bahriye Nâzırı Rauf Beye müttefikler ile mütâreke imkânlarını araştırması talimâtını verdi. General Townshend'ın aracılığı ile Osmanlı delegesinin başında baş murahhas olarak Mondros Mütarekesini imzaladı.[23]

Baş Murahhaslık Görevi

Tarih: 30 Ekim 1918, günlerden: Çarşamba. Yer: Ege Denizi'nde, Yunan kıyısındaki Mondros Limanı'ndaki İngiliz Agememnon Savaş Gemisi,

---

21. Cemal Kutay, "*Milli Mücadele'nin Gerçek Öncüleri ve Arkadan Gelenler*", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı: 3, İstanbul, Mart 1987, s. 21.
22. Kutay, a.g.m., s. 21
23. R. Orbay, **a.g.e.**, I, s. 58-64

Levent Şahverdi Arşivi

taraflar: Birinci Dünya Savaşı Galipleri adına, Müttefik Kuvvetleri Akdeniz Başkomutanı İngiliz Amirali Sir Arthur Galthrope, Osmanlı İmparatorluğu adına Bahriye Nâzırı Hüseyin Rauf Bey[24] ve iki tarafın delegeleri.

Konu ise, müttefikleriyle yenik duruma düşmüş olan Osmanlı Devleti, galiplerin mütâreke şartlarının bildirilmesi ve kabulü halinde anlaşmanın imzalanması.[25]

3 Temmuz 1918'de Beşinci Mehmed Reşad'ın yerine geçen Altıncı Mehmed Vahideddin, 29 Ekim 1918 sabahı Rauf Beye son talimâtını şöyle veriyordu:

"*Ülkenin içinde bulunduğu hâli çoklarından iyi biliyorsunuz. Size en geniş anlamı ile mutlak yetki veriyorum. Elinizden geldiğince emek vererek şartların en hafifi ile, fakat kesinlikle silahların bırakılması anlaşmasını imzalayınız. Yazışmalar ve soruşmalarla zaman harcamayınız. Geçen her saat zararımıza işlemektedir. Sonucu gerekiyorsa İngilizlerin telsizlerinden faydalanarak Mâbeyn-i Hümâyunumuza bildiriniz*".

Hüseyin Rauf Beye İngiliz Amirali Galthrope, karşısına oturmasından sadece üç saat sonra buz gibi edâ ile yirmi beş maddelik bir anlaşma metni uzatmıştı.

Kendisine uzatılan mütâreke metnini incelediğinde, bütün askerlik ve siyasî hayatının en sıkıntılı ve küçük düşürücü ânıyla karşı karşıya kaldı. Bu metni millet ve devlet adına imza atmaktan zor ve düşündürücü bir durum olamazdı.

Rauf Bey, incelemek için zaman istedi. İngiliz amirali, şerefli hizmet geçmişini çok iyi bildiği Türk denizcisinin, bu vakarlı ve mantıklı çıkışını sükûnetle dinledi. Gâlip olmanın ve Hamidiye Karamanını böyle bir çaresizlik içinde bırakmanın verdiği gururla şu cevabı verdi:

"Elimizdeki maddelenmiş şartlar kayıtsız şartsız yerine getirilecektir: Bu bir teklif değil, karardır...".

---

24. Osmanlı Heyeti; Rauf Bey, Reşad Hikmet, Yarbay Sadullah ve Sekreter Ali Fuad (Tükgeldi)'dan oluşuyordu. Heyetin seçimi tartışmaları için bkz. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1951, TTK Basımevi, s. 151; **Türk İstiklâl Harbi**, c. I, Genel Kurmay Harp Tarihi Yayını, s. 31-32.

25. Cemal Kutay, **İstiklâl Savaşı'nın Maneviyât Ordusu**, İstanbul 1977, s. 15.

Levent Şahverdi Arşivi

Durumu Padişah'a ve Bâb-ı Âli'ye bildiren Rauf Bey cevap "evet" gelince, mütârekeyi imzaladı[26]. Kendisinin siyasî hayatını gölgeleyen bu mütâreke, Osmanlı Devleti açısından Birinci Dünya Savaşı'nı tam bir yenilgiyle sona erdiriyordu. Geride her alanda hürriyet ve bütünlüğü zedeli, yarı sömürge durumuna düşmüş bir ülke bırakıyordu.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanışını Rauf Bey hatıralarında şöyle tasvir etmektedir:

"*Müttefiklerimiz teslim olmuşlardı. İleri safhalarda savaşan ordularımız ihânet yolunu seçen azınlıkların tehdidi altında idiler. Savaş malzememiz kalmamıştı. Hazine boştu. Düşmanlarımız kuvvelerini üzerimize yığmışlardı. Bütün vatanı istilâdan kurtarabilmek için mütârekeyi bir an önce imzalamaya mecbûr ve mahkûmduk. Neyi kurtarabilirsek kurtaracak, istiklâlimizi elimizde kalabilmiş olanlara dayandırabilecektik.*

Amiral Galthrope, hazırlanmış metni önümüze koydu. İmza için nu'ayyen bir zaman bırakılmıştı. Şeklin muhâfazası için ileri sürülen zamanın gecikmesi sadece düşmanlarımızın lehine idi. Birbirlerine güvenleri olmayan müttefikler, barış görüşmelerinde kendi lehlerine mümkün olanı koparabilmek için dikkatli ve hassas idiler. Bu sebeple var güçlerini harcayarak daha çok ilerlemek ve özellikle stratejik noktaları kendi ellerinde bulundurmak emelinde idiler. Şartların ağırlığı ile o derece perişandım ki, İstanbul'dan ayrılmadan önce Sadrazam İzzet Paşa ile mütârekenin bir an önce imzası ve bu sûretle düşman kuvvetlerinin ilerleyişinin durdurulması noktasında mutâbık olmakla beraber telsizle maddeleri bildirdim. Cevabın mâhiyetini idrâk etmekle beraber daha çok ruhî sebeplerle sorduğum soruya müspet cevap geldi. Yaşlı gözlerle ve izâhı imkansız olan hisler içinde mütârekeyi imzaladık".[27]

Rauf Beyin siyasî hayatını gölgeleyen Mondros Mütarekesi'nin altına imza koyan baş murahhas olmasıdır. Ne var ki, Rauf Bey altına imza koyduğu bu mütârekenin getirdiği sonuçlar ile mücâdele etmek zorunda kal-

26. Kutay, **a.g.e.**, s. 19-21
27. R. Orbay, **a.g.e.**, I, s. 89-146.

Levent Şahverdi Arşivi

mıştır. Mondros Mütarekesi'nden dolayı onu suçlamak kimsenin aklına gelmemişti. İmzanın oluş ânını Sadrazam Ahmed İzzet Paşa: "*Gerek Hükûmet-i Merkeziye, gerek Murahhas Heyeti son âna kadar mukâvemet etmiş ve nihâyet iş ültimatom derecesine geldiği sırada ipler koparılmadan mütâreke akd olunabilmiştir*"[28] demektedir.

Bağımsızlık Savaşı'na Katılışı: Anadolu'ya Geçişi

Hüseyin Rauf Bey, Mondros'tan İstanbul'a dönüşünde gazetelere şu demeci vermişti:

"*Müzâkereler sırasında İngilizler çok açık kalpli ve samimi hareket ettiler. Bu mütâreke ile devletimizin istiklâli, saltanatımızın hukuku tamamıyla kurtarılmıştır...İstanbul'a tek bir düşman askeri çıkmayacak, Adana işgal edilmeyecek*".[29]

Mondros Mütârekesi'nin imzalanmasından on üç gün sonra, galip devletlerin donanması, saflar halinde İstanbul limanına gelmişti. Çanakkale'ye aşamamış bu mağrur donanma, şimdi denediğini başarmışçasına Osmanlı İmparatorluğu'nun Pâyitahtı'nda toplarını saraya çevirmiş hâkimiyetini yürütmeye başlamıştı.

Bu durum, Osmanlı Devleti gibi âlemşümûl bir devlet için küçük düşürücü bir gelişmeydi. Müttefik devletlerin, mütâreke koşullarını ihlâl ederek yurdun bazı bölgelerine işgal etmeleri, mütârekeyi imzalayan Rauf Beyin askerlik ve tüm görevlerinden istifa etmesine sebep oldu[30]. Bundan sonra Kurtuluş Savaşı'nın "*ilk beşleri*" olarak bilinen komutanların gizli görüşmeleri başlamıştır. İlk önce Kâzım Karabekir Paşa, Cafer Tayyar Paşayla görüşür, sonra birlikte Ali Fuad Paşaya gider ve mutâbık kalırlar. Daha sonra da kabineden Sadrazam Ahmed İzzet Paşa, Erkân-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa ve Bahriye Nâzırı Hüseyin Rauf'u ziyaret ederler. Ali Fuad Paşa lağvedilen Yıldırım Orduları Grubu ve 7. Ordu Kumandanlığı'ndan açık-

28. S. Selek, **a.g.e**, I, s. 667, Ek: 33.

29. **Yeni Gün**, 2 Kasım 1918; Selahaddin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I. Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977, s. 26.

30. İsmet İnönü, "Mütareke günlerinde Rauf Bey'le görüştüğümüzde mütarekenin şartlarının çiğnenmesinden canının yandığını" belirtmektedir. İ. İnönü, **e.g.e.**, I. s. 169.

Levent Sahverdi Arşivi

ta kalarak Harbiye Nezâreti'nin emrine verilen Mustafa Kemal Paşanın iki gün önce (13 Kasım 1918) İstanbul'a geldiğini söyler. Hep birlikte Mustafa Kemal Paşaya ziyaret ederek düşüncelerini ona da anlatırlar[31]. Bu toplantı Bağımsızlık Savaşı'nın "ilk beşleri"nin ilk bir araya gelişidir. Bu gizli toplantıdan hemen sonra Cafer Tayyar Paşa 1. Kolordu'nun merkezini batıda sınır şehrimiz Edirne'ye taşırken, Kâzım Karabekir Paşa, 15. Kolordu Komutanı olarak, 3 Nisan 1919'da Erzurum'a hareket etti[32]. İki gün sonra da Ali Fuad Paşa, 20. Kolordu Komutanı olarak Ankara'ya gitti.

"*İlk Beşler'in üçüncüsü Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da bir şeyler yapabilme vazifesini temin ederek* (9. Ordu Müfettişi), *16 Mayıs 1919 Cuma günü Samsun'a doğru yola çıktı*"[33].

Ahmed İzzet Paşa kabinesi çekilince, Rauf Bey de Bahriye Nâzırlığı'ndan ayrılmıştı. Kabinede Dâhiliye Nâzırı olan Ali Fethi Bey (Okyar) tevkif edilen İttihâtçılar arasındaydı. Rauf Bey, kendisi için de aynı âkıbetin kaçınılmaz olduğunu biliyordu. Bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa ile anlaştıkları şekilde Anadolu'ya geçti. Önce Ege Bölgesindeki durumu gözden geçirdi.

Rauf Bey, vatanın savunulması için, memlekette büyük şöhreti bulunan kişilerden, Teşkilat-ı Mahsûsa'nın seçkin üyelerinden, meselâ İran-Afgan harekâtından vatana dönebilmiş kişilerden, faydalanmak gerektiğini inanıyordu. Çünkü o biliyordu ki, çok yaklaşmış olan Batı Anadolu'nun Yunan işgâline karşı ordunun mukâvemetine imkân verilmeyecekti. Nitekim merkezi İzmir'de olan 17. Kolordu komutanlığından Nurettin Paşa gibi tecrübeli ve cesur bir kumandan alınmış[34], yerine verilecek her emri tereddütsüz yerine getirecek Ali Nadir Paşa atanmıştı. Yunan işgaline karşı direniş, ancak vatandaşın kendinden gelecekti. Bundan dolayı, Bandırma-Manyas çevresindeki Çerkezler üzerinde sözü geçen ve İran-Afgan harekâtında mâiyetinde olan Çerkez Ethem'e vazife vermeye karar verdi. Ayrıca Batı Anadolu'da dostları da vardı. Rauf Bey hâtıralarında o günleri şöyle anlatır:

---

31. R. Orbay, **a.g.e.**, I, s. 227-31.

32. Kazım Karabekir Paşaya göre, Kurtuluş Savaşının plânı, programı ve parolası İstanbul'da kararlaştırılmıştı. Bkz. **İstiklâl Harbimizin Esasları**. (Yay. Haz.: Faruk Özerengin) İstanbul 1991, s. 26-27.

33. C. Kutay, a.g.m., s. 32; "İlk Beşler" için ayrıca bkz. F. Okyar, **a.g.e.**,s. 339.

34. R. Orbay, **a.g.e.**, I, s. 237.

Levent Şahverdi Arşivi

"Şahsiyetler üzerinde teker teker durmaya mecbûriyet vardı. İzmir'e Yunan ihracının çok kısa zamanda kendilerini Anadolu'nun içlerine erişti-recek kudret ve kifayette olacağı meçhûl değildi. Cafer Tayyar Paşa Edirne'de, Kâzım Karabekir Paşa Erzurum'da, Ali Fuad Paşa Ankara'da birer mihrak kurmuşlardı. Mustafa Kemal Paşa yakında Anadolu'ya geçecekti. Batı Anadolu mıntıkasını dolaşarak Ankara'ya, oradan da kendisinin bulunacağı yerde birleşmek mutâbakâtını karar verdik ve ben hazırlıklarıma başladım".[35]

İzmir'in işgali Osmanlı kamuoyunda büyük yankı uyandırdı. 24 Mayıs 1919'da Rauf Bey ve maîyeti Mustafa Kemal Paşaya katılmak üzere Bandırma'ya geçti. Rauf Bey, buradan hareketle Balıkesir, Salihli, Ödemiş, Aydın, Nazilli, Afyon yolundan 8 Haziran 1919'da Ankara'ya geldi. Ankara'da 20. Kolordu Komutanı Ali Fuad Paşa (Cebesoy) ile buluşup Mustafa Kemal Paşaya iltihâk etmek üzere Amasya'ya gittiler. 23 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile *"Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır"* yolundaki Amasya Genelgesi'ni imzaladılar. Erzurum'da 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Konya'da 2. Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa, Sivas'ta 3. Kolordu Komutanı Albay Refet Bey ile de fikir birliğine vardılar. Hedef: *"Ya İstiklâl, Ya Ölüm"*dü. Bu üçlü gruba Refet Bey (Bele) de katıldıktan Sivas'a doğru yola çıkarlar. Refet Bey, Sivas Kongresi'nin hazırlıklarını yapmak için Sivas'ta kalırken, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey Erzurum'a gitti[36]. Burada *"Vatanın bütünlüğü, Milletin istiklâli"* temel prensip kabul edilirken, Mustafa Kemâl Paşa ve Rauf Bey *Heyet-i Temsiliye* başkanlığı ve başkan vekilliğine getirildiler. Buradan Heyet-i Temsiliye üyeleri ile birlikte kongreye katılmak üzere Sivas'a geldiler. Sivas Kongresi 4 Eylül 1919'da Mustafa Kemal Paşanın konuşmasıyla açıldı. Rauf Bey, Sivas Kongresi'nde önce kongre başkan yardımcılığına getirildi. Daha sonra da, Kâzım Karabekir Paşanın teklifiyle, Son Meclis-i Mebusân toplantısına, Sivas Kongresi'ne temsilen katılacak delege seçildi.[37]

---

35. C. Kutay, a.g.m., s. 30.

36. Hükûmet tarafından bu sırada Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyin tutuklanma kararı çıkartıldı. Bkz. **BOA, BED, Dahiliye, Giden,** nu: 343763.

37. A Fuad Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1953, s. 276; E. İnam, a.g.e., s. 74.

Levent Sahverdi Arşivi

Malta'ya Sürülüşü

Rauf Beyin hatıralarında, İngilizlerin, Mebusân Meclisi'ni basarak kendilerini tevkif edeceklerini, Kâzım Karabekir ile bir konuşmalarında aynen geçtiğini fakat İngiltere ve müttefiklerini buna mecbûr ederek yeni bir safhanın başlaması için kendisini fedaya karar verdiğini kaydeder[38]. Bu tarihte İstanbul'da Kabineler birbirini takip etmekte, Damat Ferit Paşa kabinesi düşerken Ali Rıza Paşa, Onu takîben de Salih Paşa, daha sonra yine Damat Ferit Paşa iktidara gelmektedir. Bu süreçte Erzurum ve Sivas Kongreleri yapılmış, Heyet-i Temsiliye kurulmuştur. Heyet-i Temsiliye, Meclis-i Mebusân'ın bir an önce toplanmasını ve millî mukadderâtı tâyin etmesini istemektedir.[39]

Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye üyelerinden çoğunluğu Meclisin işgal altında bulunan İstanbul'da toplanmasına baştan beri karşı çıkmışlardı.[40]

Sivas'taki toplantıda İstanbul Hükûmeti'nin ısrarına rağmen, Meclis-i Mebusân'ın orada bir iş göremeyeceği, bu sebeple Anadolu'da ve tercihen Eskişehir'de toplanması gerektiğini ileri sürenlere, Kâzım Karabekir Paşa karşı çıkarak şöyle dedi.

"*...Millî hükûmetin muvaffakiyetle kurulması için, Meclisin evvelâ İstanbul'da toplanması şarttır. Bu meclisin ömrü ve istikbâli yoktur. Meclis toplandı diye, İtilaf Devletleri hakkımızda verdikleri kararı değiştirecek değillerdir. Aksine Kuvvây-ı Milliye'den sayacakları mebusları bilhassa İngilizler, ilk fırsatta yakalayıp süreceklerdir. İşte o gün, Millî Hükûmetin en iyi şekilde kurulabileceği gündür. Millî Hükûmetimiz Anadolu'nun göbeğinde, güneş gibi doğacaktır*".[41]

Kâzım Karabekir Paşanın konuşması bitince Rauf Bey:

- Demek İstanbul'da Mebusân Meclisini İngilizler basıp Mebusları tevkif ile sürerlerse, Millî Hükûmetin kurulmasına kat'i karar verip, kolaylıkla muvaffak olacaksınız? diye sordu.

38. R. Orbay, **a.g.e.**, I, s. 289
39. Cemal Kutay, **Malta Sürgünleri**, İstanbul 1978, s. 196.
40. R. Orbay, **a.g.e.**, I, s. 285-88.
41. K. Karabekir, **İstiklâl Harbimizin Esasları**, s. 363.

Levent Şahverdi Arşivi

Karabekir Paşanın müspet cevap vermesi üzerine Rauf Bey,

"*-İngilizlerin bunu yapmamaları ihtimâline karşı bu işi mutlaka tahakkuk ettirmek için, ben tehlikeyi kabul ediyorum. İstanbul'a Meclis'e gideceğim ve dediğiniz olmazsa Anadolu'da Millî Hükûmeti kurmağa muvaffak olmanız için, Meclisin ortasında bomba patlatarak kendimi feda edeceğim*" deyince, Karabekir Paşa heyecanla:

"*-Yüksek alnından bir kere daha öperim*" diyerek büyük bir samimiyetle Rauf Beyin boynuna sarıldı ve şu sözleri söyledi:

"*-Millî kahramanlıktan çekinmeyeceğini örnekleriyle biliriz. Siz gidiniz, fakat acele etmeyiniz. İngilizlerin bu işi kendiliklerinden yapacaklarından şüpheniz olmasın. O zaman alacağımız 'Rauf da hapsedildi, İstanbul'dan sürüldü' haberi benim de ruhumda yaralar açar. Fakat sen, vatanseverlik heyecan ve aşkıyla, Millî Hükûmetin doğuşuna mühim bir âmil olursun. Evet bu işi başarmak için sen yetersin... İstanbul'a git, diğer arkadaşlar ve bilhassa Mustafa Kemal Paşa burada kalmalıdırlar*".[42]

Kâzım Karabekir Paşanın fikri makûl bulundu. Meclis'in İstanbul'da toplanması ittifakla kabul edildi. Rauf Bey, Meclis-i Mebusân'a Sivas Mebusu seçildi. Hüseyin Gerede ile birlikte Ankara üzerinden İstanbul'a gitti. İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebâsan'da, Rauf Beyin başkanlığında "*Felâh-ı Vatan*" gurubu kuruldu[43]. Nihâyet Meclis-i Mebusân 28 Ocak 1920'de Misâk-ı Milli'yi kabul ederek, vatanın mukadderâtını tayin edecek tarihî son görevini yerine getirdi.

Rauf Bey, İngilizlerin Meclis'i basıp vekilleri tutuklayacağını haber aldı. Mustafa Kemal Paşaya: "*Bunların İstanbul'daki Kuvvây-ı Milliye rüesâsını tevkif veya Meclis'i basıp, bazı tevkifler yapmak üzere olduklarını*" bildirdi ve şöyle dedi:

"*Tabiî her iki ihtimâle karşı da, buradan hiç bir yere gidilmeyecek, işin sonuna kadar namus vazifesi ifâ kılınacaktır*".[44]

42. R. Orbay, **a.g.e.**, I, s. 290

43. Felâh-ı Vatan Grubu'nun Genel İdare Heyeti'ne: Celaleddin Arif Bey, H. Rauf Bey, Vasıf Bey, Hamid Bey, Bekir Sami Bey, Selahaddin Bahtiyar Bey, Rauf Ahmet Bey, Abdullah Azmi Bey seçildi. Bkz. A. Fuad Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 305; R. Orbay, **a.g.e.**, II, s. 30.

44. R. Orbay, **a.g.e.**, II, s. 29.

Levent Şahverdi Arşivi

Rauf Beyin bu ifadesi açıktı; İşgalciler Meclis-i Mebûsan'ı basıp, kendilerini tevkif etmek isteseler de, bu basış ve tevkif ediş hadisesinde İngilizlerin saldırganlıklarını, Türk Milleti ve dünya kamuoyunda açığa çıkarmak, Millî Meclis'in önünü açmak için, aylarca evvel Sivas'ta kararlaştırıldığı gibi işin sonuna kadar bekleyeceklerdi.

Mustafa Kemal Paşa bu telgrafı alır almaz, hemen aynı dakikada Rauf Beye şu telgrafı çekti. "*İngilizlerin tevkîf kararına muhâliflerin yaygaralarına karşı meclisin cesaretle nihâyete kadar vazifesine devamı pek parlaktır...*" dedikten sonra derhal gelmelerini istiyordu[45]. Ancak Rauf Bey kendi kendine: "Hayır Paşam...Bunu yapamam, kaçamam. Buraya kaçmak için gelmediğimi sen de biliyorsun, namus vazifesini sonuna kadar yapmak mecburiyetindeyim..." diye söylendiğini, hatıralarında kaydetmektedir.

"*...Mustafa Kemal Paşaya yazdığım son telgrafta, Sivas'taki müşterek kararımızı hatırlatarak, 'Biz burada kalıp vatan borcumuzu ödeyeceğiz' diye kat'i kararımı bildirdim*".

Rauf Bey yine diyor ki;

"*Kaçmış olsaydım, başka bir mahsur daha kendini göstererek mânevî çöküntüye sebep olacak, mebuslar dağılacaktı. İngilizler de âleme karşı, işte bunlar böyle, şahıslarından başka kaygıları yok, yalnız kendilerini düşünüyorlar*" tarzında propagandalarla kamuoyunu etkilemeye çalışacaklardı.

Nitekim, meclisin basılıp, benim de tevkîf ile Malta'ya sürülüşüm sonucunda husûle gelen vaziyet, tamamıyla istenilen sonucu vermişti. Böylece, hemen o günden itibâren Anadolu'da Millî Meclis'in ve hükûmetin gayet müsâit şartlar içinde kurulması kâbil olmuştu[46].

İngilizler, müttefikleriyle verdikleri kararı tatbik ile 16 Mart 1920 günü ani bir surette İstanbul'u işgal ile Meclis-i Mebusân'ı basarak, Rauf Beyle Kara Vasıf Beyi tevkif edip Malta'ya sürdüler[47]. Rauf Beyin Malta'daki

45. Atatürk, Rauf Beyi geri çağırmasını "*..hükûmet kurmaya ve yönetmeye yetenekli kişilerin bulunması önemliydi.*" şeklinde açıklamaktadır. Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, I, s. 409, Vesika: 254

46. R. Orbay, **a.g.e.**, II, s. 30

47. **ATASE**, Kl. 111, D. 199-399, F. 10-12; Bilâl Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Ankara 1985, s. 173-75; R. Orbay, **a.g.e.**, II, 38-40.

Levent Şahverdi Arşivi

sürgün hayatı yirmi ay sürdü. 16 Mart 1921'de Bekir Sami Bey ile O. Vansittart arasında yapılan mübâdele anlaşmasına göre, Malta'da 2776 sicil numarası ile tutuklu bulunan Rauf Bey, İnebolu'da Binbaşı Rawlinson'la mübâdele edildi. 13 Kasım 1921'de Ankara'ya gelerek Sivas Milletvekili sıfatı ile TBMM'ye katıldı.[48]

Başbakanlık Görevi

Rauf Beyin TBMM'de katıldığı ilk toplantıda Çankırı Mebusu Hacı Tevfik Efendi:

"*Efendim, Rauf'umuzu biz bildiğimiz gibi bütün âlem de bilir. (Bir Âyet-i Kerîmede buyurulduğu gibi), Onu gecede bilir, gündüz de bilir, at da bilir, kâğıt da bilir, silâh da bilir, kalem de bilir*[49]*. Rauf Bey milletin her fedakarlık istediği gün, bihâkkın fedakarlığa ibrâz etmiş ve her zaman fedâkarlıkta en önde bulunmuştur*"[50] tarzında bir konuşma yaptı. Bu konuşma Rauf Beyi o kadar etkiledi ki, Malta'da geçen sürgün günlerinin bütün acılarını unutturdu[51]. 17 Kasım 1921'de 167 vekilden ancak 84 oyla, o sırada boş olan, Nâfia (=Bayındırlık) Vekâleti'ne seçildi ise de, Rauf Bey, yeter çoğunluğun oyuyla seçilemediğinden istifa etti[52]. Ankara'ya gelişinin ilk günleri rahatsızlanan Rauf Bey, 21 Kasım 1921'de çoğunluğun oyu ile tekrar Nâfia Vekâleti'ne ve TBMM Reis Vekilliğine seçildi ve 14 Ocak 1922 tarihine kadar bu görevlerde kaldı[53]. Atatürk'e göre, bu dönemde Rauf Bey, Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde kalarak İkinci Grup ile birlikte hareket etti[54]. Rauf Beyin Millet Meclisi'ndeki ağırlığını fark eden Ali Fethi Bey (Okyar), Mustafa Kemal Paşaya; " *Fevzi Paşa İcrâ Vekilleri Heye-*

48. Parmaksızoğlu, a.g.m., s. 459

49. Tam metin için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, c. XIV, (31 Teşrînievvel 1337), s. 220.

50. R.Orbay, **a.g.e.**, II, s. 63.

51. *Aynı eser ve sayfa.*

52. **TBMM Zabıt Ceridesi**, c. XIV, s. 286; Atatürk bu istifayı, Rauf Beyin TBMM'deki muhâliflerle hareket etme eğiliminden kaynaklandığını ifade etmektedir. Bkz. **Nutuk**, II, s. 634.

53. Parmaksızoğlu, **a.g.m.**, s. 459.

54. Atatürk, "*Kara Vâsıf Bey ile Rauf Bey, karşı grubun kurulmasında, güçlendirilmesi ve yönetiminde daha ilk günden, birlik oluyorlar ve yöneticilik yapıyorlar. Ama Rauf Bey, açıktan açığa İkinci Grub'a geçmeyerek bizim içimizde kalmak durumunu yeğliyor. Bu durum üç yıl sürdü. Rauf Bey, en sonunda -kendi deyişiyle- "bizimle birlikmiş gibi görünme imkânı kalmadığı zaman ayrılığını açığa vurmak zorunda kaldı*" şeklinde açıklamaktadır. Bkz. **Nutuk**, II, s. 664; Ayrıca bkz. Ahmet Demirel, **Birinci Meclisteki Muhâlefet, -İkinci Grup**, İstanbul 1995, İletişim Yayınları, s. 379.

Levent Şahverdi Arşivi

ti'nden çekilsin, Rauf Bey Başvekil olsun. Basiret ve kıymet sahibi olduğu nispette Meclis'in muhabbet ve itimâdına sahiptir. Sen o zaman çok rahat çalışır, sadece askerî işlerinle meşgul olursun.." teklifinde bulundu. Atatürk bir süre düşündükten sonra: "Doğru! en isabetli tedbir bu olur" diyerek, bu fikri uygulamaya koydu[55].

Kabul edilen yeni seçim kanununa göre, Bakanlar Kurulu ve Başvekil Fevzi Paşa istifa etti. 8 Temmuz 1922 tarih ve 244 sayılı "*İcra Vekillerinin Sûreti İntihâbına Dâir Kanun*"un kabulünden sonra seçimler yenilendi. TBMM'nin 11 Temmuz 1922 günü yapılan ilk toplantısında, Rauf Beyin yeni hükûmeti kurması temâyülü ağırlıklıydı. Rauf Bey önce bu görevi kabul etmek istemedi, ancak Mustafa Kemal Paşanın teklifi üzerine, hükûmeti kurma görevini üzerine aldı. TBMM'nin 13 Temmuz 1922 günü yapılan oturumunda, 204 milletvekilinden 197'sinin oyunu alarak İcrâ Vekilleri Başkanlığına seçildi[56]. Bu görevde, 4 Ağustos 1923 tarihine kadar kaldı"[57]. Ali Fethi Beyin tahmin ettiği gibi, Rauf Bey Başbakan seçildikten dört gün sonra, TBMM'de Misâk-ı Millî Esasları hiç dokunulmadan aynen kabul edildi. Mustafa Kemal Paşanın Başkomutanlık yetkisi de, kat'î zafere kadar uzatıldı.[58]

26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz, tam zaferle sonuçlanmıştı. Başbakan Rauf Bey, zaferden Büyük Millet Meclisi'ni haberdâr etmiş, ayrıca basına şu demeci vermişti:

"*Bugün sabahtan itibaren Garp Cephesi'nde muhârebe başlamıştır. Kahraman ordularımız vatanın namus ve istiklâlini kurtarmaktan ibaret olan ulvî vazifeyi ifâ için tevfikât-ı Subhâniyeye istinâden, tekmil cephede câni ve müstevli düşmanla çarpışmaktadır. Hâdise bu sabah Büyük Millet Meclisi'ne arz edilmiş ve Meclis Umûmî Heyeti milletin emellerinden mülhem olarak ordularımızın muzafferiyetini Cenâbı Hayrü'n-sirin'den niyâz*

55. F. Okyar, **a.g.e.**, s. 298-99.

56. **TBMM Zabıt Ceridesi**, c. XXI, s. 357-59; **Hakimiyet-i Milliye**, Sayı: 557, Tarih 14 Temmuz 1922, Cuma; E. İnam, **a.g.e.**,s. 76.

57. Geniş bir değerlendirme için bkz. **Nutuk**, II, s. 664.

58. F. Okyar, **a.g.e.**, s. 298-99.

Levent Şahverdi Arşivi

eylemiştir. Millî cidâlin iptidâsından beri kat'i zaferin istihsâli için mukadder olan mesut günler inşallah yakınlaşmıştır".[59]

Büyük Taarruz 9 Eylül 1922'de zaferle sonuçlandı. 19 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek için Ankara'dan İzmir'e hareket eden Rauf Bey, 29 Eylül 1922'de İzmir'de heyecanla Mustafa Kemal Paşanın boynuna sarılırken "Gazan mübarek olsun Paşam" diyerek kutlar. O da aynı samimiyet ve heyecanla Hüseyin Rauf Beyi kucaklayarak, "*Rauf kardeşim, mis gibi bitirdiğimiz işte ortak olduğumuzu unutma. Nice zamandır, her mihnete katlanarak, lâkin hiç bir ümitsizliğe düşmeden, bugüne gelmeye çalışmadık mı? Gazâ varsa onda müşterekiz. Sana da mübarek olsun*"[60] diyerek karşılık vermiştir.

Mudanya Mütarekesi'nden (11 Ekim 1922) sonra Lozan'da barış görüşmelerine İstanbul Hükûmeti'nin de davet edilmesi, Saltanatın sonunu hazırlamıştır. Ankara hükûmeti meydana gelebilecek ikiliği ortadan kaldırmak için Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Kâzım Karabekir Paşa ve Ali Fuad Paşa ile seksen mebusûn ortak teklifiyle Osmanlı Saltanatı, "*hâkimiyetin TBMM'ye ait olduğu*" kararıyla 1 Kasım 1922'de kaldırıldı. Padişah Vahideddin'in 17 Kasım'da ülkeyi terk etmesiyle, "*hilâfetin Hânedân-ı Âli Osman'a ait olduğu*" kararıyla da TBMM, Abdülmecid Efendi'yi halîfe seçmiştir.[61]

Hüseyin Rauf Bey, Abdülmecid Efendi'nin halîfe seçilişini şöyle aktarmaktadır: "Mustafa Kemal Paşa ile Vahideddin'in yerine bir halîfe seçimi konusunda hem fikirdik. İsteseydik hâin durumuna düşmüş saltanat ile halîfeliği birlikte kaldırabilirdik. Mustafa Kemâl Paşa dedi ki: *'Makâm-ı mu'alâyı Hilâfet, bütün İslâm âlemine şâmil bir makâm-ı mukaddestir. Türkiye devletinin ve halkının bu noktadaki vazife-i dinîye ve vicdanîyesi diğer Âlem-i İslâm'ın dahî aynı güne gelmesine kadar bu Makam-ı*

59. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, c. III, (27 Şubat 1338/1923), İş Bankası Yayınları, s. 711.
60. F. Kandemir, **a.g.e.**, s. 74.
61. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, c. III, s. 1042-46; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, c. XXIV, s. 314-15; 39, 562-65; R. Orbay, **a.g.e.**, s. 106-110.

Levent Şahverdi Arşivi

Mualâyı mesnet olmaktır. Bütün kuvvetiyle onun kuvvetini, kudretini, şerefini bütün Âlem-i İslâm nazârında ve gayri İslâm nazârında mâsun bulundurmaktır".[62]

Saltanatın hal'i ve yeni halîfenin seçilmesinden sonra, sıra Lozan'da Türkiye'yi temsil edecek murahhâs heyetin seçimine gelmişti. Konferans öncesinde, Murahhâs Heyeti Başkanı olarak Türkiye'yi temsil edecek üç kişinin ismi geçiyordu. Bunlar, Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Başvekil Hüseyin Rauf Bey, Mudanya Mütarekesi'ni imzalayan Millî Savunma Bakanı İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Beydi. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ile konuştuktan sonra, tercihini İsmet Paşadan yana kullandı[63]. Yusuf Kemal Beyin istifasıyla Dışişleri Bakanlığı'na atanan İsmet Paşa, Rauf Beyin teklifiyle Murahhâs Heyeti Başkanlığı'na getirildi[64]. İsmet Paşanın yokluğunda Dışişleri ve Milli Savunma Bakanlıklarına da vekâlet eden Başvekil Rauf Bey ile İsmet Paşanın arasında konferans sürecinde bazı anlaşmazlıklar yaşandı[65]. Rauf Bey, İsmet Paşanın Lozan müzâkerelerinde hükûmetin kararlarının dışına çıktığı (Meselâ, Yunanistan'ın Batı Anadolu'da meydana getirdiği tahribata karşılık istenen tazminât, İngilizlerin gasp ettikleri savaş gemilerinin bedellerine karşılık, Meriç'in ba-

---

62. R. Orbay, **a.g.e.**, II, s. 106-15; Mustafa Kemal Paşanın TBMM'deki konuşmasını bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, c. III. İş Bankası Yayınları, s. 1051; Atatürk Nutuk'ta, Rauf Beyle Halîfelik ve Saltanat konusundaki görüşmelerini şöyle aktarmaktadır: "*Rauf Beyden saltanat ve hilâfet hakkındaki kanaat ve mütâlâasının ne olduğunu sordum. Verdiği cevapta: 'Ben dedi, makâm-ı saltanat ve hilâfete vicdanen ve hissen merbûtum. Çünkü benim babam, Padişah'ın nân u nimetiyle yetişmiş. ..Benim de kanımda o nimet vardır.. Padişaha muhafazâ-i sadâkat borcumdur. Halife'ye merbûtiyetim ise, terbiyem icabıdır..Bizde vaziyet-i umûmiyeyi tutmak zordur. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam temin edebilir. O da saltanat ve hilâfettir*'" (Nutuk, II, s. 684). Atatürk, daha sonra, saltanat ile hilâfeti birbirinden ayırarak, saltanatı kaldıracakları gün Rauf Beyden lehte konuşmasını istediğini, Rauf Beyin aynı zamanda "*Saltanâtın lağvolunduğu günün bayram kabul edilmesi teklifini dermeyân ettiğini*" de belirtmektedir. Bu konuda geniş bir değerlendirme için bkz. **Nutuk**, II, s. 686.

63. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, c. XXIV, s. 335-37; R. Orbay, **a.g.e.**, II, s. 116; **Nutuk**, II, s. 681-83; Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, III, İstanbul 1967, s. 961-64; Cemal Kutay,...**Rauf Orbay**, s. 72-5; **Türkiye Dış Politikası'nda 50 Yıl, Lozan (1922-23)**, Ankara 1973, s. 4.

64. Atatürk "*Rauf Beyin tahlı riyâsetinde bulunacak heyetin bizim için hayati olan meselede muvaffak olacağına emin olamıyordum. Rauf Beyin de kendini yetersiz görmekte olduğunu sezinliyordum*" intibaında olduğunu belirtmektedir. Bkz. **Nutuk**, II, s. 681.

65. Bu konu sorulması üzerine Başbakan Rauf Bey, Lozan görüşmelerinde Murahhâs Heyetin "*tam yetkili olduğuna*" dâir, *Le Journal Gazetesi*'ne bir mülâkat verdi. Bkz. **Hakimiyet-i Milliye Gazetesi**, 8 Kanunusani 1923, Pazartesi.

Levent Şahverdi Arşivi

tısındaki Edirne'nin istasyonu olan Karaağaç'ı tutması gibi)[66] gerekçesiyle, müzâkerelerin sonunda, muâhedeyi imzalama talimâtını (yetkisini) göndermemiştir. O sırada müşkül duruma düşen İsmet Paşaya söz konusu yetkiyi, TBMM Reisi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa vermiştir[67]. Başvekilin aynı gün Lozan'a bir kutlama mesajı da göndermemesi ilişkileri koparmıştır. Rauf Bey, İsmet Paşanın Ankara'ya dönüşünde onunla karşılaşmamak için yurt gezisine çıkmak istemiş, Gazi Paşa da başbakanlık görevinden istifa etmesi şartıyla bu izni vermiştir. Rauf Bey de 13 Ağustos 1923'te başbakanlıktan istifa etmiştir.

Rauf Bey, bu istifayı şöyle anlatmaktadır: "*Lozan görüşmelerinin devam ettiği günlerde, İsmet Paşa, Lozan'dan yazdığı telgraflar ve aldığı vaziyet gereği bir takım sıkıntılar oldu. Ben ne olursa olsun bir daha İsmet Paşa ile yüz yüze gelemem ve artık onunla birlikte bir daha çalışamam. Esâsen sulh muâhedesini imzalamış olduğu gibi, bunu tatbik işini de ona bırakmak doğru olur düşüncesindeyim*".[68]

Başbakanlıktan Sonraki Hayatı

Hüseyin Rauf Bey, başvekillik görevinden istifa ettikten sonra Ankara'dan ayrılarak seçim bölgesi Sivas'a, oradan da annesini görmek için İzmir'e gitti. Buradan da İstanbul'a geçti. İkinci Dönemde İstanbul Milletvekilliğine seçildi. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilânından[69] sonra, İstanbul'da yayınlanan *Tevhid-i Efkâr* ve *Vatan* gazetelerine verdiği mülâkatta; "*Cumhuriyet'in ilânında istical edilmiştir. Bu isticâle sebebiyet verenler gayrimesul zevâttır. Bu tarz-ı hareketin içyüzünü anlamak lâzımdır. Meclis,*

66. Rauf Bey TBMM'ye: 1- *Misak-ı Milliye kararlarından zerrece fedakârlık yapılmayacağı*, 2- *Savaş tazminâtı alınacağı*, 3- *Patrikhâne'nin yurt dışına çıkarılacağı*, 4- *Rum azınlığın kesinlikle mübâdele edileceği*, yolunda teminatlar vermişti. Bkz. F. Okyar, **a.g.e.**,s. 333; Ayrıca bkz. **Nutuk**, II, s. 669-74; TBMM'de Lozan'ın maddelerinin tartışması için bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, c. III, s. 1146-62.

67. İsmet Paşa, "*vazife irtibatı olarak çok üzüntü verici bir hadise olduğu gibi, insan olarak da sinirleri her türlü hadisenin üstünde yorup yıpratacak bir tesir yapmaktaydı*" şeklinde anlatmaktadır. Bkz. İ. İnönü, **a.g.e.**, II, s. 148-49, Ek: 3; Ayrıca bkz. **Nutuk**, II, s. 790-93.

68. R. Orbay, **a.g.e.**, II, s. 132-33; Lozan Anlaşması'nın onayı için bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, IV, s. 74-89.

69. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: II, c. II, s. 90.

Levent Sahverdi Arşivi

hâkimiyet-i milliyeyi bi-hakkın muhâfaza edebilmelidir. Meçhûl maksatlarla sevk ve idâre olunmaya ses çıkarılmazsa nereye varılacağı bilinmez..Cumhuriyetin ilânını zarûri kılan sebep ne imiş? Cumhuriyetin fiilhâkika, bizim için nâfi ve lâzım olduğu ispat olunmalıdır" şeklindeki ifadeleriyle Cumhuriyet'in ilânını henüz uygun bulmadığını açıklaması[70], Halk Fırkası yönetiminde infiâl uyandırmıştır. Hüseyin Rauf Bey bu mülâkâtından dolayı, Halk Fırkası toplantısında (25.11.1923) çok ağır bir eleştiriye tâbi tutuldu[71]. Bu sorgulamadan sonra Rauf Bey, bir yıl daha Halk Fırkası'nda kaldıysa da bağımsız bir politika takip etmeye başladı[72]. Bu sürecin sonunda, TBMM'de yapılan bir gensoru müzâkeresinde Halk Fırkası ile Muhâlif Grup arasında ciddî polemikler yaşanmıştır. Muhâlifler Halk Fırkası'nın iktidâr anlayışını eleştirirken, iktidâr da muhâlifleri "saltanatçı", "halîfeci" ve "gerici"[73] tâbirleriyle karşılık vermiştir. Meselâ, 7-8 Kasım 1924'te, Rauf Beyden sonra söz alan Recep Peker, "Muhterem arkadaşlar, ...dikkat ettim...sırası geldi, icâbetti, başka tarif yaptılar, fakat, cumhuriyet kelimesini telaffuz edemediler...". Rauf Bey de cevâben; *"Şimdi efendiler, Rauf cumhuriyetçi midir, değil midir diye, gene şüphe ediyorlarmış...Lâkin, sizin her kuşkulandığınız, her tereddüde düştüğünüz zamanda ben, tekrar yemin ve kasem etmeğe mecbur muyum?...Efendiler, geçen sene sekiz saat devam eden fırka müzakeresinde...tam manasıyla cumhuriyetçi olduğumu söyledim..."*[74]. Tartışmaların ileri safhasında:

"Cumhuriyetten başka bir hükûmet şekli yoktur ve bunun için bir noktayı daha söylemek isterim: Belki bazılarınız söylersiniz. Ben söyleyeyim.

---

70. **Nutuk**, II, s. 833, 837; İsmet Paşa, Rauf Beyle aralarındaki ihtilâfı şöyle açıklamaktadır: *"Rauf Beyin İstanbul Gazetelerine verdiği beyânat 'Cumhuriyet'in ilânında acele edildiğinden gayrimesûl kimseler tarafından emri vâki yapıldığından bahsediyor 'Bir kere Cumhuriyeti BMM ilân etmiştir'...Cumhuriyet'in ilânına teklif edenler gayrimesul kimseler olmadığı gibi, karar veren de devletin en yetkili uzvudur'.. Rauf Bey ile aramızda kesin bir görüş farkı var. İhtilâfın esâsı bu"*. Bkz. İ. İnönü, **a.g.e.**, II, s. 182.

71. R. Orbay, **a.g.e.**, II, s. 134-41, 158; **Nutuk**, II, s. 833. Atatürk, Rauf Bey'in bu mülâkatını ağır şekilde tenkit etmekte ve Rauf Beyin kendini: *"Duygularım, Cumhuriyet yönetiminden başka bir rejimi benimsemediğim yolundadır"*, diyerek savunduğunu belirtmektedir (**Nutuk**, II, s. 837).

72. **Nutuk**, II, s. 833

73. Rauf Bey, *"Refet Paşanın kimi yıkmak istiyorlarsa yapıştırıyorlar; halifeciliği"* dediğini nakletmektedir. Bkz. R. Orbay, **a.g.e.**, II, s. 161.

74. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: II, c. X, (6 Kasım 1924), s. 112; R. Orbay, **a.g.e.**, II, s. 156; Rauf Beyin Cevabı, **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: II, c. X, (6 Kasım 1924), s. 112.

Levent Şahverdi Arşivi

'Rauf halîfecidir'. Efendiler! Değil halîfeci ve sultancı, bu makamın hukukunu almak istidadında olan her hangi bir makamın aleyhindeyim..."[75]

Bu tartışmalar Halk Fırkası'ndan ciddî istifaları beraberinde getirmiştir. Gensoru müzâkerelerinden bir gün sonra yâni 9 Kasım 1924 tarihinde, hükûmete güvensizlik oyu veren, 11 mebûs istifa etmiş[76], 17 Kasım 1924 tarihinde de Kâzım Karabekir Paşanın Genel Bakanlığı, Dr. Adnan Adıvar ve Rauf Beyin İkinci Başkanlığında ve 50 mebûsun katılımıyla *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* kurulmuştur.[77]

Atatürk, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*'nın kuruluşunu, Rauf Beyin Malta sürgününden sonra Ankara'ya gelişinden itibâren yürüttüğü gizli muhâlefetin açığa çıkması olarak görmekte ve bu süreçte iktidar ve muhâlefeti şöyle tasvir etmektedir:

"Efendiler, saltanât devrinden, cumhuriyet devrine geçebilmek için, cümlenin malûmu olduğu veçhile bir intikâl devresi yaşadık. Bu devirde iki fikir ve içtihât birbiriyle mütemâdiyen mücâdele etti. O fikirlerden biri, saltanat devrinin idamesiydi. Bu fikrin taraftarları sarih idi. Diğer fikir, saltanât idaresine hitâm vererek idare-i cumhuriye tesis eylemekti. Bu bizim fikrimizdi..".[78]

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ile muhâlefetin TBMM'de ilk defa olarak resmen yer alışının hemen ertesi günü, İsmet Paşa kabinesi istifa etti. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, yeni kabineyi kurma görevini Ali Fethi Bey (Okyar)'e verdi[79]. 24 Kasım 1924'de Musul Meselesi Türkiye'de umûmi bir heyecan yaratırken, birdenbire Şeyh Said İsyanı patlak verdi ve genişlemeye başladı. *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, işte bu siyasî iklimde doğmuş ve yaşaması gerekmiştir. Hükûmet, Şeyh Said İsyanı'nı bastırdıktan sonra, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırka-*

---

75. *Aynı zabıt*, s. 113

76. Bunlar: İstanbul Mebusları: Dr. Adnan Adıvar, İsmail Canpolat, Refet Paşa, Rauf Bey, Erzurum: Rüştü Paşa, Halit Bey, Ziyaeddin Efendi, Dersim: Ferudun Fikri Bey.

77. **Hakimiyet-i Milliye**, 18.Kasım 1924 (18 İkinciteşrîn 1340; T. Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasî Partiler (1859-1952)**, İstanbul 1952, s. 606-8; R. Orbay, **a.g.e.**,II, s. 162-68.

78. **Nutuk**, II, s. 838.

79. R. Orbay, **a.g.e.**, II, s. 173-74; Tunaya, **a.g.e.**, s. 608, 13.

Levent Sahverdi Arşivi

si'ni, "irticayı körüklediği" gerekçesiyle kapatmıştır[80]. Bundan sonra Rauf Bey de, diğer muhâlif mebûslar gibi, bağımsız kalmıştır.[81]

Bağımsız kalınca bir süreden beri *tropikal malarya*dan rahatsız olan Rauf Bey, Meclis Başkanlığı'ndan 2 Mayıs 1926 tarihinde 45 gün izin alarak, Bad-Gaschtein kaplıcalarında tedavi olmak için Avusturya'ya gitti. Tedavisi bittikten sonra da, o sırada İngiltere'de bulunan Doktor Adnan Bey (Adıvar) ve eşi Halide Edip Hanım'ı ziyaret için Londra'ya gitti. Rauf Bey Londra'da iken Mustafa Kemal Paşaya sûikast girişimi ortaya çıkartıldı. Ali Çetinkaya'nın başkanlık ettiği, İzmir İstiklâl Mahkemesi, Rauf Beyi suîkast girişimiyle ilgili bulup, onu gıyâben muhâkeme ederek, 26 Ağustos 1926 tarih ve 111/69 sayılı kararıyla on yıl Kalebentliğe, medeni haklardan mahrum edilmesine ve mallarının haczine hüküm verdi. Bu karar, Rauf Beye Londra Büyük Elçiliği vasıtasıyla tebliğ edildi. Mahkeme kararı, 3 Kasım 1926 tarihinde TBMM'de okunarak, Rauf Beyin milletvekilliği sona erdirildi[82]. Rauf Bey, İzmir Sûikastı'nda kendisine isnat edilen suçları ve kararı kesinlikle kabul etmedi, ancak kararın temyiz kabiliyeti olmadığı için de yurda dönmedi.[83]

Hüseyin Rauf Bey, yurt dışında kaldığı günlerini İngiltere, Hindistan, Çin ve Mısır'da geçirdi. Londra'daki dostları vasıtasıyla, önce Hindistan'a gitti. Burada Balkan savaşları sırasında yardım için gelen Hint Sıhhî ekibi arasında bulunan doktor arkadaşlarının yardımlarıyla Bombay, Beopal başta olmak üzere, Hayber'e kadar Hindistan'ı baştan başa dolaştı. Delhi ve diğer büyük şehirlerdeki üniversitelerde Hintli aydınlara, Türk İnkılâbına dâir konferanslar verdi. Hindistan'dan Londra'ya döndükten sonra, bir de

80. **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Haziran 1925.

81. Tunaya, **a.g.e.**, s. 613-14.

82. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: II, c. XXVII, s. 16

83. İzmir İstiklâl Mahkemesi'nin iddiâsına göre, "*Sûikasttan birinci derecede suçlu Ziya Hurşit'in ağabeyinin yapılan sorgulamada, Rauf Bey'in kendisine, Ziya Hurşit'in bir sûikast yapmayı planladığından, bunu engel olmasını istediğini belirttikten sonra, Rauf Bey'in sûikast girişimini Kazım Karabekir ve Refet Paşa'ya haber verdiğini Rauf Bey'in bu olaya sessiz kaldığını belirtmiş*". "Suîkast hazırlığını duyunca buna haber vermediği gibi, *ben gidiyorum, siz ne yaparsanız yapınız*", diyerek Avrupa'ya gitmiş olmasından bu gizli girişimden haberi olduğu kanısına varılarak suçlu bulunmuştur". Mahkeme için bkz. Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri** -Yakıntarihimizin Gerçekleri-, İstanbul 1998, Şefik Matbaası, 2. Baskı, s. 372, 379-82; Rauf Bey hâtırâlarında "komplo" olarak gördüğü suîkast hadisesine uzun bir yer ayırmıştır. Bkz. R. Orbay, **a.g.e.**, II, s. 195-223, 251-56.

Levent Şahverdi Arşivi

Çin seyahatine çıktı. Şanghay, Pekin ve Nankin'i dolaştıktan sonra tekrar Londra'ya döndü. Çin seyahati dönüşü Londra'da fazla kalmayarak, Birinci Dünya Savası'nda İstanbul'da bulunmuş olan Mısırlı Prens Tosun Paşa ve oğullarının ısrarlı daveti üzerine Mısır'a gitti. Vatana dönene kadar Kahire civarındaki Helyopolis'te bir pansiyonda kaldı.[84]

Rauf Bey, Mısır'da söz konusu pansiyonda kalırken nihâyet, "*Cumhuriyetin 10. Yıldönümü*" münâsebetiyle kabul edilip, yayınlanan 26 Ekim 1933 tarih ve 2330 sayılı kanunun 8. maddesiyle affa uğradıysa da, vatana dönmesi için ısrar eden dost ve yakınlarına memlekete dönmenin sûikast cürümüne iştirâki kabul demek olacağını, hiç bir zaman bunu kabul etmediği için dönmeyeceğini bildirdi. Fakat o sırada ailenin büyüğü olan Aziz Beyin ölümü üzerine, kız kardeşi Mısır'a Rauf Beyin yanına giderek onu vatana dönmeğe ikna etti. Hükmün 26 Ekim 1933 tarihli af kanunu ile ortadan kalkmasından sonra, 5 Temmuz 1935'te vatana döndü. 3 Aralık 1935 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile emekli aylığına bağlandı.

TBMM'nin VI'ncı Döneminde açık bulunan bir milletvekilliği için, Cumhuriyet Halk Parti Genel Başkanlık Divanı, 22 Ekim 1939 tarihli bir beyannâme ile kendisini aday gösterdi. Bu beyannâmede sûikast olayı ile bir ilgisi olmadığı da vurgulandı[85]. Sonuçta Kastamonu Milletvekili seçildi ve 8 Kasım 1939 tarihli oturumda TBMM toplantısına katılarak yasama görevine başladı, ancak CHP'ye katılmadı. İkinci Dünya Savaşı'nın en kritik döneminde, Türkiye'yi temsil etmesi, hükûmetçe daha uygun görülerek, 17 Şubat 1942'de Londra Büyükelçi'sine atandı ve milletvekilliğinden çekildi. Londra Büyükelçiliği görevini 9 Mart 1944'e kadar sürdürdü. Bu görevden, Dışişleri Bakanlığı'nda "işlerin şunun bunun iltimaslısı kimseler" tarafından yürütüldüğü[86] gerekçesiyle istifa ederek yurda döndü. Hükûmet kendisine Washington Büyükelçiliğini teklif ettiyse de, yeni bir kamu görevi kabul etmedi. Bundan sonraki hayatını, üniversitelerde ders ve konferanslar vererek, seyâhatlere çıkarak, siyasetten uzak bir şekilde geçirmiştir. Nihâyet İstanbul Cihangir'deki evinde 16 Temmuz 1964 Per-

84. R. Orbay, **a.g.e.**, II, s. 235-36.
85. R. Orbay, **a.g.e.**, II, s. 249-57.
86. R. Orbay, **a.g.e.**, II, s. 260.

Levent Şahverdi Arşivi

şembe günü saat 13.20'de bir kalp krizi sonucu vefat etmiştir[87]. Hiç evlenmemiş[88] olan Rauf Beyin ağabeyi Hasan Murat'tan başka, Safiye, Hamide ve İffet adlarında üç kız kardeşi vardı. Cenazesi, 18 Temmuz 1964 günü Teşvikiye Câmiinde öğlen namazına müteâkip kılınan cenaze namazı sonrası kaldırılmış ve büyük bir askerî törenle Harbiye'ye kadar götürülmüş, buradaki törenden sonra vasiyeti gereği, Kadıköy Sahrâ-yı Cedit'teki aile mezarlığına, babasının yanına defnedilmiştir.[89]

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son yarım asrında doğup, büyüyen ve bu dönemin siyasî akımlarından da etkilenen Hüseyin Rauf Orbay, İttihât ve Terakkî Partisi'ne daha askerî öğrenci iken ilgi duyup katılmış, zamanla bu partinin en üst yöneticileri arasına kadar yükselmiştir. Rauf Bey, İmparatorluğun çöküşüne şahit olmuş, onu kurtarma mücadelesi verenler arasında yer almıştır. Ona göre, Mustafa Kemal Paşa olmasaydı, Millî Mücadele kazanılamazdı. O, bu görüşünü şöyle ifade etmektedir:

"-Mustafa Kemal Paşa olmasaydı, Millî Mücadele yapılabilir miydi? Bana kalsa, hayır! -Kâzım Karabekir Paşa olmasaydı,.. -Rauf Orbay olmasaydı, Millî Mücadele yapılabilir miydi? Bana kalsa, hayır!" Ama, Refet Paşa olmasa, İsmet Paşa olmasa, hatta Ali Fuad Paşa olmasa, -bana kalsa- yine Millî Mücadele olabilir, başarılabilir, bu değerli askerlerin yerine başka değerli askerler doldurabilirlerdi!".[90]

Fiiliyâtta da Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'ye askerî açıdan Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuad Paşa ve Refet Beye, siyasî açıdan da Hüseyin Rauf Beye dayanarak işe başlamıştı. Millî Mücadele'den sonra bu değerli asker ve devlet adamlarının muhâlefette kalmaları, büyük bir kayıp olarak görülebilir.

87. **Türk Parlemento Tarihi**, s. 882.

88. 1918'li yıllarda Sultan Vahideddin'in kızı Sabiha Sultan ile evlendirilmek istenen Rauf Bey, "evlenmeye vakit bulamadığı" gerekçesiyle sarayın teklifini kabul etmemiştir. Bkz. Leyla Açba, **Bir Çerkez Prensesinin Harem Hatıraları**, (Yayına Haz.: Harun Açba), İstanbul 2004, LM Yayınları, s. 94-5

89. **Tercüman Gazetesi**, 19 Temmuz 1964; E. İnam, **a.g.e.**,s. 81

90. R. Orbay, **a.g.e.**, I, s. 9

Levent Şahverdi Arşivi

Rauf Bey ile Mustafa Kemal Bey (Paşa)'i 31 Mart Olayını bastırmak için Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişinde Cemal Bey (Paşa) tanıştırdı[91]. Atatürk, yeni tanıştığı deniz subayı Rauf Beyden diğer arkadaşlarına da övgüyle bahsetmiştir[92]. Bundan sonra iki arkadaşın dostlukları devam etmiştir. Bağımsızlık Savaşı'na kadar Rauf Bey askerî hizmetleriyle albaylık rütbesine ve Bahriye Nazırlığı'na kadar yükselmiş, Mustafa Kemal Paşa da, general olarak 7. Ordu ve Yıldırım Orduları Grup komutanlığına kadar yükselmiştir. Anadolu'ya geçtiklerinde Mustafa Kemal Paşa 9. *Ordu Müfettişi*, Rauf Bey ise sâbık *Bahriye Nâzırı* idi. Amasya Genelgesi'ni birlikte imzaladılar. Erzurum, Sivas Kongreleri ile Heyeti Temsiliye'nin Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Başkan Vekili Rauf Bey idi. Mustafa Kemal Paşa, artık Millî Mücadele'nin ve esarete baş kaldıran Türk Milleti'nin rakipsiz lideriydi. Rauf Bey, Lider'e ilk itaatsizliğini, Meclis-i Mebusân'ın İngilizler tarafından basılma ihtimâli anlaşılınca, Lider'in "derhal Ankara'ya gel" emrini uymayarak yapmıştı. Lider'in bunu bir kenara not ettiği kuşkusuzdu. Rauf Beyin, Malta esaretinden kurtuluşundan sonra Ankara'ya gelişinde, TBMM'de siyasî tabanlı gruplar oluşmuştu. Lider, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun başıydı. Rauf Bey, Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde kalmakla birlikte İkinci Grup ile ilişkisini sürdürdü. Rauf Beyin bu tavrı Lider'in dikkatinden kaçmamıştı. Lider, onun İkinci Grup üzerindeki etkisini kullanmak için, onu başbakanlığa atadı. İlişkileri, Rauf Beyin başbakanlıktan istifasına kadar sürdü. Daha sonra Rauf Bey muhâlefete kaydı.

İsmet İnönü'ye göre, Rauf Bey ile Atatürk'ün arasındaki ihtilâfın iki temel sebebi vardı. Birincisi, Atatürk'ün yaptığı reformlardır. İkincisi ise, Rauf Beyin önde bulunmuş bir kişi olarak, yapılan işlerin kendisiyle müzâkere edilmesini istemesidir.[93]

Mustafa Kemal Paşa **cumhuriyetçi** ve **inkılâpçı** (devrimci) bir lider olup, Türkiye'yi **çağdaş** ve **lâik** bir sisteme doğru adım adım götürmektedir. Rauf Bey ise, bugünkü siyaset literatürüne göre, tam mânâsıyla "mu-

91. A. Fuad Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, s. 167.
92. A. Fuad Cebesoy, **aynı eser**, s. 178.
93. İ. İnönü, **a.g.e.** II, s. 184; Kazım Karabekir Paşa, "*savaş bitmiş, kapışına yaklaşmıştır*" tespitinde bulunmaktadır. Bkz. **Paşaların Kavgası -İnkılâp Hareketlerimiz**, (Yay. Haz. Faruk Özerengin), İstanbul 1995, EKO, s. 100.

Levent Sahverdi Arşivi

hafazakâr" bir siyaset adamıdır. Cumhuriyete karşı olmamakla birlikte, parlamenter demokrasiyi savunmakta[94], bu sistemin **saltanat ve halîfelikle** gidebileceğini düşünmektedir[95]. Sonunda, Millî Mücadele'nin iki büyük ismi ayrı siyasal yapılarda yer almışlar ve ilişkileri kopmuştur. Bu kopuş Rauf Beyin 1935 yılında yurda dönüşüne kadar sürmüştür. Atatürk, Rauf Beyle görüşmek için ona önce, Rauf Beyin kardeşi İffet Hanım'ı gönderdi. Rauf Bey kardeşine "sen böyle işlere karışma" diyerek reddedince, Atatürk de "kırk yıllık dost" Ali Fuad Paşayı göndermiştir. Bunun üzerine, üç arkadaş bir araya gelerek eski günleri yâd etmişlerdir.

Hüseyin Rauf Bey din, din-siyâset ilişkisi, hilâfet, saltanat ve Türk kimliği altında alt kimlik taraftarlığı gibi hassas konularda, düşüncelerini gayet net bir şekilde şöyle açıklamaktadır:

"Ben dindarım, fakat ne kendimi ne de dinimi siyasete âlet eden fikirsiz ve vicdansız değilim. Hayatta feragat, istikamet, hizmet (askerlikteki feragatli çalışmalarım) ve iyilik nâmına ne yapmışsam ...dinî terbiyeme borçluyum. Hilâfet propagandacısı değilim...Padişahlar, bu mefhûmu..., kendi saltanatlarına âlet etmişlerdir. Cumhurreisi, halkın seçimi ile tâyin olunur, ırsî riyâsete imkân yoktur. Ben, fikirli, bilgili bir dindâr olarak, bunlara göre hilâfet propagandasına karşı menfî vaziyet almak zorundayım. Kürtlükle alâkam; valide. . cihetiyledir. Fakat bütün hayatımda, hiçbir Kürtlük siyasî cereyanına katılmadım, Kürtlük davası güden cemiyetlere girmiş de değilim. Çünkü ben, ömrüm boyunca zâbitlikle yaşadım. Bu vatanda yaşayan bütün ırkların, bir bayrak altında müttehit sarsılmaz birliğin hizmetkârıyım. Bu câmiadan bir kısmı lehine, diğer kısmı aleyhine his, fikir beslemek katiyen doğru olmaz kanaatim sağlamdır. Ben, bu müttehit millete, bu müşterek vatana sadık ve daima bütün varlığımla bağlı olacağıma yemin ederek, orduya girmiştim. Başka türlü düşünemem".[96]

---

94. Meselâ meclis müzâkerelerinde: "*Rauf cumhuriyetçidir, ama cumhuriyet mi hâkimiyeti milliyenin tekâmüllüdür, yoksa hakimiyeti milliye mi cumhuriyetin tekâmüllüdür?*" gibi sorularla bunu tartışmıştır. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridleri**, Devre: II, c. X, (6.11.1340/1924), s. 113.

95. Ona göre, "*İslâmî idare, esâsen cumhuriyettir. Cumhurreisi ister halife ismini taşısın, ister taşımasın, halkın seçimi ile tâyin olunur ve onun kendi mevkiini evladına veya herhangi bir istediğine devretmesine, yâni ırsî riyasete imkan yoktur. Reis halka karşı fiil ve hareketlerinden mesuldür...Osmanlı padişahları ise, halifelik için aranan şartları hâiz olmayarak saltanat sürmüşlerdir*". R. Orbay, **a.g.e.**, II. s. 189-90; Bu ifadelerden Rauf Bey'in hem saltanatın kaldırılması ve Abdülmecid Efendi'nin halife seçilmesi müzakerelerinde hem de daha sonraki gelişmelerde Halîfelik Kurumu'nun yaşanmış tabii seyrinin aksine açıklamalarına rastlamıyoruz. Bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, c. III. s. 1042-46.

96. R. Orbay, **a.g.e.**, II. s. 189-90

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER EDITORIAL PRINCIPLES

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ

Atatürk Araştırma Merkezi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 134.Maddesi ve 2876 sayılı Kanun gereğince Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna bağlı bir kuruluş olarak; Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve bu konularda yayımlar yapmak üzere kurulmuştur. Merkezimiz bu amacı gerçekleştirmek üzere Atatürk'ün eşsiz kişiliğini, ilke ve inkılâplarını, Atatürkçü düşünceyi aydınlatacak, değerlendirecek bilimsel araştırmalar yapmakta ve elde edilen sonuçları iç ve dış kamuoyuna sunmaktadır. Ayrıca Atatürk'e, Atatürkçülüğe ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihine ait kaynak ve belgeleri de yayımlamaktadır.

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** her 4 ayda bir **Mart, Temmuz** ve **Kasım** olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve on sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslar arası endeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

* Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihine ait kaynak ve belgeleri yayımlamak.

* Atatürk'ün Türk toplumuna kazandırdığı değerleri tarihî ve güncel gerçekler çerçevesinde bilimsel ölçülerde değerlendirmek.

* Atatürkçü düşünceye, Atatürk ilke ve inkılâplarına uygun millî politikaların oluşmasında ve yürütülmesinde millî hedeflerin tespitinde, seçiminde fikir birikimini sağlamak.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihine ilgi duyan, bu konuda fikir üreten yurtiçi ve yurtdışındaki uzman ve bilim adamlarına ulaşmak.

Levent Şahverdi Arşivi

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile ilgili olarak, uluslar arası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları izlemek, bunları ilgili bilim adamlarına, uzmanlara ve ilgili kamuoyuna duyurmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, yakın dönem tarih dergisidir. Burada yayımlanacak makaleler; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki geri kalmışlığının ve tarih sahnesinden ayrılışının nedenlerini/sonuçlarını, Mustafa Kemal Atatürk'ü hazırlayan tarihsel ve siyasal koşulları, Mütareke dönemini, emperyalist ülkelerin işgaline karşı Kuva-yı Milliye ve 19 Mayıs 1919 ile başlayan Millî Mücadele'yi, Anadolu'da toplanan kongreleri, yayınlanan genelgeleri, millî egemenlik, tam bağımsızlık ve düzenli ordu ilkeleriyle bağımsızlık savaşının evrelerini, parlamenter sisteme geçişi, siyasal ve ekonomik açıdan tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu, Ulus-devlet olarak örgütlenişini ve bu devletin temel değerlerini, Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimlerin anlamlarını ve Türk ulusuna kazandırdıklarını, demokrasi düşüncesinin gelişimi ve uygulamalarını, Misak-ı Millî dahilinde gerçekleştirilen dış politika anlayışını, gerek Millî Mücadele döneminde, gerekse daha sonraları ortaya çıkan sorunların günümüze yansımalarını, Atatürk'ün altı temel ilkesi ve onları tamamlayan bütünleyici ilkelerin anlamları ile güncel yorumlarını, yine bu ilkelerin bağımsız, özgür ve kişilikli Türk ulusunun oluşumundaki önemini yeniden tüm yönleriyle otaya koyan, Atatürk'ü kişilik olarak her boyutuyla bilimsel açıdan inceleyen, Onun nasıl bir ülke, devlet, ulus ve dünya arzuladığını evrensel bağlamda değerlendiren, bugün ve gelecekte Türkiye'de cereyan edebilecek olumsuzlukları giderebilecek yorumlar, çözüm önerileri ve geleceğe yönelik yeni stratejiler belirleyen/geliştiren yazılar olmalıdır.

Derginin İçeriği/Muhtevası

* Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makale olmalıdır.

* Daha önce yazılmış yazı ve çalışmaları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma ve inceleme yazısı olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile ilgili konularda eser ve çalışmalarıyla tanınmış kişi ve gruplara proje kapsamında yaptırılacak araştırmalar.

* Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, yazı ve şahsiyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Araştırma ve inceleme yazılarının, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler bu durumu belirtilmek koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere gönderilen, makaleler; Yayın Kurulu'nca önce amaç-kapsam, sunuş tarzı ve yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun bulunanlar bir sonraki toplantıya kadar kurul üyelerince; sorunun ortaya konuluşu, araştırmanın varsayımları ve amacı, konu itibariyle akademik bir dergide yayımlanmaya uygunluk derecesi, ilgili literatürün değerlendirilmesi ve benzer araştırmalarla ilişkilendirilişi, bulguların varsayımları ve sonuçları destekleme düzeyi, anlatım açıklığı ve yazının kurgusu, çalışmanın özgünlük derecesi ve ilgili olduğu alana katkı yapma dereceleri bakımlarından incelenerek tekrar Yayın Kurulu'na getirilir. Burada oybirliği ile karar verilir. Üzerinde tereddüt edilen çalışmalar alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakem raporları gizlidir ve saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, biri olumsuz olduğu takdirde, makale üçüncü bir hakeme gönderilebilir.

Yazarlar, Yayın Kurulu ve hakemlerin eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadıkları hususlar olduğunda bunları ayrı bir sayfada, gerekçeleri ile birlikte açıklama hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makalelerin yazarlarına bilgi verilir ancak makale metni iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına devredilmiş sayılır.

Levent Şahverdi Arşivi

Yayımlanan makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflar kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makalelerin yazarlarına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti, yayım tarihinden itibaren 1 ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusca makalelere de yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe özetlerinin yanı sıra İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler, birlikte verilir.

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, (Koyu karakterde büyük harflerle)

2- Yazar adı ve Adresi, (Hepsi lâtin / Türk harfleriyle olmak üzere yazar adları, soyadı büyük olmak üzere normal karakterde)

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam, çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş bölümüyle başlamalı; veriler, gözlemler, görüşler, yorumlar, tartışmalar, gibi ara ve alt bölümlerle devam etmeli ve nihayet tartışma ve sonuç bölümüyle son bulmalıdır.

5- Katkı belirtme (gerekiyor ise)

6- Kaynaklar dizini ile son bulmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Başlık

Konuyu en iyi şekilde belirtmeli, 15 kelimeyi geçmemeli, tamamı büyük harflerle ve koyu (bold) olarak yazılmalıdır.

Özet

100 kelimeden az, 250 kelimeden fazla olmayacak şekilde ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek düzeyde yazılmış, Makalenin tümünü en kısa, öz biçimde (özellikle çalışmanın amacını ve sonucunu) yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil, çizelgelere değinilmemelidir.

Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak 5 (beş) anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto (Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile) MS word programında yazılmalıdır. Yazılar en az beşbin, en çok yirmibin civarında kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda ana, ara, ve alt başlıklar kullanılabilir. Başlıklara numara veya harf verilmemelidir.

Ana Başlıklar: Bunlar sıra ile özet, ana metnin bölümleri, teşekkür (varsa), kaynakça, ekler (varsa)'den oluşmalıdır. Ana başlıklar büyük harflerle yazılmalıdır.

Ara ve Alt Başlıklar Yalnız birinci harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle koyu (bold) yazılmalıdır.

Şekiller ve Çizelgeler

Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınger veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller birden başlayarak

Levent Şahverdi Arşivi

ayrıca numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte Türkçe, olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, birden başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte Türkçe olarak yazılmalıdır. Şekil ve Çizelgelerin başlıkları kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlara veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

Resimler

Parlak, sert (Yüksek kontrastlı) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Renkli resim baskısı da yapılabilir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Kaynak Gösterme

Metin içinde kaynak vermede aşağıdaki örneklere uyulmalıdır;

a- Metin içinde tek yazarlı kaynaklara değinme yapılırken, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, önce soyadı, sonra parantez içinde yayım tarihi verilmelidir.

...(Saray 1999: 117)

b- Dip not şeklinde kaynak gösterilirken önce yazarın adı, soyadı, sonra yararlanılan kitabın adı (koyu olacak şekilde-makale ise tırnak içinde ve italik), yayınevi, yayım yeri, tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999. s. 18.

c- Çok yazarlı yayınlara metin içinde değinilirken, aşağıdaki gibi ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak kaynaklar dizininde bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

...Saray'dan vd. (1999)

d- Kişisel görüşmelere metin içinde -soyadı ve tarih belirtilerek-değinilmeli, ayrıca Kaynaklar Dizini'nde belirtilmelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynaklar Dizini

Kaynaklar dizini yazar soyadlarına göre alfabetik sıraya dizilmelidir.

a- Süreli yayınlar için:

Yazar adı, makalenin başlığı, süreli yayının adı (kısaltılmamış), cilt no (sayı no), Tarih-Yer, Sayfa no.

b- Bildiriler için:

Yazar adı, bildirinin başlığı, sempozyumun veya kongrenin adı, editörler, basımevi, cilt no, düzenlendiği yerin adı, Tarih, sayfa no.

c-Kitaplar için:

Yazar adı, kitabın adı, (ilk harfleri büyük), yayınevi, Tarih-Yer, sayfa sayısı.

d-Rapor ve tezler için:

Yazar adı, raporun veya tezin başlığı, kuruluş veya üniversitenin adı, Tarih, sayfa sayısı, yayımlanıp - yayımlanmadığı.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere - yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak- hazırlanmış yazılar, 3 (üç) nüsha olmak üzere bilgisayar disketleri ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Metinlerin 2 (iki) nüshasında yazar (lar) ın adı bulunmamalıdır. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No:133 06570 MALTEPE / ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48/123 • Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr. • tosunhuseyin@yahoo.com.
Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Sahverdi Arşivi

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

EDITORIAL PRINCIPLES

The Atatürk Research Center is a governmental organization founded as a dependent body of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History with the aim of studying and publishing Atatürk's thoughts, principles and reforms in accordance with the Law numbered 2876 and 134th Article of the Turkish Constitution. To follow up, study and evaluate publications at home and abroad related to the Center's aims and functions and submitted its findings for the domestic and foreign public opinion. In addition, to publish sources and documents regarding the Republic of Turkey, Atatürk and His Ideas. ***The Journal of Atatürk Research Center,*** *commenced its publishing life on November 1984, is published three times a year as forthly months (March, July and November). At the end of every year, the annual index of the journal and also in every ten issue, general index is published. It is dispatched to the international index societies and the subscribers within the one month from the publishing date.*

The Publishing Objectives of the Journal

** To publish the sources and documents regarding Republic of Turkey, Atatürk and His Ideas,*

** To research and submit for the Atatürk's ideas, principles and reforms in scientific way.*

** To evaluate the values which were gained by Atatürk for Turkish society within the context of historical and current facts.*

** To provide for gathering the ideas for the selecting, determining the national objectives and formulate the national policies and carrying out them in line with the Atatürk's thoughts, principles and reforms.*

** To collaborate with researchers, writers working in research centers*

Levent Şahverdi Arşivi

and similar areas in a variety of fields at home and abroad.

** To follow up and submit the scholarly international works for the public opinion and authorities concerned.*

The Objectives of the Journal

The Journal of Atatürk Research Center is a historical journal for the modern times. The subjects of the Journal shall be as follows: the reasons of the collapsing and declining of the Ottoman State in its recent years, the historical and political conditions for the being of Mustafa Kemal, the National Forces against the occupation of the imperialistic powers, the National Struggle which began with the 19 May 1919, the Congresses in Anatolia, the declarations, national sovereignty, full independence, and winning the Salvation War with the principles of order army, transmitting into the parliamentary system, foundation of the Independent Turkish Republic within the political and economic aspects, the meaningful of the Atatürk's reforms, the profits of Turkish nation by Atatürk, attempts for the multi-party systems, the concept of foreign policy within the National Pact, the reflections of the problems during the National Struggle and aftermath for todays, the six basic principles of Atatürk and the supplementary principles for them and their meanings and their current comments, the examining in every dimensions of Atatürk in scholarly, the universal evaluation of His ideas which were to project how country, state, nation and world, the strategical proposals for the solutions of the negative situations which shall be in Turkey today or in future.

The Contents of the Journal

** It shall be as follows:*

** The original article which depends on the scientific researches.*

** The researching and examining writings which evaluated, reviewed the former works depending on the rich bibliography and exposed the new and reasonable ideas.*

**The research which fulfilled within the project by the prominent person (s) with the works regarding the Atatürk and the history of modern Turkey.*

Levent Sahverdi Arşivi

**The writings about the biographics, works regarding the National Struggle and Modern Turkey.*

The works which shall not be published or accepted to publish in another publishing institutions, shall be publish in the Journal of Atatürk Research Center. As if the papers are submitted in another congress, shall be accepted with the condition of declaring it's submission.

The Evaluation of the Articles

The articles submitted for consideration of the Journal of Atatürk Research Center, are subject to peer review. The editorial board takes into consideration whether submitted article follows the rules of scientific writing. The selected works are decided in following meeting by a unanimous vote examining their contribution, originality degrees, exposition, supporting the thesis, depending on the other sources, the subjects and objectives.

The indecision works are sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. Their reports are hide and secret. In case, one of the reports is negative, the other one is positive, the article is then sent to another referee.

The writers should be considered the opinions, corrections and critics of the referees and the editorial board. They have also right to define their rejections and justifications in another page. In case the article shall be accepted for the publication, the writers shall be informed but the paper shall not be re-delivered.

The copyright of the article that published in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over the Presidency of the Atatürk Researc Center.

Statements of facts or opinions appearing in the Journal are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors of publisher. The writings and photos shall be quoted by showing its source.

The copyright and examining fees of the articles to the writers and referees shall be paid in 3 months after it's publishing. The amount of fees shall be made according to the Regulation of Copyright, Publication and

Levent Şahverdi Arşivi

Sells of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History and its dependent bodies.

The Writing Laguage

The writing language of the Journal is Turkish. However, in every issue, it can be give place for the articles in English, French and German languages within the proportion of 1/3 of the journal. It is also given the Turkish and English abstract and key words determined by the writers.

The Rules of Writing – The Structure of the Article

It shall be submitted to the Journal according to the rules as follows:

1.Title of the Article

2.Writer(s) name(s), address(es) (all of them shall be Latin words/Turkish words, the names and surnames are CAPİTAL LETTER and bold, the addresses are in normal character.

3.Abstract and key words (in Turkish)

4.It shall be begin with the introductory part defining the objective, content, methods in use then, followed the main part with the datas, observations, opinions, comments, discussions, lastly ended with the arguments and conclusion parts.

5.Showing the contribution (if necessary)

6.Bibliographical index

7.The Heading in English version and abstract in English (with keywords in english)

Title

It should be expressed the subject, not more than 15 words, with capital letters and bold.

Abstract

It should not be more than 250 words and less than 100 words. Shortly define the article (objective and conclusion). The heading of abstract and the text part shall be in italic character. It shall not be composed the

Levent Şahverdi Arşivi

bibliographical informations, tables. It should be given 1 line space after the abstract then write the keyword 5 words.

Main Text

The article shall be in A4 format (29;7x21 cm.), with the 1,5 line space and in 10 punto (Times New Roman or similar format) in MS-Word program. In the edges of paper, 3 cm. spaces, and pages are numbered. Not more than 20.000 and not less than 5.000 words are used.

The Headings of the Parts

To determine the structure of article and to provide the giving information in main text regularly, it shall be use the sub-headings without the numbered.

Main Headings: *These are in turn in order abstract, the parts of the main text, thanks (if there is), bibliography, enclosures (if there is). The main headings shall be capital letter.*

Break Headings: *Just for the first letter is capital, in bold.*

Sub-Headings: *Just for the first letter is capital, in bold with doublecolon then continued in the same line.*

Diagrams and Charts

Diagrams

Not to cause the question in degrade and publish, with black printing and enough thick and in white paper. Every diagram should be in separate paper. Every pages should be numbered. And also the headings of the diagrams should be written in Turkish and English together at the end of the diagrams.

Charts

They are also numbered and also the headings of the charts should be written in Turkish and English together at the beginning of the charts.

The headings should be short and main and every first word in capital

Levent Şahverdi Arşivi

letter, the others in lower case. The footnotes and abbreviations should be under the diagrams and charts.

Pictures

Printed in shined, hart (high contrast) photocraphic paper, they shall be in colour, total amount of the charts, diagrams, pictures are not more than 10 pages.

The Notes Method in the Text

The notes in the text should be as follows:

a. Using the source with one writer, firstly surname, publish date and page number as follows:

...(Saray 1999: 117)

...Some Researchers (Saray, 1999: Tosun, 200: Tuna, 2001)

b. Using the footnotes, surname, title of book (bold, if it is article, it should be in quotation marks) publishing house, publishing place, date and page numbers.

Mehmet Saray, ***Türk-İran İlişkileri,*** *Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, S. 18.*

c.More than one writers, as follows, first writer name and et.al. but, in Bibliographical index, all the names of writers should be written.

...Saray'dan vd. (1999)

d. When using the source in source, the quoted source with the other source shall be defined as follows:

e. Interviews with surname, date and also in bibliographical index.

Bibliographical Index

It shall be begin with the surnames of the writers and alphabetical order.

Levent Sahverdi Arşivi

a. For the periodicals:

Writers name (s), date, the title of article, periodical name (not abbrv.) volume no (issue no) page no.

b. For the papers:

Writers name (s), date, the title of paper, Congress or symposium name, editors, publishing house, volume no, organization place, page no.

c. For the books:

Writers name (s), date, the title of book (for the first letter is capital), publishing house, printed city, page no.

d. For the reports and theses :

Writers name (s), date, the title of report or thesis the name of institution or university, archieve no, page no, whether it is printed or not.

Dispatching the Writings

For the consideration of the Journal of the Atatürk Reseach Center - the prepared works according to the above rules- it shall be send to the following address within the floppydisc or CD and 3 layouts. The last correction copy of the accepted for the publishing in the Journal shall be send in one month to the following address. The Editorial Board shall be made any corrections but not in main essence of the text.

CORRESPONDENCE ADDRESS

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No:133 06570 MALTEPE / ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48/123 • Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr. • tosunhuseyin@yahoo.com.
Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi